

นันทปนนันทสูตรคำหลวง:
การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์

นายอัสนี พูลรักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา ๒๕๕๕
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

NANTHOPANANTHASUT KHAMLUANG:
AN ANALYSIS OF THE ART OF TRANSLATION AND LITERARY TECHNIQUES

Mr. Assanee Poolrak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	นันทโศปน์นทศูตรคำหลวง: การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์
โดย	นายอัสนี พูลรักษ์
สาขาวิชา	ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร. บรรจบ บรรณรุจิ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัศววิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร. บรรจบ บรรณรุจิ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประมินทร์ จารูวร)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์)

อัสนี พูลรักษ์ : นันทโพนันทสูตรคำหลวง: การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์. (NANTHOPANANTHASUT KHAMLUANG: AN ANALYSIS OF THE ART OF TRANSLATION AND LITERARY TECHNIQUES) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อ. ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ, อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : ผศ. ร.ท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ, ๓๑๘ หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษา นันทโพนันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรในฐานะวรรณคดีแปลเพื่อวิเคราะห์กลวิธีการแปลและปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปล โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีการแปลของคาทารีนา ไรส์ (Katharina Reiss) เป็นกรอบในการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า ตัวบทต้นฉบับของนันทโพนันทสูตรคำหลวงคือวรรณคดีบาลีที่เรียกชื่อว่า *นันทโพนันทสูตร* ประพันธ์โดยพระเถระชื่อว่า *พุทธสิริ* ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภิกษุชาวไทยและประพันธ์วรรณคดีบาลีเรื่องนี้ขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อพิจารณากลวิธีการแปลพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนันทโพนันทสูตรคำหลวงเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบเช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับ ทรงถ่ายถอดอรรถสาระระดับมหัพภาคได้อย่างมีสมมูลภาพกับตัวบทต้นฉบับ และทรงสร้างสุนทรียลักษณ์ในอรรถสาระระดับจุลภาคให้เข้มข้นมากยิ่งขึ้น ทรงถ่ายถอดองค์ประกอบทางคำศัพท์ด้วยกลวิธีการแปลอันเหมาะสม ทรงใช้ภาษาแปลได้ถูกไวยากรณ์และปัจจัยด้านสำนวนภาษา ทรงถ่ายถอดองค์ประกอบทางวจนลีลาได้สมนัยกับตัวบทต้นฉบับ และในขณะเดียวกันก็ทรงดัดแปลงวจนลีลาของตัวบทต้นฉบับให้สอดคล้องกับวจนลีลาของภาษาไทย กลวิธีการแปลเหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากปัจจัย ๔ ประการ ได้แก่ ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลี และขนบการแปลโดยพยัญชนะ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงคัดสรรขนบต่าง ๆ เหล่านี้มาใช้สร้างความงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อความแต่ละตอน คุณค่าของนันทโพนันทสูตรคำหลวงจึงเกิดจากพระอัจฉริยภาพของกวีที่ทรงสามารถแปลและแต่งตัวบทแปลให้มีสุนทรียลักษณ์เป็นเลิศ

ภาควิชา : _____ ภาษาไทย _____ ลายมือชื่อนิติติ.....
 สาขาวิชา : _____ ภาษาไทย _____ ลายมือชื่อ อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ปีการศึกษา : _____ ๒๕๕๕ _____ ลายมือชื่อ อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

5280254822 : MAJOR THAI

KEYWORDS : NANTHOPANANTHASUT KHAMLUANG / TRANSLATION / THAI
LITERATURE / PALI LITERATURE

ASSANEE POOLRAK : NANTHOPANANTHASUT KHAMLUANG: AN
ANALYSIS OF THE ART OF TRANSLATION AND LITERARY TECHNIQUES.
ADVISOR : KLAIRUNG AMRATISHA, Ph.D., CO-ADVISOR : ASST. PROF.
BANJOB BANNARUJI, Ph. D., 318 pp.

This thesis aims to analyse *Nanthopananthasut Khamluang*, a translated work of Prince Dharmadhipesra, in terms of the translation techniques and the factors influential in the translation strategies by applying Katharina Reiss's theory of translation as the frame of study.

It is found that *Nanthopananthasut Khamluang* was translated from a Pali literature entitled *Nandopanandavatthu*, which was probably written by a senior monk named *Bhuddhasiri* during the Ayutthaya period. Concerning the translation, the translated text maintains a form-focused text type similar to that of the source text. Moreover, all semantic elements at the macro level of *Nanthopananthasut Khamluang* remain faithful to those of *Nandopanandavatthu* while at the micro level, the translator embellishes his translation with the *explicitation* strategies. The lexical elements of the source text are also adequately translated. The translation is grammatically correct and in complete accord with the idiomatic factors of the time. As for the stylistic elements, *Nanthopananthasut Khamluang* maintains the original style of the source text but its style is also adapted to fit with the Thai language use. Four factors responsible for these translation strategies include the Thai literary convention, the Thai Buddhist literary convention, the Pali literary convention and the convention of Pali literal translation (*Plae Doi Phayanchana*). Prince Dharmadhipesra skillfully selects and employs these literary conventions in order to create aesthetic effect in the translated text. The literary value of *Nanthopananthasut Khamluang*, therefore, lies largely in the translator's skilful translation and embellishment of the text.

Department : .....THAI..... Student's Signature .....

Field of Study : .....THAI..... Advisor's Signature .....

Academic Year : .....2012..... Co-advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความเมตตาของอาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิษ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาประสิทธิประสาทวิชาความรู้ด้านการทำงานวิจัยโดยมิได้ปิดบังอำพราง ทั้งยังสละเวลาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยโดยละเอียดจนสำเร็จเป็นวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ความดีความชอบใด ๆ ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอยกให้แก่ *ครู* ของผู้วิจัยท่านนี้ทั้งหมด

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร. บรรจบ บรรณรุจิ แห่งสาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ผู้เป็น *ครู* ภาษาบาลีท่านแรกในชีวิตของผู้วิจัย ผู้จุดประกายความสนใจในการศึกษาภาษาบาลีแก่ผู้วิจัย จนผู้วิจัยได้นำความรู้ดังกล่าวมาใช้ในการทำงานวิจัยนี้

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประมินทร์ จารุวรรณ *ครู* ผู้เมตตาสนับสนุนช่วยเหลือผู้วิจัยมาตลอดระยะเวลากว่า ๘ ปีแห่งการศึกษาที่คณะอักษรศาสตร์ แม้ในคราวสอบวิทยานิพนธ์ก็กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำอันทรงคุณค่าแก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ชลดา เรืองรัชชลิขิต ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และรองศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยเพื่อปรับปรุงวิทยานิพนธ์นี้

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างปีการศึกษา ๒๕๕๒ – ๒๕๕๓ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณนางสาวอชิพร ประเทืองเศรษฐ์ เพื่อนร่วมชั้นเรียนที่ร่วมทุกข์ร่วมสุข เป็นสหายทางปัญญา ช่วยเหลือเกื้อกูลในการเขียนวิทยานิพนธ์มาตลอดระยะเวลา ๔ ปี และขอขอบคุณมิตรภาพจากเพื่อน ๆ นิสิตปริญญาโทสายวรรณคดีไทยรุ่นปีการศึกษา ๒๕๕๒ ทุกคนที่เป็นกำลังใจในการทำงานวิจัยนี้

เหนือสิ่งอื่นใด ขอขอบพระคุณนายมงคลและนางบุศรา พูลรักษ์ บิดา-มารดาของผู้วิจัยที่เมตตาชุบเลี้ยง อุทิศกำลังกาย กำลังใจ และกำลังทรัพย์ให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกสบายในชีวิตด้วยดีเสมอมาตลอดระยะเวลาที่ ๒๖ ปี โดยมีได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
คำอธิบายการอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสส.....	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๑๐
๑.๓ สมมติฐานการวิจัย.....	๑๐
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๑๐
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๑
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๑
๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๑
๑.๘ มโนทัศน์ที่ใช้ศึกษา.....	๑๘
บทที่ ๒ ภูมิหลังของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล.....	๓๓
๒.๑ ภูมิหลังของตัวบทต้นฉบับ.....	๓๓
๒.๑.๑ ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง.....	๓๓
๒.๑.๒ ที่มาของเรื่อง.....	๔๒
๒.๑.๓ ชื่อเรื่อง.....	๔๙
๒.๑.๔ ประเภทวรรณคดี.....	๕๔
๒.๑.๕ ต้นฉบับ.....	๖๑
๒.๑.๖ ลักษณะคำประพันธ์.....	๖๓
๒.๒ ภูมิหลังของตัวบทแปล.....	๖๔
๒.๒.๑ ผู้แปลและสมัยที่แปล.....	๖๔
๒.๒.๒ วัตถุประสงค์การแปล.....	๖๖

๒.๒.๓	ต้นฉบับและชื่อเรื่อง.....	๖๗
๒.๒.๔	รูปแบบการประพันธ์.....	๗๔
บทที่ ๓	การวิเคราะห์การเปลี่ยนโน้ตโน้ตสุตรคำหลวง.....	๗๘
๓.๑	โน้ตโน้ตสุตรคำหลวงในฐานะวรรณคดีแปล.....	๗๘
๓.๒	ประเภทตัวบทของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล.....	๘๖
๓.๒.๑	ประเภทตัวบทของตัวบทต้นฉบับ.....	๘๖
๓.๒.๒	ประเภทตัวบทของตัวบทแปล.....	๙๖
๓.๓	องค์ประกอบทางภาษาในตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล.....	๑๐๓
๓.๓.๑	องค์ประกอบทางอรรถสาร.....	๑๐๓
๓.๓.๑.๑	องค์ประกอบทางอรรถสารระดับมหัพภาค.....	๑๐๔
๓.๓.๑.๒	องค์ประกอบทางอรรถสารระดับจุลภาค.....	๑๓๒
๓.๓.๒	องค์ประกอบทางคำศัพท์.....	๑๕๐
๓.๓.๒.๑	การแปลทับศัพท์.....	๑๕๐
๓.๓.๒.๒	การแปลออกศัพท์.....	๑๕๒
๓.๓.๒.๓	การแปลทับศัพท์ขึ้นด้วยการแปลออกศัพท์.....	๑๕๓
๓.๓.๒.๔	การแปลอธิบายความ.....	๑๕๕
๓.๓.๒.๕	การแปลโดยใช้คำยืมภาษาต่างประเทศ.....	๑๕๗
๓.๓.๒.๖	การแปลโดยผูกศัพท์ใหม่.....	๑๖๐
๓.๓.๒.๗	การแปลโดยการหลากคำ.....	๑๖๑
๓.๓.๓	องค์ประกอบทางไวยากรณ์.....	๑๖๖
๓.๓.๓.๑	การเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามภาษา บาลีบางการก.....	๑๖๗
๓.๓.๓.๒	การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็น ประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด.....	๑๗๐
๓.๓.๓.๓	การแปลประโยค ย่ กิริยาปรามาสแบบการแปลโดย พยัญชนะ.....	๑๗๔

๓.๓.๔ องค์ประกอบทางวจนลีลา.....	๑๗๘
๓.๓.๔.๑ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ.....	๑๗๘
๓.๓.๔.๒ ระดับภาษา.....	๑๘๖
บทที่ ๔ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการเปลี่ยนนโทปนันทสูตรคำหลวง.....	๑๙๙
๔.๑ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปรระดับรูปแบบ.....	๑๙๙
๔.๑.๑ ปัจจัยที่กำหนดการใช้คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาว	
ในการแปล.....	๑๙๙
๔.๑.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปลแบบเล่นเสียงสัมผัสในวรรค.....	๒๐๘
๔.๒ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปรระดับคำ.....	๒๒๒
๔.๒.๑ ปัจจัยที่กำหนดการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปล.....	๒๒๒
๔.๒.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปลโดยการหลากคำ.....	๒๓๗
๔.๒.๓ ปัจจัยที่กำหนดการแปลโดยคำนึงถึงระดับภาษา.....	๒๔๖
๔.๒.๔ ปัจจัยที่กำหนดการแปลคำศัพท์ภาษาบาลีแบบอธิบายความ	๒๕๑
๔.๒.๕ ปัจจัยที่กำหนดการเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการยกคำนาม	
ภาษาบาลีบางกรก.....	๒๕๔
๔.๓ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปรระดับประโยค.....	๒๖๐
๔.๓.๑ ปัจจัยที่กำหนดการแปรประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็น	
ประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด.....	๒๖๗
๔.๓.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปรประโยค ย่ กิริยาปรามาสแบบการแปล	
โดยพยัญชนะ.....	๒๕๔
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๒๗๖
รายการอ้างอิง.....	๒๘๑
ภาคผนวก.....	๒๙๐
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๓๑๘

สารบัญญัตินำ

ตารางที่		หน้า
๑	หน้าที มีติ และประภทด้วบท.....	๒๑
๒	เกณท์การประเมินคุณภาพงานแปลและแนวทางการแปลด้วบท แต่ละประภท.....	๒๓
๓	องค์ประกอบทางภษทและเกณท์การวิเคราะห์.....	๒๔
๔	เปรียบเทียบคำภษทบาลีในนันทโปปนนทสูตรในฎีกาพหุแปลและ นันทโปปนนทสูตรคำหลวง.....	๕๒
๕	เปรียบเทียบหลักฐานทีแสดงว่าด้วบทต้นฉบับและด้วบทแปลเป็นด้วบทมุง รูปแบบ.....	๑๐๓
๖	ลำดับเวลากับเหตุการณ์ในด้วบทต้นฉบับและด้วบทแปล.....	๑๑๔

คำอธิบายการอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสส

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก ใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ ดังนี้

วิ. จ.	= พระวินัยปิฎก จุลวรรค
ที. สී.	= พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค
ที. ม.	= พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค
ม. มุ.	= พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
อ.จ. เอก.	= พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
ช. ช.	= พระสุตตันตปิฎก ชุตตมิกาย ชุตตปาฐะ
ช. ๕.	= พระสุตตันตปิฎก ชุตตมิกาย ธรรมบท
ช. วิ.	= พระสุตตันตปิฎก ชุตตมิกาย วิมานวัตถุ
ช. เปต.	= พระสุตตันตปิฎก ชุตตมิกาย เปตวัตถุ

การอ้างอิงใช้ระบบ ชื่อย่อคัมภีร์ + (ภาษา) + เลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า เช่น

- ที. สී. (บาลี) ๙/๑๐๒/๘๒ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ภาษาบาลี เล่มที่ ๙ ข้อ ๑๐๒ หน้า ๘๒
- ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๔๖๖/๔๒๙ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ภาษาไทย เล่มที่ ๑๒ ข้อ ๔๖๖ หน้า ๔๒๙

พระไตรปิฎกภาษาบาลี ใช้พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ (สยามภุมมุตตปิฎก) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๓๘

พระไตรปิฎกภาษาไทย ใช้พระไตรปิฎกฉบับหลวง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๕

อนึ่ง หมายเลขเล่มที่อ้างอิง หมายถึง เลขลำดับเล่มของพระไตรปิฎกจากจำนวนทั้งสิ้น ๔๕ เล่ม มิได้หมายถึงลำดับที่ของเล่มในแต่ละปิฎก เช่น เลข ๒๐ ใน อ.จ. เอก (ไทย) ๒๐ /๑๙๓/๓๕ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค เอกกนิบาต ภาษาไทย เป็นพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๒๐ จากทั้งสิ้น ๔๕ เล่ม (แต่เป็นเล่มที่ ๑๒ ของพระสุตตันตปิฎกจากทั้งสิ้น ๒๕ เล่ม) เป็นต้น

๒. คัมภีร์อรรถกถา ใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ ดังนี้

- วิ. อ. = อรรถกถาวินัยปิฎก (สมนุตปาสาทิกา)
 อ. อ. = อรรถกถาอังคุตตรนิกาย (มโนรทปุรณี)
 ชุ. ธ. อ. = อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท (ธมฺมปทฺฐกฺกถา)
 ชุ. เถร. อ. = อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา (ปรมตฺถทีปนี)
 ชุ. ชา. อ. = อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก (ชาตกฺกฐกฺกถา)
 ชุ. อป. อ. = อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน (วิสุทฺธชนฺวิลาสิเน)

การอ้างอิงใช้ระบบ ชื่อย่อคัมภีร์ + (ภาษา) + เล่ม/ข้อ เช่น

- วิ. อ. (บาลี) ๑/๒ หมายถึง อรรถกถาวินัยปิฎก (สมนุตปาสาทิกา) ภาษาบาลี เล่ม ๑ หน้า ๒
- อ. อ. (ไทย) ๓๒/๒๓๘ หมายถึง อรรถกถาอังคุตตรนิกาย (มโนรทปุรณี) ภาษาไทย เล่มที่ ๓๒ หน้า ๒๓๘

อรรถกถาภาษาบาลีใช้ฉบับสยามรัฐ (สยามรัฐสุส เตปิฎกฐกฺกถา) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕ หมายเลขเล่มที่อ้างอิง หมายถึง เลขลำดับเล่มของอรรถกถาภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ ซึ่งมีทั้งสิ้น ๔๘ เล่ม มิได้หมายถึงลำดับเล่มของอรรถกถาแต่ละคัมภีร์ เช่น เลข ๑๓ ใน อ. อ. (บาลี) ๑๓/๑๗๗ หมายถึง อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ภาษาบาลี (มโนรทปุรณี นาม อังคุตตรนิกายฐกฺกถา เอกกนิปาตวณฺณนา) เป็นอรรถกถาภาษาบาลีเล่มที่ ๑๓ จากทั้งสิ้น ๔๘ เล่ม (แต่เป็นเล่มที่ ๑ ของมโนรทปุรณี จากทั้งสิ้น ๓ เล่ม) เป็นต้น

อรรถกถาภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๓ หมายเลขเล่มที่อ้างอิง หมายถึง เลขลำดับเล่มของอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ซึ่งมีทั้งสิ้น ๙๑ เล่ม มิได้หมายถึงลำดับเล่มของอรรถกถาแต่ละคัมภีร์ เช่น เลข ๓๒ ใน อ. อ. (ไทย) ๓๒/๒๓๘ หมายถึง อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ภาษาไทย (เอกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑) เป็นอรรถกถาภาษาไทยเล่มที่ ๓๒ จากทั้งสิ้น ๙๑ เล่ม (แต่เป็นเล่มที่ ๑ ของอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จากทั้งสิ้น ๗ เล่ม) เป็นต้น

๓. **คัมภีร์ปกรณ์วิเสส** ใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ ดังนี้

วิสุทฺธิ. ๑ = คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคภาษาบาลี ภาค ๑

วิสุทฺธิ. ๒ = คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคภาษาบาลี ภาค ๒

การอ้างอิงใช้ระบบ ชื่อคัมภีร์+ภาค/เลขหน้า เช่น วิสุทฺธิ ๑/๑๐ หมายถึง คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคภาษาบาลี ภาค ๑ หน้า ๑๐

คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคภาษาบาลีทั้ง ๒ ภาคใช้ฉบับที่มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย์จัดพิมพ์ ภาค ๑ ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๑๒ ภาค ๒ ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๐๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร หรือ เจ้าฟ้ากุ้ง ทรงเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่งของไทย พระนิพนธ์ที่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย คือ พระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลง อันได้แก่ *กาพย์เห่เรือ* *กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง*^๑ และ *กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก* พระอัจฉริยภาพในการประพันธ์วรรณคดีประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าพระองค์นี้เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้สนใจวรรณคดีเป็นอย่างดี ดังที่ ศุภร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๘: ๑๐) กล่าวถึงพระนิพนธ์ของพระองค์ไว้ว่า “...สำหรับงานวรรณกรรมนั้นทรงเป็นยอด โดยเฉพาะในกระบวนกาพย์และกาพย์ห่อโคลงไม่มีผู้เทียบเท่าเสมอเหมือน...”

นอกจากพระนิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่องข้างต้นแล้ว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงพระนิพนธ์วรรณคดีอีกเรื่องหนึ่ง คือ *นันทโศกนันทสูตรคำหลวง*^๒ พระนิพนธ์เรื่องนี้แม้จะได้รับยกย่องว่าเป็น “หนังสือดีอย่างยิ่ง” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๕๐ อ้างถึงใน ปรีดา ศรีชลาลัย, ๒๔๙๖: ๖๔) เพราะ “ไพเราะงดงาม รักษาลีลาโวหารอย่างเก่าของกวีนิพนธ์ประเภทคำหลวงไว้ได้ครบถ้วน แต่คนก็ไม่มีควมสนใจหรือรู้จักมากเท่ากาพย์เห่เรือ” (ศุภร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล, ๒๕๔๘: ๒๒) ที่เป็นเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๔๕๐ อ้างถึงใน ปรีดา ศรีชลาลัย, ๒๔๙๖: ๖๔) ทรงอธิบายเหตุผลไว้ว่า

...หนังสือฉบับนี้ จะไม่เป็นปอบปูลาร้อยอย่างยิ่ง...เหตุที่ว่า
เช่นนี้ไซ้จะเป็นด้วยหนังสือไม่ดี หนังสือดีอย่างยิ่ง แต่เกินความรู้
ความคิดของคนทุกหมู่เหล่า คือนักเลงอ่านหนังสือที่ไม่รู้ภาษา
มคธ ไม่ใช่ถึงต้องรู้ภาษา แต่ทำนองเรียงหนังสือภาษามคธ ก็
เบื่อหน่ายทอดถอยด้วยอ่านไม่เข้าใจมากกว่าเข้าใจ...จึงเห็นว่า

---

^๑ บางตำราเรียกว่า *กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง* เนื่องจากนักวิชาการหลายคนมีความเห็นว่าไม่น่าจะเรียกว่า *นิราศ* เพราะไม่มีการพรรณานาธารมณเฑียรที่จากนาง มีแต่การพรรณานารมชาติที่พบเห็นขณะการเดินทาง

^๒ ในตำราประวัติวรรณคดีไทยส่วนใหญ่กล่าวว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์วรรณคดีอีกเรื่องหนึ่ง คือ *พระมาลัยคำหลวง* แต่นักวรรณคดีไทยบางคน เช่น ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง (๒๕๓๔: ๘๑ - ๙๐) เห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้มิใช่พระนิพนธ์ของพระองค์

หาบริษัทที่อ่านหนังสือนี้ดีมีใจอย่างเช่นฉันอ่านได้ไม่ถึง ๒๐ คน
 ผู้ที่เป็นบริษัทชอบหนังสือนี้ ถ้าเป็นผู้ที่ไม่ได้เรียนภาษาบาลี
 จะต้องเป็นจิตรกรชั้นสูง ๆ ถ้าเป็นผู้เรียนภาษาบาลีต้องเป็นผู้ที่รู้
 หนังสือไทยเปรียบอย่างกรมสมเด็จพระยาเดชาฯ พระยาตรีสุนทร
 (น้อย) ดังนี้จึงจะชอบหนังสือได้

พระบรมราชาธิบายข้างต้นแสดงให้เห็นว่า *นันทโศปนันทสูตรคำหลวง* เป็นวรรณคดีที่อ่าน
 ยาก นอกจากจะใช้คำศัพท์ รูปประโยค และลีลาภาษาแบบภาษาบาลีแล้ว ยังมีศัพท์วรรณคดี
 ชั้นสูง อยู่มากอีกด้วย ผู้ที่จะอ่านวรรณคดีเรื่องนี้ได้อย่างเข้าใจและเข้าถึงความงามอย่างลึกซึ้งจึงหา
 ได้ยาก

ในทัศนะของศุภร บุนนาคและสุริยา รัตนกุล ความยากของ*นันทโศปนันทสูตรคำหลวง*
 ส่วนหนึ่งมาจากการที่พระนิพนธ์เรื่องนี้ “รักษาลีลาโวหารอย่างเก่าของกวีนิพนธ์ประเภทคำหลวงไว้
 ได้ครบถ้วน” นั่นคือ การนิยมใช้คำแผลงซึ่งคนทั่วไปเข้าใจยาก ดังปรากฏในคำอธิบายต่อไปนี้

...เรื่องนันทโศปนันทสูตรคำหลวงนั้นที่จริงไพเราะงดงาม
 รักษา ลีลาโวหารอย่างเก่าของกวีนิพนธ์ประเภทคำหลวงไว้ได้
 ครบถ้วน แต่คนก็ไม่มี ความสนใจหรือรู้จักมากเท่าภาพเห็นเรื่อง
 ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้าจะฟังเฮอร์ส มหาชาติคำหลวงก็เพราะจับใจ
 เสียพอแล้ว และหนังสือคำหลวงนั้น ไม่ว่าจะสมัยไหนก็ฟังกันได้ว่า
 เรื่องรู้รสละเอียดแต่ในวงเฉพาะผู้มีความรู้เท่านั้น สำหรับคน
 ทั่วไปก็ฟังแค่เวลาที่เทศน์หรืออ่านเป็นทำนองเสนาะยามเทศน์
 จะจับคำได้ทุกคำก็คงจะเป็นไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะภาษาที่ใช้
 ถ้อยคำที่แผลงมานั้นล้วนยากที่จะเข้าใจได้สำหรับคนทั่วไป
 ทั้งสิ้น เช่น คนโบราณถึงจะ “ฟังหัว” กับศาสนาเพียงไรก็คงจะ
 เข้าใจคำว่า “มุสดี” มากกว่า “พุทพิบวรรษตี” และคงนิยมคำว่า
 “จาคะ” หรือ “จาคี” มากกว่า “ตยาคี” เป็นแน่ รูปที่กล่าวถึง
 อย่างหลังนั้นคือสันสกฤตแผลง ไม่ใช่บาลีหรือสันสกฤตตรง ๆ
 คำเช่นนี้ในหนังสือคำหลวงมีเต็มไปทั้งนั้น ยากที่คนทั่วไปจะ
 ยอมรับว่าไพเราะ

นี่แหละ เมื่อคนพูดถึงเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร คนก็นึกถึง
 ภาพที่ห่อโคลงเห่เรือมากกว่านั้นโทปนนทสูตรคำหลวง... (ศุภร
 บุนนาค และ สุริยารัตนกุล, ๒๕๔๘: ๒๒)

พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและคำอธิบายของศุภร
 บุนนาค และสุริยา รัตนกุลแสดงให้เห็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในนั้นโทปนนทสูตรคำหลวงซึ่งถือเป็น
 ลักษณะเด่นอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ๑) การใช้ศัพท์ภาษาต่างประเทศและการใช้ศัพท์
 ภาษาต่างประเทศแผลง และ ๒) การใช้รูปประโยคแบบภาษาบาลี เมื่อศึกษานั้นโทปนนทสูตร
 คำหลวงจะพบว่า วรรณคดีเรื่องนี้มีการใช้คำศัพท์ภาษาต่างประเทศตลอดทั้งเรื่อง และมีการใช้รูป
 ประโยคแบบภาษาบาลีจริง ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการใช้ภาพพจน์หรือความเปรียบที่ไม่ค่อยปรากฏใน
 วรรณคดีไทยที่สร้างสรรคขึ้นจากจินตนาการอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

(๑) ในเมื่อนางเบญจกัลยาจกควรา มีภักตราซิ้มซราบ อาบด้วย
 อัสสุชลธารา พรรณนาคือน้ำค้าง ประดูจนางควรวญคร่ำ
 ร้องไห้รำพิลาป สะอื้นภาพรญจวน อันควรจเ็นดูกรุณา
 อุประมาต่อเสียนก ต่างเฝฝกร่อนร้อง สำเนียงก้องพงไพโร
 ในยามไสมยปัจจาศม จวนประภาศกรจรประเมอล โลกย
 ดำเนอรรคัลไล อรุโณทไทยเพลาจไภษยแห่งราตรี ก็มีใน
 กาลนั้น แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติในเวลาเช้ามีดอันเป็น
 เวลาที่กลางคืนจะเปลี่ยนมาสู่ยามเช้า เมื่อพิจารณากลวิธีการใช้คำของกวีจะเห็นว่า กวีนิยมใช้คำ
 ยืมภาษาต่างประเทศ ได้แก่ คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร ในการประพันธ์ เช่น
 เบญจกัลยาจกควรา ภักตรา อัสสุชลธารา พิลาป ปัจจาศม ประภาศกร จร ประเมอล คัลไล
 อรุโณทไทย ไภษย เป็นต้น คำยืมเหล่านี้ล้วนเป็นศัพท์ที่ไม่ใช้ในภาษาสามัญ แต่เป็นศัพท์ที่นิยมใช้
 ในภาษาแบบพิเศษเช่นวรรณคดีโบราณเป็นส่วนใหญ่

บทประพันธ์ดังกล่าวนี้ใช้ภาพพจน์แบบบุคคลาธิษฐาน เปรียบเทียบบรรยากาศยามเช้ามีด
 ที่กำลังจะเปลี่ยนไปสู่ยามเช้าอย่างวิจิตรงดงาม กล่าวคือ เปรียบเทียบเวลากลางคืนเป็นหญิง
 เบญจกัลยาณี (นางเบญจกัลยาจกควรา) หรืออาจเรียกว่า นางราตรี โดยกล่าวว่านางราตรีนี้สิ้นน้ำตา
 อาบหน้าและร้องไห้สะอื้นสะอื้น ซึ่งความหมายที่จริงแล้ว น้ำตาที่อาบหน้าก็คือภาพของน้ำค้างที่

ตกในยามเช้ามีด ส่วนเสียงร้องให้สะอึกสะอื้นที่จริงแล้วก็คือเสียงนกร้องในยามเช้ามีด การเปรียบเทียบเวลากลางคืนให้มีชีวิตเป็นมนุษย์ผู้หญิงหรือนางราตรี ตลอดจนการพรรณนาภาพการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติในเวลาเช้ามีดในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ เนื่องจากความเปรียบดังกล่าวไม่น่าจะเป็นความคิดสร้างสรรค์ของกวีไทย หากแต่น่าจะมีมาแต่วรรณคดีบาลี

นอกจากนี้ การใช้รูปประโยคในตัวอย่างข้างต้นยังมีลักษณะที่ซับซ้อน แตกต่างกับรูปประโยคที่กวีใช้ในวรรณคดีประเภทกาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลง ดังจะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบตามขนบวรรณคดีไทยนั้น กวีนิยมยกบทอุปมาขึ้นต้นแล้วตามด้วยบทอุปมา แต่ในบทประพันธ์ข้างต้น กวีมิได้ยกบทอุปมา (คือ เวลากลางคืน น้ำค้าง และเสียงนกร้อง) ขึ้นต้น แล้วตามด้วยบทอุปมา (คือ นางราตรี น้ำตา และเสียงร้องให้) หากแต่กวีขึ้นต้นด้วยบทอุปมา คือ นางราตรีมีน้ำตานองหน้า ร้องให้สะอึกสะอื้น แล้วจึงยกบทอุปมาว่า น้ำตานั้นคือน้ำค้าง และเสียงร้องให้สะอึกสะอื้นคือเสียงนกร้องในยามเช้ามีด โดยมีได้ระบุโดยตรงว่านางราตรีคือเวลากลางคืน การเรียบเรียงรูปประโยคในความเปรียบข้างต้นนี้นับว่ามีลักษณะซับซ้อน แตกต่างจากรูปประโยคความเปรียบในวรรณคดีไทยอย่างเห็นได้ชัด

ลักษณะเด่นประการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นับว่าแตกต่างกับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้ว่า ความงามทางวรรณศิลป์ในพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลง “มิได้อยู่ที่การเลือกใช้คำศัพท์สูงที่เข้าใจยาก ใช้ศัพท์บาลี หรือสันสกฤตซึ่งต้องมีการแปลต่อหลายทอด แต่ขึ้นอยู่กับ การเลือกสรรคำไทยง่าย ๆ ที่สามารถถ่ายทอดสาระที่กวีต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ครบถ้วน” (นิตยา ตันทโอภาส, ๒๕๒๐: ๘๔) ลักษณะ ง่ายแต่งาม นี้ยังปรากฏในด้านสำนวนโวหารอีกด้วย ดังที่ นิตยา ตันทโอภาส (๒๕๒๐: ๑๒๓) กล่าวว่า “กวีทรงใช้สำนวนโวหารที่ไม่ซับซ้อนเช่นเดียวกับการเลือกใช้คำง่าย ๆ แต่กระนั้นสำนวนโวหารที่กวีทรงใช้นั้นก็สามารถสร้างจินตภาพและอารมณ์สะเทือนใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ”

การที่นันทโพนันทสูตรคำหลวงมีลักษณะเด่นด้านกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่แตกต่างกับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้ง ๆ ที่เป็นผลงานของกวีพระองค์เดียวกันนั้น ชวนให้ศึกษาว่ามีปัจจัยใดอยู่เบื้องหลังการเลือกใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เหล่านี้บ้าง

เมื่อพิจารณาประณามพจน์และนิคมณฑลในต้นฉบับนันทโพนันทสูตรคำหลวงจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้เป็นภาษาไทยโดยอาศัยเรื่องนันทโพนันทะโน มคธภาษา หรือ พระบาฬี ดังนี้

อหิ อันว่าข้า **สิริปาโล** นาม ผู้ที่อมหาสิริบาล เมื่อใน
กาลบรรพชิต ครั้นนิวัตตริเนเวส เป็นกระษัตริย์เพศวร่า... **วฤชามิ**
กปรารพณ์เพื่อจักกล่าว **วตถุ** ในเรื่องราวนิทานธรรม
นนโทปนพนามก อันชื่อนันโทปนนท **ปวร** อันมีพจนสุนธิบวร
สิลิกฐ ให้เกลี้ยงเกล่าในอักษรแลพากยา **สามภาสายา** ด้วย
สยามภาสาแห่งไทย **นิสสาย** เหตุอาไศรยพระบาฬี **มคธภาส**
ซึ่งมีในมคธภาสา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๕ – ๑๑๖)

...แลข้านี้ก็สำแดงบท **สงคายามิ** แต่งสิลิกฐพจนคำ
สยาม **สิลิกฐ** ให้เกลี้ยงเกล่าตามพระบาฬี **นนโทปนพวตถุ**
ซึ่งมีในนนโทปนนทพศ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔)

พระนิพนธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีฐานะเป็นวรรณคดีแปลที่ทรงแปลจาก
ต้นฉบับภาษาบาลี เมื่อพิจารณารูปแบบการประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องนี้จะพบว่ามีกรยกตัวบท
ภาษาบาลีสลับกับเนื้อความภาษาไทยตลอดทั้งเรื่อง รูปแบบการประพันธ์ดังกล่าวนี้มีได้เพียงเกิดขึ้น
ใน **นันทโทปนนทสุตตรคำหลวง** หากแต่มีปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยในยุคก่อนหน้า คือ
มหาชาติคำหลวง และ **กาพย์มหาชาติ** นอกจากนี้ยังปรากฏใน **พระมาลัยคำหลวง** ซึ่งเป็นวรรณคดี
พุทธศาสนาที่ร่วมสมัยกับ **นันทโทปนนทสุตตรคำหลวง** อีกด้วย

ในแวดวงวิชาการวรรณคดีไทยไม่ปรากฏว่ามีการบัญญัติศัพท์ขึ้นใช้เรียกลักษณะการ
ประพันธ์ที่ยกภาษาบาลีสลับกับการแปลภาษาไทยอย่างเป็นทางการ ในหนังสือประวัติวรรณคดี
หรือตำราวรรณคดีเล่มต่าง ๆ เมื่ออธิบายลักษณะการประพันธ์ของวรรณคดีที่ประพันธ์ในลักษณะ
ดังกล่าวนี้ก็มีอธิบายไปในทำนองว่า เป็นการแต่งโดยยกคำภาษาบาลีสลับกับคำแปลภาษาไทย
ตัวอย่างเช่น พระวรวงศ์วิสิฐ (๒๕๓๔: ๑๐๗) อธิบายลักษณะการประพันธ์ใน **มหาชาติคำหลวง** ว่า

...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประชุมนักปราชญ์
ราชบัณฑิตและกวีที่เชี่ยวชาญ **แปล** คาถาพันออกเป็นภาษาไทย
แล้ว **ประพันธ์** เป็นบทกลอนให้ไพเราะเพราะพริ้งสำหรับสวดให้
อุบาสกอุบาสิกาฟัง แต่ **การแปล** และ **การประพันธ์** นี้แปลยกกว่า
หนังสืออื่น คือ ยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมารวบรวมหนึ่ง แล้ว
ประพันธ์ เป็นคำประพันธ์ ข้อความในวรรณคดีนั้นเป็นร้อยสุภาพก็มี

ร้อยโบราณก็มี ร้อยยาวก็มี กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์
สุรางคนางค์ก็มี เมื่อจบความของคาถาวรรคหนึ่งแล้ว ก็ขึ้นต้น
คาถาวรรคต่อไปแล้วก็แปลและประพันธ์เป็นบทกลอนดังที่ว่านี้
สับกันไปตลอด^๓

จากคำอธิบายข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าคำอธิบายนี้ไม่ได้ใช้คำศัพท์ใดเรียกรูปแบบการ
ประพันธ์ที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง หากแต่ปรากฏคำว่า แปล หรือ การแปล ซึ่งหมายถึง การแปลตัว
บทภาษาบาลี กับคำว่า ประพันธ์ หรือ การประพันธ์ ซึ่งหมายถึง การแต่งเนื้อความที่แปลเป็นคำ
ประพันธ์ภาษาไทย

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือบางเล่มใช้คำว่า แปลแต่ง อธิบายรูปแบบการประพันธ์ดังกล่าว
เช่น ชลดา เรื่องรักษลิต (๒๕๔๗: ๙๐) กล่าวถึงฉันทลักษณ์ประเภทร้อยในมหาชาติคำหลวงว่า

หากศึกษาฉันทลักษณ์โดยพิจารณาคำประพันธ์แต่ละ
ชนิดที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวง ๑๑ กัณฑ์ มีรายละเอียดที่
น่าสนใจดังต่อไปนี้

๑. ร่าย เป็นร่ายบทสั้น ๆ ที่แปลจากภาษาบาลีแล้วแต่ง
เป็นคำประพันธ์ชนิดร่าย วิธีการแปลแต่ง มี ๒ วิธี คือ

๑.๑ แปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นคำ ๆ หรือคราวละ
ช่วงสั้น ๆ...

๑.๒ แปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นประโยค...

เช่นเดียวกับอรอนงค์ พัดพาดี (๒๕๒๒: ๒๙) ที่เรียกรูปแบบการประพันธ์ในมหาชาติ
คำหลวงและนันทโพนันทสูตรคำหลวงว่า แปลแต่ง เช่นเดียวกัน ดังนี้

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับนันทโพนันท
สูตรคำหลวง จะพบว่าหนังสือทั้งสองเล่มมีความคล้ายคลึงกัน

^๓ การเน้นข้อความของผู้วิจัย

เพื่อความสะดวกในการอ่าน นับตั้งแต่ในวิทยานิพนธ์นี้ การเน้นข้อความใด ๆ ในตัวบทที่ยกมาอ้างอิงเป็นของ
ผู้วิจัย หากข้อความที่เน้นมีมาแต่ต้นฉบับ ผู้วิจัยจะระบุไว้ในเชิงอรรถ

มาก กล่าวคือ...วิธีแต่ง ยกคาถาบาลีขึ้นหน้า แล้วแปลแต่งเป็น
คำประพันธ์ภาษาไทยเหมือนกัน...

การตระหนักว่านั่นโทปน์นัทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดี แปลแต่ง ทำให้ไม่สามารถศึกษา
วรรณคดีเรื่องนี้ในฐานะวรรณคดีที่รังสรรค์ขึ้นจากจินตนาการเช่นเดียวกับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์
เห่และกาพย์ห่อโคลงได้ เนื่องจากเมื่อศึกษาคำอธิบายเรื่องรูปแบบการประพันธ์แบบ แปลแต่ง
แล้วจะเห็นได้ว่า ในการประพันธ์นั่นโทปน์นัทสูตรคำหลวง กวีต้องทรงมีปฏิสัมพันธ์กับตัวบท
ต้นฉบับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ต้องทรง แปล ตัวบทภาษาบาลี นอกจากนี้ยังต้องทรง แต่ง ซึ่ง
หมายถึง ต้องทรง ประดับตกแต่ง เนื้อความที่ทรงแปลควบคู่กันไปด้วย ด้วยเหตุนี้ การศึกษา
วรรณคดีเรื่องนี้จึงควรให้ความสำคัญกับการศึกษากลวิธีการแปลและการสร้างความงามทาง
วรรณศิลป์ในตัวบทแปลหรือการแต่งของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรเป็นสำคัญ

การศึกษาว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงแปลนั่นโทปน์นัทสูตรคำหลวงด้วยกลวิธีอย่างไร
จำเป็นต้องมีการรอบความคิดบางประการในการศึกษา การศึกษาภาษาบาลีสายคณะสงฆ์ไทยแต่
โบราณมาวิธีวิธีการแปลหลัก ๆ ๒ วิธี คือ การแปลโดยพยัญชนะ และ การแปลโดยอรรถ^๕ แม้ว่า
นั่นโทปน์นัทสูตรคำหลวงจะเป็นวรรณคดีที่แปลมาจากวรรณคดีบาลี แต่การนำคำอธิบายเรื่อง
วิธีการแปล ๒ แบบนี้มาเป็นมโนทัศน์หลักในการศึกษานั้นอาจไม่เพียงพอและไม่เหมาะสม
เนื่องจากวิธีการแปลทั้ง ๒ แบบนี้มีใช้ทฤษฎีที่ใช้ศึกษางานแปล หากแต่เป็นวิธีการแปลที่คณะสงฆ์
ไทยบัญญัติขึ้นเพื่อวัดความรู้ด้านไวยากรณ์ของผู้เรียนภาษาบาลี วิธีการแปลทั้ง ๒ แบบนี้จึงเป็น
ข้อกำหนดเรื่องสำนวนการแปล มิใช่ทฤษฎีที่ให้คำตอบเรื่องกลวิธีการแปลอย่างรอบด้าน ยิ่งไปกว่า
นั้น เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรมิได้ทรงแปลนั่นโทปน์นัทสูตรคำหลวงเพื่อสอนไวยากรณ์ภาษาบาลี แต่
น่าจะมีพระประสงค์สำคัญ คือ เพื่อสรรเสริญและสร้างศรัทธาในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หาก

^๕ บรรจบ บรรณรุจิ (๒๕๔๘: [๓] - [๔]) อธิบายว่า การแปลโดยพยัญชนะ คือ การแปลตามตัวอักษรให้ได้มากที่สุด
โดยไม่คำนึงถึงความไพเราะ ภาษาบาลีเป็นภาษาที่สร้างรูปคำมาจากส่วนประกอบหลายอย่าง อย่างน้อยที่สุดก็มาจาก
อุปสัค + ธาตุ + ปัจจัย ในการแปลโดยพยัญชนะจะต้องแปลความหมายของธาตุและอุปสัคออกมาให้ชัดเจน ในกรณีนี้แจก
วิกิตินามต้องออกสำเนียงอายตนิบาตด้วย เช่น เขาไปสูบ้าน เขากินซึ่งอาหาร ส่วนการแปลโดยอรรถ คือ การแปลเอาความ
หมายถึง แปลโดยคำนึงถึงความหมายมากกว่าแปลตามตัวอักษร และไม่คำนึงถึงวิกิตินามและอายตนิบาต การแปลวิธีนี้ ผู้
แปลสามารถเติมแต่งสำนวนให้ไพเราะได้ตามความประสงค์เท่าที่ไม่เสียความ ส่วนการแปลโดยพยัญชนะ ไม่สามารถเติมแต่ง
สำนวนให้ไพเราะอย่างนั้นได้ เพราะมุ่งถือความตามตัวหนังสือเป็นหลัก จนบางทีก็ทำให้เข้าใจความได้ยาก แต่อย่างไรก็ตาม
การแปลโดยพยัญชนะก็มีความสำคัญตรงที่ทำให้เกิดการคิดวิเคราะห์หาส่วนประกอบของคำภาษาบาลีแต่ละคำอย่าง
ละเอียด และเกิดประโยชน์ตรงที่ทำให้รู้หน้าที่ของคำบาลีที่ประกอบวิกิตินามแล้วแต่ละคำ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเรียน
วากยสัมพันธ์

นำวิธีการแปลทั้ง ๒ แบบมาเป็นกรอบในการศึกษาทวิวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยอมทำให้ได้คำตอบแต่เพียงว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลด้วยวิธีแปลโดยอรรถหรือโดยพยัญชนะ แต่อาจไม่ให้คำตอบที่ครอบคลุมประเด็นอื่น ๆ เช่น วจนลีลา ประเภทตัวบท เป็นต้น ซึ่งมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ในด้านการแปล

ผู้วิจัยเห็นว่ามโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของคัทารินา ไรส์ (Katharina Reiss) มีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์ทวิวิธีการแปลนั้นโทปน์นัทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เนื่องจากมโนทัศน์ดังกล่าวเสนอเกณฑ์การวิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลอย่างละเอียดครอบคลุมหน่วยภาษาหลายระดับ ทั้งยังเสนอเกณฑ์การประเมินค่างานแปลไว้อย่างน่าสนใจ การใช้มโนทัศน์ดังกล่าวมาวิเคราะห์ทวิวิธีการแปลนั้นโทปน์นัทสูตรคำหลวงจึงน่าจะให้คำตอบที่ละเอียดลึกซึ้งกว่าการพิจารณาสำนวนการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรว่าเป็นการแปลโดยพยัญชนะหรือการแปลโดยอรรถเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ การเลือกใช้ทวิวิธีการแปลนั้นโทปน์นัทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยอมได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมประการต่าง ๆ ในเบื้องต้นอาจสันนิษฐานได้ว่าการที่ตัวบทต้นฉบับของนั้นโทปน์นัทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีบาลี ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีน่าจะมีอิทธิพลต่อทวิวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอยู่บ้าง เช่น การใช้ความเปรียบที่ น่าจะมีมาแต่วรรณคดีบาลีดังคำประพันธ์ในตัวอย่าง (๑) เป็นต้น นอกจากนี้ เมื่อทรงแปลวรรณคดีบาลีมาเป็นวรรณคดีไทย ปัจจัยเรื่องขนบวรรณศิลป์ไทยน่าจะมีอิทธิพลต่อทวิวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอยู่ไม่น้อยเช่นกัน อาทิ การเล่นเสียงสัมผัสในคำประพันธ์ ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ จากการสังเกตในเบื้องต้นพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเล่นเสียงสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะในตัวบทแปลตลอดทั้งเรื่อง ตัวอย่างเช่น

(๒) ...แลสมเด็จบรมจักร**บุมาสรร**เพชฌ์ เสด็จพุทธานุชา**ลิลลา**
 ตฤณโณรรฆจตุรามหรรณพ **เลอศลบโลกยโล**กา ยิงบุณยา
 นุภาพนักร เลอศยศศักดิ์อุตตมา อรรคาธรรมมุบาย บรรยาย
 ธรรมโฆวาท **ฉลาดล้ำโลกยนิกร** ก**สั่งสอนสัตว์**ทั้งหลาย
 หมายมีอาทีคือเทวา ยัก**ษามานุษนาค** อันผู้อื่นจักทรมาน
 ยากนักหนา สมเด็จจุมุเนศวรราบพิตร **เปลื้องไปปลื**ดิให้พ้น
 จากหนทางมฤจณา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๘)

การเล่นเสียงสัมผัสในวรรณคดีเป็นขนบนิยมประการสำคัญของวรรณคดีไทย การที่ *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* มีการเล่นเสียงสัมผัสในจึงสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยเรื่องการเล่นเสียงสัมผัสในมีอิทธิพลต่อกลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร สอดคล้องกับที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแถลงไว้ในนิคมณฑาท้ายเรื่องว่า พระองค์ทรงแตง *นันทน์โทปนันทสูตรภาษาไทย* ให้ *มีบทสัมผัสสะอันแจจโรญ (พหูสมมุตฺสภ)* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔)

ปัจจัยด้านขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยอีกประการหนึ่งที่น่าจะมีอิทธิพลต่อกลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ได้แก่ ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลแต่ขึ้นก่อนหน้านั้น *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *มหาชาติคำหลวง* ดังปรากฏว่า ในตอนท้ายของ *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* มีการอ้างถึง *มหาชาติคำหลวง* ว่า “เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก แต่ *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ครั้งนี้ จุลศักราชได้ ๑๐๙๘ ศก วางกันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔) การอ้างถึง *มหาชาติคำหลวง* ไม่น่าจะเพียงเพื่อเทียบระยะเวลา หากแต่อาจเป็นเพราะ *มหาชาติคำหลวง* น่าจะสัมพันธ์กับ *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ในฐานะที่เป็นต้นแบบของการแปลแตง *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ก็เป็นได้

การศึกษาว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อกลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรย่อมนำไปสู่การตอบคำถามเรื่องกลวิธีการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปล เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดกลวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร มีขนบวรรณศิลป์วรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทยเป็นอาทิ นั้น น่าจะส่งผลให้ตัวบทแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* เป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์อันงดงาม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงคัดสรรและประสานปัจจัยประการต่าง ๆ เหล่านี้มาสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลได้อย่างเยี่ยมยอด การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกใช้กลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงเป็นการตอบคำถามเรื่องการ แต่ง หรือการประดับตกแต่งตัวบทแปลให้มีอลังการทางภาษา

เท่าที่ผ่านมายังไม่ปรากฏว่ามีงานวิจัยชิ้นใดที่ศึกษานันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงในฐานะวรรณคดีแปลเพื่อตอบคำถามเรื่องกลวิธีการแปลและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกกลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* ด้วยกลวิธีการอย่างไรบ้าง และทรงนำปัจจัยประการต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อกลวิธีการแปล *นันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง* มาสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลอย่างไรบ้าง

การศึกษานันทโทปนันทสูตรคำหลวงในวิทยานิพนธ์นี้น่าจะทำให้เข้าใจวรรณคดีเรื่องนี้ในแง่มุมที่แตกต่างไปจากงานวิจัยในอดีต และจะทำให้ตระหนักถึงพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรที่ทรงสามารถแปลวรรณคดีบาลีให้เป็นวรรณคดีไทยที่มีอรรถาธิบายที่ชัดเจน ต้องกับรสนิยมทางวรรณศิลป์ไทยได้อย่างเยี่ยมยอด

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาการแปลนันทโทปนันทสูตรภาษาบาลีมาเป็นนันทโทปนันทสูตรคำหลวง
- ๒) เพื่อวิเคราะห์การประสานขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีกับวรรณคดีไทยในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง

๑.๓ สมมติฐานการวิจัย

- ๑) เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงแปลนันทโทปนันทสูตรคำหลวงโดยรักษาเนื้อความจากต้นฉบับภาษาบาลีได้อย่างครบถ้วน
- ๒) การสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนันทโทปนันทสูตรคำหลวงแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพทางวรรณศิลป์ของกวีซึ่งประสานเข้ากับขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทยอย่างกลมกลืน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ตัวบทนันทโทปนันทสูตรคำหลวงที่ผู้วิจัยใช้ศึกษามีดังนี้

- ๑) นันทโทปนันทสูตรคำหลวง ในหนังสือ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๕
- ๒) ต้นฉบับตัวเขียนนันทโทปนันทสูตรคำหลวง สมุดไทยขาว ฉบับหลวง อักษรขอมและอักษรไทยย่อ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้ตัวบทในข้อ ๑) เป็นหลัก แต่จะสอบเทียบกับตัวบทในข้อ ๒) ด้วยในกรณีที่ตัวบทในข้อ ๑) มีปัญหา เช่น สันนิษฐานว่าคำภาษาบาลีในตัวบทข้อ ๑) பிரவரตமாகลาดเคลื่อน เป็นต้น

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกใช้ต้นฉบับในข้อ ๒) สอดเทียบเป็นเพราะเป็นต้นฉบับตัวเขียนของเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเพียงฉบับเดียวที่สำรวจพบในหอสมุดแห่งชาติ (อรอนงค์ พัดพาดิ, ๒๕๒๒: ๓)

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

- ๑) ศึกษาทบทวนเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒) ศึกษาทฤษฎีการแปลและทฤษฎีอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการวิจัยเพื่อนำมาประยุกต์ใช้วิเคราะห์ข้อมูล
  - ๓) วิเคราะห์กลวิธีการแปลนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง
  - ๔) วิเคราะห์ปัจจัยที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงคัดสรรมาใช้สร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง
  - ๕) สรุป อภิปรายผล และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) เข้าใจลักษณะการแปลเรื่องนั้นโทปนันทสูตรจากต้นฉบับภาษาบาลีเป็นภาษาไทย
- ๒) เข้าใจวิธีการสร้างวรรณศิลป์ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง
- ๓) เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลจากภาษาบาลี

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง และงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยในเชิงการแปล นอกจากนี้ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้รับอิทธิพลด้านการสร้างความงามทางวรรณศิลป์จากมหาชาติคำหลวง ดังนั้น จึงสมควรศึกษางานวิจัยที่ศึกษามหาชาติคำหลวงในเชิงวรรณศิลป์ด้วยเช่นกัน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้มีทั้งที่เป็นหนังสือ วิทยานิพนธ์ และบทความวิจัย โดยอาจจำแนกประเภทได้ ดังนี้

๑.๗.๑ เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

เอกสารงานวิจัยในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์พระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลง มีเพียงไม่กี่เรื่องที่ศึกษาพระนิพนธ์เรื่องนั้น *นันทบทนันทสูตรคำหลวง* นอกจากนี้ยังพบว่างานวิจัยในกลุ่มนี้หลายเรื่องยังนำพระมาลัยคำหลวงมาศึกษาด้วย เพราะเชื่อว่าเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ดังนี้

ศุภร บุนนาคและสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๘) วิเคราะห์วิจารณ์พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไว้ในหนังสือชื่อ *สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้ากั๋ง* (ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗) ผู้เขียนทั้งสองมีความเห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงเป็นเลิศในการประพันธ์วรรณคดีประเภทกาพย์อย่างไม่มีกวีไทยคนใดเทียบฝีมือได้ ส่วนพระนิพนธ์ประเภทคำหลวง คือ *นันทบทนันทสูตรคำหลวง* และ *พระมาลัยคำหลวง* นั้น แม้ผู้เขียนทั้งสองจะเห็นว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงพระนิพนธ์ได้ไม่แพ้ *มหาชาติคำหลวง* แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่ากับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์และ *มหาชาติคำหลวง* เนื่องจากสำนวนภาษายากและเนื้อเรื่องของคำหลวงทั้งสองเรื่องไม่มีอรรถสชวณติดตามเหมือน *มหาชาติคำหลวง*

ในวิทยานิพนธ์เรื่อง *ลักษณะเด่นของกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร* นิตยา ตันทโสภาส (๒๕๒๐) ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรในเชิงสุนทรียศาสตร์โดยละเอียด พบว่าความดีเด่นของพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรคือใช้การประพันธ์แนวนิราศมาถ่ายทอดเรื่องราวในพระนิพนธ์ ทำให้มีเนื้อหาที่สะท้อใจผู้อ่านมาทุกยุคทุกสมัย ทรงเพิ่มสัมผัสในเข้าไปในกาพย์และโคลง ส่งผลให้พระนิพนธ์มีท่วงทำนองอ่อนโยนไพเราะมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังทรงใช้คำ สำนวนโวหาร ความเปรียบและจินตนาการที่เรียบง่าย แต่สื่อความหมายและสร้างอารมณ์สะท้อใจได้เป็นอย่างดี

งานวิจัยที่ถือว่าศึกษานันทบทนันทสูตรคำหลวงโดยละเอียดได้แก่วิทยานิพนธ์เรื่อง *พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร* ของ อรอนงค์ พัดพาดิ (๒๕๒๒) วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาวิเคราะห์นันทบทนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวงในเชิงที่มาของเรื่อง สมัยที่แต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง สาระสำคัญของเรื่อง สุนทรียภาพ และการใช้ภาษาโดยละเอียด ผลการวิจัยในส่วนของนันทบทนันทสูตรคำหลวงพบว่า นันทบทนันทสูตรคำหลวงมีสุนทรียภาพทั้งในด้านเสียง คำ และความหมาย ในด้านการใช้ภาษาพบว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงนิยมใช้คำยืม

ภาษาบาลีและสันสกฤต โดยทรงนิยมใช้คำยืมภาษาสันสกฤตมากกว่า นอกจากนี้ยังมีการใช้คำ
แผลงและคำสมาส

วิทยานิพนธ์นี้นับว่าเป็นงานวิจัยที่ให้ความรู้เกี่ยวแก่นันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระ
มาลัยคำหลวงโดยครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ มากที่สุดเท่าที่เคยมีมา อย่างไรก็ตาม แม้อรอนงค์
พิตพาดิจะตระหนักว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้จะป็นวรรณคดีแปลแต่ง แต่อรอนงค์ พิตพาดิก็มิได้
วิเคราะห์วรรณคดีเรื่องนี้ในฐานะวรรณคดีแปล แตกต่างกับผู้วิจัยที่มุ่งศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ใน
ฐานะที่เป็นวรรณคดีแปลโดยตรง

มีงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงนันโทปนันทสูตรคำหลวง คือ บทความเรื่อง คำหลวง ของ
ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๓๔) บทความนี้ศักดิ์ศรี แยมันดดา วิจัยลักษณะของวรรณคดีไทยที่
เรียกชื่อว่า คำหลวง ทั้ง ๔ เรื่อง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง นันโทปนันทสูตรคำหลวง พระมาลัย-
คำหลวง และพระนลคำหลวง เนื่องจากคำอธิบายเกี่ยวแก่ลักษณะของวรรณคดีคำหลวงที่รับรู้กัน
ไม่ครอบคลุมลักษณะที่เป็นจริงของวรรณคดีคำหลวงแต่ละเรื่อง ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า หากไม่
พิจารณาเรื่องพระมาลัยว่าเป็นคำหลวงแล้วจะพบว่า คำหลวงคือหนังสือที่พระมหากษัตริย์ทรง
พระราชนิพนธ์หรือโปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้น แต่สำหรับนันโทปนันทสูตรคำหลวงนั้น กวีคือเจ้าฟ้า
ธรรมิเบศรมิได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ อีกทั้งพระมหากษัตริย์ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระ
นิพนธ์ ผู้เขียนบทความจึงวินิจฉัยว่า เหตุที่เจ้าฟ้าธรรมิเบศรทรงเรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่าคำหลวง
เป็นเพราะทรงคาดการณ์ว่าพระองค์จะได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ แต่การณ์กลับ
ไม่เป็นเช่นนั้น

นอกจากงานที่ศึกษาวิเคราะห์พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมิเบศรโดยตรงแล้ว ยังมีงานวิจัย
ที่ศึกษาพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมิเบศรเชื่อมโยงกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ด้วย คือ วิทยานิพนธ์เรื่อง
นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์ของเจ้าฟ้าธรรมิเบศร ของสุภาพร พลายเล็ก
(๒๕๔๑) วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาพระนิพนธ์กาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมิเบศรใน
ฐานะวรรณคดีนิราศ สุภาพร พลายเล็กพบว่า พระนิพนธ์กาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้า
ธรรมิเบศรสืบทอดขนบวรรณคดีนิราศมาจากวรรณคดีนิราศในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง
และนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์จำนวน ๕๔ เรื่องได้สืบทอดขนบการแต่งวรรณคดีนิราศจาก
พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมิเบศรในด้านต่าง ๆ ได้แก่ เนื้อหา วัตถุประสงค์ รูปแบบคำประพันธ์
วิธีการดำเนินเรื่อง และศิลปะการใช้ภาษา แต่ในขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์ลักษณะใหม่ขึ้น
เช่นกัน

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้หลายเรื่องเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในด้านสำนวนภาษาในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ทำให้เข้าใจลักษณะที่โดดเด่นของสำนวนภาษาในนั้น *ไทป์บันทึกสูตรคำหลวง* กับพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่และกาพย์ห่อโคลงได้เป็นอย่างดี

๑.๗.๒ เอกสารและงานวิจัยวรรณคดีพุทธศาสนาในเชิงการแปล

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาในเชิงการแปลมีอยู่ทั้งในรูปแบบบทความวิจัยและวิทยานิพนธ์ ดังนี้

บทความเรื่อง *ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง* ของ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๔๕) ศึกษาวิเคราะห์ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้างฉบับแปลนิสสัยหรือสำนวนที่แปลแต่งเป็นภาษาบาลีสลับกับภาษาลาว ซึ่งพบที่วัดใหม่สุวรรณภูมิาราม ประเทศลาว ผู้เขียนบทความนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวแกต้นฉบับวรรณคดีเรื่องนี้ทั้งในแง่ลักษณะต้นฉบับ อายุที่แต่ง ชื่อเรื่อง ความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง ลักษณะเนื้อหาเปรียบเทียบกับเนื้อหาในนิทานกถาในอรรถกถาชาดก ลักษณะภาษา และความสัมพันธ์ระหว่างปฐมสมโพธิสำนวนดังกล่าวกับปฐมสมโพธิสำนวนล้านนา ในส่วนของลักษณะภาษา ผู้เขียนบทความได้วิเคราะห์ลักษณะการแปลแบบนิสสัยในปฐมสมโพธิสำนวนนี้พบว่าปฐมสมโพธิสำนวนนี้มีทั้งการแปลแบบตรงกับภาษาบาลี และแปลแบบเรียงเรียงความเพิ่มเติมเพื่อความไพเราะ นอกจากนี้ผู้เขียนบทความยังได้วิเคราะห์ความงามของตัวบทภาษาบาลีในส่วนคาถาด้านเรื่องและคาถาท้ายเรื่อง

เมื่อปีการศึกษา ๒๕๕๓ มีวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาวรรณคดีมหาชาติสำนวนต่าง ๆ ในเชิงการแปล ๓ เรื่อง ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง *มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร* ของ จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์ (๒๕๕๓) *ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน): การแปลเพื่อการรับรู้สาร* ของ ชนิตา สีหามาตย์ (๒๕๕๓) และ *ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส: การแปลเพื่อการรับรู้สาร* ของ ปกิตตา พุพะเนียด (๒๕๕๓) วิทยานิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่องมิได้ศึกษาตัวบทภาษาบาลีเปรียบเทียบกับเรื่องมหาชาติสำนวนที่ศึกษาโดยตรง แต่นำมหาชาติสำนวนที่ศึกษามาเปรียบเทียบกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกที่แปลเป็นภาษาไทย ผลการวิจัยที่ได้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ ในด้านวิธีการแปลแต่งพบว่าวิธีการแปลที่กวีทุกสำนวนใช้ คือ การเพิ่ม การตัด การเปลี่ยน สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีการแปลแบบผสมด้วย ส่วนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการแปลแบบสลับลำดับและการแปลแบบผสมด้วย นอกจากการวิเคราะห์วิธีการแปลแล้ว ผู้วิจัยทั้ง ๓ ยังนำ

กรอบแนวคิดทางนิเทศศาสตร์เรื่องการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจมาวิเคราะห์สารและวิธีการโน้มน้าวใจของกวี

ยังมีงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง คือ บทความเรื่อง *มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรและหิมพานต์: รำลึกคำอาจารย์สอน* ของ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๕๕) บทความนี้ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตกล่าวถึงภูมิหลังของมหาชาติคำหลวง การแปลแต่งมหาชาติคำหลวง การผูกศัพท์ และคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรและหิมพานต์ ในส่วนของการแปลแต่งมหาชาติคำหลวง ผู้เขียนบทความตั้งข้อสังเกตเรื่องวิธีการแปลของกวีไว้ว่า มีการแปลแต่งทั้งจากคำ วลี และประโยค โดยกวีอาจขยายความลงไปในการแปลเพื่อประโยชน์ด้านเสียงสัมผัส ความชัดเจนของเนื้อความ และจินตภาพ คำที่กวีใช้แปลมีทั้งคำไทยแท้ คำภาษาเขมร และคำภาษาบาลีสันสกฤต การแปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นประโยคมีทั้งที่แปลเป็นร้อยและคำประพันธ์ประเภทอื่น

นอกจากงานวิจัยที่ศึกษาการแปลวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยโดยตรงแล้ว ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาการแปลวรรณคดีพุทธศาสนาในเชิงสังคมและวัฒนธรรมเรื่องหนึ่ง คือ งานวิจัยเรื่อง *การเดินทางของปัญญาและจินตนาการในกามนิตของเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป* ของ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๙) งานวิจัยนี้ศึกษานวนิยายอิงพุทธศาสนาเรื่องกามนิตในฐานะงานแปลจากภาษาอังกฤษ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนาพบว่า ผู้แปลกามนิตได้ดัดแปลงให้กามนิตมีลักษณะเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาด้วยการอ้างว่าเรื่องกามนิตมีที่มาจากพระสูตรในพุทธศาสนา มหายานชื่อ กามนิตสูตร และรจนาคาถาบูชาพระโพธิสัตว์ในตอนต้นเรื่องและจบเรื่อง ผู้แปลได้ประณีตบรรจงแปลกามนิตเป็นนิยายรักทางธรรมที่ซาบซึ้ง และด้วยเหตุที่ในตัวบทมีการผสมผสานเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลีและสุขาวดียุทธหัตถ์จากพุทธศานามหายาน ในทัศนะของสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา การแปลวรรณคดีเรื่องนี้มาเป็นภาษาไทยจึงเป็นการเปิดมิติแห่งการศึกษาพุทธศานามหายานสู่ผู้อ่านชาวไทย นอกจากนี้แนวคิดที่แปลกใหม่ของเรื่อง คือ ความรักอันประกอบด้วยสัจจะและศรัทธาอาจเป็นปัจจัยหนุนนำไปสู่นิพพานได้นั้น ยังส่งผลให้ผู้อ่านชาวไทยมีทัศนะเรื่องนิพพานในมุมมองที่แปลกออกไป กล่าวคือ มีความเชื่อมั่นว่านิพพานเป็นอุดมคติที่อาจบรรลุถึงได้

นอกจากงานวิจัยทั้ง ๒ เรื่องข้างต้นนี้แล้ว ยังมีงานวิจัยที่นำวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยมาใช้พิสูจน์ทฤษฎีการแปล คือ *วิทยานิพนธ์เรื่อง เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลวรรณกรรมของคาทารินา ไรส์: กรณีศึกษาเรื่องกามนิต* ของ บัญชา สุวรรณานนท์ (๒๕๔๖) วิทยานิพนธ์นี้นำนวนิยายเรื่อง *กามนิต* มาพิสูจน์ทฤษฎีการประเมินคุณภาพงานแปลของคาทารินา

ไรส์ เมื่อนำทฤษฎีดังกล่าวมาวิเคราะห์งานแปลเรื่องกามนิตแล้วพบว่า กามนิตเป็นงานแปลแบบดัดแปลงที่ประณีตและมีคุณภาพดี แต่เนื่องจากเกณฑ์ของไรส์ไม่ได้คำนึงถึงงานแปลที่สังคมวัฒนธรรมในเนื้อเรื่องของตัวบทต้นฉบับห่างจากสังคมวัฒนธรรมของผู้อ่านตัวบทต้นฉบับ แต่ใกล้เคียงกับสังคมวัฒนธรรมของผู้อ่านตัวบทแปลอย่างกามนิต ส่งผลให้เมื่อพิจารณาประเด็นยุทธศาสตร์การแปลจะทำให้ผู้วิจารณ์พบว่า ผู้แปลใช้ยุทธศาสตร์ในการแปลไม่เหมาะสม กล่าวคือ ตามเกณฑ์ของไรส์ การแปลตัวบทมุ่งรูปแบบควรแปลแบบโน้มนหาต้นฉบับ แต่ผู้แปลกามนิตพากย์ไทยใช้ยุทธศาสตร์การแปลแบบโน้มนหาตัวบทแปล ดังนั้น หากยึดเกณฑ์ของไรส์อย่างเคร่งครัดจะต้องถือว่าผู้แปลกามนิตใช้ยุทธศาสตร์การแปลไม่เหมาะสม แต่ในความเป็นจริงแล้วยุทธศาสตร์การแปลของผู้แปลกามนิตนั้นถือว่ามีความเหมาะสม ดังปรากฏว่าวรรณกรรมแปลเรื่องนี้ได้รับการยกย่องในสังคมไทยมาเป็นเวลายาวนาน ด้วยเหตุนี้ บัญชา สุวรรณานนท์จึงเห็นว่าเกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลของไรส์สามารถนำมาใช้ประเมินคุณภาพงานแปลในคู่ภาษาอังกฤษ-ไทยได้ แต่อาจมีข้อจำกัดอยู่บ้างเนื่องจากไรส์ไม่ได้คำนึงถึงงานแปลที่มีบริบททางวัฒนธรรมซับซ้อนอย่างกรณีของกามนิต

อย่างไรก็ตาม บัญชา สุวรรณานนท์ยืนยันว่า การค้นพบข้อจำกัดดังกล่าวมิได้หมายความว่าทฤษฎีของไรส์จะไม่มี ความเหมาะสมที่จะนำมาประเมินคุณภาพงานแปล ข้อจำกัดดังกล่าวแสดงให้เห็นเพียงว่าทฤษฎีของไรส์ไม่ครอบคลุมงานแปลทุกชนิด แต่ผู้ประเมินสามารถนำทฤษฎีดังกล่าวไปใช้ประเมินคุณภาพงานแปลได้ โดยต้องตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าว จึงจะสามารถนำทฤษฎีนี้ไปใช้ได้เหมาะสมและได้ประโยชน์ตามสมควร

แม้ว่างานวิจัยในกลุ่มนี้จะใช้แนวทางการวิเคราะห์การแปลอันหลากหลาย แต่ก็อาจนำแนวทางการวิเคราะห์เหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีการประเมินคุณภาพงานแปลของคาทารินา ไรส์

๑.๗.๓ เอกสารและงานวิจัยมหาชาติคำหลวงในเชิงวรรณศิลป์

งานวิจัยมหาชาติคำหลวงในเชิงวรรณศิลป์เล่มสำคัญ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง *อลังการในมหาชาติคำหลวง* ของ ลัลลนา ศิริเจริญ (๒๕๒๕) วิทยานิพนธ์นี้ใช้ทฤษฎีอสังการศาสตร์ของสันสกฤตมาวิเคราะห์วรรณศิลป์ในมหาชาติคำหลวง ผลการศึกษาพบว่าในด้านศัพท์ศาสตร์หรืออสังการทางเสียง มหาชาติคำหลวงมีศัพท์ศาสตร์ตรงกับอสังการของสันสกฤต ๓ ประเภท ได้แก่ อนุปราศ คือ การซ้ำอักษรตัวเดียวกันโดยมุ่งความเหมือนกันของเสียงพยัญชนะหนึ่ง ๆ ยมกะ คือ การเล่นเสียงที่ซ้ำกันเป็นคู่ ๆ และ ปุณรูกตวทภาส คือ การซ้ำคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน

นำมารวมเป็นคำเดียวกันหรือนำมาวางไว้ใกล้ ๆ กัน ส่วนอรรถาธิบายหรืออธิบายทางความหมายในมหาชาติคำหลวงมี ๑๔ ประเภท ได้แก่ อุปมา รูปกะ ชาติ สังสยะ อดีตยะ ประติวัตตูประมา สังกร อุตตรเปกษา อากษะป เหตุ ที่ปกัม อวสระ ปวิภูตติ และปรัศโนตตรัม ส่วนรสในมหาชาติคำหลวงพบว่ามีครบทั้ง ๙ รส ลัลลนา ศิริเจริญสันนิษฐานว่า เหตุที่มหาชาติคำหลวงมีความงามทางวรรณศิลป์หลายประการตรงกับอรรถศาสตร์ของสันสกฤตอาจเป็นเพราะความบังเอิญที่กวีไทยประพันธ์ได้ตรงตามหลักอรรถศาสตร์ของสันสกฤต หรือมิฉะนั้นก็อาจเป็นเพราะกวีไทยได้ศึกษาทฤษฎีอรรถศาสตร์มาเป็นอย่างดี และตั้งใจประพันธ์มหาชาติคำหลวงให้มีอรรถศาสตร์ตรงกับอรรถศาสตร์

ลัลลนา ศิริเจริญเห็นว่า อรรถการน่าจะเป็นเกณฑ์ที่กวีผู้ประพันธ์มหาชาติคำหลวงแต่ละกัณฑ์ดำเนินตาม ส่งผลให้มหาชาติคำหลวงแต่ละกัณฑ์มีความงามไม่ต่างกัน แม้ว่าจะประพันธ์ขึ้นต่างเวลากันก็ตาม

แม้ว่ามหาชาติคำหลวงจะมีอรรถการหลายประการตรงกับอรรถศาสตร์ของสันสกฤต แต่ลัลลนา ศิริเจริญพบว่าในมหาชาติคำหลวงมีความงามที่เป็นลักษณะพิเศษที่ไม่ปรากฏในทฤษฎีอรรถศาสตร์ของสันสกฤต ๙ ประการ ได้แก่ สัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะข้ามวรรค สัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ สร้อยสลัขวรรค คำอัปภาส คำแผลง คำประสม การเล่นคำ และกลบท ลักษณะเหล่านี้จัดว่าเป็นเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทย

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๐) เขียนบทความวิจัยเรื่อง การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง ผู้เขียนบทความพบว่า คำเขมรในมหาชาติคำหลวงมีทั้งที่เป็นคำธรรมดาที่ใช้ในภาษาไทยปัจจุบัน และที่เป็นคำศัพท์พิเศษที่ไม่ได้ใช้ในบริบททั่วไปในภาษาไทยปัจจุบัน เมื่อพิจารณาในเชิงวรรณศิลป์พบว่า กวีผู้ประพันธ์มหาชาติคำหลวงใช้คำภาษาเขมรเพื่อวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อเอื้อเสียงสัมผัส ทั้งสัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรค เพื่อเอื้อเสียงเสนาะและเน้นจังหวะคำ และเพื่อใช้คำซ้อนเพื่อย้ำความหมาย การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวงแสดงถึงความเป็นปราชญ์ทางภาษาของกวีที่สามารถนำคำเขมรมาเป็นอุปกรณ์ในการสร้างวรรณศิลป์ให้สอดคล้องกับรสนิยมทางวรรณศิลป์ทั้งทางด้านเสียงและความหมาย ทั้งนี้ ธเนศ เวศร์ภาดาตั้งข้อสังเกตว่า การใช้คำเขมรเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ นั้นน่าจะสัมพันธ์กับการสร้างและการเสพวรรณคดีในเชิงมุขปาฐะในสมัยดังกล่าว

แม้ว่างานวิจัยมหาชาติคำหลวงในเชิงวรรณศิลป์ทั้ง ๒ เรื่องนี้จะมีได้ศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในเชิงการแปล แต่ผลการศึกษานับว่าก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวแก่วรรณศิลป์ในมหาชาติคำหลวง

จึงเป็นประโยชน์ต่อการนำผลการศึกษาไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับ การสร้าง ความงามทางวรรณศิลป์ในนวนิยายไทยนั้น *ทศพรคำหลวง*

๑.๘ มโนทัศน์ที่ใช้ศึกษา

ผู้วิจัยจะประยุกต์ มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของคาทารีนา ไรส์ (Katharina Reiss) มาใช้วิเคราะห์กลวิธีการแปลนวนิยายไทยนั้น *ทศพรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

๑.๘.๑ มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของคาทารีนา ไรส์

คาทารีนา ไรส์ (Katharina Reiss) นักวิชาการด้านการแปลชาวเยอรมันได้เสนอ มโนทัศน์ เกี่ยวกับการวิจารณ์งานแปลไว้ในหนังสือชื่อ *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Katagorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen* หนังสือเล่มนี้ได้รับการปรับปรุงในการพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๘ และ ๑๙๘๔ ต่อมาเมื่อปี ค.ศ. ๒๐๐๐ แอโรล์ เอฟ. โรธเดส (Errol F. Rhodes) ได้แปลหนังสือเล่มนี้ออกเป็น พากย์อังกฤษใช้ชื่อว่า *Translation Criticism – The Potentials and Limitations, Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*

ไรส์เห็นว่าการวิจารณ์งานแปลที่เคยมีส่วนใหญ่ผู้วิจารณ์มักมิได้วิจารณ์งานแปลในฐานะที่เป็นงานแปลอย่างแท้จริง กล่าวคือ ผู้วิจารณ์มักให้คำวิจารณ์แบบกว้าง ๆ เช่น *แปลได้ สละสลวย แปลได้ดีเหมือนอ่านต้นฉบับ แปลได้ยอดเยี่ยม แปลอย่างพิถีพิถัน เป็นต้น* โดยปราศจากการเปรียบเทียบกับต้นฉบับ ส่งผลให้คำวิจารณ์มีความเป็นอัตวิสัย (Reiss, 2000: 2) ไรส์เห็นว่า การวิจารณ์งานแปลต้องเปรียบเทียบกับต้นฉบับ และมีเกณฑ์การวิจารณ์ที่เป็นวัตถุวิสัยหรือสามารถอธิบายหรือพิสูจน์ได้และเหมาะสม คำวิจารณ์ที่ได้จึงจะมีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย ด้วยเหตุนี้ ไรส์จึงเสนอเกณฑ์การวิจารณ์งานแปลที่ไรส์อ้างว่ามีความเป็นวัตถุวิสัยสูงขึ้นมา

ไรส์จำแนกเกณฑ์การวิจารณ์งานแปลออกเป็นหมวดต่าง ๆ ๕ หมวด ได้แก่

๑) เกณฑ์หมวดวรรณกรรม (literary category)

เป็นเกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์ประเภทต้นฉบับ (text type) ว่าต้นฉบับต้นฉบับกับต้นฉบับแปลเป็นต้นฉบับประเภทเดียวกันหรือไม่

๒) เกณฑ์หมวดภาษา (linguistic category)

เป็นเกณฑ์ที่ใช้ประเมินว่าผู้แปลถ่ายทอดองค์ประกอบทางภาษาซึ่งได้แก่ *องค์ประกอบทางอรรถศาสตร์ (semantic elements)* *องค์ประกอบทางคำศัพท์ (lexical elements)* *องค์ประกอบทางไวยากรณ์ (grammatical elements)* และ *องค์ประกอบทางวจนลีลา (stylistic elements)* เหมาะสมกับตัวบทต้นฉบับหรือไม่

๓) เกณฑ์หมวดปฏิบัตินิยม (pragmatic category)

เป็นเกณฑ์ที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษา กล่าวคือ การจะตัดสินได้ว่าผู้แปลถ่ายทอดองค์ประกอบทางภาษาได้เหมาะสมหรือไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงตัวกำหนดนอกภาษา (extra-linguistic determinants) ด้วย ได้แก่ *สถานการณ์ประชิด (immediate situation)* *เนื้อหา (subject matter)* *เวลา (time factor)* *สถานที่ (place factor)* *ผู้ฟัง (audience factor)* *ผู้พูด (speaker factor)* และ *นัยทางอารมณ์ (affective implication)*

๔) เกณฑ์หมวดหน้าที่ (functional category)

เป็นเกณฑ์ที่ใช้ประเมินงานแปลในกรณีที่ตัวบทแปลเป็นงานดัดแปลง หรือมีหน้าที่จุดประสงค์ หรือผู้อ่านเป้าหมายต่างกับตัวบทต้นฉบับ การประเมินค่างานแปลที่เป็นงานดัดแปลง หรือมีหน้าที่พิเศษต่างกับตัวบทต้นฉบับควรพิจารณาว่างานแปลนั้นบรรลุวัตถุประสงค์พิเศษนั้นหรือไม่

๕) เกณฑ์หมวดบุคคล (personal category)

เป็นเกณฑ์ที่ไรส์เสนอให้ผู้ประเมินงานแปลตระหนักถึงข้อจำกัดเชิงอัตวิสัยของงานแปลอันเกิดจาก *กระบวนการอรรถปริวรรต (hermeneutical process)* หรือกระบวนการตีความด้วยบทและบุคลิกภาพของผู้แปล ดังนั้น ในการวิจารณ์งานแปล ผู้ประเมินควรแสดงเหตุผลในการตัดสินด้วย ไม่ว่าจะตัดสินในแง่บวกหรือลบ หากเป็นการตัดสินในแง่ลบ ผู้ประเมินสมควรเสนอวิธีการแก้ไขให้ผู้แปลด้วย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะใช้เฉพาะเกณฑ์หมวดวรรณกรรมและหมวดภาษามาวิเคราะห์กลวิธีการแปลนั้น *ไทปันนัทสูตรคำหลวง* ส่วนเกณฑ์อีก ๓ ข้อ ผู้วิจัยจะนำมาใช้ประกอบเกณฑ์หมวดภาษาเพื่อประเมินค่ากลวิธีการแปลนั้น *ไทปันนัทสูตรคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรในบทที่ ๓ และ ๔ โดยไม่ได้แยกเป็นหัวข้อใหญ่ต่างหาก เนื่องจากเห็นว่าเกณฑ์ทั้ง ๓ ข้อนี้ต้องนำมาวิเคราะห์ร่วมกับเกณฑ์หมวดภาษาโดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เกณฑ์หมวดวรรณกรรมและเกณฑ์หมวดภาษามีรายละเอียดดังนี้

๑) เกณฑ์หมวดวรรณกรรม (literary category)

เกณฑ์หมวดวรรณกรรมเป็นเกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์ประเภทตัวบท ไรส์เห็นว่างานแปลไม่สามารถรักษาองค์ประกอบต่าง ๆ ของตัวบทต้นฉบับออกมาได้อย่างครบถ้วนได้ ดังนั้น การประเมินคุณภาพงานแปลจึงไม่ควรให้ความสำคัญกับประเด็นใดประเด็นหนึ่งเท่านั้น แต่ควรเริ่มต้นพิจารณางานแปลในมิติของประเภทตัวบทเสียก่อน การวิเคราะห์ประเภทตัวบทต้นฉบับจะทำให้ผู้แปลเลือกใช้วิธีการแปลที่เหมาะสม ส่วนนักวิจารณ์ก็จะสามารถใช้เกณฑ์การประเมินงานแปลได้อย่างเหมาะสม (Reiss, 2000: 47)

ไรส์แบ่งประเภทตัวบทตามหน้าที่ของภาษาตามทฤษฎีของคาร์ล บือเลอร์ (Karl Bühler) นักปรัชญาภาษาชาวเยอรมันซึ่งแบ่งหน้าที่ของภาษาออกเป็น ๓ หน้าที่ ได้แก่ หน้าที่บรรยาย (*representation*) หน้าที่แสดงออก (*expression*) และหน้าที่เรียกร้องจูงใจ (*appeal/persuasion*) (Reiss, 2000: 25) จากหน้าที่ทางภาษาทั้ง ๓ หน้าที่นี้ ไรส์จึงแบ่งประเภทตัวบทออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ *ตัวบทมุ่งอรรถสาร (content-focused text type)* *ตัวบทมุ่งรูปแบบ (form-focused text typed)* และ *ตัวบทมุ่งจูงใจ (appeal-focused text type)*^๕ ตัวบทแต่ละประเภทมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

ก. *ตัวบทมุ่งอรรถสาร*

*ตัวบทมุ่งอรรถสาร*เป็นตัวบทที่มีหน้าที่ทางภาษาหน้าที่หลัก คือ การบรรยายหรือถ่ายทอดเนื้อหา ตัวบทประเภทนี้มีรูปแบบ แต่รูปแบบเป็นสื่อที่ช่วยถ่ายทอดเนื้อหาหรือข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น แตกต่างจากรูปแบบใน*ตัวบทมุ่งรูปแบบ*ที่ก่อให้เกิดสุนทรียลักษณ์ในตัวบท ตัวอย่างตัวบทประเภทนี้ เช่น บทแถลงข่าว บทวิจารณ์ ข่าว จดหมายธุรกิจ คู่มือการใช้งาน สิทธิบัตร สนธิสัญญา เอกสารราชการ เอกสารทางการศึกษา ตำราวิชาการ บทความ รายงาน วิทยานิพนธ์ เป็นต้น (Reiss, 2000: 27 – 28)

ข. *ตัวบทมุ่งรูปแบบ*

ตัวบทมุ่งรูปแบบ คือ ตัวบทที่มีหน้าที่ทางภาษาหน้าที่หลัก คือ การถ่ายทอดอารมณ์หรือความรู้สึกนึกคิดโดยอาศัยรูปแบบ คำว่า *รูปแบบ* ในที่นี้ ไรส์มิได้หมายถึงเพียงวิธีการที่ผู้ประพันธ์ใช้ถ่ายทอดเนื้อหาออกมาเท่านั้น หากแต่หมายถึงองค์ประกอบที่ผู้ประพันธ์ใช้เพื่อสร้างสุนทรีย

^๕ คำแปลชื่อประเภทตัวบทใช้ตาม บัญชา สุวรรณานนท์ (๒๕๔๖) ในวิทยานิพนธ์เรื่อง *เกณฑ์ประเมินคุณภาพงานแปลวรรณกรรมของคาทารินา ไรส์: กรณีศึกษาเรื่องกามนิธ*

ลักษณะในตัวบททั้งโดยตระหนักรู้และไม่ตระหนักรู้ องค์ประกอบดังกล่าวนี้ไม่เพียงมีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาเท่านั้น หากแต่ยังก่อให้เกิดความงามเชิงศิลปะอันทำให้ตัวบทโดดเด่นขึ้นมา (Reiss: 2000: 31 – 32)

ตัวบทที่มุ่งรูปแบบหมายรวมถึงตัวบททุกชนิดที่เป็นงานวรรณศิลป์ กล่าวคือ เป็นตัวบทที่มุ่งแสดงออกทางอารมณ์และสุนทรียะมากกว่าการให้ข้อมูลหรือข้อเท็จจริง มีการใช้ภาพพจน์และโวหารลีลาเพื่อผลทางสุนทรียะเช่น วรรณกรรมร้อยแก้ว เช่น ความเรียง ชีวประวัติ เรื่องปกิณฑกะ เรื่องสั้น นวนิยาย นิยายวีรคติ เป็นต้น ตลอดจนกวีนิพนธ์ทุกรูปแบบ (Reiss, 2000: 34 – 35)

ค. ตัวบทมุ่งจูงใจ

ตัวบทมุ่งจูงใจมีหน้าที่ทางภาษาหน้าที่หลัก คือ การจูงใจหรือการโน้มน้าวใจ ตัวบทประเภทนี้ไม่เพียงแต่นำเสนอข้อมูลหรือเนื้อหาเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติ คือ การจูงใจหรือโน้มน้าวใจผู้อ่านหรือผู้ฟังให้มีปฏิกิริยาตอบสนองตามที่ผู้ผลิตตัวบทต้องการ อาจกล่าวได้ว่า ในตัวบทมุ่งจูงใจ รูปแบบทางภาษามีความสำคัญเป็นรองการมุ่งให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ตัวอย่างตัวบทมุ่งจูงใจ เช่น โฆษณาประชาสัมพันธ์ บทเทศน์สั่งสอน โฆษณาชวนเชื่อ บทโจมตี (polemic) บทยุยงปลุกปั่น (demagogy) บทเสียดสี เป็นต้น (Reiss, 2000: 38 – 39)

ไรส์สรุปลักษณะด้านหน้าที่ และมิติทางภาษา ของตัวบททั้งสามประเภทเป็นตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๑: หน้าที่ มิติ และประเภทตัวบท (Reiss, 2000: 26)

หน้าที่ทางภาษา	บรรยาย	แสดงออก	โน้มน้าวใจ
มิติทางภาษา	ตรรกะ	สุนทรียะ	ทิวทัศน์
ประเภทตัวบท	มุ่งอรรถสาร (ให้ข้อมูล)	มุ่งรูปแบบ (แสดงออก)	มุ่งจูงใจ (จูงใจ)

อย่างไรก็ตาม ไรส์กล่าวว่าหน้าที่ทางภาษาทั้งสามนี้มีได้ปรากฏอย่างเท่ากันทุกครั้ง ตัวบทหนึ่ง ๆ มิได้มีหน้าที่ทางภาษาเพียงหน้าที่เดียว แต่อาจประกอบด้วยหลายหน้าที่ผสมกันอยู่ แต่กระนั้น ตัวบทหนึ่ง ๆ ย่อมมีหน้าที่ทางภาษาหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งที่โดดเด่น (dominant) กว่าหน้าที่อื่น ๆ การพิจารณาว่าตัวบทนั้นเป็นตัวบทประเภทใดจึงต้องพิจารณาจากหน้าที่ที่โดดเด่นนั้นเป็นสำคัญ (Reiss, 2000: 25)

ไรส์เสนอเกณฑ์ในการประเมินคุณภาพงานแปลที่สัมพันธ์กับตัวบทแต่ละประเภทไว้ ดังนี้

ตัวบทมุ่งอรรถสาร

การแปลตัวบทมุ่งอรรถสารต้องให้ความสำคัญกับความครบถ้วนสมบูรณ์ของเนื้อหาหรือข้อมูลเป็นหลัก เนื่องจากเนื้อหาหรือข้อมูลเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของตัวบทประเภทนี้ ผู้วิจารณ์ที่ประเมินว่างานแปลสามารถถ่ายทอดเนื้อหาและข้อมูลของตัวบทต้นฉบับได้ครบถ้วนสมบูรณ์หรือไม่ ในด้านสำนวนภาษานั้น งานแปลควรโน้มหาภาษาปลายทาง กล่าวคือ ผู้แปลควรใช้สำนวนภาษาที่เป็นธรรมชาติในภาษาปลายทาง เพราะตัวบทประเภทนี้มุ่งถ่ายทอดเนื้อหาหรือข้อมูล ดังนั้น ผู้แปลจึงควรถ่ายทอดเนื้อหาหรือข้อมูลให้ผู้อ่านงานแปลเข้าใจได้ด้วยภาษาที่ผู้อ่านงานแปลคุ้นเคย การแปลจึงจะถือว่าสัมฤทธิ์ผล (Reiss, 2000: 30 – 31)

ในกรณีที่ตัวบทต้นฉบับมีการใช้ภาพพจน์หรือกลวิธีทางภาษาอื่น ๆ เช่น การเล่นคำ ผู้แปลอาจไม่ต้องถ่ายทอดรูปแบบดังกล่าวได้ครบเท่าที่ยังสามารถรักษาเนื้อหาหรือข้อมูลของตัวบทต้นฉบับไว้ได้อย่างสมบูรณ์ หากตัวบทต้นฉบับสื่อความแบบแฝงนัย (implicit) ผู้แปลก็พึงถ่ายทอดเนื้อหาดังกล่าวออกมาให้แจ้งชัด (explicit) (Reiss, 2000: 36)

ตัวบทมุ่งรูปแบบ

การแปลตัวบทมุ่งรูปแบบต้องสามารถถ่ายทอดรูปแบบที่เทียบเคียงได้กับตัวบทต้นฉบับเพื่อก่อให้เกิดผลทางสุนทรียะที่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับ (Reiss, 2000: 32) เพราะหากไม่สามารถถ่ายทอดรูปแบบดังกล่าวไว้ได้ ตัวบทก็จะสูญเสียลักษณะเด่นเฉพาะตัวไป ส่วนความแม่นยำด้านเนื้อหานั้นเป็นรองความเท่าตรงด้านรูปแบบและผลทางสุนทรียะ (Reiss, 2000: 35 – 36)

ในตัวบทต้นมุงรูปแบบ รูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเสียง โครงสร้างประโยค จังหวะ วรรณลีลา สัมผัส ภาพพจน์ สำนวน อุปลักษณ์ ฉันทลักษณ์ ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญ ผู้แปลต้องถ่ายทอดรูปแบบดังกล่าวออกมาเพื่อสร้างผลทางสุนทรียะคู่เคียงกันกับตัวบทต้นฉบับ แต่หากความแตกต่างทางภาษาเป็นอุปสรรคทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดลักษณะดังกล่าวออกมาได้โดยตรง วิธีการแปลที่เหมาะสมคือ สร้างรูปแบบที่เทียบเคียงกันได้ขึ้นมาใหม่จึงจะสามารถสร้างผลทางสุนทรียะได้เหมือนกับตัวบทต้นฉบับ วิธีการแปลในลักษณะนี้ไรส์จัดว่าเป็นการแปลแบบโน้มหาตัวบทต้นฉบับ (Reiss, 2000: 32 – 33)

ตัวอย่างเช่น การเล่นคำ ผู้แปลต้องหากลวิธีทางภาษาที่เทียบเคียงกันได้และก่อให้เกิดผลทางสุนทรียะได้เช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับ แต่หากไม่สามารถหากลวิธีการแปลดังกล่าวได้เนื่องจากความแตกต่างด้านภาษา ผู้แปลอาจใช้กลวิธีทางภาษาวิธีอื่น ๆ ที่สามารถสร้างผลทางสุนทรียะได้เท่าเทียมกับตัวบทต้นฉบับ หรืออาจใช้การเล่นคำในตำแหน่งอื่นที่ตัวบทต้นฉบับไม่มีเป็นการ

ชดเชย แต่หากการโน้มมหาภาษาต้นฉบับทำให้คำแปลสื่อความไม่เป็นธรรมชาติหรือไม่สื่อความในภาษาแปล ผู้แปลอาจปรับคำแปลให้เป็นธรรมชาติในภาษาแปลได้ (Reiss, 2000: 36 – 37)

ตัวบทมุ่งจูงใจ

การแปลตัวบทมุ่งจูงใจต้องสามารถก่อให้เกิดผลได้เหมือนกับตัวบทต้นฉบับ แม้ผู้แปลต้องผลจากเนื้อหาหรือรูปแบบของตัวบทต้นฉบับมากกว่าตัวบทประเภทอื่น ๆ แต่ก็ยังถือว่าผู้แปลที่ตรงต่อต้นฉบับ เพราะความที่ตรงต่อตัวบทต้นฉบับในที่นี้ หมายถึง การบรรลุผลที่ผู้ประพันธ์ตัวบทต้นฉบับคาดหวัง คือการรักษาความจูงใจในตัวบทนั่นเอง (Reiss, 2000: 41)

เจเรมี มุนเดย์ (Jeremy Munday) สรุปเกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลและแนวทางการแปลตัวบทมุ่งอรรถสาร ตัวบทมุ่งรูปแบบ และตัวบทมุ่งจูงใจไว้เป็นตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๒: เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลและแนวทางการแปลตัวบทแต่ละประเภท (Munday, 2001: 47)

ประเภทตัวบท	มุ่งอรรถสาร	มุ่งรูปแบบ	มุ่งจูงใจ
ตัวบทแปลควร	ถ่ายทอดเนื้อหา	ถ่ายทอดสุนทรียลักษณ์	สร้างปฏิกริยาตอบสนองที่คาดหวัง
วิธีการแปล	แปลแบบเรียบง่ายและชัดเจนมากที่สุด	แปลโดยเข้าถึงกลวิธีของผู้ประพันธ์	แปลโดยสร้างผลที่เทียบเท่ากับต้นฉบับ

กล่าวโดยสรุป ไรส์เสนอเกณฑ์หมวดวรรณกรรมเพื่อให้ผู้ประเมินคุณภาพงานแปลใช้พิจารณาตัวบทต้นฉบับว่าเป็นตัวบทประเภทใด และควรแปลตัวบทดังกล่าวด้วยวิธีการอย่างไร การระบุประเภทตัวบทและวิธีการแปลที่เหมาะสมจะทำให้ผู้ประเมินคุณภาพงานแปลสามารถประเมินงานแปลอย่างเป็นวัตถุประสงค์ กล่าวคือ ทำให้วิจารณ์อย่างมีหลักเกณฑ์ว่าผู้แปลทำตามเกณฑ์ที่เหมาะสมได้เพียงใด ตัวบทมุ่งอรรถสารก็ต้องประเมินว่าผู้แปลถ่ายทอดข้อมูลออกมาได้ถูกต้องแม่นยำหรือไม่ ตัวบทมุ่งรูปแบบต้องประเมินว่า ผู้แปลสามารถรักษารูปแบบทางวรรณศิลป์ อันก่อให้เกิดผลทางสุนทรียะได้เช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับหรือไม่ ส่วนตัวบทมุ่งจูงใจก็ต้องประเมินว่างานแปลบรรลุผลตามที่ผู้ประพันธ์ตัวบทต้นฉบับประสงค์หรือไม่ (Reiss, 2000: 47)

๒) เกณฑ์หมวดภาษา (linguistic category)

เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลโดยเปรียบเทียบกับตัวบทต้นฉบับเกณฑ์ที่สอง คือ เกณฑ์หมวดภาษา เกณฑ์ดังกล่าวนี้เป็นการพิจารณาว่า นอกเหนือจากประเภทตัวบทแล้ว ตัวบทต้นฉบับมีลักษณะทางภาษาอย่างไร และตัวบทแปลสมมูลกับตัวบทต้นฉบับหรือไม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้แปลถ่ายทอดลักษณะเฉพาะทางภาษาของตัวบทต้นฉบับอย่างไร (Reiss, 2000: 48) เกณฑ์หมวดภาษาพิจารณาจากองค์ประกอบย่อย ๆ ๔ ข้อ ดังนี้

ก. องค์ประกอบทางอรรถสาร (semantic elements)

องค์ประกอบทางอรรถสารต้องวิเคราะห์ *สมมูลภาพทางความหมาย (semantic equivalence)*^๖ ระหว่างตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปล การจะระบุความหมายในตัวบทได้ จำเป็นต้องพิจารณาจาก *บริบททางภาษา (linguistic context)* เนื่องจากบริบททางภาษาจะทำให้เข้าใจว่าที่ผู้แต่งกล่าวเช่นนั้น ผู้แต่งต้องการจะสื่ออะไร ไรส์จำแนกบริบททางภาษาออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ๑) *บริบทจุลภาค (microcontext)* และ ๒) *บริบทมหัพภาค (macrocontext)* บริบทจุลภาค ได้แก่ คำ หรือบางกรณีอาจครอบคลุมถึงระดับประโยค ส่วนบริบทมหัพภาค ได้แก่ ย่อหน้าและตัวบท การจะหาคำแปลหรือ *สมมูลภาพที่เหมาะสม (optimal equivalent)* อาจต้องพิจารณาจากทั้งบริบทจุลภาคและบริบทมหัพภาคประกอบกัน เช่น การแปลชื่อหนังสืออาจต้องอ่านหนังสือนั้นจบทั้งเล่มเสียก่อนจึงจะสามารถเลือกคำแปลชื่อเรื่องที่เหมาะสมได้ เป็นต้น (Reiss, 2000: 53 – 56)

ไรส์กล่าวว่าประเด็นที่มักเป็นปัญหาในการถ่ายทอดสมมูลภาพทางความหมายของผู้แปล ได้แก่ การแปลคำหลายความหมาย (polysemous words) คำพ้อง (homonyms) คำที่ภาษาใดภาษาหนึ่งมีแต่อีกภาษาหนึ่งไม่มี การตีความผิด การจงใจเพิ่มความหรือการละเว้นความ (Reiss, 2000: 53)

ข. องค์ประกอบทางคำศัพท์ (lexical elements)

การประเมินองค์ประกอบทางคำศัพท์ให้พิจารณาจาก *ความเหมาะสม (adequacy)* เหตุที่ไรส์เสนอให้พิจารณาจากความเหมาะสมเพราะไรส์เห็นว่า การประเมินโดยใช้เกณฑ์ความเท่าตรง

^๖ไรส์ให้คำนิยามของ *สมมูลภาพ* ไว้ว่า “สมมูลภาพมิใช่เพียงความเท่าตรงหรือการจำลองหน่วยทางภาษาในตัวบทต้นฉบับเท่านั้น ตามรูปศัพท์แล้ว สมมูลภาพคือการมีค่าเท่ากัน ถ้อยคำใด ๆ ในภาษาปลายทางที่สามารถถ่ายทอดบริบททางภาษา สถานการณ์แวดล้อม การใช้ภาษาและวัฒนธรรม ตลอดจนเจตนาของผู้ประพันธ์ตัวบทต้นฉบับให้มีค่าเท่ากับถ้อยคำในภาษาต้นฉบับได้ ถ้อยคำนั้นจึงจัดว่าเป็นสมมูลภาพที่เหมาะสม” (Reiss, 2000: 3 – 4)

แบบคำต่อคำนั้นไม่เหมาะสม เนื่องจากแต่ละคู่ภาษาย่อมมีโครงสร้างและความคิดแตกต่างกัน (Reiss, 2000: 57 – 58)

องค์ประกอบทางคำศัพท์ที่ไร้อยกตัวอย่างว่าผู้วิจารณ์ควรให้ความสำคัญ เช่น คำศัพท์เฉพาะสาขา จำนวนพิเศษ ศัพท์ปฏิกิริยาในแต่ละคู่ภาษาแต่มีความหมายต่างกัน (false friend) คำพ้อง คำที่แปลไม่ได้ ชื่อเฉพาะ อุปลักษณะ การเล่นคำ จำนวน สุภาพสัน เป็นต้น ผู้วิจารณ์ควรประเมินว่าผู้แปลสามารถถ่ายทอดองค์ประกอบทางคำศัพท์เหล่านี้ออกมาได้อย่างเหมาะสมหรือไม่ (Reiss, 2000: 58)

การประเมินว่าผู้แปลถ่ายทอดองค์ประกอบทางคำศัพท์ออกมาอย่างเหมาะสมหรือไม่นั้น จำเป็นต้องนำเกณฑ์ประเภทตัวบทมาพิจารณาร่วมด้วย เช่น การแปลอุปลักษณะ หากเป็นตัวบทมุ่งอรรถสสาร หากผู้แปลใช้ถ้อยคำใด ๆ ที่มีค่าทางอรรถสสาร (semantic value) ที่เหมือนกับตัวบทต้นฉบับ แต่มิได้เป็นอุปลักษณะหรือความเปรียบเหมือนดังตัวบทต้นฉบับก็ถือว่าแปลได้อย่างเหมาะสม แต่ถ้าเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ ผู้แปลต้องใช้อุปลักษณะที่มีความหมายเทียบเท่ากัน หากภาษาปลายทางไม่มีอุปลักษณะที่เทียบเท่ากันได้แล้ว ผู้แปลอาจต้องสร้างอุปลักษณะขึ้นใหม่ คำแปลจึงจะถือว่ามีความเหมาะสม เป็นต้น (Reiss, 2000: 58 – 59)

ค. องค์ประกอบทางไวยากรณ์ (grammatical elements)

การประเมินองค์ประกอบด้านไวยากรณ์ต้องใช้เกณฑ์*ความถูกต้อง (correctness)* ความถูกต้องในที่นี้หมายถึงความถูกต้องในเชิงรูปคำ (morphology) และวากยสัมพันธ์ (syntax) ของภาษาแปล เว้นเสียแต่ว่างานแปลนั้นจะมีเงื่อนไขพิเศษ เช่น การแปลเทียบบรรทัดเพื่อการศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้ งานแปลจะนับว่ามีความถูกต้องทางไวยากรณ์ก็ต่อเมื่อสามารถใช้ภาษาในงานแปลอย่างเป็นธรรมชาติ และถ่ายทอดโครงสร้างทางไวยากรณ์ในเชิงความหมายและวัจนลีลาของภาษาต้นฉบับออกมาเป็นภาษาแปลได้อย่างเหมาะสม (Reiss, 2000: 60)

คำว่า *ความเหมาะสม* ในที่นี้มีได้หมายถึงการใช้ถ้อยคำที่คล้ายกันระหว่างภาษาต้นฉบับกับภาษาแปล ปัจจัยที่กำหนดว่างานแปลใช้ไวยากรณ์อย่างเหมาะสมหรือไม่มี ๒ ประการ ได้แก่ ๑) ปัจจัยด้านวัจนลีลา และ ๒) ปัจจัยด้านจำนวน ดังนี้

(๑) ปัจจัยด้านวจนลีลา (stylistic factor)

ในการแปลอาจมีสมมูลบทที่เป็นไปได้ (potential equivalent) อยู่มากกว่าหนึ่ง แต่การพิจารณาปัจจัยด้านวจนลีลาจะช่วยให้ตัดสินใจเลือกสมมูลบทที่เหมาะสม (optimal equivalent) (Reiss, 2000: 60)

ไรส์ยกตัวอย่างประโยคภาษาสเปนกับประโยคแปลภาษาเยอรมันมาแสดงถึงข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ เช่น ประโยคภาษาสเปนว่า *Solia madrugar*. อาจแปลเป็นภาษาเยอรมันได้สองแบบ คือ *Er pflegte sich sehr früh zu erheben*. ['It was his custom to get up early'] และ *Er stand immer sehr früh auf*. ['He always got up early.']. ประโยคแปลทั้งสองนี้เป็นประโยคที่ถูกไวยากรณ์ทั้งคู่ แต่ประโยคแรกเป็นวจนลีลาแบบทางการ (formal style) ในขณะที่ประโยคที่สองเป็นวจนลีลาสามัญ (normal style) เป็นต้น (Reiss, 2000: 61)

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างที่พอจะเทียบกันได้หนึ่งตัวอย่าง คือ การเรียงลำดับคำสันธานแสดงเหตุผลว่า *จึง* ในประโยค พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

- (ก) ฤษีมนโสนารได้สำเร็จอภิญญาและนำคัมภีร์ธรรมศาสตร์มาถวายพระเจ้ามหาสมมุติราช พระเจ้ามหาสมมุติราช**จึง**ให้ใช้ในการพิพากษาคดี และเป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองสืบไป (ศักดิ์ศรี แยมันดดา, ๒๕๕๓: ๑๐๗)
- (ข) ฝ่ายมโสนารดาบศกัตามพี่ชายออกทำราชการด้วย **จึง**สมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราชตั้งมโสนารให้เป็นใหญ่ในที่บังคับบัญชาทุกคติมมนุษย์ทั้งปวง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, ๒๕๑๕: ๑๔)

ประโยค (ก) ตัดตอนมาจากข้อเขียนในหนังสือ *สำนวนไทยที่มาจากวรรณคดี* ของ ศักดิ์ศรี แยมันดดา ประโยคดังกล่าวเป็นภาษาไทยร่วมสมัยและใช้วจนลีลาแบบทางการ ในประโยคนี้อธิบายว่า *จึง* ไว้หลังประธานของประโยคผล คือ พระเจ้ามหาสมมุติราช

ประโยค (ข) ตัดตอนมาจาก *กฎหมายตราสามดวง* เป็นภาษาไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ผู้เขียนเรียงคำว่า *จึง* ขึ้นต้นประโยคผล

ประโยคทั้งสองเป็นประโยคที่ถูกไวยากรณ์ ในทัศนะของผู้ใช้ภาษาไทยปัจจุบัน โครงสร้างประโยคแบบประโยค (ก) เป็นโครงสร้างประโยคที่ใช้เป็นสามัญ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นวจนลีลาสามัญ (normal style) แต่โครงสร้างประโยคแบบประโยค (ข) ผู้ใช้ภาษาไทยปัจจุบันจะรู้สึกว่าจะไม่ใช่ภาษาที่ใช้กันเป็นสามัญ แต่เป็นภาษาโบราณและมักปรากฏในวรรณคดีโบราณ

ดังนั้น หากผู้แปลต้องแปลประโยคแสดงความเป็นเหตุผลจากวรรณคดีภาษาต่างประเทศ เช่น วรรณคดีบาลี เป็นภาษาไทย ผู้แปลอาจเลือกใช้โครงสร้างประโยคแบบประโยค (ข) จึงจะถือว่ามีความเหมาะสมทางไวยากรณ์มากกว่า เพราะโครงสร้างดังกล่าวให้ความรู้สึกโบราณและเป็นวัจนลีลาแบบวรรณคดีโบราณ

(๒) ปัจจัยด้านสำนวน (idiomatic factor)

ในแต่ละภาษามีวิธีการสื่อความคิดเดียวกันแตกต่างกันผู้แปลควรใช้สำนวนที่เหมาะสมตามธรรมชาติของภาษาปลายทางจึงจะถือว่าแปลได้อย่างเหมาะสมทางไวยากรณ์ (Reiss, 2000: 61 – 63) ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างของอมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (๒๕๔๕: ๗๐) ประกอบ ดังนี้

ภาษาอังกฤษ: Cats are beautiful animals.

ภาษาไทย: (ก) แมวเป็นสัตว์สวยงาม

(ข) *แมวทั้งหลายเป็นสัตว์สวยงาม

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (๒๕๔๕: ๗๐) อธิบายว่า “ภาษาอังกฤษ...แสดงพหูพจน์โดยการเติมหน่วยท้ายศัพท์ -s แต่ในภาษาไทยไม่มีการแยกสรรพจน์ตามจำนวน จริงอยู่เราอาจใช้คำว่า *ทั้งหลาย* *หลายตัว* *หลายคน* *หลายอัน* *หนึ่งตัว* *หนึ่งคน* *หนึ่งอัน* ฯลฯ ขยายคำนามเพื่อให้ตรงกับคำพหูพจน์และเอกพจน์ในภาษาอังกฤษ แต่ก็ไม่เป็นธรรมชาติของภาษาไทย...” ดังนั้น ประโยคภาษาไทย (ก) จึงเป็นคำแปลที่เหมาะสม ส่วนประโยคภาษาไทย (ข) ซึ่งเติมคำว่า *ทั้งหลาย* ต่อท้ายคำว่า *แมว* นั้น ถึงแม้จะไม่ผิดไวยากรณ์ แต่ก็ถือว่าไม่เหมาะสมเพราะ*ไม่เป็นธรรมชาติ*หรือไม่ใช้สำนวนที่เป็นธรรมชาติของภาษาไทย

ง. องค์ประกอบทางวัจนลีลา (Stylistic element)

คำว่า *วัจนลีลา* ในที่นี้ไรส์หมายถึง “การเลือกใช้องค์ประกอบและรูปภาษาจากองค์ประกอบและรูปแบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาษา”^๗ (Reiss, 2000: 63)

การประเมินองค์ประกอบทางวัจนลีลาต้องใช้เกณฑ์*ความสัมพันธ์* (correspondence) เกณฑ์ดังกล่าวนี้คือการประเมินว่าผู้แปลตระหนักถึงความแตกต่างของการใช้ภาษาระดับต่าง ๆ

^๗ไรส์ใช้คำว่า *Style* ในความหมายกว้างครอบคลุมทั้งในเชิงระดับภาษา (เช่น ภาษาปาก ภาษามาตรฐาน ภาษาทางการ) ภาษาเฉพาะบุคคล ภาษาเฉพาะสมัย และท่วงทำนองเขียนแบบพิเศษที่ผู้ประพันธ์ตั้งใจใช้ (ดู Reiss, 2000: 63) ดังนั้น คำว่า *Style* หรือ *วัจนลีลา* ในที่นี้จึงมิได้หมายถึงเฉพาะระดับภาษาหรือความแตกต่างของรูปแบบทางภาษาที่แปรไปตามปัจจัยการใช้ภาษาในสังคมเท่านั้น

เช่น ภาษาปาก (colloquial) ภาษามาตรฐาน ภาษาทางการในตัวบทต้นฉบับหรือไม่ (ทั้งนี้ อาจขึ้นอยู่กับประเภทของตัวบทด้วย) และผู้แปลสามารถถ่ายทอดความแตกต่างด้านระดับภาษาที่ออกมาด้วยภาษาที่เทียบกันได้กับระดับภาษาของตัวบทต้นฉบับหรือไม่ ผู้แปลสังเกตเห็นการใช้ภาษามาตรฐาน ภาษาเฉพาะบุคคล ภาษาเฉพาะสมัย รวมถึงการใช้ภาษาที่เบี่ยงเบนไปจากธรรมชาติของภาษาต้นฉบับหรือไม่ เช่น ในภาษาเยอรมันไม่นิยมใช้ถ้อยคำซ้ำ ๆ หากผู้ประพันธ์ใช้ถ้อยคำซ้ำกันแสดงว่าผู้ประพันธ์มีเจตนาที่จะใช้สำนวนภาษาที่เบี่ยงเบนจากธรรมชาติของภาษาเยอรมันเพื่อผลทางสุนทรียะบางประการ (Reiss, 2000: 63 – 64)

กล่าวโดยสรุป การประเมินคุณภาพงานแปลตามเกณฑ์หมวดภาษา ผู้ประเมินต้องพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ร่วมกับเกณฑ์เฉพาะแต่ละข้อซึ่งอาจสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ ๓: องค์ประกอบทางภาษาและเกณฑ์การวิเคราะห์

องค์ประกอบทางภาษา	เกณฑ์การวิเคราะห์
อรรถสาร	สมมูลภาพ (equivalence)
คำศัพท์	ความเหมาะสม (adequacy)
ไวยากรณ์	ความถูกต้อง (correctness)
วจนลีลา	ความสมนัย (correspondence)

อย่างไรก็ตาม ไรส์กล่าวว่า องค์ประกอบทางภาษาทั้ง ๔ ประการนี้มีได้แยกจากกันอย่างเป็นเอกเทศ หากแต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อกันและกัน เช่น องค์ประกอบทางอรรถสารอาจปรากฏในระดับคำศัพท์ วายสัมพันธ์ และวจนลีลา ส่วนองค์ประกอบทางวจนลีลาอาจปรากฏในชั้นเสียง ไวยากรณ์ และความหมายของคำ เป็นต้น (Reiss, 2000: 66)

นอกจากนี้ ลำดับความสำคัญขององค์ประกอบทางภาษาแต่ละข้อยังแปรผันไปตามประเภทตัวบทอีกด้วย เช่น ตัวบทมุ่งอรรถสาร องค์ประกอบทางอรรถสารและไวยากรณ์สำคัญที่สุด ส่วนตัวบทมุ่งรูปแบบและตัวบทมุ่งจูงใจเสียง วากยสัมพันธ์ และคำศัพท์สำคัญที่สุด เป็นต้น (Reiss, 2000: 66)

ในบรรดาตัวบทประเภทเดียวกันแต่ต่างชนิดกัน ความสำคัญขององค์ประกอบทางภาษาแต่ละข้อก็ย่อมต่างกันไป เช่น โดยทั่วไปตัวบทมุ่งอรรถสาร องค์ประกอบทางอรรถสารจัดว่ามีความสำคัญที่สุด ถ้าเป็นตัวบทชนิดรายงาน องค์ประกอบทางไวยากรณ์มีความสำคัญเป็นลำดับ

ถัดมา แต่ถ้าเป็นตัวบทชนิดงานเขียนเชิงเทคนิค (technical work) องค์ประกอบทางคำศัพท์ถือว่ามีความสำคัญเป็นลำดับถัดมา เป็นต้น (Reiss, 2000: 66)

๑.๘.๒ การประยุกต์มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของคาทารินา ไรส์

๑.๘.๒.๑ ความเหมาะสมของมโนทัศน์

มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของไรส์มีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์กลวิธีการแปลนั้น *ไทป์มันท์สูตรคำหลวง* เนื่องจากมโนทัศน์ดังกล่าวเสนอเกณฑ์ในการวิเคราะห์ที่วัดบทต้นฉบับกับตัวบทแปลอย่างละเอียดครอบคลุมหน่วยภาษาหลายระดับ ตั้งแต่ระดับตัวบท (เกณฑ์หมวดวรรณกรรม) อรรถสาร คำศัพท์ ไวยากรณ์ วจนลีลา (เกณฑ์หมวดภาษา) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของไรส์เสนอแนวทางการวิเคราะห์ที่เปรียบเทียบตัวบทต้นฉบับทั้งด้านความหมายและด้านรูปภาพตั้งแต่หน่วยภาษาระดับย่อยไปจนถึงหน่วยที่ใหญ่ขึ้น การใช้มโนทัศน์ดังกล่าววิเคราะห์ที่วัดบทต้นฉบับกับตัวบทแปลเพื่อหาคำตอบเรื่องกลวิธีการแปลนั้นจึงน่าจะให้คำตอบที่ละเอียดและลึกซึ้งกว่าการวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหาเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของไรส์ยังได้รับการพิสูจน์ว่าสามารถนำไปใช้วิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทยที่แปลจากภาษาต่างประเทศได้ ดังจะเห็นได้ว่าในวิทยานิพนธ์เรื่อง *เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลวรรณกรรมของคาทารินา ไรส์: กรณีศึกษาเรื่องกามนิต* บัญชา สุวรรณานนท์ (๒๕๔๖) ตั้งคำถามว่า มโนทัศน์การประเมินคุณภาพงานแปลของไรส์สามารถนำมาใช้วิจารณ์งานแปลที่มีบริบททางวัฒนธรรมตามเนื้อเรื่องในตัวบทต้นฉบับห่างจากบริบททางวัฒนธรรมของตัวบทต้นฉบับ แต่ใกล้กับบริบททางวัฒนธรรมของตัวบทแปลอย่างกามนิตได้หรือไม่ บัญชา สุวรรณานนท์พบว่า เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลของไรส์ใช้ประเมินคุณภาพวรรณคดีพุทธศาสนาแปลเรื่องกามนิตได้ ถึงแม้จะไม่ได้ระบุเกณฑ์เฉพาะสำหรับใช้ประเมินงานแปลที่มีบริบททางวัฒนธรรมอย่างเรื่องกามนิตไว้ก็ตาม

เมื่อมโนทัศน์การประเมินคุณภาพงานแปลของไรส์ได้รับการพิสูจน์ว่าสามารถนำมาประเมินค่าวรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทยที่แปลจากภาษาต่างประเทศได้ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะใช้มโนทัศน์ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ศึกษานันท์ *ไทป์มันท์สูตรคำหลวง* ซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทยที่แปลจากภาษาบาลีอันเป็นภาษาต่างประเทศได้เช่นเดียวกัน

๑.๘.๒.๒ วิธีการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปลโดยใช้มโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของโรส นั้น ผู้วิจัยจะพรรณนาข้อเท็จจริงด้านกลวิธีการแปลในตัวบทแปลประกอบกับพิจารณาความดีเด่นด้านกลวิธีการแปลด้วยเกณฑ์ของโรส โดยตระหนักถึงข้อจำกัดบางประการด้วยการที่ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของตะวันออกอาจมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลในวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของตะวันตก

นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะประยุกต์ทฤษฎีและแนวทางการวิเคราะห์ที่เหมาะสมกับธรรมชาติของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล ดังนี้

- ๑) พิสูจน์ว่า *นันทโพนันทสูตร* คำหลวงเป็นงานแปล
- ๒) วิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลด้วยเกณฑ์หมวดวรรณกรรมเพื่อระบุประเภทตัวบท
- ๓) วิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลด้วยเกณฑ์หมวดภาษาเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษา

ผู้วิจัยขออธิบายเหตุผลและรายละเอียดการใช้ทฤษฎีในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก ผู้วิจัยจะพิสูจน์ว่า *นันทโพนันทสูตร* คำหลวงเป็นวรรณคดีแปลที่แปลจากตัวบทต้นฉบับภาษาบาลีชื่อ *นันทโพนันทสูตร* จริงหรือไม่ เหตุที่ผู้วิจัยต้องพิสูจน์ประเด็นดังกล่าวนี้ก็เพื่อยืนยันว่าสามารถนำทฤษฎีการประเมินคุณภาพงานแปลไปใช้วิเคราะห์ได้ และเพื่อที่จะเลือกใช้เกณฑ์การประเมินคุณภาพงานแปลของโรสมาวิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลได้อย่างเหมาะสม

การพิสูจน์ว่า *นันทโพนันทสูตร* คำหลวงเป็นงานแปลนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีแปลเนื้อความจากตัวบทต้นฉบับบางตอนแล้วนำมาเปรียบเทียบกับเนื้อความตอนเดียวกันใน *นันทโพนันทสูตร* คำหลวง และเรื่อง *นันทโพนันทะ* จำนวนต่าง ๆ ได้แก่ *วิสุทฺธิมคฺค มหาโมคฺคฺคฺลฺลฺลฺนตฺเตรคฺคาถาภวณฺณนา มหาโมคฺคฺคฺลฺลฺนตฺเตรคฺคาถาภวณฺณนา และฎีกาพาทุ์แปล*^๔

เหตุที่ผู้วิจัยต้องนำเรื่อง *นันทโพนันทะ* จำนวนต่างมาเปรียบเทียบกับนั้นก็เพื่อยืนยันว่า เนื้อความตอนดังกล่าวในตัวบทต้นฉบับกับ *นันทโพนันทสูตร* คำหลวงไม่ได้พ้องกันในเรื่องเนื้อเรื่องเท่านั้น แต่ยังพ้องในรายละเอียดปลีกย่อยอีกด้วย อันจะเป็นการยืนยันได้ว่า

^๔ ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๑.๒

นับโทปน์นัทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีแปล และแปลจากนุโทปน์นัทสูตร มิใช่เรื่องนับโทปน์นัทสำนวนอื่น ๆ

ในขั้นตอนต่อมา ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ด้วบทต้นฉบับและด้วบทแปลด้วยเกณฑ์หมวดวรรณกรรมเพื่อค้นหาว่าด้วบทต้นฉบับเป็นด้วบทประเภทใด และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนับโทปน์นัทสูตรคำหลวงเป็นด้วบทประเภทเดียวกันกับด้วบทต้นฉบับหรือไม่

หลังจากวิเคราะห์ประเภทด้วบทแล้ว ผู้วิจัยจะวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษาในด้วบทต้นฉบับและด้วบทแปล ดังนี้

(๑) องค์ประกอบทางอรรถสาร

ผู้วิจัยจะจำแนกองค์ประกอบทางอรรถสารออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ *องค์ประกอบทางอรรถสารระดับมหัพภาค* และ *องค์ประกอบทางอรรถสารระดับจุลภาค* องค์ประกอบทางอรรถสารระดับมหัพภาคเป็นการวิเคราะห์สมมูลภาพ (equivalence) ทางความหมายในระดับด้วบทว่าด้วบททั้งสองมีเนื้อเรื่องตรงกันหรือไม่ มีการละความ เพิ่มความ หรือเปลี่ยนแปลงความหรือไม่ อย่างไร โดยพิจารณาจากโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก กลวิธีการเล่าเรื่อง และแนวคิด ส่วนองค์ประกอบทางอรรถสารระดับจุลภาคเป็นการวิเคราะห์สมมูลภาพทางความหมายในระดับที่ต่ำกว่าด้วบท ได้แก่ คำประโยค เหตุที่ต้องจำแนกองค์ประกอบทางอรรถสารเป็น ๒ ระดับเช่นนี้เนื่องจากด้วบทแปลอาจมีรายละเอียดความหมายในระดับคำและประโยคแตกต่างกับด้วบทต้นฉบับ แต่ความแตกต่างดังกล่าวมิได้ทำให้เนื้อเรื่องหรืออรรถสารระดับมหัพภาคแตกต่างกับด้วบทต้นฉบับ

(๒) องค์ประกอบทางคำศัพท์

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีกลวิธีการแปลคำศัพท์ในด้วบทต้นฉบับอย่างไรบ้าง และกลวิธีเหล่านี้เป็นไปตามเกณฑ์ความเหมาะสม (adequacy) หรือไม่

(๓) องค์ประกอบทางไวยากรณ์

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงถ่ายทอดลักษณะทางไวยากรณ์ในด้วบทต้นฉบับออกมาเป็นภาษาไทยอย่างไร โดยจะพิจารณาเฉพาะประเด็นที่สามารถแสดงให้เห็นปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นหลัก และการถ่ายทอดลักษณะทางไวยากรณ์เหล่านี้เป็นไปตามเกณฑ์ความถูกต้อง (correctness) หรือไม่

(๔) องค์ประกอบทางวจนลีลา

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์วจนลีลาที่โดดเด่นในตัวบทแปล โดยเปรียบเทียบว่าวจนลีลาของตัวบทแปลมีความสมนัย (correspondence) กับตัวบทต้นฉบับหรือไม่

การวิเคราะห์เปรียบเทียบตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปลในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้นจะนำไปสู่คำตอบเรื่องกลวิธีการแปลนั้น *ไทยนั้นทศูตรคำหลวงที่ลึกซึ้ง* ในหลายมิติ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นฐานไปสู่การตอบคำถามเรื่องปัจจัยที่กำหนดแนวทางการแปลและการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรอีกด้วย

บทที่ ๒

ภูมิหลังของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภูมิหลังของข้อมูลที่ได้ศึกษา ได้แก่ ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ทฤษฎีการแปลนั้นไทปนนทสูตรคำหลวงในบทต่อไป

๒.๑ ภูมิหลังของตัวบทต้นฉบับ

๒.๑.๑ ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

มีข้อความภาษาบาลีทำเรื่องนั้นไทปนนทสูตรคำหลวงระบุว่า พระเถระชื่อว่า พุทธสิริ หรือ พระพุทธสิริเถระ เป็นผู้แต่งตัวบทต้นฉบับของนั้นไทปนนทสูตรคำหลวง

พุทธสิริเถระ สงคายิต์ นนุโทปนนุทตถุ นิภูสิตี

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๓)

[“เรื่องนั้นไทปนนท อันพระพุทฺธสิริเถระแต่ง จป
ปริบฺรณ”]

นอกจากนี้ตอนทำเรื่องยังมีข้อความของผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนระบุไว้ว่า พระมหา-
พุทธสิริเถระ เป็นผู้แต่งตัวบทต้นฉบับของนั้นไทปนนทสูตรคำหลวง

พระบาฬินนุโทปนนทสูตรนี้ **พระมหาพุทธสิริเถระเจ้า**

แต่งไว้แต่ก่อน... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๔)

ประเด็นที่นักวิชาการมีความเห็นแตกต่างกัน คือ พระพุทธสิริเถระ หรือ พระมหาพุทธสิริ
เถระ นี้เป็นใคร และแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นเมื่อใด มีนักวิชาการที่แสดงความเห็นในประเด็นนี้ไว้
แตกต่างกัน ดังนี้

แสง มนวิฑูร สันนิษฐานว่าพระพุทฺธสิริน่าจะเป็นภิกษุชาวลังกา และแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ใน
ลังกาในรัชสมัยพระเจ้ามหาราชาพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ดังนี้

...เรื่องนั้นโทปนันทสูตรนั้น เรียกชื่อว่า นนุโทปนันท-
นาคราชา เป็นเรื่องที่ ๗ ในฎีกาพาหุ ผู้แต่งชื่อพระพุทธรูป
เข้าใจว่าเป็นชาวลังกาและแต่งในลังกา สมัยพระเจ้ามหาราม
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐... (กรมศิลปากร, ๒๕๐๕ข: ๓๓๑)

สุภาพรณ ฦ บางข้างเห็นสอดคล้องกับแสง มนวิฑูร แต่เห็นแย้งในประเด็นที่ว่าพระพุท-
ธรูปเป็นชาวลังกา เนื่องจาก “...ได้ตรวจสอบหลักฐานประวัติศาสตร์ลังกา โดยเฉพาะจากคัมภีร์
มหาวงศ์และหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ที่แสดงข้อมูลวรรณคดีบาลีแล้ว ไม่พบเรื่องพระมหาพุทธรูป
เถระ บทสวดพาหุ และคัมภีร์ฎีกาพาหุในเอกสารเหล่านั้น และไม่พบในเอกสารฝ่ายพม่าด้วย”
(สุภาพรณ ฦ บางข้าง, ๒๕๓๓: ๒๙๙) ทั้งได้เสนอความเห็นที่ “...พระมหาพุทธรูปผู้แต่ง
นั้นโทปนันทสูตร หรือ คัมภีร์ฎีกาพาหุ นั้น เป็นพระภิกษุชาวอยุธยาและได้แต่งคัมภีร์ฎีกาพาหุ
ในช่วงสมัยเดียวกับการแต่งพระมหาชาติคำหลวงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ.
๒๐๒๕...” (สุภาพรณ ฦ บางข้าง, ๒๕๓๓: ๓๐๐) โดยอ้างเนื้อความในจดหมายเหตุสมัยอยุธยา
เรื่อง *กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงนิพนธ์นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๗๙*
ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ^๑ ประกอบการให้เหตุผลว่า

ถ้าพิจารณาจดหมายเหตุข้างต้นอย่างละเอียด จะพบว่า
ผู้บันทึกจดหมายเหตุนั้นได้กล่าวถึงพระมหาพุทธรูปใน
ลักษณะที่ท่านเป็นภิกษุชาวไทย ผู้ซึ่งแตงนั้นโทปนันทสูตร หรือ
กล่าวให้กว้างคัมภีร์ฎีกาพาหุไว้ก่อนที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์จะได้
นำมานิพนธ์นั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ผู้บันทึกกล่าวว่าพระมหา
พุทธรูปผู้แต่งพระบาลีนั้นโทปนันทสูตรในปีใดไม่ปรากฏ
เพราะมิได้ลงพุทธศักราชไว้ “ແแต่แตงพระบาฬีมาคุมเท่าถึง
ตรงแตงเนื้อความคำประดับในครั้งนี่ จะรู้ว่าวางอยู่นั้นจะได้ไกล
กันสักสี่สิบปีนั้นมิได้แจ้ง” แล้วท่านยกระยะเวลาเปรียบเทียบ
ว่า “เมื่อแรกแตงพระมหาชาติคำหลวงนั้นจุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก
แตงนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงครั้งนี้จุลศักราชได้ ๑๐๙๔ ศก ว่า
กันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี”

^๑จดหมายเหตุดังกล่าวคือข้อความที่ต่อจากโคลงกระทอนท้ายต้นฉบับตัวเขียนนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ซึ่งน่าจะ
เป็นข้อเขียนของผู้บันทึกต้นฉบับ ไม่ใช่พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

เนื้อความในจดหมายเหตุข้างต้นน่าจะสื่อความคิดหรือ ความรู้ของผู้บันทึกว่า พระมหาพุทธสิริเถระผู้แตงนั้นไทปนนท- สุตระ หรือ คัมภีร์ฎีกาพานุ้ นั้น เป็นพระภิกษุชาวอยุธยาและได้ แตงคัมภีร์ฎีกาพานุ้ ในช่วงสมัยเดียวกับการแตงพระมหาชาติ คำหลวงในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๒๐๒๕ การที่ ผู้บันทึกกล่าวถึงระยะเวลา โดยระบุปีที่แตงมหาชาติคำหลวงนั้น ก็คงเป็นด้วยเหตุว่าพระมหาพุทธสิริเถระเป็นพระภิกษุรูปหนึ่งที่ อยู่ในกลุ่ม “นักปราชญ์ราชบัณฑิต” ที่สมเด็จพระบรมไตร- โลกนาถมีรับสั่งให้ช่วยแตงมหาชาติคำหลวงในครั้งนั้น พระมหาพุทธสิริเถระไม่ได้ระบุปีที่แตงคัมภีร์ฎีกาพานุ้ แต่ถ้า ถือเอาปี พ.ศ. ๒๐๒๕ ที่ท่านมีส่วนร่วมในงานพระราชนิพนธ์ มหาชาติคำหลวง เวลาดังกล่าวเป็นระยะเวลาว่าง (หรือห่าง) จากปีที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์หรือกรมขุนเสนาพิทักษ์นำเอา พระบาลีนันทไทปนนทสุตระซึ่งเป็นเรื่องที่ ๗ ในคัมภีร์ฎีกาพานุ้ มา เป็นหลักในการนิพนธ์นันทไทปนนทสุตระคำหลวงเป็นเวลา ๒๕๔ ปี (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๓๐๐)

จะเห็นได้ว่าสุภาพรรณ ฦ บางช้างไม่เพียงแต่สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปสิริเถระแตงด้วยบท ต้นฉบับของนันทไทปนนทสุตระคำหลวงในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเท่านั้น หากแต่ยัง สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปสิริน่าจะเป็นหนึ่งในกวีที่แตงมหาชาติคำหลวงด้วย

นอกจากนี้สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (๒๕๓๓: ๓๐๐) ยังได้อ้างความคิดเห็นของแย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๑๓: ๑๖๗) ที่สันนิษฐานว่าบทสวดพานุ้ น่าจะแตงในสมัยสมเด็จพระบรม- ไตรโลกนาถเพราะเป็นยุคทองแห่งวรรณคดีบาลีมาสนับสนุนข้อสันนิษฐานของตนอีกด้วย

บรรจบ บรรณรุจิ (สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔) มีความเห็นสอดคล้องกับสุภาพรรณ ฦ บางช้างว่า พระพุทธรูปสิริน่าจะเป็นภิกษุชาวไทย และแตงวรรณคดีบาลีเรื่องนี้ในสมัยอยุธยา แต่ จะแตงในรัชสมัยใดนั้นไม่อาจทราบได้ โดยให้เหตุผลด้านสำนวนภาษาว่า วรรณคดีบาลีเรื่องนี้ใช้ สมาสขนาดยาวจำนวนมาก ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นด้านการใช้ภาษาในวรรณคดีบาลี ของกวีไทยสมัยอยุธยา เช่น ในศุภอักษรภาษาบาลีของอัครมหาเสนาบดีในราชสำนัก

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ส่งไปยังอัครมหาเสนาบดีในราชสำนักพระเจ้ากรุงศรีวัฒนบุรุษแห่งลังกา ก็นิยมใช้สมาสขนาดยาวตลอดทั้งเรื่องเช่นกัน

จากการค้นคว้า ชื่อ **พุทธสิริ** มีปรากฏในคัมภีร์ *สมนตปาสาทิกา* อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดย **พระพุทธโฆสะ** หรือ **พระพุทธโฆสะจารย์** ผู้แต่งคัมภีร์ดังกล่าวระบุว่า **พระพุทธสิริ** เป็นผู้เชิญให้ท่านแต่งคัมภีร์ดังกล่าว ดังนี้

สัณฺณนา สีหฬทีปเกน

วากุเณน เอสา ปน สงฺขตตฺตา

น กิณฺุจฺจ อตฺถํ อภิสมฺมุณฺวาติ

ทีปนฺตเร ภิกฺขุชนฺตฺส ยสฺมา

ตสฺมา อิมํ ปาฬินยานุรูปํ

สัณฺณนํ ทานิ สมารภิสฺสํ

อชฺฌสฺสนํ **พุทธสิริ** หยสฺส

เถรสฺส สมฺมา สมฺนุสฺสรนฺโตฯ (วิ. อ. (บาลี) ๑/-/๒)

[“กระนั้น เพราะสังฆวรรณานี้มีได้อำนวยประโยชน์ไร ๆ แก่ชาวภิกษุในเกาะอื่น เพราะท่านเรียบเรียงไว้ด้วยภาษาชาวเกาะสิงหล ฉะนั้น ข้าพเจ้าผู้รำลึกอยู่ด้วยดีโดยชอบถึงคำเชิญของพระเถระนามว่า **พุทธสิริ** จึงจักเริ่มด้วยดีซึ่งการสังฆวรรณานี้ อันควรแก่นัยพระบาลี ณ บัดนี้.”] (วิ. อ. (ไทย) ๑/-/๒๐ – ๒๑)

มาลลเสเคร (Malalasegera, 2007: 311) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระภิกษุรูปนี้เป็นพระภิกษุในกลุ่มมหาวิหารที่ลังกา

จากข้อมูลข้างต้นสามารถอนุมานได้ว่า พระพุทธสิริที่พระพุทธโฆสะอ้างถึงนี้น่าจะเป็นชาวอินเดียหรือลังกา และมีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสะผู้แต่งคัมภีร์ *สมนตปาสาทิกา* หากเชื่อตามข้อสันนิษฐานที่ว่าพระพุทธโฆสะเริ่มแต่ง *สมนตปาสาทิกา* เมื่อ พ.ศ. ๙๗๒ (ค.ศ. ๔๒๙) ในรัชสมัยพระเจ้าสิรินิวาส (พระเจ้ามหาราม) แห่งลังกา^๒ ก็หมายความว่า พระพุทธสิริรูปนี้น่าจะมี

^๒ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือ *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖:

ชีวิตอยู่ถึงปี พ.ศ. ๙๗๒ เป็นอย่างน้อย พระพุทธสิริรูปนี้น่าจะเป็นรูปเดียวกันกับที่แสง มนวิฑูร กล่าวถึง

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธสิริผู้แต่งตัวบทต้นฉบับของ*นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง* ไม่น่าจะเป็นชาวอินเดียหรือลังกา และแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ในรัชสมัยพระเจ้ามหารามใน พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เนื่องจากเหตุผลด้านสำนวนภาษา ๒ ประการ ดังนี้

ประการแรก ตัวบทต้นฉบับของ*นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง* ใช้ภาษาอย่างวิจิตรบรรจง ชับช้อน มีการพรรณนาความอย่างละเอียดลออด้วยการผูกบทสมาสขนาดยาวตลอดทั้งเรื่อง อัน แสดงให้เห็นว่ากวีใช้ความรู้ภาษาบาลีมาสร้างสรรค์การใช้ภาษาให้มีวรรณศิลป์ นอกจากนี้ยังมีการใช้ศัพท์ที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของภาษาสันสกฤต เช่น คำว่า *เวทุริย* (= “ไพฑูริย์”)^๓ (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๖) ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่ใช่ลักษณะภาษาบาลีในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ซึ่งเป็นสมัยอรรถกถา หากแต่เป็นภาษาที่มีอายุใหม่กว่ามาก กล่าวคือ เป็นภาษาบาลีในยุคที่ ๔ คือ *ภาษาบาลียุคกวีนิพนธ์*^๔

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาภาษาบาลีในตัวบทต้นฉบับของ*นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง* แล้ว พบว่า มีลักษณะการใช้ภาษาบางประการที่ไม่เป็นไปตามหลักภาษาบาลี อันแสดงให้เห็นว่า พระพุทธสิริไม่น่าจะเป็นภิกษุอินเดียหรือลังกา ลักษณะการใช้ภาษาดังกล่าวในตัวบทต้นฉบับ ของ*นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง* อาจจำแนกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

^๓ รูป *เวทุริย* ไม่มีในภาษาบาลี มีแต่รูป *เวฑุริย* ซึ่งปฏิภาคกับภาษาสันสกฤตว่า *ไวฑูริย* การใช้รูป *ท* แทน *พ* ในคำว่า *เวฑุริย* จึงน่าจะเป็นอิทธิพลของภาษาสันสกฤตที่มีต่อภาษาบาลีในยุคดังกล่าว

^๔ วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Geiger, 2005: 1) จำแนกภาษาบาลีออกเป็น ๔ สมัย ได้แก่

- ๑) ภาษาบาลีในร้อยกรองหรือคาถา เป็นภาษาบาลีที่เก่าที่สุด ภาษาในยุคนี้มีร่องรอยของภาษาอินโด-อารยันยุคโบราณปะปนอยู่มาก
- ๒) ภาษาบาลีร้อยแก้วในพระไตรปิฎก ภาษาในยุคนี้มีกฎเกณฑ์ค่อนข้างแน่นอน ไม่ค่อยปรากฏร่องรอยของ ภาษาอินโด-อารยันยุคโบราณมากเท่ากับภาษาบาลียุคคาถา
- ๓) ภาษาบาลีร้อยแก้วสมัยอรรถกถา ภาษาในยุคนี้มีรากฐานมาจากภาษาบาลียุคที่สอง แต่มีลักษณะของภาษา ประดิษฐ์มากขึ้น ร่องรอยหรืออิทธิพลของภาษาอินโด-อารยันยุคโบราณมีน้อยมาก
- ๔) ภาษาบาลียุคกวีนิพนธ์ เป็นภาษาที่มีลักษณะหลากหลาย กวีใช้ความรู้ทางภาษาบาลีสร้างสรรค์รูปแบบทาง ภาษาขึ้นใหม่ มีการยืมรูปภาษาโดยไม่คำนึงว่าเป็นภาษาสมัยเก่าหรือใหม่ และมีการอิทธิพลของภาษา สันสกฤต

อักษรวิจิ

ในต้นฉบับของ *นันทโศปนิพนธ์* คำหลวงมีการสะกดคำที่ต่างออกไปจากรูปที่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี เช่น

รูปที่ไม่พบในพจนานุกรมภาษาบาลี	รูปที่พบในพจนานุกรมภาษาบาลี
ปริวุโต	ปริวุโต
นิมมิตฺวา	นิมมินิตฺวา
กฺุมายิ	กฺุมายิ
ปจฺจสฺสมเย	ปจฺจสฺสมเย
อาสีวิโส	อาสีวิโส

การใช้อักษรวิจิที่ไม่พบในพจนานุกรมภาษาบาลีดังกล่าวข้างต้นนี้ หากมิได้เป็นเพราะการสะกดของผู้คัดลอกคัมภีร์แล้ว อาจเป็นเพราะกวีไม่ใช่ชาวอินเดียหรือลังกา จึงสะกดต่างไปจากอักษรวิจิภาษาบาลี หรือมีฉะนั้นรูปเหล่านี้อาจเป็นรูปที่ใช้จนคุ้นเคยในสังคมของกวี ก่อนหน้าที่กวีจะประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้แล้ว

การใช้คำกริยาที่ไม่ปรากฏในภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา

ในต้นฉบับของ *นันทโศปนิพนธ์* คำหลวงมีคำกริยาที่ไม่ปรากฏในภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา คำกริยาเหล่านี้อาจปรากฏใช้ในวรรณคดีบาลีชั้นหลังอรรถกถาที่ประพันธ์โดยภิกษุที่ไม่ใช่ชาวอินเดียหรือลังกา หรืออาจเป็นคำที่พระพุทธสิริสร้างขึ้นใช้ใหม่โดยอิงแนวเทียบจากคำกริยาเดิมในภาษาบาลีเพื่อถ่ายทอดความหมายที่กวีต้องการ แม้ว่าตามความจริงแล้ว คำกริยาเดิมในภาษาบาลีสามารถสื่อความได้ตรงตามที่กวีต้องการแล้ว เช่น

...สมุคฺคตฺสुकตฺกายํ สมฺปฏิจฺจนฺโน... (กรมศิลปากร,

๒๕๔๕: ๑๒๖)

[“(พระผู้มีพระภาค) ทรงสะพัก (ห่ม) พระวรกายอันเกิดขึ้นและเป็นไปด้วยดี”]

คำว่า *สมฺปฏฺิฉนฺโน* (< สมฺปฏฺิฉนฺน) เป็นกริยาขยายรูปอดีตกาล (past participle) ซึ่งประกอบรูปจากรากศัพท์ *ฉท* “คลุม, ปกปิด” อุปสรรค *ส-* และ *ปฏฺิ-* และปัจจัย *-ต* อย่างไรก็ตามใน *Pali-English Dictionary* ของริส เดวิดส์ (Davids and Stede, 2007) ซึ่งเก็บรวบรวมคำศัพท์ภาษาบาลีในพระไตรปิฎกและอรรถกถาไม่มีรูปดังกล่าว มีแต่รูป *ปฏฺิฉนฺน* ซึ่งเป็นกริยาขยายรูปอดีตกาลของกริยาปัจจุบันกาลว่า *ปฏฺิฉนาเทติ* ซึ่งมีความหมายหนึ่งว่า ‘to clothe oneself’ (Davids and Stede, 2007: 394) รูป *สมฺปฏฺิฉนฺโน* จึงอาจเป็นรูปที่ปรากฏใช้ในวรรณคดีบาลีชั้นหลังอรรถกถาที่ประพันธ์โดยพระภิกษุที่ไม่ใช่ชาวอินเดียหรือลังกา หรืออาจเป็นรูปที่พระพุทธสิริสร้างขึ้นใหม่ด้วยการเติมอุปสรรค *ส-* ลงข้างหน้าคำกริยาเดิม ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะกวีต้องการสื่อความหมายว่าประธานของประโยค (คือ ภควา “พระผู้มีพระภาค”) ทำกริยา “ห่ม” ด้วยพระองค์เอง เนื่องจากอุปสรรค *ส-* มีความหมายหนึ่งว่า “เอง, ตนเอง”^๕ อย่างไรก็ตาม คำกริยาเดิมก็สามารถสื่อความหมายที่กวีต้องการได้อยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเติมอุปสรรคดังกล่าวลงไป

โครงสร้างประโยค

ในตัวอย่างต้นฉบับของ *นันทบทสนธิ* คำหลวงมีการใช้อนุประโยคประเภท *ลักษณวันตะ* (*locative absolute*)^๖ ลอย ๆ โดยไม่มีมุขประโยคประกอบ ซึ่งไม่พบในไวยากรณ์ภาษาบาลีตัวอย่างเช่น

อถ รตฺติยา วรมหิยาสาเย อตฺตโน ชยฺปนวิรตฺติโสกาย
ภควโต สนฺติกมฺปนฺนํ อลภนฺติยา ตสฺสาสนฺนํ ปุณฺนาเน ทิวาหิ
ทิวาปตีหิ จ ปฏฺิลภิตพฺพมติเรกปฺปิตฺสฺหํ อนฺนุสฺสรนฺติยา วีย. (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

[“ครั้งนั้น เมื่อกลางคืน รวากับ หญิงผู้มีความหวังยิ่ง ผู้
เศร้าโศกเพราะการจะสิ้นไปของตน ไม่ได้บำรุงรับใช้ใกล้พระผู้มี
พระภาค และระลึกปีติสุขอันกลางวันและเจ้าแห่งกลางวันจะ
ได้รับ เพราะการบำรุงรับใช้พระผู้มีพระภาค”]

^๕ คัมภีร์ *อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ* อธิบายว่า “สํ สามํ และ สยํ ทั้งสามคำนี้มีความหมายว่า เอง” (สํ สามํ สยํ เจติ ตโย สย มิจฺจตุเต) (อภิธานปฺปทีปิกาและอภิธานปฺปทีปิกาสุจิ, ๒๕๓๕: ๘๓๐)

^๖ *ประโยคลักษณวันตะ* (*locative absolute*) เป็นประโยคย่อยชนิดหนึ่ง ใช้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหรือพร้อมกับเหตุการณ์ในประโยคหลัก โดยที่ประธานของประโยคลักษณวันตะเป็นคนละตัวกับประธานในประโยคหลัก ประธานของประโยคลักษณวันตะจะผันอยู่ในรูปการกสถานที่ (*locative case*) ส่วนกริยาจะอยู่ในรูปกริยาขยาย (*participle*) ที่ผันเป็นรูปการกสถานที่เช่นกัน (Warder, 2001: 103)

ประโยคที่ยกมาข้างต้นนี้เป็นอนุประโยคคloy ๆ ไม่มีมุขยประโยคหรือประโยคหลักมาเติมเต็ม ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่พบในไวยากรณ์ภาษาบาลี จึงอาจเป็นไปได้ว่า พระพุทธสิริไม่น่าจะเป็นภิกษุชาวอินเดียหรือลังกา เพราะหากกวีเป็นภิกษุอินเดียหรือลังกาจริงย่อมน่าจะมีความรู้ไวยากรณ์ภาษาบาลีอย่างแตกฉาน ไม่น่าจะใช้ภาษาที่ไม่เป็นไปตามไวยากรณ์ภาษาบาลีเช่นนี้

การเปรียบเทียบเวลากลางคืนเป็นผู้หญิง

บรรจบ บรรณรุจิ (สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔) ให้ความเห็นว่า การเปรียบเทียบกลางคืนเป็นผู้หญิงหรือ นางราตรี ในตัวบทต้นฉบับของ*นันทปหานันตสูตรคำหลวง*ที่ยกมาแสดงก่อนหน้านี้นี้แสดงให้เห็นว่า กวีมองเวลากลางคืนว่าเป็นเทพเจ้าเช่นเดียวกับการมองว่าแผ่นดินเป็นเทพเจ้าคือแม่พระธรณี ความคิดดังกล่าวนี้น่าจะเกิดในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ พม่าหรือไทย อันแสดงให้เห็นว่าพระพุทธสิริน่าจะเป็นภิกษุชาวพม่าหรือไทย

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า พระพุทธสิริน่าจะเป็นภิกษุไทยเนื่องจากในตัวบทต้นฉบับของ*นันทปหานันตสูตรคำหลวง*มีการสร้างคำใหม่โดยอิงแนวเทียบจากคำเดิมด้วยการเติมคำที่แสดงความหมายในแง่บวกลงไปเพื่อแสดงความยกย่องสรรเสริญ ส่วนใหญ่พบในคำที่เกี่ยวข้องสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ลักษณะดังกล่าวนี้อาจเทียบได้กับการสร้างคำราชาศัพท์ในภาษาไทย ตัวอย่างเช่น

...ปรมสุขนุฏฏิตโต นิภูขมิตฺวา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕:

๑๒๖)

[“(สมเด็จพระผู้มีพระภาค) เสด็จออกจากพระบรมสุ-

คันธกุฎี”]

คำว่า *ปรมสุขนุฏฏิตโต* (มาจากนามศัพท์ว่า *ปรมสุขนุฏฏิต*) ไม่มีในภาษาบาลี ในภาษาบาลีมีแต่คำว่า *คณฺฐกุฎี* ซึ่งหมายถึง “ห้องหรือกระท่อมที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่, โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างไว้สำหรับพระองค์ในพระเชตวัน” (Davids and Stede, 2007: 244) กวีเติมคำว่า *ปรม* “เลิศ, ดีที่สุด” และอุปสรรค *สุข-* “ดี” เหตุที่กวีเพิ่มคำทั้งสองลงข้างหน้าคำเดิมอาจเป็นเพราะกวีต้องการสื่อความหมายว่ามีใช้กุฎีสำหรับภิกษุทั่วไป แต่เป็นกุฎีของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอาจเทียบได้กับการสร้างคำราชาศัพท์โดยการเติมคำว่า *พระ-* *ปรม-* *มหา-* เป็นต้น ลงข้างหน้าคำสามัญ อย่างไรก็ตามคำว่า *คณฺฐกุฎี* ก็หมายถึงกุฎีของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่แล้ว

ในภาษาบาลี ในบทสนทนาจะใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ และ ๒ รูปพหูพจน์แทนผู้พูดและผู้ฟัง เพื่อเป็นการให้เกียรติและแสดงความเคารพระหว่างคู่สนทนา นอกจากนี้ ในกรณีที่คู่สนทนามีสถานภาพทางสังคมต่างกันจะใช้ *นิบาต* หรือคำเรียกขานเรียกคู่สนทนาต่างกันไป เช่น *ภเณ* “คำเรียกขานที่มีบังคับบัญชาใช้เรียกผู้ใต้บังคับบัญชา เช่น พระเจ้าแผ่นดินรับสั่งแก่ข้าราชการ” *ภนุเต* หรือ *ภทนุเต* “คำเรียกขานสำหรับคฤหัสถ์เรียกบรรพชิต หรือบรรพชิตผู้อ่อนพรรษากว่าเรียกบรรพชิตผู้มีพรรษามากกว่า” เป็นต้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๐: ๙๖ – ๑๐๐) นอกเหนือจากนี้ไม่มีการแยกระดับภาษาตามชนชั้นหรือสถานภาพทางสังคมของบุคคลเหมือนในภาษาไทย เช่น เมื่อกล่าวถึงคำว่า “เท้า” ไม่ว่าจะพูดถึงเท้าของพระราชินีหรือสามัญชนก็ใช้คำว่า *บาท* เหมือนกัน ดังนั้น การเติมคำเพื่อแสดงคำยกย่องลงในคำเดิมนี้จึงน่าจะเป็นอิทธิพลของการใช้ราชาศัพท์ในภาษาไทย อันหมายความว่าพระพุทธรูปน่าจะเป็นภิกษุไทย

หากพระพุทธรูปเป็นภิกษุไทยแล้ว คำถามต่อมาคือ พระพุทธรูปต่างวรรณะคดีเรื่องนี้ขึ้นเมื่อใด

ผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธรูปน่าจะเป็นวรรณะคดีบาลีเรื่องนี้ในสมัยอยุธยา เนื่องจากเหตุผลด้านสำนวนภาษาเรื่องการใช้สมาสขนาดยาวดังที่บรรจบ บรรณรุจิตั้งข้อสังเกต

สุภาพรรณ ณ บางช้างตั้งข้อสังเกตเรื่องการใช้สมาสยาวในศุภอักษรภาษาบาลีของอัครมหาเสนาบดีในราชสำนักพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่ส่งไปยังอัครมหาเสนาบดีในราชสำนักพระเจ้าศิริวัฒนบุรุษแห่งลังกาไว้ว่า ในศุภอักษรฉบับนี้นิยมใช้สมาสยาวเพื่อให้รายละเอียดหรือขยายความสิ่งที่กล่าวถึง ดังนี้

ศุภอักษรในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการใช้ศัพท์ที่มีความวิจิตรมากกว่าสาสนบรรณในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างมาก ส่วนใหญ่เป็นคำสมาสยาว ๆ ประกอบด้วยคำขยายความแสดงรายละเอียดมาก เช่น เมื่อเล่าว่าพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงโปรดให้จัดเรือออกไปรับคณะทูตลังกาที่มาถึง ก็ไม่เพียงบอกว่า ส่งเรือออกไป แต่แสดงความงามของเรือที่ส่งออกไปด้วยว่า

เอกาทศรุทธิสุสรปรมนาถปรมปวิตุนารายนทสพิท
 ราชธมมธรมหาราชา ลงกาที่ปากตสาสนปวุตตี สตุวา
 สุรสีหนาทวจเนน **รตตกมุพลสนุนทุธรตตปริกุกมม**
ฉทนมณฑปปฏิมณุตตี นานาราชีวิจิตตนาวิ สชชษาเปตวา...

สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรร บรมนาถบรมบพิตรพระ
 นารายณ์มหาราช ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ได้ทรงทราบศาสน
 ประวัตินั้นมาแต่ลังกาทวีป จึงมี (ราชโองการมานพระบัณฑูร)
 สูรสิงหนาทดำรัสสั่งให้จัด**เรือลายงามต่าง ๆ ประดับมณฑป**
ผูกผ้ากัมพลแดง แลหลังคาบริการมผ้าแดง (สุภาพรรณ ฌ
 บางช้าง, ๒๕๒๙: ๕๔๔ – ๕๔๕)

เมื่อเปรียบเทียบกับตัวบทต้นฉบับของ**นันทบท**แล้วจะพบว่า พระพุทธสิริ
 ใช้สมมติขนาดยาวเพื่อพรรณนาความอย่างละเอียดลออตลอดทั้งเรื่องเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น
 การกล่าวถึงจิ๋วของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กวีก็พรรณนาจิ๋วดังกล่าวอย่างละเอียดลออ
 ดังนี้

อุบริปกุลาหารสตินุตชยกุสมโกวิฬารบุปผวนุณรุต-
 ปรมปัสกุลจิวเรน (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๖)
 [“ด้วยฝ่ามหาบังสุกุลจิวอันย้อมสีแดงสุปลั่งชุ่มด้วย
 หัวน้ำมันครั้งประดุจสีดอกโกวิฬาร”]

การพรรณนาความอย่างละเอียดลออโดยใช้สมมติขนาดยาวน่าจะเป็นความนิยมด้านการ
 ใช้ภาษาบาลีของกวีชาวไทยสมัยอยุธยาตั้งหลักฐานที่ยกมาข้างต้น ดังนั้น จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งที่
 พระพุทธสิริจะเป็นกวีชาวไทย และแต่งวรรณคดีบาลีเรื่องนี้ในสมัยอยุธยา

จากที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า พระพุทธสิริเถระผู้ประพันธ์ตัวบทต้นฉบับของ
นันทบทน่าจะเป็นกวีชาวไทย และประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นในสมัยกรุงศรี
 อยุธยา แต่จะประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยใดนั้นไม่อาจสรุปได้เนื่องจากมีหลักฐานสนับสนุนไม่เพียงพอ
 อย่างไรก็ตาม สุภาพรรณ ฌ บางช้าง (๒๕๓๓: ๓๐๐) ได้เสนอความเห็นว่ พระพุทธสิริน่าจะ
 ประพันธ์วรรณคดีบาลีเรื่องนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ประเด็น
 ดังกล่าวนี้นสมควรได้รับการศึกษาค้นคว้าต่อไป

๒.๑.๒ ที่มาของเรื่อง

ตอนท้ายของต้นฉบับตัวเขียน**นันทบท**มีข้อความระบุที่มาของตัวบท
 ต้นฉบับของ**นันทบท** ดังนี้

นนโทปนนทสูตร ที่พระบาฬีเป็นปรกตಿಯ่างเทศนาทั้งปวง มีอยู่ในพระคัมภีร์ที่มณิกายสีลขันธนั้นน ตั้งเวิ้มเมก่อน นนโทปนนทสูตรอันมีในพระอรรถกถาแก้พระคัมภีร์อปทานนี้ อันพระมหาพุทธสิริเถระเจ้า แต่งเป็นพระบาฬีคำประดับนี้ บมีได้ตั้งเวิ้มเมก่อนเลย บุคคลผู้มีปัญญาอย่าพึงสงสัยว่า นนโทปนนทสูตรนั้นนอกคำพระอาณนถ์ แลนออกสังคายนาย นนโทปนนทสูตรนี้มีในสังคายนายแท้จริง แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๕)

ข้อความข้างต้นนี้ระบุดึง นนโทปนนทสูตร ๓ จำนวน ได้แก่ ๑) จำนวนในพระไตรปิฎก (นนโทปนนทสูตรที่พระบาฬี) ๒) จำนวนอรรถกถาแห่งคัมภีร์อปทาน (นนโทปนนทสูตรอันมีในพระอรรถกถาแก้พระคัมภีร์อปทาน) และ ๓) จำนวนพระพุทธุสิริเถระซึ่งแต่งจากอรรถกถาแห่งคัมภีร์อปทาน (นนโทปนนทสูตรอันมีในพระอรรถกถาแก้พระคัมภีร์อปทานนี้) อันพระมหาพุทธสิริเถระเจ้า แต่งเป็นพระบาฬีคำประดับ) จำนวนที่สามนี้ก็คือตัวบทต้นฉบับของนนโทปนนทสูตรคำหลวงนั่นเอง

จำนวนแรกนั้น ผู้บันทึกอ้างว่ามีปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก ทีมณิกายสีลขันธวรรค นนโทปนนทสูตรที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะการแต่งอย่างพระสูตร คือ ขึ้นต้นพระสูตรด้วยประโยคว่า เวิ้มเม สุต

จากการสำรวจ ผู้วิจัยไม่พบว่ามีพระสูตรชื่อนนโทปนนทสูตรปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีมณิกาย สีลขันธวรรคแต่อย่างใด^๓ แม้ในนิกายอื่น ๆ ในพระสุตตันตปิฎกก็ไม่ปรากฏว่ามีพระสูตรชื่อนี้แต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในคัมภีร์ สมณุตปาสาทิกกา อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก มีการกล่าวถึงนนโทปนนทสูตรร่วมกับพระสูตรอื่นอีก ๔ สูตร คือ กุลุมพสูตร ราโชวาทสูตร ดิกขินทริยสูตร และจตุปริวัตตสูตร ว่าเป็นพระสูตรที่ไม่ได้ขึ้นสู่สังคายนา^๔

^๓ พระสูตรในทีมณิกาย สีลขันธวรรคมีทั้งสิ้น ๑๓ พระสูตร ได้แก่ พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร อัมพวิสูตร ไสณทัณทสูตร ภูฏันตสูตร มหาสิสุตตรา ชาลียสูตร มหาสีหนาทสูตร ปรกปาทสูตร สภสูตร เกวัณฐสูตร โลหิจจสูตร และเตวิชชสูตร

^๔ ดู วิ. อ. (บาลี) ๒/๓๒๗; วิ. อ. (ไทย) ๒/๑๖๑ - ๑๖๒

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ *มโนรถปુรณี* อรรถกถาแห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกายก็มีการอ้างถึงการ
ทรมานพญานันโทปนันทนาคราชของพระโมคคัลลานะเช่นเดียวกัน ดังนี้

ยถา จ สาริปุตตตเถโร เอวํ มหาโมคคัลลานตเถโรปิ สพุ
เพเหว จตุหิปี อิเมหิ การณเหหิ เอตทคคฺกุสุณํ ลภี ๙ กถํ เถโร หิ
มหิทฺธิโก มหานุภาโว **นนโทปนนทสทิสํ นาคราชานํ ทเมสึตี**
เอวํ ตาว อตฺถุปฺปตฺติโต ลภติ ๙ (อง. อ. (บาลี) ๑๓/๑๗๗)

[“ก็แม้พระมหาโมคคัลลานะก็เหมือนพระสาริปุตระ
ได้ตำแหน่งเอตทัคคะด้วยเหตุแม้ ๔ ประการนี้ทั้งหมดได้
อย่างไร? ก็พระเถระมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก **ทรมาน
นาคราชเช่นนันโทปนันทนาคราช** เพราะฉะนั้น พระเถระ
ย่อมได้โดยอรรถุปตติเหตุเกิดเรื่องอย่างนี้เป็นอันดับแรก”] (อง
อ. (ไทย) ๓๒/๒๓๘)

จากข้อมูลข้างต้นนี้ทำให้สรุปได้ว่าพระสูตรที่อนันโทปนันทสูตรไม่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก
เนื่องจากไม่ได้นำขึ้นสู่สังคายนา แต่กระนั้นก็พออนุมานได้จากคัมภีร์ *สมนุตปาสาทิกา* และ
มโนรถปุรณี ว่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชน่าจะเป็นที่รับรู้ในสมัย
ที่มีการแต่งคัมภีร์อรรถกถา ดังที่ปรากฏการอ้างถึงนันโทปนันทสูตรในคัมภีร์ *สมนุตปาสาทิกา* ว่า
เป็นพระสูตรหรือพระธรรมเทศนาเรื่องหนึ่ง และปรากฏการอ้างถึงการทรมานพญานันโทปนันท-
นาคราชของพระโมคคัลลานะในคัมภีร์ *มโนรถปุรณี*

อรอนงค์ พัดพาดีพบว่าเรื่องนันโทปนันทสูตรปรากฏอยู่ใน *มหาโมคคัลลานต-*
เถราปทานวณฺณนา พุทฺธวคฺค ในคัมภีร์ *วิสุทฺถชนวิลาสิณี* อรรถกถาแห่งคัมภีร์อปทาน ดังนี้

“...เรื่องนันโทปนันทสูตรปรากฏอยู่ใน *พุทฺธวคฺค*
มหาโมคคัลลานตเถรอปทานวณฺณนา เนื้อเรื่องตรงกับ
นันโทปนันทสูตรคำหลวงทุกประการ...อรรถกถาแก้อปทานนี้
แต่งโดยพระภิกษุโบราณรูปใดรูปหนึ่ง แต่มิได้ระบุชื่อไว้”
(อรอนงค์ พัดพาดี, ๒๕๒๒: ๒๗ – ๒๘)

เรื่องนั้นโทปนันทสูตรที่อรอนงค์ พัดพาดีกกล่าวถึงนี่ก็คือ *นันทโทปนันทสูตรอันมีในพระ
อรรถกถาแก่พระคัมภีร์อัปทาน* นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๒๒: ๑๑๗) กล่าวว่า “เรื่องนั้นโทปนันทสูตร
คำหลวงมีที่มาจากอรรถกถาสัทธินิบาต มหาโมคคัลลานเถร คาถาที่ ๑ ในอรรถกถาแห่ง
เถรคาถา...” สอดคล้องกับวัชรีย์ รมยะนันท์ (๒๕๒๒: ๙, ๕๐๓) ที่อธิบายว่าเนื้อเรื่องเดิมของ
นันทโทปนันทสูตรคำหลวง “...มีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งเถรคาถา (ปรมัตถทีปนีของพระธรรมपाल)”

จากการค้นคว้า ผู้วิจัยพบว่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันทโทปนันทนาคราชมีอยู่
ทั้งในคัมภีร์ *วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาแห่งคัมภีร์อัปทาน* และคัมภีร์ *ปรมัตถทีปนี* อรรถกถาแห่ง
คัมภีร์เถรคาถา โดยในคัมภีร์ *วิสุทธิชนวิลาสินี* นั้น เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญา
นันทโทปนันทนาคราชเป็นเรื่องแทรกอยู่ใน *มหาโมคคัลลานตเถรปาทานวณฺณนา* ส่วนในคัมภีร์
ปรมัตถทีปนี นั้นเป็นเรื่องแทรกอยู่ใน *มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา* ทั้งสองเรื่องนี้เป็นเรื่อง
เดียวกัน จำนวนเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่ามีเนื้อหาและสำนวนภาษาตรงกัน

นอกจากเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันทโทปนันทนาคราชจะปรากฏใน
มหาโมคคัลลานตเถรปาทานวณฺณนา และ *มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา* แล้ว บรรจบ
บรรณรุจิ (สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔) ยังอธิบายว่า เรื่องดังกล่าวยังมีปรากฏในคัมภีร์
วิสุทธิมคฺค (วิสุทธิมรรค) ตอน *อิทธิวิธินิเทศ* อีกด้วย เมื่อเปรียบเทียบเนื้อความและสำนวนภาษา
ของเรื่องนันทโทปนันทะใน *วิสุทธิมคฺค* กับ *มหาโมคคัลลานตเถรปาทานวณฺณนา* และ
มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา แล้ว พบว่า จำนวนในคัมภีร์อรรถกถาทั้งสองเล่มแตกต่างกัน
ใน *วิสุทธิมคฺค* เพียงเล็กน้อย กล่าวคือ มีคำเพียงบางคำ หรือประโยคเพียงบางประโยคแตกต่างกัน
เท่านั้น มิได้มีความแตกต่างด้านเนื้อความ เป็นไปได้ว่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญา
นันทโทปนันทนาคราชใน *วิสุทธิมคฺค* น่าจะเป็นต้นฉบับให้พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์
ปรมัตถทีปนี และ *วิสุทธิชนวิลาสินี* นำตัวบทดังกล่าวไปใส่ไว้ใน *มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา*
และ *มหาโมคคัลลานตเถรปาทานวณฺณนา* หรือมีเช่นนั้นอรรถกถาเล่มใดเล่มหนึ่งในสองเล่มนี้อาจ
นำเรื่องนันทโทปนันทะใน *วิสุทธิมคฺค* ไปใส่ไว้ในคัมภีร์ของตนก่อน แล้วคัมภีร์อรรถกถาอีกเล่มหนึ่ง
จึงคัดลอกตัวบทจากอรรถกถาเล่มดังกล่าวไปใส่ไว้คัมภีร์ของตนอีกชั้นหนึ่ง โดยพระอรรถกถาจารย์
ของคัมภีร์ทั้งสองอาจดัดแปลงรูปคำหรือประโยคจากต้นฉบับเพียงเล็กน้อย

เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันทโทปนันทนาคราชจำนวนพระพุทธรูปซึ่งเป็นตัวบท
ต้นฉบับของนันทโทปนันทสูตรคำหลวงนั้นมีความยาวกว่าเรื่องในคัมภีร์ทั้ง ๓ มาก แต่ความ

แตกต่างกันไม่ได้เป็นความแตกต่างด้านเนื้อเรื่อง หากแต่เป็นความแตกต่างด้านสำนวนภาษากว่าคือ เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชสำนวนพระพุทธสิรินันมีการใช้ภาษาเพื่อให้รายละเอียดของตัวละครและเหตุการณ์ในเชิงการพรรณนาความอย่างละเอียดลออและการใช้ความเปรียบอันวิจิตรบรรจงตลอดทั้งเรื่อง^๙ การใช้ภาษาในลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคำของผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนนันทโทปนันทสูตรคำหลวงที่เรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่า พระบาทที่คำประดับ ซึ่งอาจตีความได้ว่า วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีบาลีที่แต่งอย่างงดงามวิจิตรบรรจงเต็มไปด้วย การประดับตกแต่ง หรือ อลังการ ทางภาษามากมาย

มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้ง ๓ นี้ล้วนไม่มีชื่อเรื่อง เป็นเพียงเรื่องแทรกที่ผู้รจนาคัมภีร์ใช้อธิบายขยายความบาทคาถาหรือประเด็นที่ผู้รจนาคัมภีร์ต้องการขยายความ ดังนี้

พระพุทธโฆสะผู้รจนาคัมภีร์ *วิสุทธิมคฺค* เล่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเพื่ออธิบายเรื่องอุปาตินนกะ (สังขารที่มีใจครอง) ของภิกษุผู้มีฤทธิ์ขณะกระทำปาฏิหาริย์จับต้องดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ดังนี้

วฑฺฒนตฺสฺส ปน กิ อฺปาตินฺนํ วฑฺฒติ อฺนฺปาตินฺนํนฺตฺติฯ
 อฺปาตินฺนํ นิสฺสาย อฺนฺปาตินฺนํ วฑฺฒติฯ ตตฺถ ติปฺภูกฺจฺพ-
 นาคตฺเถโร อาห กิ ปนาวุโส อฺปาตินฺนํ ชฺชุตฺถมฺปิ มหฺนตฺมฺปิ น
 โหติ นฺนุ ยทา ภิกฺขุ ตาฬฺจฺฉิทฺทาทีหิ นิกฺขมฺติ ตทา อฺปาตินฺนํ
 ชฺชุตฺถํ โหติ ยทา มหฺนตฺ อตฺตภาวํ กโรติ ตทา มหฺนตฺ โหติ **มหา**
โมคฺคฺลฺลานตฺเถรสฺส วิทยาติฯ (วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๓๕)

[“ถามว่า ก็แลเมื่อยึดออกไป (นั่น) ยึดร่างกายส่วนที่เป็นอุปาตินนกะหรือส่วนที่เป็นอนุปาตินนกะ ? ตอบว่า อาศัยส่วนที่เป็นอุปาตินนกะ ยึดส่วนที่เป็นอนุปาตินนกะออกไป ในข้อนั้น พระติปิฏกจฺพนาเถระกล่าวว่า ‘ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ก็อุปาตินนกะจะเป็นของเล็กบ้างใหญ่บ้างไม่ได้หรือ เมื่อใดภิกษุ (แสดงฤทธิ์) ออกทางช่องเล็ก ๆ มีช่องดालเป็นต้น เมื่อนั้นอุปาตินนกะก็เป็นของเล็กได้ เมื่อใดภิกษุทำอัมภัพให้ใหญ่ เมื่อนั้นอุปาตินนกะก็เป็นของใหญ่ได้ **ดังอุปาตินนกะของพระมหา**

^๙ ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๑

โมคคัลลานเถระจะนั้น มีชื่อหรือ' "] (วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒

ตอน ๒, ๒๕๕๓: ๑๔๗)

เหตุที่พระคันถรจนาคารย้นำเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชมาอธิบายเรื่องการขยายและการย่ออุปาทินนกะนั้นอาจเป็นเพราะเรื่องดังกล่าวมีตัวอย่างของการกระทำปาฏิหาริย์ขยายและย่ออุปาทินนกะ คือเหตุการณ์ที่พระโมคคัลลานะเนรมิตอัฐภาพให้มีขนาดใหญ่และเล็กเพื่อทรมานพญานันโทปนันทนาคราช

ส่วนพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่ง *มหาโมคคัลลานตเถราปทานวณฺณนา* และ *มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา* เล่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเพื่อขยายความบทแก้อรรถของคาถาบทหนึ่ง ดังนี้

มหาเนรุโน ภูฏนฺติ ภูฏสีเสณ สกลเมว ลินรูปพุตราช
วทลึฯ

วิโมกฺเชน อปสฺสยิตี ฌานวิโมกฺเชน นิสฺสเยน อภิญญา
เยนา ปสฺสยิตี อธิปฺปาโยฯ

วณฺณติ ชมฺพุทึปฺฯ โส หิ วณฺพาหุลลตาย วณฺณติ วุตฺโต เต
นาห ชมฺพุมณฺุทสฺส อิสฺสโรติฯ

ปฺพุพฺพิเทหानนฺติ ปฺพุพฺพิเทหฐฺฐาญฺจ ปฺพุพฺพิเทहनฺติ
อตุโถฯ

เย จ ภูมิสฺยา นราติ ภูมิสฺยา นรา นาม อปรโคยาน
อตุตฺตรกฺกุภา จ มนฺุสฺสา ฯ เต หิ เคหาภาวโต ภูมิสฺยาติ วุตฺตา ฯ
เตปิ สพฺเพ อปสฺสยิตฺตีติ สมนฺุโธ ฯ อยํ ปนตฺโต **นนฺโทปนนฺท-**
ทมเนน ทีเปตพฺโพ^{๑๐} (พ. อป. อ. ๔๒/๔๔๗ และช. เถร. อ.
๒๖/๘๐๕)

[“ด้วยบทว่า **มหาเนรุโน ภูฏ** นี้ ท่านกล่าวถึงขุนเขา
สินธุทั้งสี่ที่เดียว โดยจุดเด่นคือยอด.

บทว่า **วิโมกฺเชน อปสฺสยิตี** มีอธิบายว่า เห็นแล้วด้วย
วิโมกข์อันสัมปยุตด้วยญาณ คืออภิญญาอันเป็นที่อาศัย.

^{๑๐}ข้อความที่พิมพ์ตัวหนาและเอนเป็นของผู้วิจัย

บทว่า **วณฺ** ได้แก่ ชมพูทวีป. จริงอยู่ ชมพูทวีปนั้นท่านเรียกวณะ เพราะมีป่ามากหลาย. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ชมพูมณฑล อีสฺโร** ผู้เป็นใหญ่แห่งชมพูมณฑลประเทศ.

บทว่า **ปุพฺพวิเทหณฺ** ได้แก่ ปุพฺพวิเทหสถาน คือปุพฺพวิเทหทวีป.

บทว่า **เย จ ภูมิสยา นรา** ความว่า พวกมนุษย์ชาวอปรโคยานทวีป และอุตตรกुरुทวีป ชื่อว่านระผู้นอนบนแผ่นดิน. จริงอยู่ นระเหล่านั้น ท่านเรียกว่าภูมิสยะ นอนบนแผ่นดิน เพราะไม่มีเรือน. เชื่อกันว่า นรชนเหล่านั้นทั้งหมดไม่เห็นอยู่. ก็เนื้อความนี้พึงแสดงด้วย **การทรมานนันทโปปันทนาคราช.**^{๑๐} (ขุ. อป. อ. ๗๐/๕๐๕ และขุ. เถร. อ. ๕๓/๔๗๔)

คาถาที่พระอรรถกถาจารย์นำมาแก้ อรรถข้างต้นนี้มีได้เป็นคาถาที่มีมาแต่ **มหาโมคคัลลานตเถราปทานวณฺณนา** หรือ **มหาโมคคัลลานตเถรคาถาวณฺณนา** แต่เป็นคาถาใน **มารตฺชชเนยยสูตร** แห่งพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณฺณาสกฺ คาถาบทนี้มีเนื้อความและคำแปลดังนี้

โย มหาเนรฺโน ภูมฺ	วิโมกฺเขน อปฺสุสฺยิ
วณฺ ปุพฺพวิเทหณฺ	เย จ ภูมิสยา นรา ๕
	(ม. มุ. (บาลี) ๑๒/๕๖๖/๖๐๘)

[“ภิกษุใดได้กระตบยอคมุเขามหาเนรด้วย ชมพูทวีปด้วย ทวีปของชาวปุพฺพวิเทหด้วย พวกนรชนผู้อยู่ในแผ่นดิน (ชาวอมรโคยานทวีป และชาวอุตตรกुरुทวีป) ด้วยวิโมกข์”]

(ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๕๖๖/๔๒๙)

เหตุที่พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพระโมคคัลลนทรมานพญานันทโปปันทนาคราชมาอธิบายขยายความคาถาและบทแก้ อรรถของคาถาข้างต้นนี้อาจเป็นเพราะคาถาดังกล่าวเล่าถึงการกระทำปาฏิหาริย์ของพระโมคคัลลนที่เขาสิเนรุ (เขาพระสุเมรุ) อันเป็นศูนย์กลางของทวีปทั้ง ๔

^{๑๐}ข้อความที่พิมพ์ตัวหนาและเอนเป็นของผู้วิจัย

ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ตีความว่าเหตุการณ์นี้ได้แก่เหตุการณ์พระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราช จึงได้ยกเรื่องดังกล่าวมาขยายความไว้

ส่วนเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชสำนวนพระพุทฺธสิริเถระซึ่งเป็นตัวบทต้นฉบับของนันทโทปนันทสูตรคำหลวงนั้น แม้เนื้อเรื่องจะเหมือนกับเรื่องในคัมภีร์ทั้ง ๓ แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า พระพุทฺธสิริเถระมิได้มีวัตถุประสงค์เพียงการอธิบายเรื่องปาฏิหาริย์หรือเล่าเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระโมคคัลลานะเหมือนกับที่พระคันถรจนาจารย์หรือพระอรรถกถาจารย์ของคัมภีร์ทั้ง ๓ มี หากแต่พระพุทฺธสิริประพันธ์เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเพื่อสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ^{๑๒}

จากที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชมีปรากฏอยู่คัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้

- (๑) คัมภีร์ *วิสุทธิมคฺค* ตอน *อิทธิวิธินิทฺเทส*
- (๒) *มหาโมคคัลลานตฺเถรปาทานวณฺณนา* ใน *วิสุทธิชนวิลาสิณี* (อรรถกถาแห่งคัมภีร์อปทาน)
- (๓) *มหาโมคคัลลานตฺเถรคาวณฺณนา* ใน *ปรมุตฺถที่ปิณี* (อรรถกถาแห่งคัมภีร์เถรคาถา)

เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชใน (๑) น่าจะเป็นเป็นสำนวนลายลักษณ์ที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นที่มาหรือต้นเค้าของการแต่งเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชสำนวนอื่น ๆ ในภายหลัง ได้แก่ เรื่องใน (๒) และ (๓) โดยพระอรรถกถาจารย์ได้ดัดแปลงถ้อยคำหรือรูปประโยคเพียงเล็กน้อยดังที่ได้อธิบายมาแล้ว และในเวลาต่อมาพระพุทฺธสิริได้ประพันธ์เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชขึ้นมาอีกสำนวนหนึ่งซึ่งตามข้อความท้ายต้นฉบับตัวเขียนนันทโทปนันทสูตรคำหลวงระบุว่า พระพุทฺธสิริได้ใช้เรื่องใน (๒) เป็นต้นฉบับในการแต่ง

๒.๑.๓ ชื่อเรื่อง

แม้ว่าจะพอมีหลักฐานเรื่องชื่อผู้แต่งและที่มาของเรื่องดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่รายละเอียดเกี่ยวแก้ววรรณคดีเรื่องนี้ยังมีน้อยมาก หลักฐานมีเพียงตัวบทภาษาบาลีที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำมาแทรกสลับกับคำแปลภาษาไทยในต้นฉบับตัวเขียนนันทโทปนันทสูตรคำหลวงเท่านั้น ดังนั้น

^{๑๒} ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๓.๑.๑.๖

จึงพึงพิจารณาว่า ตัวยกต้นฉบับของนันทโทปนันทสูตรคำหลวงซึ่งเป็นผลงานของพระพุทธสิรินี้เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเป็นเอกเทศหรือเป็นเรื่องย่อยในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ และวรรณคดีเรื่องนี้มีชื่อเรื่องว่าอย่างไร

นักวิชาการเพียงคนเดียวที่อธิบายประเด็นนี้โดยตรง คือ แสง มณวิฑูร (๒๕๐๕: ๓๓๑) ซึ่งกล่าวไว้เพียงสั้น ๆ ว่า “เรื่องนันทโทปนันทสูตรนั้น เรียกชื่อว่า นนุโทปนันทนาคราชา เป็นเรื่องที่ ๗ ในฎีกาพาทู...” คำกล่าวนี้ทำให้นุমানได้ว่า ตัวยกต้นฉบับของนันทโทปนันทสูตรคำหลวงคือวรรณคดีบาลีชื่อ นนุโทปนันทนาคราชา วรรณคดีเรื่องนี้มิได้เป็นวรรณคดีที่อยู่เป็นเอกเทศ แต่เป็นเรื่องย่อยเรื่องหนึ่งในวรรณคดีบาลีชื่อ ฎีกาพาทู หรือ พาทูฎีกา ข้อสันนิษฐานนี้มีความเป็นไปได้เนื่องจาก พาทูฎีกา หรือ ฎีกาพาทู เป็นวรรณคดีบาลีที่แต่งขยายความ พุทธชยมงคลคาถา หรือ คาถาพาทูทั้ง ๘ บท^{๑๓} โดยยกคาถาใน พุทธชยมงคลคาถา ตั้ง แล้วแต่งร้อยแก้วขยายความคาถาดังกล่าว^{๑๔} เรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชาสำนวนพระพุทธสิริเถระนี้จึงน่าจะเป็นร้อยแก้วที่ขยายความคาถาพาทูบทที่ ๗

แต่เมื่อพิจารณาตัวยกภาษาบาลีที่ปรากฏตอนท้ายนันทโทปนันทสูตรคำหลวงแล้วกลับไม่ปรากฏว่ามีการอ้างถึงวรรณคดีเรื่อง ฎีกาพาทู หรือเรียกชื่อวรรณคดีบาลีเรื่องนี้ว่า นนุโทปนันทนาคราชา แต่อย่างไร หากแต่เรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่า นนุโทปนันทวตถุ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓ – ๑๕๔) นอกจากนี้ในตอนท้ายเรื่อง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงอ้างถึงวรรณคดีบาลีเรื่องนี้โดย

^{๑๓} พุทธชยมงคลคาถา หรือ คาถาพาทู เป็นร้อยกรองบาลี แต่งด้วยฉันทลักษณ์ประเภท วสันตติลกคาถา (วสันตติลก) จำนวน ๘ บท ไม่ปรากฏว่าผู้แต่งเป็นใครและแต่งขึ้นสมัยใด เหตุที่เรียกว่าคาถานี้ว่าคาถาพาทูนั้นเป็นเพราะเรียกตามคำแรกของคาถาบทแรกซึ่งขึ้นต้นว่า พาทู สหสสมภินิมมิตสาวุธนุต

เนื้อความในคาถาบทที่ ๑ – ๘ กล่าวถึงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการปราบมนุษย์หรืออมมนุษย์ด้วยวิธีต่าง ดังนี้

บทที่ ๑ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะพระยามารอิราชด้วยธรรมวิธีมีทานบารมีเป็นต้น

บทที่ ๒ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวกยักษ์ด้วยขันติ

บทที่ ๓ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรีด้วยการแผ่พระเมตตา

บทที่ ๔ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะองคคูลิมาลโจรด้วยอิทธิบาทสังขาร

บทที่ ๕ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะนางจิญจมาณวิกาด้วยการสงบ

บทที่ ๖ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะสังกนิครนถ์ด้วยปัญญา

บทที่ ๗ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราชาด้วยการแสดงฤทธิ์

บทที่ ๘ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงชนะกาฬรพด้วยพระญาณ

ส่วนบทที่ ๙ กล่าวถึงอันสงส์ของการสวดคาถาทั้ง ๘ ว่าจะทำให้เป็นผู้มีปัญญา แคล้วคลาดจากอุบถวันตราย และบรรลुพระนิพพาน

^{๑๔} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (๒๕๓๓: ๒๙๘ – ๓๑๓) สันนิษฐานว่าผู้แต่ง ฎีกาพาทู ก็คือ พระพุทธสิริ ผู้แต่งตัวยกต้นฉบับของนันทโทปนันทสูตรคำหลวง

ใช้ชื่อว่า *นันทโศปนนทพัสดุ* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕-: ๑๕๔) ซึ่งแปลมาจากคำภาษาบาลีว่า *นนุโศปนนทวัตถุ* เช่นเดียวกัน ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้จึงชวนให้พิจารณาว่า วรรณคดีเรื่องนี้ชื่ออะไร *นนุโศปนนทนาคราชา* กับ *นนุโศปนนทวัตถุ* เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวกันหรือไม่ และวรรณคดีเรื่องนี้คือเรื่องที่ ๗ ใน *ฎีกาพาทุ* จริงหรือไม่

ผู้วิจัยได้สำรวจตำราวิชาการด้านวรรณคดีบาลี ทั้งที่เขียนโดยนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ไม่พบว่ามีการกล่าวถึงวรรณคดีบาลีชื่อว่า *นนุโศปนนทนาคราชา* และ *นนุโศปนนทวัตถุ* เลย แต่ใน *Reference Table of Pali Literature* ซึ่งรวบรวมโดย ญาณตุลิตติกุ (Bhikkhu Nyanatusita, 2008: 25) ปรากฏชื่อ *นนุโศปนนทวัตถุ* (*Nandopanandavatthu*) และ *นนุโศปนนทนาคราชา* (*Nandopanandanāgarājā*) นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่ชื่อใกล้เคียงกันอีกเรื่องหนึ่งคือ *นนุโศปนนทมนย* (*Nandopanandadamanaya*)^{๑๕}

ในเอกสารฉบับนี้จัด *นนุโศปนนทวัตถุ* กับ *นนุโศปนนทนาคราชา* อยู่ในคอลัมน์เดียวกัน โดยกล่าวถึง *นนุโศปนนทวัตถุ* ก่อนแล้วตามมาด้วย *นนุโศปนนทนาคราชา* โดยมีเครื่องหมายจุลภาคคั่น หลังชื่อ *นนุโศปนนทนาคราชา* มีวงเล็บระบุชื่อ *พุทธสิริ* ไว้หลังเครื่องหมายปริศนีย แสดงการสันนิษฐานว่าผู้แต่งคือพระพุทธรสิริ และวงเล็บต่อไปว่าเป็นเรื่องย่อยของ *พาทุฎีกา* ส่วนคอลัมน์ด้านขวาระบุแหล่งอ้างอิงของวรรณคดีทั้งสองเรื่อง ดังนี้

Nandopanandavatthu, Nandopanandanāgarājā (?Buddhasiri) (Part of Bāhumṭikā.)	Bnf 302f.
---	-----------

(Bhikkhu Nyanatusita, 2008: 25)

อักษรย่อ *Bnf* ซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิงในที่นี้ หมายถึง หนังสือชื่อ *Catalogue des Manuscrits Pālis des Collections Françaises* ซึ่งรวบรวมโดย ฌักคิลิน ฟิลิโชาต์ (*Jacqueline Filliozat*) ชินทาส ลียันรัตเน (*Jinadasa Liyanaratne*) และ วิลเลียม พรูตต์ (*William Pruitt*) แห่งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (EFEO)

การอ้างอิงแหล่งอ้างอิงต่อกันทอดหนึ่งเช่นนี้ทำให้ไม่สามารถระบุได้ว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกันหรือเป็นคนละเรื่องกัน ในคำชี้แจงวิธีการใช้เอกสารฉบับนี้ ผู้รวบรวมก็มีได้ระบุชัดว่าการเขียนในลักษณะนี้แปลว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือไม่ ดังนั้น การระบุชื่อวรรณคดีเรื่อง *นนุโศปนนทวัตถุ* แยกจาก *นนุโศปนนทนาคราชา* จึงอาจตีความได้ ๒ แนวทาง คือ วรรณคดีทั้ง ๒

^{๑๕} ผู้รวบรวมระบุว่าเป็นเรื่องย่อยในคัมภีร์ *นวกุณสนุนย* ของสิงหล (Bhikkhu Nyanatusita, 2008: 25)

เรื่องนี้เป็นวรรณคดีเรื่องเดียวกัน แต่มีชื่อเรียก ๒ ชื่อ อยู่ในวรรณคดีเรื่อง *พาทูฎีกา* หรือ *นनुโทปนนุทวตุฎ* เป็นคนละเรื่องกับ *นनुโทปนนุทนาคราชา* แต่มีปรากฏในแหล่งอ้างอิงเดียวกัน ผู้รวบรวมจึงจัดไว้ในคอลัมน์เดียวกัน เฉพาะเรื่อง *นनुโทปนนุทนาคราชา* เท่านั้นที่เป็นส่วนหนึ่งของ *พาทูฎีกา*

จากการสำรวจของสุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๓: ๓๐๒ – ๓๐๓) พบว่า ในหอสมุดแห่งชาติมีต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โบราณของวรรณคดีเรื่องนี้รวม ๑๓ ฉบับ และมีต้นฉบับโบราณแปลวรรณคดีเรื่องนี้เป็นภาษาไทยอีก ๖ ฉบับ นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรแปล *ฎีกาพาทู* เป็นไทยและตีพิมพ์เป็นหนังสือ โดย “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งทรงเป็นกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ได้มีรับสั่งไปยังพระยาอุฎการให้ขอขุณประพันธ์เนติดุติ และนายคำ สาสนดิลก แปลเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาทูเป็นภาษาไทย แล้วมอบให้พระสาสนโสภณเป็นผู้ตรวจแก้ ผลงานนี้เข้าใจว่าตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๕๘ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๒” (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๓๐๓)

ผู้วิจัยได้ศึกษาฎีกาพาทูแปล ฉบับตีพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้พบว่า มีเรื่องพระโมคคัลลานะ ทรมานพยานันโทปนันทนาคราชาเป็นเรื่องย่อยเรื่องที่ ๗ จริง แต่มีได้เรียกชื่อว่า *นनुโทปนนุทนาคราชา* หรือ *นनुโทปนนุทวตุฎ* แต่เรียกชื่อเป็นภาษาไทยว่า *นันทโทปนันทสุตร*

เมื่อพิจารณาสำนวนภาษาโดยเปรียบเทียบคำภาษาบาลีที่ผู้แปลยกขึ้นตั้งใน *นันทโทปนันทสุตร* (ในฎีกาพาทูแปล) กับคำภาษาบาลีใน *นันทโทปนันทสุตรคำหลวง* แล้วพบว่าใกล้เคียงกันแต่ไม่ตรงกันทั้งหมด ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ทำให้อนุมานได้ว่าตัวบทภาษาบาลีของ *นันทโทปนันทสุตร* ในฎีกาพาทูแปล เป็นคนละสำนวนกับตัวบทต้นฉบับของ *นันทโทปนันทสุตรคำหลวง* ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเปรียบเทียบ ดังนี้

ตารางที่ ๔: เปรียบเทียบคำภาษาบาลีใน *นันทโทปนันทสุตร* ในฎีกาพาทูแปลและ *นันทโทปนันทสุตรคำหลวง*

นันทโทปนันทสุตรในฎีกาพาทูแปล	นันทโทปนันทสุตรคำหลวง
ตัวอย่าง ๑: <u>ต้ ปน ทิวส์ นาคมาณวิกา</u> นनुโทปนนุทสุต <u>อธิปติสสุ สพพรัตนมย ปานมณทล สขุณิสุ</u> (ฎีกาพาทู, ๒๔๕๘: ๒๒๕)	ตัวอย่าง ๑: <u>ตถจ ปน ทิวส์ นาคมานวนิกรา</u> นनुโทปนนุทสุต <u>ผณาปติสสุ สพพรัตนมย</u> <u>อาปานมณทล สขุชยิสุ</u> . (กรมศิลปากร,

นันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่แปล	นันทโพนันทสูตรคำหลวง
	๒๕๔๕๗: ๑๒๕)
ตัวอย่าง ๒: เตน โข ปน สมเยน นนุโพนนุทสุส อูรคาอิ ปติสฺส เอรูปี <u>วิลาสกนฺตํ ติฏฺฐิตฺรํ</u> อูโปนฺนํ โห ติ (ฎีกาพาทุ่, ๒๕๕๘: ๒๒๘)	ตัวอย่าง ๒: เตน โข ปน สมเยน นนุโพนนุทสุส อูรคาอิ ปติสฺส เอรูปี <u>ลามกตฺรํ ติฏฺฐิตฺตํ</u> อูโปนฺนํ โห ติ... (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๓๒)

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องแล้วพบว่า แม้ว่าเรื่องนันทโพนันทะทั้งสองสำนวนนี้ จะมีเนื้อเรื่องโดยรวมตรงกัน แต่นันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่ฉบับแปลนี้ดำเนินเรื่องอย่างกระชับ รวดเร็ว ในขณะที่สำนวนพระพุทธสิริดำเนินเรื่องช้ากว่าเพราะมีการพรรณนารายละเอียดโดยใช้ความเปรียบอย่างละเอียดลออมากกว่านันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่แปล^{๑๖} ความแตกต่างดังกล่าวนี้ไม่น่าจะเกิดจากกลวิธีการแปล แต่น่าจะเกิดจากตัวบทภาษาบาลีแตกต่างกัน จึงทำให้เมื่อแปลเนื้อความดังกล่าวออกมาเป็นภาษาไทยจึงมีเนื้อความแตกต่างกัน

จากข้อเท็จจริงข้างต้นทำให้ได้ข้อสันนิษฐานหลายประการ ดังนี้

ประการแรก ตัวบทภาษาบาลีในต้นฉบับนันทโพนันทสูตรคำหลวงกับตัวบทภาษาบาลีที่เป็นต้นฉบับนันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่ฉบับแปลน่าจะเป็นคนละสำนวนกัน

ประการที่สอง หากตัวบทภาษาบาลีที่เป็นต้นฉบับนันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่คือเรื่อง *นันทโพนันทนาคราชา* ย่อมหมายความว่า *นันทโพนันทนาคราชา* เป็นคนละสำนวนกับตัวบทต้นฉบับของนันทโพนันทสูตรคำหลวง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ *นันทโพนันทนาคราชา* ไม่ใช่ตัวบทต้นฉบับของนันทโพนันทสูตรคำหลวง

ประการสุดท้าย ตัวบทต้นฉบับของนันทโพนันทสูตรคำหลวงน่าจะชื่อว่า *นันทโพนันทตฺตฤ* ดังที่มีข้อความภาษาบาลีท้ายนันทโพนันทสูตรคำหลวงอ้างถึงและเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงเรียกชื่อดังกล่าวนี้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังไม่สามารถสรุปได้ว่า *นันทโพนันทตฺตฤ* เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเป็นเอกเทศหรือเป็นเรื่องย่อยในวรรณคดีเรื่องอื่น

มีประเด็นที่น่าสังเกตอีกประเด็นหนึ่ง คือ แม้สำนวนภาษาของ *นันทโพนันทนาคราชา* (นันทโพนันทสูตรในฎีกาพาทุ่แปล) กับ *นันทโพนันทตฺตฤ* (เรื่องนันทโพนันทะสำนวนพระพุทธสิริ)

^{๑๖} ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๑

จะแตกต่างกัน แต่ก็นับว่าใกล้เคียงกันยิ่งกว่าสำนวนภาษาใน *มหาโมคคัลลานตุเถราปทานวณฺณนา* ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธรักษาจะนำเรื่อง *นनुโทปนนุทนาคราชา* มาแต่งขยายความให้ละเอียดลออมากยิ่งขึ้น มิได้ใช้ *มหาโมคคัลลานตุเถราปทานวณฺณนา* เป็นต้นแบบในการแต่งดังที่ผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนนั้น *นनुโทปนนุทสุตฺรคำหลวง* กล่าวก็เป็นได้

อย่างไรก็ตาม จากนี้ไปวิทยานิพนธ์นี้จะกล่าวถึงตัวบทต้นฉบับของ *นनुโทปนนุทสุตฺรคำหลวง* หรือเรื่อง *นनुโทปนนุทนาคราชา* สำนวนพระพุทธรักษาว่า *นनुโทปนนุทวตฺตุ* เนื่องจากเห็นว่าเป็นชื่อที่ปรากฏในตัวบทภาษาบาลีในต้นฉบับ *นनुโทปนนุทสุตฺรคำหลวง* อีกทั้งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงเรียกเช่นนี้

๒.๑.๔ ประเภทวรรณคดี

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าข้อความภาษาบาลีท้ายเรื่อง *นनुโทปนนุทสุตฺรคำหลวง* และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ต่างอ้างถึงวรรณคดีเรื่องนี้ว่า *นनुโทปนนุทวตฺตุ* ด้วยเหตุนี้ คำว่า *วตฺตุ* จึงนับเป็นคำสำคัญที่ควรจะได้พิจารณาเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวแก่วรรณคดีบาลีเรื่องนี้ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

คำว่า *วตฺตุ* เป็นคำภาษาบาลี มาจากรากศัพท์ (ธาตุ) *วสฺ* “อยู่, อาศัย, พำนัก” (Davids and Stede, 2007: 599) กับปัจจัย *ตุ*^{๑๗} *วตฺตุ* มีความหมายหลัก ๒ ความหมาย ความหมายหนึ่งหมายถึง “แหล่ง, ที่ตั้ง, สนาม, พื้นี่” ส่วนอีกความหมายหนึ่งหมายถึง “พื้นฐาน” (‘ground’) ซึ่งต่อมาจากความหมายได้ขยายออกอีก ๕ ความหมายย่อย ดังนี้

- ๑) “วัตถุ, ของจริง, ทรัพย์, สิ่งของ, สิ่งที่เป็นสาระ” (object, real thing, property, thing, substance)
  - ๒) “เป้าหมาย, ภาระ” (object, item)
  - ๓) “โอกาส, เหตุผล, พื้นี่ฐาน” (occasion for, reason, ground)
  - ๔) “มูลฐาน, รากฐาน, ที่ตั้ง, ฐานรองรับ, แก่นสาร, ธาตุ” (basis, foundation, seat, stratum, substance, element)
  - ๕) “ประเด็น, หัวข้อ, เรื่อง, รายงาน” (subject matter, subject, story, account)
- (Davids and Stede, 2007: 598 – 599)

^{๑๗} ปัจจัย -ตุ เป็นปัจจัยที่ประกอบท้ายรากศัพท์ (ธาตุ) ทำให้รากศัพท์ดังกล่าวกลายเป็นคำนาม ไวยากรณ์บาลีเรียก ปัจจัย -ตุ ว่า *ปัจจัยกิตฺก* และเรียกคำที่สำเร็จมาจากการประกอบปัจจัยดังกล่าวว่า *นามกิตฺก* (นักไวยากรณ์บาลีชาวตะวันตกเรียกว่า primary derivatives)

หากพิจารณาความหมายข้างต้นแล้ว คำว่า *วตุฏ* ใน *นนุโทปนนุทวตุฏ* มีความหมายตามความหมายที่ ๕) คือมีความหมายว่า “เรื่อง”^{๑๘} *นนุโทปนนุทวตุฏ* จึงมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “เรื่อง (ของ, เกี่ยวแก่) นนุโทปนนุทวตุฏ”

ในวรรณคดีบาลีชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถามีการใช้คำว่า *วตุฏ* ไปในทำนองว่า “เรื่อง” หลายแห่ง ได้แก่

- ๑) กถาวตุฏ
- ๒) วตุฏคาถา
- ๓) วิมานวตุฏ และ เปตวตุฏ
- ๔) วตุฏ ในอรรถกถาธรรมบท

กถาวตุฏ เป็นคัมภีร์ย่อยคัมภีร์หนึ่งในบรรดาคัมภีร์ทั้งเจ็ดของพระอภิธรรมปิฎก คำว่า *กถา* ในที่นี้มีความหมายว่า “ข้อถกเถียง” (‘discussion’) (Davids and Stede, 2007: 84) *กถาวตุฏ* จึงมีความหมายว่า “เรื่อง (หรือประเด็น) แห่งการถกเถียง” ริส เดวิดส์ ให้ความหมายของคำนี้ไว้ว่า ‘subject of a discourse or discussion, argument; name of the fifth book of the Abhidhamma Pitaka’ (Davids and Stede, 2007: 84) เหตุที่คัมภีร์นี้มีชื่อเช่นนี้เพราะเนื้อหาของคัมภีร์นั้นเป็น “ความพยายามของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทในการที่จะอธิบายวิจารณ์ความคิดเห็นของนิกายอื่นในเวลานั้นว่าไม่ถูกต้องอย่างไร และที่ถูกต้องจะพิจารณาปัญหาดังกล่าวอย่างไรจำนวนถึง ๒๑๙ ปัญหาด้วยกัน วิธีการวิจารณ์ใช้รูปแบบการตั้งปัญหาถามตอบ ชักนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้องระหว่างฝ่ายสกวาทิ- ฝ่ายตน กับฝ่ายปรวาทิ- ฝ่ายสงฆ์นิกายอื่น...” (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๙๐) เช่น

สกวาทิ ถามว่า “ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่หรือ”

ปรวาทิ ตอบว่า “มีอยู่”

สกวาทิ ย้อนถามว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ‘ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวถึงความสิ้นอาสวะสำหรับผู้ที่อยู่ เห็น อยู่ ไม่กล่าวสำหรับผู้ไม่รู้ อยู่ ไม่เห็น อยู่...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้ อยู่ อย่างนี้ เห็น อยู่ อย่างนี้แล ความสิ้นอาสวะจึงมีได้’ ดังนี้ เป็นพระสูตรที่มีอยู่จริงไม่ใช่หรือ”

^{๑๘} บรรจบ บรรณรุจิ (สัมภาษณ์, ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕) ตั้งข้อสังเกตว่า *วตุฏ* ที่แปลว่า “เรื่อง” นี้อาจจะมาจากรากศัพท์ *วตุ* ซึ่งแปลว่า “พูด, บอก, กล่าว” กับปัจจัย *ตุ* ก็เป็นไปได้

ปรวาทิ ตอบว่า “ถูกแล้ว”
 สกวาที สรุปรว่า “ถ้าอย่างนั้นก็ไม่เพียงกล่าวว่ ความไม่รู้
 ของพระอรหันต์มีอยู่”

(สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๙๐)

วตุฎคาถา อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททนิกาย สุตตนิบาต ตอนต้นของปารายนวรรค เป็น ร้อยกรองขนาดไม่ยาวนัก เล่าเรื่องว่า พราหมณ์พาวรีปฏิเสธไม่ให้ทรัพย์แก่เพื่อนพราหมณ์ที่มาขอ ยืม พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนโกรธ สาปให้ศีระชะของพราหมณ์พาวรีแตกเป็น ๗ เลี่ยงภายใน ๗ วัน เทวดาตนหนึ่งแนะนำให้พราหมณ์ พาวรีส่งคนไปถามปัญหาเรื่องศีระชะและธรรมที่เป็นเหตุให้ ศีระชะแตกกับพระพุทธเจ้า พราหมณ์พาวรีจึงส่งลูกศิษย์ ๑๖ คนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ตรัสอธิบายว่า อวิชาคือศีระชะ วิชชาอันประกอบด้วยศรัทธา สมาธิ จันทะ และวิริยะคือธรรมที่เป็นเหตุให้ศีระชะแตก ต่อจากนั้นทรงโปรดให้พราหมณ์ ๑๖ คนถามปัญหาทีละคน (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๐๒)

จะเห็นได้ว่า วตุฎ ใน กถาวตุฎ กับ วตุฎคาถา นั้นมีความหมายไม่ตรงกันเสียทีเดียว วตุฎ ใน วตุฎคาถา มีความหมายว่า “เรื่อง” ในลักษณะเรื่องเล่าหรือ ‘story’ กล่าวคือ มีตัวละครหรือ บุคคล คือ พราหมณ์พาวรี เพื่อนพราหมณ์พาวรี ศิษย์พราหมณ์พาวรี และพระพุทธเจ้า มี เหตุการณ์ที่เป็นความขัดแย้งหรือเป็นเหตุนำไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่ง และมีความคลี่คลายของ เหตุการณ์ ความขัดแย้งในที่นี้คือพราหมณ์พาวรีถูกเพื่อนพราหมณ์สาปให้ศีระชะแตกเพราะไม่ยอม ให้เงิน ความขัดแย้งนี้ทำให้พราหมณ์พาวรีไม่สบายใจ นำไปสู่เหตุการณ์ที่เทวดาตนหนึ่งแนะนำให้ พราหมณ์พาวรีไปทูลถามพระพุทธเจ้าเรื่องธรรมอันเป็นเหตุให้ศีระชะแตก ความคลี่คลายของเรื่อง คือพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุให้ศีระชะคืออวิชาแตก และทรงตอบปัญหาธรรมเรื่อง อื่น ๆ แก่พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์พราหมณ์พาวรี แต่ วตุฎ ในกถาวตุฎนั้นมีได้มีนัยของ ‘story’ เหมือน อย่าง วตุฎคาถา แต่มีความหมายไปในการทำงานว่า “ประเด็น” (‘point’) เสียมากกว่า (ริส เดวิดส์ เมื่อ แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาอังกฤษก็ตั้งชื่อว่า *Points of Controversy*) ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาของคัมภีร์ นี้มีได้กล่าวถึงตัวละครหรือบุคคล เหตุการณ์ ข้อขัดแย้ง หรือความคลี่คลาย หากแต่กล่าวถึง ประเด็นหรือข้อโต้แย้งทางธรรมะหรือพุทธปรัชญาดังที่ได้ยกตัวอย่างไปข้างต้น

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งเกี่ยวแก่ความหมายของคำว่า วตุฎ ในวตุฎคาถาคือ คำว่า วตุฎ ในที่นี้ใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า นิทาน หรือ “บทนำเรื่อง กล่าวถึงสถานที่ เวลา เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการแสดงธรรมเรื่องนั้น ๆ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง” (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง,

๒๕๒๖: ๖๗) โดยนัยนี้ วัตถุประสงค์จึงมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “คาถาหรือร้อยกรองที่เล่าเรื่องราวหรือความเป็นมา” กล่าวคือ เล่าเรื่องราวที่เป็นเหตุหรือที่มาของเหตุการณ์การถามปัญหาธรรมของศิษย์พราหมณ์พาวรีทั้ง ๑๖ คนต่อพระพุทธเจ้า วิส เดวิดส์ก็อธิบายความหมายของคำว่า วัตถุประสงค์ ไว้ในทำนองเดียวกันว่า ‘the stanza of the story, the introductory (explanatory, essential to its understanding), stanza, something like ‘prologue’ (Davids and Stede, 2007: 509)

คำว่า วัตถุประสงค์ เป็นคำที่ตามหลังชื่อคัมภีร์ในพระสูตรตันตปิฎกสองคัมภีร์ ได้แก่ *วิมานวัตถุ* และ *เปตวัตถุ* แห่งขุททกนิกาย *วิมานวัตถุ* เป็นคัมภีร์ที่แสดงผลของการทำความดีต่าง ๆ โดยเฉพาะการให้ทาน การรักษาศีล และการฟังธรรม ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเป็นเทพบุตร หรือเทพธิดาอยู่ในวิมานบนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๐๙) เช่นเดียวกับ *เปตวัตถุ* ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แสดงผลของการทำชั่วของเปรตเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อันส่งผลให้มาเกิดเป็นเปรต เสวยทุกข์เวทนาต่าง ๆ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๑๓) คัมภีร์ทั้งสองนี้รวบรวมเรื่องย่อไว้มากมาย แต่งเป็นร้อยกรอง *วิมานวัตถุ* มีเรื่องย่อทั้งสิ้น ๘๓ เรื่อง (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๐๙) ส่วน *เปตวัตถุ* มีจำนวนทั้งสิ้น ๔๗ เรื่อง (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๖: ๑๑๓) เรื่องย่อในคัมภีร์ *วิมานวัตถุ* ลงท้ายด้วยคำว่า *วิมาน* เช่น *ปฐวิมาน* ส่วนเรื่องย่อใน *เปตวัตถุ* ลงท้ายด้วยคำว่า *วัตถุ* เหมือนชื่อคัมภีร์ เช่น *สุกรเปตวัตถุ*

ลักษณะของเรื่องใน *วิมานวัตถุ* และ *เปตวัตถุ* มีลักษณะเดียวกันกับ วัตถุประสงค์ ใน *วัตถุประสงค์* กล่าวคือ เป็นเรื่องเล่าที่มีตัวละคร มีความขัดแย้ง หรือเหตุการณ์ที่นำไปสู่เหตุการณ์อีกเหตุการณ์หนึ่ง และมีความคลี่คลายของเรื่อง เช่น เรื่อง *ปฐวิมาน* ใน *วิมานวัตถุ* เล่าเรื่องของสตรีคนหนึ่ง เห็นพระภิกษุแล้วบังเกิดจิตเลื่อมใสศรัทธา จึงได้ถวายทานแด่ภิกษุนั้น ด้วยผลบุญนี้ เมื่อสิ้นชีวิตจึงได้ไปบังเกิดเป็นเทพธิดามีวิมานทองคำ (ช. วิ. (บาลี) ๒๖/๑/๑-๒; ช. วิ. (ไทย) ๒๖/๑/๑ – ๒) เรื่อง *สุกรเปตวัตถุ* ใน *เปตวัตถุ* เล่าเรื่องชายคนหนึ่งเป็นผู้สรวมกาย แต่ไม่สรวมวาจา เมื่อสิ้นชีวิตลงได้บังเกิดเป็นเปรต มีรัศมีกายเป็นสีทองอันเป็นผลจากการสรวมกาย แต่มีปากเหมือนสุกรเพราะอกุศลกรรมที่ไม่สรวมวาจา (ช. เปต. (บาลี) ๒๖/๘๗/๑๕๗ – ๑๕๘; ช. เปต. (ไทย) ๒๖/๘๗/๑๒๒) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ ใน *วิมานวัตถุ* และ *เปตวัตถุ* มิได้มีลักษณะเป็นนิทานหรือบทนำเรื่องก่อนการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเหมือนอย่างวัตถุประสงค์ใน *วัตถุประสงค์* แต่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าที่จบสมบูรณ์ในตัวเอง เนื้อหามุ่งแสดงบุญกรรมของเทพบุตรเทพธิดาและเปรตเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ว่าได้กระทำความดีหรือกรรมชั่วใดไว้จึงทำให้เกิดเป็นเทวดาหรือเปรต นอกจากนี้ *วิมานวัตถุ* และ

เปตวตถุ ยังเป็นคัมภีร์ที่เป็นเอกเทศที่รวบรวมเรื่องย่อย ๆ ไว้ แต่ *วตถุคาถา* มิได้มีฐานะเป็นคัมภีร์เอกเทศ แต่เป็นเพียงบทนำเรื่องสั้น ๆ ของพระสูตรในปารายนวรรคเท่านั้น

นอกจาก *กถาวตถุ* *วตถุคาถา* *วิมานวตถุ* และ *เปตวตถุ* แล้ว ใน *ธมมปทภูฏกถา* หรือ *อรรถกถา* แห่งคัมภีร์ธรรมบทมีการใช้คำว่า *วตถุ* ต่อท้ายชื่อเรื่องย่อยในคัมภีร์ทุกเรื่อง เช่น *จกขุपालเถรวตถุ* “เรื่องพระเถระชื่อจกขุपाल” *สมุชชยวตถุ* “เรื่องสัจฉัย” *กาลสิยกุขินีอุปปัตติวตถุ* “เรื่องการอุปติของนางยักษ์ชื่อกาลิ” เป็นต้น

ในเชิงเนื้อหา นั้น *วตถุ* ในอรรถกถาธรรมบทนั้นเหมือนกับ *วตถุคาถา* *วิมานวตถุ* และ *เปตวตถุ* กล่าวคือ เป็นเรื่องเล่าที่มีตัวละครหรือบุคคล มีความขัดแย้งหรือเหตุการณ์ที่น่าไปสู่เหตุการณ์อีกเหตุการณ์หนึ่ง และมีความคลี่คลายของเรื่อง ส่วนในเชิงหน้าที่นั้น *วตถุ* ในอรรถกถาธรรมบทนี้คล้ายกับ *วตถุ* ใน *วตถุคาถา* คือ ทำหน้าที่อย่างนิทานหรือบทนำเรื่องอันเป็นมูลเหตุของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้ว่า *วตถุ* ในอรรถกถาธรรมบทเล่าเรื่องราวแสดงมูลเหตุหรือที่มาของการตรัสคาถาธรรมบทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ คัมภีร์ธรรมบทในชั้นพระไตรปิฎกนั้นมีแต่เฉพาะคาถาร้อยกรองซึ่งมีลักษณะเป็นสาระธรรมล้วน ๆ แต่เมื่อพระอรรถกถาจารย์แต่งอรรถกถาธรรมบทได้เพิ่มส่วนที่เป็น *วตถุ* หรือเรื่องราวอันเป็นที่มาของการตรัสคาถาดังกล่าวลงไป ตัวอย่างเช่น คาถาธรรมบทที่ ๑๑ มีอยู่ว่า

อิธ โสจติ เปจฺจ โสจติ

ปาปการี อุกยตุถ โสจติ

โส โสจติ โส วิหณฺณติ

ทิสฺวา กมฺมกิลิฏฺฐมตฺตโน (ขุ. ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑/๑๗)

[“ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ เมื่อละไปแล้ว
ย่อมเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกในที่ทั้งสอง เขาย่อมเศร้าโศก เขา
ย่อมเดือดร้อน เพราะเห็นกรรมอันเศร้าหมองของตน”]

พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาอรรถกถาธรรมบทได้ยก *วตถุ* หรือ เรื่องของนายจุนทะมาอธิบายมูลเหตุของการตรัสคาถาข้างต้นนี้ เรื่องดังกล่าวมีสาระสำคัญคือ นายจุนทะประกอบอาชีพฆ่าสุกรเลี้ยงชีพมาเป็นเวลากว่า ๕๕ ปี อยู่มาวันหนึ่งเขาได้ล้มป่วยลงเพราะผลแห่งกรรมชั่ว มีร่างกายร้อนประหนึ่งถูกเผาด้วยไฟนรก และส่งเสียงร้องโหยหวนเหมือนเสียงสุกร เขาได้รับทุกข์เวทนาดังนี้เป็นเวลา ๗ วัน จนวันที่ ๘ ก็เสียชีวิตและไปบังเกิดในอเวจีมหานรก ตลอดเวลา ๗

วันที่นายจุนทะได้รับทุกขเวทนาอยู่นั้น พระสาวกได้ผ่านไปทางเรือนของเขา และได้ยินเสียงร้องโหยหวนของนายจุนทะ จึงสำคัญว่านายจุนทะฆ่าสุกรอย่างโหดเหี้ยม จนในวันที่ ๗ จึงไปทูลพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าตรัสแก่พระสาวกเหล่านั้นว่า เสียงที่ได้ยินมิใช่เสียงของสุกรที่ถูกฆ่า แต่เป็นเสียงของนายจุนทะที่ได้รับทุกขเวทนาจากผลกรรมแห่งการฆ่าสุกร และทรงแจ้งแก่พระสาวกทั้งหลายว่า บัดนี้นายจุนทะได้เสียชีวิตและได้บังเกิดในอเวจีมหานรกแล้ว หลังจากทรงเล่าเรื่องของนายจุนทะจบ พระพุทเจ้าก็ตรัสพระคาถาดังกล่าว ภิกษุจำนวนมากซึ่งได้สดับพระคาถานี้ได้บรรลุปะเป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นอาทิ

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า วตฺถุ ในอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะเป็นนิทานหรือบทนำเรื่องก่อนการแสดงธรรมของพระพุทเจ้า ธรรมในที่นี้ก็คือคาถาธรรมบทซึ่งเป็นบทร้อยกรองสั้น ๆ นั้นเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ วตฺถุ ในที่นี้ทำหน้าที่แสดงมูลเหตุของการตรัสคาถาธรรมบทของพระพุทเจ้าว่ามีเหตุการณ์ใดที่ทำให้พระพุทเจ้าตรัสพระธรรมบทนั้น ๆ และด้วยเหตุที่นิทานหรือเรื่องราวที่พระอรรถกถาจารย์ยกมานี้มีตัวละครหรือบุคคลเป็นแกนกลางในการดำเนินเรื่อง พระอรรถกถาจารย์จึงนำชื่อตัวละครหรือบุคคลในเรื่องมาเป็นชื่อเรื่องและลงท้ายด้วยคำว่า วตฺถุ เช่น *สญฺชยวตฺถุ* “เรื่องสัจชัย” หรือบางกรณีอาจนำชื่อตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าวมาตั้งเป็นชื่อเรื่อง ดังเช่นเรื่องที่ยกตัวอย่างมานี้ใช้ชื่อว่า *จุนทสุกริวตฺถุ* “เรื่องนายจุนทะผู้ฆ่าสุกร” หรือ *กาลียกฺขินีอุปปตฺติวตฺถุ* “เรื่องการอุบัติของนางยักษ์ชื่อกาลิ” เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบ *กถาวตฺถุ* *วตฺถุคาถา* *วิมานวตฺถุ* *เปตวตฺถุ* และวตฺถุในอรรถกถาธรรมบทแล้วจะเห็นได้ว่า วตฺถุ ใน*กถาวตฺถุ*แตกต่างจากคำที่เหลือมากที่สุด เพราะมิได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า แต่เป็นเรื่องหรือประเด็นหรือข้อถกเถียงทางพุทธปรัชญาดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ในขณะที่วตฺถุ ในคำอื่น ๆ มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า ดังนั้น หากไม่พิจารณา*กถาวตฺถุ*แล้วอาจสรุปได้ว่า งานเขียนภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่ใช้คำว่า วตฺถุ นั้นมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ เป็นเรื่องเล่าที่มีตัวละครหรือบุคคล มีความขัดแย้งหรือเหตุการณ์ที่เป็นเหตุนำไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่ง และมีความคลี่คลาย

เมื่อเปรียบเทียบ *วตฺถุคาถา* *วิมานวตฺถุ* *เปตวตฺถุ* และวตฺถุในธรรมบทในแง่สถานะของงานเขียนแล้วจะพบว่า *วตฺถุคาถา* แตกต่างจากพวก เนื่องจาก *วตฺถุคาถา* เป็นเพียงนิทานนำเรื่องสั้น ๆ ของพระสูตรในปารายนวรรค ในขณะที่วตฺถุในคำที่เหลือเป็นงานเขียนที่ได้รับการเรียบเรียงและรวบรวมขึ้นมาอย่างเป็นระบบในลักษณะ *ประชุมบทนิพนธ์* (Anthology) กล่าวคือ วตฺถุแต่ละเรื่องเรียบเรียงขึ้นโดยมีแนวคิดบางประการร่วมกัน และรวบรวมอยู่ในคัมภีร์ใหญ่เดียวกัน คือ *วิมานวตฺถุ* รวบรวมเรื่องย่อที่ว่าด้วยบุญกรรม (กรรมที่ทำให้ในชาติก่อน) และอิริยผล (ผลอันนำ

ปรารภ) ของเทพบุตรและเทพธิดา เปตวตฤกวบรวมเรื่องย่อที่ว่าด้วยบุพกรรมและผลแห่งอกุศลกรรมของเปรต และ *ธมฺมปทฺฐุสฺสกา* หรืออรรถกถาธรรมบทรวบรวมเรื่องย่ออันเป็นมูลเหตุแห่งการตรัสคาถาธรรมบทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ภายในคัมภีร์แบ่งออกเป็น *วคฺค* หรือหมวดย่อย ๆ ตามแนวคิดหรือสาระทางธรรมที่มีร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าใน *วตฺตุคาถา* *วิมานวตฺตุ* *เปตวตฺตุ* และวตฺตุในธรรมบทก็มีลักษณะเฉพาะร่วมกันประการหนึ่ง คือ เป็นเรื่องที่ใช้อธิบายมูลเหตุในการแสดงธรรมหรือเป็นอุบายในการสื่อสารธรรม

นอกจากนี้ ตัวละครเอกใน *วตฺตุคาถา* *วิมานวตฺตุ* *เปตวตฺตุ* และวตฺตุในธรรมบทยังมีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นบุคคลต่าง ๆ ที่ไม่ใช่พระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่มักได้แก่พระสาวกหรือบุคคลทั่วไป ดังนั้น งานเขียนที่ใช้ชื่อว่า *วตฺตุ* จึงน่าจะมีลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นเรื่องเล่าที่ตัวละครเอกไม่ใช่พระพุทธเจ้า

หลักฐานหนึ่งที่สนับสนุนความคิดนี้คือ พุทธศาสนิกาย *โลโกตตรวาท* มีคัมภีร์สำคัญเล่มหนึ่งชื่อ *มหาวสฺสุ* ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “เรื่องที่ยิ่งใหญ่” คำว่า *วสฺสุ* นี้เป็นคำภาษาสันสกฤต ซึ่งปฏิภาคกับคำว่า *วตฺตุ* ในภาษาบาลี เนื้อเรื่องของคัมภีร์ดังกล่าวนี้เป็นเรื่องราวของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสิ้น นับตั้งแต่ทรงเริ่มบำเพ็ญบารมี การเสด็จอุบัติขึ้น จนถึงการตรัสรู้และการประกาศศาสนา (สำเนียง เลื่อมใส, ๒๕๕๓: ก) คำว่า *มหา* ในคำว่า *มหาวสฺสุ* จึงเป็นคำที่เติมลงไปข้างหน้าคำว่า *วสฺสุ* เพื่อแสดงว่าเป็นเรื่องเล่าของบุคคลที่ยิ่งใหญ่ หรือกระทำวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น หากอิงแนวเทียบกับคำว่า *มหาวสฺสุ* แล้วก็มีความเป็นไปได้สูงที่คำว่า *วตฺตุ* เพียงคำเดียวจะใช้หมายถึงเรื่องเล่าที่ตัวละครเอกเป็นบุคคลใด ๆ ที่ไม่ใช่สมเด็จพระพุทธเจ้า

จากที่กล่าวมาทั้งหมดอาจสรุปได้ว่า งานเขียนที่เรียกว่า *วตฺตุ* มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่

- ๑) เป็นเรื่องเล่าที่อธิบายมูลเหตุในการแสดงธรรมหรือเป็นอุบายในการสื่อสารธรรม
- ๒) เป็นเรื่องเล่าที่กล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ เช่น พระสาวก หรือบุคคลอื่น ๆ ที่ไม่ใช่พระพุทธเจ้า

เมื่อนำลักษณะงานเขียนประเภทวตฺตุข้างต้นนี้มาพิจารณาต่อบทต้นฉบับของ *นันทปณฺฑิตสูตฺรคำหลวง* แล้วจะพบว่า วรรณคดีบาลีเรื่องนี้มีลักษณะของงานเขียนประเภทวตฺตุ ดังนี้

ประการแรก ตัวบทต้นฉบับของ *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* เป็นเรื่องเล่าที่เป็นอุบายสื่อสาระธรรมเรื่องโทษของการมีความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฐิ สดุดีวีรกรรมของพระโมคคัลลานะ และสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นเรื่องเล่าที่เป็นอุบายในการสร้างศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์^{๑๙}

ประการที่สอง ตัวบทต้นฉบับของ *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* มีตัวละครเอก คือ พญานันทโศปนิพนธ์นาคราช และพระโมคคัลลานะ แม้ว่าเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน แต่ตัวละครที่มีบทบาทในเรื่องมากที่สุด คือ พญานันทโศปนิพนธ์นาคราชซึ่งมีมิจฉาทิฐิ และพระโมคคัลลานะซึ่งเป็นผู้ที่สามารถทรมานพญานาคตนนี้ได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า *วตุฏ* ในพระไตรปิฎกและอรรถกถามักเป็นเรื่องย่อย ๆ ที่รวบรวมอยู่ในคัมภีร์ใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่า *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* นี้ อาจเป็นวตุฏหนึ่งในคัมภีร์ที่รวบรวมวตุฏเรื่องอื่น ๆ ไว้มากกว่าจะเป็นวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นเป็นเอกเทศ

๒.๑.๕ ต้นฉบับ

ผู้วิจัยยังสำรวจไม่พบต้นฉบับวรรณคดีเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาตัวบทภาษาบาลีที่ปรากฏในต้นฉบับสมุดไทย *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* ทำให้พออนุมานได้ว่า ต้นฉบับ *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* ประกอบด้วย ๓ ส่วนหลัก ได้แก่ ส่วนเปิดเรื่อง ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนปิดเรื่อง ดังนี้

ก. ส่วนเปิดเรื่อง (pre-story)

ส่วนเปิดเรื่องของ *นันทโศปนิพนธ์* *นันทสุตตรคำหลวง* น่าจะประกอบไปด้วยเนื้อความ ๒ ส่วน ได้แก่ *ประณามพจน์* และ *อารัมภกถา*

ประณามพจน์ หรือ *ประณามบท* ในวรรณคดีบาลี หมายถึง “คำนินทาและการและคำสรรเสริญปุชนียบุคคล ซึ่งกวีเคารพยึดเหนี่ยวฐานะเป็นที่พึงทางใจ มีพระรัตนตรัย พระศาสดา พระธรรมคำสอนของศาสดา” (พระมหาสาย์ญ ศรีอ่อน, ๒๕๕๐: ๕) *ประณามพจน์* ในวรรณคดีบาลีนิยมแต่งเป็นร้อยกรองไว้ตอนต้นคัมภีร์

อารัมภกถา หมายถึง “ถ้อยคำที่ใช้ในการเริ่มต้นงานประพันธ์ คำกล่าวในการเริ่มต้น ถ้อยคำเกริ่นนำ บทเกริ่นนำ และบทนำเรื่องของงานที่จะรจนา” (พระมหาสาย์ญ ศรีอ่อน, ๒๕๕๐: ๖)

^{๑๙} ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๓.๑.๑.๖

ประณามพจน์ใน *นनुโทปนนุทวตฺตฺถุ* มิได้แต่งเป็นร้อยกรอง แต่กวีนำ *บทนโม* ซึ่งเป็นร้อยแก้วภาษาบาลีขนาดสั้นซึ่งมีเนื้อความว่า *นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๕) (แปลว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น”) มาเป็นบทประณามพจน์ เหตุที่พระพุทธรูปสิริเถระนำบทนโมมาเป็นบทประณามพจน์อาจอธิบายได้ว่าเป็นเพราะกวีต้องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ และเพื่อขอพรให้ตนสามารถแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ได้จบบริบูรณ์โดยปราศจากสรรพอันตราย ดังมีคติปรากฏในคัมภีร์ *สารัตถสมุจจัย* ว่า “...ในการจัดทำ รวบรวม จาร จารึก รจนา พระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา พึงเริ่มด้วยการตั้งรัตนัตถยวันทนาด้วยพระบาฬี “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” ก่อน เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ มิให้มีแก่การจัดทำ ให้สามารถจัดทำพระคัมภีร์ได้สำเร็จโดยสิริสถาพร” (สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ๒๕๔๙: ๒๑)

ส่วนอาร์มภกถาใน *นनुโทปนนุทวตฺตฺถุ* คือ คาถาบทที่ ๗ ใน *พุทธชยมงคลคาถา* คาถาบทนี้มีเนื้อความสดุดีชัยชนะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อพญานันโทปนันทนาคราช ความว่า

นनुโทปนนุทวตฺตฺถุ วิพฺภุ มหิทฺธิ
 ปฺตุเตน เถรภุชเคน ทมาปยุโนโต
 อิทฺฐูปเทสวธินา ชิตวา มุนินฺโท
 ตนฺเตชสา ภวตฺเต ชยมงฺคลานิ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๕)

[“พระจอมมุนีทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ผู้มีฤทธิ์มาก มีมิชฌาทิฐิ ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ โดยโปรดให้นาคคือพระเถระผู้เป็นโอรสไปทรมาน ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแต่ท่าน”]

ข. ส่วนเนื้อเรื่อง (story)

ส่วนเนื้อเรื่องอยู่ต่อจากอาร์มภกถา โดยเริ่มต้นตั้งแต่ตอนที่ผู้เล่าเรื่องกล่าวว่า การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญสมเด็จสภารมี (บารมี ๓๐ ทศ) เป็นเวลา ๒๐ อสงไขยยิ่งแสนกัป ทรงชนะกองทัพพญามารอิราช ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงสั่งสอนสัตว์โลกให้บรรลุนิพพานด้วยธรรม คลายจากมิชฌาทิฐินั้น ไม่ใช่เรื่องน่ามหัศจรรย์ (อนฺจฺฉริยเมเวท)

กปฺปสฺตสฺหสฺสุตฺตฺรานิ วิสฺตฺยฺสฺงฺเขยฺยกปฺปานิ...) เรื่อยไปจนกระทั่งจบเรื่องคือตอนที่สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสศาสดาธรรมเสริญพระโมคคัลลานะ (...นมนตุ สิริสาธาโวติ)^{๒๐}

ค. ส่วนปิดเรื่อง (post-story)

ส่วนปิดเรื่องใน *นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ* ประกอบด้วยนิคมนกถาหรือ “ข้อความสรุป คือ
ข้อความที่กล่าวอธิบายไว้ท้ายหนังสือหรือท้ายข้อความอื่น ๆ” (พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, ๒๕๕๐:
๘) นิคมนกถาใน *นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ* เป็นข้อความร้อยแก้วขนาดสั้น ๒ ประโยค บอกว่าเรื่อง
นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ จบบริบูรณ์และบอกชื่อผู้ประพันธ์ ดังนี้

นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ นิฎฐิตํ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๓)

[“นนุโทปนนุทวตฺตฺถุจบบริบูรณ์”]

พุทธสิริตฺถฺเถเรน สงฺคายิตํ นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ นิฎฐิตํ. (กรม

ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๓)

[“นนุโทปนนุทวตฺตฺถุอันพระพุทฺธสิริเถระประพันธ์จบ

บริบูรณ์”]

๒.๑.๖ ลักษณะคำประพันธ์

นนุโทปนนุทวตฺตฺถุ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว (คชฺช) ผสมร้อยกรอง (ปชฺช) ซึ่งมี
ศัพท์เรียกว่า *วิมิสฺส* (พระคันทสราภิวงศ์, ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๑๕) คำประพันธ์ร้อยแก้วมีจำนวน
มากกว่าร้อยกรอง กล่าวคือ ตลอดทั้งเรื่องมีร้อยกรองเพียง ๒ บท ร้อยกรองบทแรก ได้แก่
อารัมภกถา (คาถานนุโทปนนุทวตฺตฺถุ) ซึ่งอยู่ในส่วนเปิดเรื่อง เป็นคำประพันธ์ประเภท *วสนุตติลล-*
คาถา (วสันตติลลฉันท) ส่วนอีกหนึ่งบทอยู่ตอนท้ายของส่วนเนื้อเรื่อง เป็นคาถาที่สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญคุณของพระโมคคัลลานเถระ เป็นคำประพันธ์ประเภท *ปฐฺยวาท-*
ฉันท (บรรจบ บรรณรุจิ, สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔)

^{๒๐} ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๓.๑.๑.๒

๒.๒ ภูมิหลังของตัวบทแปล

๒.๒.๑ ผู้แปลและสมัยที่แปล

ผู้แปล *นनुโทปนนุทวตตุมา* เป็น *นनुโทปนันทสูตรคำหลวง* คือ *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร* หรือที่ออกพระนามโดยลำลองว่า *เจ้าฟ้ากุ้ง* สันนิษฐานว่าน่าจะทรงแปลขณะผนวช เนื่องจากในบทประณามพจน์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรตอนต้นเรื่อง *นनुโทปนันทสูตรคำหลวง* ทรงเรียกพระองค์ว่า *สิริปาโล* ซึ่งเป็นพระสมณฉายา ดังนี้

อห้ อันว่าข้า **สิริปาโล** นาม ผู้ชื่อมหาสิริบาล เมื่อในกาลบรรพช ครั้นนิวัตริเวศ เปนกระษัตริยศวร่า **ธมฺมธิเปสฺสชยเชฏฺฐสุริยวํส** นาม กชื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงษ เสวยรัชชงศฤงคาร วังบวรสถานมงคล ดำกลเปนฝ่ายหน้า ผจญปัจจามิตรแพ้พ่าย... **วฤขามิ** กปรารพก์เพื่อจักกล่าว **วตตุ** ในเรื่องราวนิทานธรรม *นनुโทปนนุทนามกั* อันชื่อ *นनुโทปนนุท* **ปวร** อันมีพจนฺสนธิบวร **สิลิกฺกุณฺ์** ให้เกลี้ยงเกลามาในอักษรแลพากยา **สามภาสายา** ด้วยสยามภาสาแห่งไทย **นิสฺสาย** เหตุอาไศรยพระบาตี **มคธภาส** ซึ่งมีในมคธภาสา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๕ – ๑๑๖)

แม้ในตอนท้ายเรื่อง *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร* ก็ทรงแถลงไว้ในทำนองเดียวกับตอนต้นเรื่อง ดังนี้

อห้ อันว่าข้า **สิริปาโล** ผู้ชื่อพระมหาสิริบาล กประกาศนาวาจท โดยพระนามแต่บุรพาทิบรรพชช ครั้นนิวัตริเวศน เปนกระษัตริยศวร่า **ธมฺมธิเปสฺสชยเชฏฺฐสุริยวํส** นาม ชื่อเจ้าฟ้าธมฺมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงษ สถิตรัทยงศฤงฆาร วังบวรสถานมงคล ดำกลเปนฝ่ายหน้า แลข้านี้ก็ดำแดงบท **สงฺคายามิ** แต่งสิลิสฐพจนคำสยาม **สิลิกฺกุณฺ์** ให้เกลี้ยงเกลามาตามพระบาตี *นनुโทปนนุทวตตุ* ซึ่งมีใน *นनुโทปนนุทพศดู*... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔)

ในข้อความท้ายเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง ผู้บันทึกต้นฉบับระบุว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงแปลวรรณคดีเรื่องนี้จบเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ หลัง ปีมะโรง จุลศักราช ๑๐๙๘ ตรงกับพุทธศักราช ๒๒๗๙ ดังนี้

...แลเจ้าฟ้าทรงพระผนวช กรมขุนเสนาพิทักษ์ มาทรง
แต่งเป็นเนื้อความคำประดับครั้งนี้ เมื่อสำเร็จนั้น
พระพุทศักราชล่วงไปแล้วได้ ๒๒๗๙ ปีกับ ๓ เดือน ในวาร
๑๕๘ พุทธียาสถ ปีมโรงนักษัตร อัฐศก จุลศักราช ๑๐๙๘ ศก
แล... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔)

ข้อความข้างต้นนี้มีได้ระบุว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเริ่มแปลนันทโพนันทสูตรคำหลวง เมื่อใด แต่ชนิด อยู่โพธิ์ (๒๕๑๓: ๘) ระบุว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลวรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นในปี เดียวกัน คือ พ.ศ. ๒๒๗๙ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ทรงพระผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสง

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าในเอกสารทางประวัติศาสตร์เล่มต่าง ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ (๒๕๔๘: ๑๑๓) ต่างระบุไว้ตรงกันว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๔ (ตรงกับจุลศักราช ๑๑๐๓) หากเป็นเช่นนี้จริงย่อมหมายความว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไม่น่าจะทรงพระนิพนธ์แปลนันทโพนันทสูตรคำหลวงจบเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๙ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังมิได้ทรงรับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือมิฉะนั้นน่าจะเป็นไปได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์แปลวรรณคดีเรื่องนี้จบเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๙ จริง แต่วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับการบันทึกต้นฉบับภายหลังจากที่ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ได้ทรงพระนิพนธ์ประณามพจน์ภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทยลงไปในการบันทึกต้นฉบับครั้งนี้ ด้วยเหตุนี้ในประณามพจน์จึงได้ทรงระบุว่าพระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อพิจารณาจากคำแถลงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรแล้วเป็นที่น่าสนใจที่ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไม่ได้กล่าวว่าพระองค์ทรงแปลเรื่องนันทโพนันทะ แต่ทรงใช้คำว่า กล่าว (กปรารภเพื่อจักกล่าว) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๖) และ แต่ง (แต่งสิลขุพจนคำสยาม ให้เกลี้ยงกลาตามพระบาฬี) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓) เช่นเดียวกับข้อความท้ายเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงที่ระบุว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์ (ทรงแต่ง) วรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากนี้ ข้อความท้ายเรื่องข้างถึง

มหาชาติคำหลวง ผู้บันทึกก็ยังคงใช้คำว่า *แต่ง* เช่นเดียวกัน (“เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลลักราชได้ ๘๔๔ ศก...”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔) ประเด็นนี้อาจตีความได้ว่า ในสมัยอยุธยา ยังไม่มีการแยกความแตกต่างระหว่างการ *แต่ง* หรือการประพันธ์กับการ *แปล* อย่างชัดเจน คำว่า *แต่ง* หรือ *ประพันธ์* จึงอาจเป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้หมายถึงกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการเรียบเรียงหนังสือก็เป็นได้

๒.๒.๒ วัตถุประสงค์การแปล

ในตอนท้ายเรื่อง *นันทโศภนัทธสูตรคำหลวง* เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงระบುವัตถุประสงค์ในการแปลไว้ว่า เพื่อเป็นเครื่องบันเทิงใจแก่หมู่สมณพราหมณ์และบรรดาอำมาตย์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง ดังนี้

...ปสาทาย เพื่อจะให้จำเรอญปริดาภิรมย เตสั ชนนานิ
 แห่งนิกรสรุมนพราหมณา แลเสวกามาตยราชบัณฑิตย
 โสวตถิกมालั เปณณิมภิรัญชิตกรรณา แห่งเมธาในลกยนี้ แลฯ
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๔)

สนิท ตั้งทวิ (๒๕๒๗: ๑๘๖) ตั้งข้อสังเกตว่า “สังเกตจากข้อความนี้ เห็นว่าเป็นเรื่องสำหรับผู้คงแก่เรียนมากกว่าที่จะแต่งเพื่อสามัญชน...”

นอกจากนี้อรอนงค์ พัดพาดิ (๒๕๒๒: ๒๘ – ๒๙) กล่าวว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นเพื่อลบล้างอกุศลกรรมที่ทรงทำร้ายกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ซึ่งผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ ดังนี้

...ตามหลักฐานในพระราชพงศาวดารหลายฉบับมี
 เนื้อความสอดคล้องกันว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงลวงเจ้าฟ้าพระ
 กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ไปลอบทำร้าย แต่ทรงกระทำไม่สำเร็จ
 เป็นเหตุให้ทรงกลัวพระราชอาญาจากสมเด็จพระราชบิดา จึง
 เสด็จออกทรงผนวช ตามธรรมดา การทำร้ายพระภิกษุถือเป็น
 บาปกรรมร้ายแรงสำหรับชาวพุทธ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรง
 ประารถนาจะลบล้างความผิดอันนี้ จึงทรงเลือกเรื่องที่สำคัญเรื่อง
 หนึ่งในพระพุทธานุศาสนาคือ นันทโศภนัทธ มาทรงพระนิพนธ์

เป็นวรรณกรรม เพื่อสร้างประโยชน์แก่พระศาสนาเป็นการ
ทดแทน

ส่วน พระวรวงศ์วิสิฐ (๒๔๙๖: ๑๓๙) ยังตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรง
แปลนันทโศปนิทสูตรคำหลวงเพื่อแข่งกับมหาชาติคำหลวงอีกด้วย โดยให้เหตุผลว่าตอนท้ายเรื่อง
มีการอ้างถึงระยะเวลาที่แต่งมหาชาติคำหลวงกับนันทโศปนิทสูตรคำหลวงว่าห่างกัน ๒๕๔ ปี ซึ่งมี
นัยว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีพระประสงค์จะแต่งหรือแปลวรรณคดีเรื่องนี้แข่งกับมหาชาติคำหลวง
อย่างไรก็ตาม อรอนงค์ พัดพาดิ (๒๕๒๒: ๓๐) ให้ความเห็นว่า “...เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงยึด
มหาชาติคำหลวงเป็นต้นแบบอย่างแน่นนอน แต่ทรงเจตนาจะแต่งแข่งขันหรือไม่นั้น ไม่มีหลักฐาน
แน่ชัด เพราะคำประพันธ์ในตอนท้ายของหนังสือเพียงแต่กล่าวเปรียบเทียบเวลาแต่งคำหลวงทั้ง
สองเรื่องเท่านั้น”

การที่ต้นฉบับนันทโศปนิทสูตรคำหลวงมีการอ้างถึงมหาชาติคำหลวงนั้นแสดงให้เห็นว่า
มหาชาติคำหลวงน่าจะมีอิทธิพลต่อนันทโศปนิทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงศึกษา
มหาชาติคำหลวงมาอย่างแตกฉาน และน่าจะทรงได้รับอิทธิพลต่าง ๆ จากวรรณคดีเรื่องนี้อยู่น้อยไม่
น้อย เนื่องจากเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลแต่งจากวรรณคดีบาลีเช่นเดียวกัน

๒.๒.๓ ต้นฉบับและชื่อเรื่อง

จากการสำรวจของอรอนงค์ พัดพาดิ (๒๕๒๒: ๓) พบว่า “นันทโศปนิทสูตรคำหลวงมี
ต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในหอสมุดแห่งชาติเพียงฉบับเดียว เรียกชื่อว่า ฉบับหลวงชุบ เป็นสมุดไทยขาว
เขียนอักษรไทยย่อและอักษรขอม อักษรไทยย่อใช้เขียนคำประพันธ์ภาษาไทย เขียนด้วยหมึกสีดำ
ส่วนอักษรขอมใช้เขียนคาถาบาลี เขียนด้วยหมึกสีแดง และบางคำก็ลงทองอย่างงดงาม ตามประวัติ
ขุนวิจิตรคุณกรมทูลเกล้าฯ ถวายให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ.
๒๔๕๑” ข้อความตอนท้ายของต้นฉบับตัวเขียนนี้ระบุว่า ผู้เขียนภาษาบาลี คือ นายสังและนายสา
(นายสัง นายสา ชุบพระบาฬี) ส่วนผู้เขียนภาษาไทยคือนายทอง (นายทองชุบเนื้อความ) (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๕)

หน้าแรกของต้นฉบับตัวเขียนเป็นประวัติของต้นฉบับ ส่วนหน้าที่ ๒ มีข้อความระบุไว้ ดังนี้

- (บรรทัดที่ ๑) ◦ พระนามสมเด็จพระพุทธเจ้า ๙๒ ๗ Cw
 (บรรทัดที่ ๒) ◦ ชื่อพระญานาค ๔๔ ๗ Cw
 (บรรทัดที่ ๓) ◦ พระมหาโมคคัลลานะทรมานพระญานนโทปนันท
 (บรรทัดที่ ๔) นาคราชสูตร จบบริบูรณ์ ||๐||
 (บรรทัดที่ ๕) ◦ สุตตฤทธิกฤตยปฤชฌนุตม โพิชฌณนุ สุลากม

เมื่อเปรียบเทียบต้นฉบับตัวเขียนกับนันทโทปนันทสูตรคำหลวงฉบับพิมพ์ในหนังสือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พร้อมด้วยพระประวัติ และพระนิพนธ์ร้อยกรอง ฉบับกรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ หนังสือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติ และพระนิพนธ์ร้อยกรอง ซึ่งกรมศิลปากรอนุญาตให้สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารพิมพ์จำหน่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ และหนังสือ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓ ซึ่งกรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ และ พ.ศ. ๒๕๔๕ พบว่าฉบับพิมพ์ทั้ง ๔ เล่มมีรายละเอียดของข้อความข้างต้นแตกต่างกับต้นฉบับตัวเขียน ดังนี้

ในฉบับพิมพ์ทั้ง ๔ ครั้งไม่พิมพ์ข้อความในบรรทัดที่ ๑ และ ๒ ส่วนบรรทัดที่ ๓ ทุกฉบับแก้ไขข้อความ เป็น พระมหาโมคคัลลานะทรมานพระญานนโทปนันทนาคราชจบบริบูรณ์

ส่วนข้อความในบรรทัดที่ ๕ ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตนั้นฉบับพิมพ์ทั้ง ๕ นำมาพิมพ์ไว้ แต่มีรายละเอียดด้านการปริวรรตเนื้อความต่างกัน ดังนี้

ฉบับพิมพ์ของสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร พ.ศ. ๒๕๑๓ ปริวรรตเหมือนกับต้นฉบับตัวเขียน

ฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๐๕ ปริวรรตว่า สุตตฤทธิกฤตยปฤชฌนุตม โพิชฌณนุ สุลากม

ฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๑ และ พ.ศ. ๒๕๔๕ ปริวรรตว่า สุตตฤทธิกฤตยปฤชฌนุตม โพิชฌณนุ สุลากม

ส่วนในตอนท้ายต้นฉบับตัวเขียนมีโคลงกระหู่สี่สุภาพจำนวน ๒ บท บอกที่มาของเรื่องและระบุว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ โคลงทั้ง ๒ บทนี้มีเนื้อความว่า

◦ นันโท พ่ายลิตยชัย ภาควา
 ปนนทะ นาเคนทรา กราบเกล้า
 สูตร ที่มณีกายสา ทรเลิศ

ปริบูรณ์	ธรรมพระเจ้า	เทศน์ไว้ควรรยอ ฯ
	๐ เจ้าฟ้าธรรม ท่านแท้	พยายาม
ธิเบศร	กุมารนาม	บอกแจ้ง
ไชยเชษฐ	ปัญญาคาม	ภีรภาพ
สุริยวงษ์	ตรงแต่งแก้ง	กล่าวเกลี้ยนนไท ฯ

ต่อจากโคลงทั้ง ๒ บทนี้แล้วมีข้อความร้อยแก้วภาษาไทยบอกที่มาของเรื่อง เวลาที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้จบ ที่มาของเรื่องนั้นโทปนนทสูตรภาษาบาลี และชื่อผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนนั้น*โทปนนทสูตรคำหลวง* รายละเอียดการบันทึก เจ้าของต้นฉบับดังกล่าว และนำหน้าของต้นฉบับดังกล่าว ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระมหาพุทธสิริเถระเจ้าแต่งไว้ก่อน บรมิได้ลงพุทธสักกราชไว้ ว่าเมื่อแรกแต่งพระบาทสำเร็จนั้นน พุทธสักกราชได้เท่านั้นเท่านั้น แลเจ้าฟ้าทรงพระผนวชกรมขุนเสนาพิทักษ์ มาทรงแต่งเป็นเนื้อความคำประดับครั้งนี้เมื่อสำเร็จนั้นพระพุทธรักขาสว่างไปแล้วได้ ๒๒๗๙ ปีกับ ๓ เดือน ในवार ๑^{๕๔} พุทธศักราช ปีมโรงนักษัตร อัฐศก จุลศักราช ๑๐๙๘ ศกแล แต่แต่งพระบาทที่มากุมเท่าถึงตรงแต่งเนื้อความคำประดับในครั้งนี้แลจะรู้ว่าว่างกันอยู่นั้นจะไกลกันสักชีสิบปีนั้นน บรมิได้แจ้ง

เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก แต่งนนโทปนนทสูตรคำหลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ ๑๐๙๘ ศก ว่างกันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี

นนโทปนนทสูตร ที่พระบาทเป็นปรกติอย่างเทศนาทั้งปวง มีอยู่ในพระคัมภีร์ที่มณีกายสีลขันธนั้นน ตั้งเวิ้มเมก่อนนนโทปนนทสูตรอันมีในพระอรรถกถาแก่พระคัมภีร์อุปทานนี้ อันพระมหาพุทธสิริเถระเจ้า แต่งเป็นพระบาทที่คำประดับนี้มีได้ตั้งเวิ้มเมก่อนเลย บุคคลผู้มีปัญญาอย่างพึงสงสัยว่า นนโทปนนทสูตรนี้นอกคำพระอานนท์ แลนอกสังคายนาย นนโทปนนทสูตรนี้มีในสังคายนายแท้จริง แล

นายสัง
นายสา

ข้าพระพุทธเจ้า นายทองชูป
ชูบพระบาฬี นายทองชูป

เนื้อความ

พระสมุทขาวอย่างนี้โบกด้วยฝุ่นสามครั้ง จึงลงน้ำกัน
เชื่อมครั้งหนึ่ง จึงเขียนพระอักษร แล้วจึงลงน้ำกันเชื่อมอีกสาม
ครั้ง แม้นว่าต้องน้ำมิได้ลบเลือนเลย อย่างโบกด้วยฝุ่นแลน้ำกัน
เชื่อมนี้ ของหลวงโฆฎีกนอกราชการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

พระสมุคนี้ซึ่งได้หนัก $\frac{๒}{๑}$ | $\frac{๒}{๒}$

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๕๔ - ๑๕๕)

นันทโพนันทสูตรคำหลวงฉบับพิมพ์ทั้ง ๔ ครั้งพิมพ์เนื้อความส่วนที่เป็นโคลงกระทู้และ
ข้อความร้อยแก้วนี้ไว้ด้วย ทั้งสามฉบับมีเนื้อหาตรงกับต้นฉบับตัวเขียน

ผู้วิจัยเห็นว่าข้อความในหน้าที่ ๒ ของต้นฉบับตัวเขียนและข้อความตั้งแต่โคลงกระทู้ท้าย
เรื่องเรื่อยไปจนจบเล่มไม่ใช่พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร แต่เป็นข้อความที่ผู้บันทึกหรือ
คัดลอกต้นฉบับบันทึกไว้ เนื่องด้วยเหตุผลดังนี้

ประการแรก ข้อความในหน้าที่ ๒ ของต้นฉบับตัวเขียนสองบรรทัดแรกกล่าวถึงจำนวน
พระนามของพระพุทธเจ้าและชื่อพญานาค ซึ่งน่าจะหมายถึงจำนวนพระนามพระพุทธเจ้าและชื่อ
พญานันทโพนันทนาคราชที่ปรากฏในพระนิพนธ์นันทโพนันทสูตรคำหลวง การระบุเช่นนี้น่าจะเป็น
การตั้งข้อสังเกตของผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนมากกว่าจะเป็นข้อสังเกตของกวี

ประการที่สอง ข้อความในบรรทัดที่ ๕ เป็นภาษาสันสกฤต เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไม่น่าจะทรง
พระนิพนธ์ข้อความภาษาสันสกฤตนี้ลงไปในเรื่องที่แปลมาจากวรรณคดีบาลี

ประการสุดท้าย โคลงกระทู้ทั้ง ๒ บทและข้อความร้อยแก้วที่อยู่ต่อจากโคลงกระทู้กล่าวถึง
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรในฐานะบุรุษที่ ๓ ว่าเป็นผู้ทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้น ซึ่งเจ้าฟ้า
ธรรมาธิเบศรไม่น่าจะทรงทำเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่า เนื้อความในส่วนเปิดเรื่องและส่วนปิดเรื่องที่เป็น
พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร พระองค์ทรงใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ ว่า *อหิ อันว่าข้า* ในการกล่าว
ว่าพระองค์เป็นผู้ทรงพระนิพนธ์ หากจะทรงพระนิพนธ์โคลงกระทู้และข้อความท้ายเรื่องก็น่าจะทรง
ใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ ด้วยเช่นกัน

ในการวิเคราะห์หลักวิธีการแปล จึงจะไม่นำเนื้อความส่วนนี้มาศึกษา เนื่องจากไม่เกี่ยวข้องกับกระบวนการแปลนั้น *นันทสูตาคำหลวง* ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เนื้อความที่มีมาแต่ *นันทสูตาคำหลวง* และเนื้อความที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์และทรงแปลขึ้นนั้นน่าจะเริ่มต้นตั้งแต่บทโมในหน้าที่ ๓ ของต้นฉบับตัวเขียนเรื่อยไปจนถึงพระนิพนธ์นิคมกถาที่เป็นคำแถลงวัตถุประสงค์ในการนิพนธ์ (แปล) *นันทสูตาคำหลวง* ซึ่งอยู่ก่อนหน้าโคลงกระทู้ท้ายเรื่อง เนื้อความตั้งแต่ช่วงนี้แบ่งได้เป็น ๓ ส่วนเช่นเดียวกับ *นันทสูตาคำหลวง* ดังนี้

ก. ส่วนเปิดเรื่อง (pre-story)

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงยกประณามพจน์ (บทนโม) และอารัมภกถา (คาถานันทสูตาคำหลวง) จากตัวบทต้นฉบับมาขึ้นต้น *นันทสูตาคำหลวง* แต่มิได้ทรงแปลเนื้อความเหล่านี้เป็นภาษาไทย

ต่อจากประณามพจน์และอารัมภกถาภาษาบาลีแล้ว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแต่งคาถาประณามพจน์เป็นคาถาภาษาบาลีจำนวน ๒ บท และแปลคาถาดังกล่าวเป็นภาษาไทยคาถาและคำแปลดังกล่าวว่าดังนี้

นมสิตวา ชินพุทฺธิ	สทุธมฺมมลํ ปิ จ
อริยสงฺฆมุตฺตมํ	สามภาสาย สิริภูฏํ
นันทสูตาคำหลวง	วฑฺฒามิ ปวริ วตฺถุ
ตสฺส วสาหสมฺมิ	นุพทุทวฺนุตรายโก.

อหํ อันว่าข้า **สิริปาโล** นาม ผู้ชื่อมหาสิริบาล เมื่อในกาลบรรพชิต ครั้นนิวัตินิเวส เปนกระษัตริย์เพศวร่า **ธมฺมธิเบศ** **ชยเชฏฺฐสูริยวิส** นาม กชื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสูริยวงษ เสวยรัชชงศฤงคาร วังบรรสถานมงคล ดำกลเปนฝ่ายหน้า ผจญปัจจามิตรแพ่พ่าย **นมสฺสิตวา** ถวายนมัสการบังคม **ชินพุทฺธิ** ซึ่งสมเด็จพระชินเนนทรทศพล อันผจญเบญจวิธมารทั้งห้ากดี แลข้าพระองค์นี้กนมัสการเคารพ **สทุธมฺมํ จ** ซึ่งพระนพโล กุดตรธรรมทั้งเก้า แลพระปริยัตติธรรมเจ้าทั้งหลาย หมายถึงแปดหมื่นสี่พัน พระธรรมชั้นธรรมาธิบดี แลพระสัทธรรมนี้ผู้ติดตาม **อมลํ** อันนฤมลาจากมุกิล แลข้าก็ถวิลนมัสการ **อริยสํฆํ จ** ซึ่ง

พระอภัยมณีสงฆ์ดี ตราบเท้าสมมุติสงฆ์นี้ก็บังคม **อูดตม** อัน
 อูดตมบวรา ครั้นแลเข้าถวายนมัสการ ซึ่งพระรัตนไตรยสถาน
 เสร็จประณามนบ **วทขามิ** กปรารพเพื่อจักกล่าว **วตถุ** ใน
 เรื่องราวนิทานธรรม **นनुโทปนนทนามก** อันชื่อนันโทปนนท
ปวร อันมีพจนฺธิบวร **สิลิกฐ** ให้เกลี้ยงเกล่าในอักษรแล
 พากยา **สามภาสาย** ด้วยสยามภาษาแห่งไทย **นิสสาย** เหตุ
 อาไศรยพระบาฬี **มคธภาส** ซึ่งมีในมคธภาษา **อห** อันว่าข้าพระ
 บาทยุคคณ **นุพททวนุตรรายโก** กพ้นจากอันตรายุภัททวาส
 รพาพาธ **วสา** ด้วยอำนาจพระบารมี **ตสส รตนตยปณามสส**
 แห่งพระศรีรัตนไตรยประณาม **อสมิ** จึงมีตามปรารถนาแห่งข้า
 เทอญ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๕ – ๑๑๖)

ข. ส่วนเนื้อเรื่อง

ส่วนเนื้อเรื่องใน **นनुโทปนนททศตรคำหลวง** เป็นพระนิพนธ์แปลจากส่วนเนื้อเรื่อง
 ของ **นनुโทปนนททศตร** ทั้งหมด เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำประพันธ์ประเภทยาวแปลเนื้อเรื่อง
 ส่วนนี้

ค. ส่วนปิดเรื่อง (Post-story)

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงยกนิคมนกเถาในตัวบทต้นฉบับมาไว้ใน **นनुโทปนนททศตร**
คำหลวง และทรงแปลเนื้อความเป็นภาษาไทย ดังนี้

นनुโทปนนททศตร นิภูสิติ

อันว่าลักษณสูตรอันพรรณนา นันโทปนันทาเสียรพิศ
 อันสมเด็จพะพิชิตมารเจ้าบันฑูล เสร็จบริบูรณ์พระธรรมเท่านี
 แล

พุทฺธสิริตเถเรน สงคายิต์ นनुโทปนนททศตร นิภูสิติ.

เถโร อันว่าพระมหาเถร อันเปนพระชินนโรรสา
พุทฺธสิริ นาม ผู้ชื่อพระมหาพุทฺธสิริก้าแดง **สงคายิต์** แต่ง
 สิทธิชฐพจนมคธ **สิลิกฐ** ให้เกลี้ยงเกล่าในบทพระบาฬี
นनुโทปนนททศตร อันมีในนनुโทปนนททศตรนิภูสิติ ก็สำเร็จ

ใจค่านานนิทาน **อติ เมาะ อิมินา ปกาเรน** ด้วยประการดังนี้
แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๕๓)

หลังจากส่วนนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงประพันธ์นิคมกถาเป็นภาษาบาลีอีก ๑ ประโยคพร้อมทั้งทรงแปลเนื้อความเป็นภาษาไทย นิคมกถาส่วนนี้มีเนื้อความระบุว่าพระองค์เป็นผู้ประพันธ์ (แปล) และบอกวัตถุประสงค์ในการประพันธ์ (แปล) วรรณคดีเรื่องนี้ ดังนี้

อหิ สิริปาโล นาม เตสั ชนानิ ปสาทาย นนโทปนนทวตุถุ
สิลิกุฐุ พุสมุผลสุสกั โสวตถิกมालั สงคายามิ.

อหิ อันว่าข้า **สิริปาโล** ผู้ชื่อมหาสิริบาล กประกาศ
นาวจท โดยพระนามแต่บุรพาทิบรรพชช ครั้นนิวัตริเวศน เปน
กระษัตริยศวะรา **ธมฺมธิเปสฺสชยเชฏฺฐสุริยวส** นาม ชื่อเจ้า
ฟ้าธรรมธิเบศร ไชยะเชษฐ สุริยวงษ สถิตรัทยงศฤงคาร วังบวร
สถานมมงคล ดำกลเปนฝ่ายหน้า แลช้านี้ก็สำแดงบท **สงคายามิ**
แต่งสิลิสฐพจนคำสยาม **สิลิกุฐุ** ให้เกลี้ยงเกลตาตามพระบาฬี
นนโทปนนทวตุถุ ซึ่งมีในนนโทปนนทพศดู **พุสมุผลสุสกั** แลมี
บทสัมผัสสะอันแจจรวญ **ปสาทาย** เพื่อจะให้จำเรอญปริดาภิรมย์
เตสั ชนानิ แห่งนิกรสร้มนพรหมณา แล เสวกามาตยราช
บัณทิตย **โสวตถิกมालั** เปนถนิมรัตนภิรัญชิตกรรณา แห่งเมธา
ในโลกนี้ แล ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๕๔)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ต้นฉบับตัวเขียนสะกดชื่อวรรณคดีเรื่องนี้ว่า **นนโทปนนทสุตร** มิได้
สะกดว่า **นนโทปนันทสุตร** เหมือนเช่นปัจจุบัน นอกจากนี้ไม่มีข้อความตอนใดเลยที่เจ้าฟ้า
ธรรมธิเบศรทรงเรียกพระนิพนธ์ของพระองค์ว่า **คำหลวง คำว่า คำหลวง** ปราบัญทำยชื่อเรื่องเพียง
ครั้งเดียวในตอนผู้บันทึกต้นฉบับตัวเขียนกล่าวถึงระยะห่างระหว่างมหาชาติคำหลวงกับวรรณคดี
เรื่องนี้ คือ “เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก แต่ง**นนโทปนนทสุตร**คำ
หลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ ๑๐๘๘ ศก วางกันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๕๔)
นอกเหนือจากนั้นเรียกชื่อนนนโทปนนทสุตรเท่านั้น

๒.๒.๔ รูปแบบการประพันธ์

นันทโศภนันทสูตรคำหลวงมีรูปแบบการประพันธ์แบบยกตัวบทภาษาบาลีสลับกับคำแปลภาษาไทย ตัวบทภาษาบาลีนี้มีทั้งที่เป็นของตัวบทต้นฉบับมาแต่เดิม และที่ทรงพระนิพนธ์เพิ่ม^{๒๑} การยกตัวบทภาษาบาลีประกอบคำแปลภาษาไทยในต้นฉบับนันทโศภนันทสูตรคำหลวงมี ๒ ลักษณะดังนี้

๑) ยกตัวบทภาษาบาลีมาตั้งที่ละตอน (อาจมีความยาวเพียง ๑ คำ เช่น กถิ จนไปถึงความยาวหลายสิบบรรทัด) แล้วสลับด้วยคำแปลภาษาไทยของตัวบทภาษาบาลีข้างต้นโดยไม่ยกคำภาษาบาลีในตัวบทข้างต้นมาร้อยในคำแปล ลักษณะดังกล่าวนี้พบมากที่สุด ดังตัวอย่าง (ข้อความที่พิมพ์ตัวหนาคือตัวบทต้นฉบับ)

กถิ

อันว่าพระมหาโมคคัลลาน ทรมานสัตว์ได้นั้นเป็น
อัศจรรย์ ดังฤฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙)

โส อิมสุส สมณสุส นาสาวาเตน โลมกูปมตติปิ
จาเลตุ นาสกฺขี มหิทธิโก โข สมโณ ทุสฺสหนิ นียเตไซ ยาว มํ
น มาเรตฺวาว ปลายมีติ ปลายิตุ อารพฺภิ

อันว่าพระภูณนาโครคินทรกคานึง รำพึงไปไปมามา อัน
ว่านาสวาตาอาตมาภาพนี้ อันเปนอรรคฤทธิมีอำนาจ กบมิอาจ
ให้กูรวบเมศในกายา แห่งสร้มนจลาพิจลได้ ฐมีฤทธิไกรมहिมา
ยิ่งเดชาอันบุทคล จักอดทนเปนอันยากแท้ แม้สร้มนยังมี
พิชญา ซึ่งอาตมาภาพเสียดราบใด อาตมจหนิไปบอยู่ช้ฯ พระภู
ณาคปรารพภเลศจณณมิตา คิดแต่ที่จะหนิไปนั้น แล (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๖)

๒) ยกตัวบทภาษาบาลีมาตั้งที่ละตอน แล้วสลับด้วยคำแปลภาษาไทย โดยมีการยกศัพท์ภาษาบาลีในตัวบทข้างต้นมาร้อยในคำแปลด้วย โดยอาจร้อยทุกคำในตัวบทต้นฉบับและ

^{๒๑} ดู ๒.๑.๕ และ ๒.๒.๓

เพิ่มอัญบท^{๒๒} เข้ามาเพื่อให้ครบตามหลักวากยสัมพันธ์หรือเพื่อสื่อความหมายชัดเจนขึ้น หรืออาจ ร้อยเพียงบางคำ ลักษณะดังกล่าวนี้พบในส่วนเปิดเรื่องและส่วนปิดเรื่อง แต่ในส่วนเนื้อเรื่องพบ น้อยมาก กล่าวคือ พบในตอนต้นของส่วนเนื้อเรื่องเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แปลแบบร้อยคำในตัวบทต้นฉบับทุกคำและเพิ่มอัญบท^{๒๓}

นมสุลิตวา(๑) ชินพุทฺธ(๒) สทุธมฺม (๓) อมล (๔) ปิ จ (๓)
 อริยสงฺฆ (๕) อุตฺตม (๖) สามภาสาย (๗) สิลิฏฺฐ (๘)
 นนุโทปนนุทนามก (๙) วุขามิ (๑๐) ปวริ (๑๑) วตุฏฺ (๑๒)
 ตสฺส (๑๓) วสา (๑๔) อห (๑๕) อสมฺมิ (๑๖) นุปรุทฺทวนุตรายโก (๑๗).^{๒๔}

อห (๑๕) อันว่าข้า **สิริปาโล นาม** (๑) ผู้ที่มหาสิริบาล
 เมื่อในกาลบรรพช ครั้นนิวัตฺรนิเวส เป็นกระษัตริยศพร
ธมฺมธิเปสฺสชยเชฏฺฐสุริยวส นาม (๑) กชื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
 ไชยเชษฐสุริยวงษ เสวยรัชชงศฤงคาร วังบวรสถานมงคล
 ดำกลเปนฝ่ายหน้า ผนวชปัจจามิตรแพ้วาย **นมสุลิตวา** (๑)
 ถวายนมัสการบังคม **ชินพุทฺธ** (๒) ซึ่งสมเด็จพระชินทรทศพล
 อันผนวชเบญจวิธมารทั้งห้ากดี แลข้าพระองค์นี้กนมัสการ
 เคารพ **สทุธมฺม จ** (๓) ซึ่งพระนพโลกุตตรธรรมทั้งเก้า แลพระ
 ปริยัตติธรรมเจ้าทั้งหลาย หมายถึงแปดหมื่นสี่พัน พระธรรมชั้น
 นั้นกดี แลพระสัทธรรมนี้อุดดมา **อมล** (๔) อันนถมลาจากมุทิล
 แลข้ากถวิลนมัสการ **อริยสงฺฆ** (๕) **จ** (๑) ซึ่งพระอษฏาริยสงฆ์กดี
 ตราบเท้าสมมุติสงฆนี้กบังคม **อุตฺตม** (๖) อันอุดมบวรฯ ครั้น
 แลข้าถวายนมัสการ ซึ่งพระรัตนไตรยสถานเสร็จประณามนบ
วุขามิ (๑๐) กปรารพกเพื่อจักกล่าว **วตุฏฺ** (๑๒) ในเรื่องราว

^{๒๒} อัญบท เป็นศัพท์ในวงการศึกษาคำภาษาบาลีในประเทศไทย หมายถึง คำที่ไม่ปรากฏในตัวบทภาษาบาลี แต่ผู้แปล
 เพิ่มเข้ามาเพื่อให้ครบตามหลักวากยสัมพันธ์หรือสื่อความหมายได้ชัดเจนขึ้น

^{๒๓} ผู้วิจัยใส่ตัวเลขในวงเล็บท้ายคำภาษาบาลีเพื่อระบุให้รู้ว่าคำภาษาบาลีในคำแปลมาจากคำใดในตัวบทต้นฉบับ
 อักษร อ ในวงเล็บหมายถึงอัญบท)

^{๒๔} ผู้วิจัยถอดรูปสนธิในคานานี้เพื่อแสดงให้เห็นคำแต่ละคำที่กวีนำมาแปลร้อย ดูคานาดั้งเดิมที่มิได้ถอดรูปสนธิได้
 ในข้อ ๒.๒.๓ ก.

นิทานธรรม **นनुโทปนนุทนามกั** (๙) อันชื่อนันโทปนนุท **ปวร** (๑๑) อันมีพจนฺตนิบวร **สิลิฏฺฐั** (๘) ให้เกลี้ยเกลายในอักษรแล พากยา **สามภาสาย** (๗) ด้วยสยามภาษาแห่งไทย **นิสฺสาย** (๑) เหตุอาไศรยพระบาฬี **มคธภาสั** (๑) ซึ่งมีในมคธภาษา **อห** (๑๕) อันว่าข้าพระบาทยุคคณ **นุปททวนุตรายโก** (๑๗) กพ้นจาก อันตรายปัททรวาสรรพพาธ **วสา** (๑๔) ด้วยอำนาจพระบารมี **ตสฺส** (๑๓) **รัตนตยปณามสฺส** (๑) แห่งพระศรีรัตนไตรย ประณาม **อสฺมิ** (๑๖) จงมีตามปรารถนาแห่งข้าเทอญ. (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๕ – ๑๑๖)

แปลแบบร้อยคำในต้นบทต้นฉบับบางคำ^{๒๕}

**อิทํ ปน อจฺจริยํ (๑)^{๒๖} ยํ... กตาทิการสมฺปนฺโน
อนฺเตวาสิโก (๒)...นิพฺพิเสวนมกาสิ.**

อนฺเตวาสิโก (๒) อันว่าพระอรรคพามบรมิศิย...หมาย แห่งทรมานอันนี้ **อจฺจริยํ (๑)** ว่าเป็นที่อจฺจริย คืออจฺจริยดิเรก แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙)

การศึกษาภูมิหลังของต้นฉบับและต้นบทแปลในบทนี้ทำให้ทราบว่า เนื้อความภาษาบาลีตอนใดบ้างในต้นฉบับนั้น **โทปนันทสุตฺรคําลง** ที่มีมาแต่ต้นฉบับ และเนื้อความภาษาบาลีส่วนใดที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์เพิ่ม การวิเคราะห์การแปลนั้น **โทปนันทสุตฺรคําลง** ในบทต่อไปจึงจะวิเคราะห์เฉพาะส่วนที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลี

นอกจากนี้ การที่ได้ทราบว่า **นันทุโทปนันทสุตฺรคําลง** มีผู้อ่านเป้าหมายคือนักปราชญ์ราชบัณฑิตและสมณพราหมณ์ และมีการอ้างถึง **มหาชาติคําลง** ในต้นฉบับนั้น **โทปนันทสุตฺรคําลง** นับว่าเป็นประเด็นสำคัญที่พึงนำมาพิจารณาว่า ปัจจัยเรื่องผู้อ่านเป้าหมายและ **มหาชาติคําลง** มีอิทธิพลต่อการเลือกใช้กลวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรหรือไม่ อย่างไร

^{๒๕} ผู้วิจัยใส่ตัวเลขในวงเล็บท้ายคำภาษาบาลีเพื่อระบุให้รู้ว่าคำภาษาบาลีในคำแปลมาจากคำใดในต้นฉบับ

^{๒๖} รูปสนธิในต้นฉบับเป็น **ปนจฺจริยํ**

ที่กล่าวไปทั้งหมดในบทนี้เป็นภูมิหลังของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล ในบทต่อไปจะ
เป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนโทนนั้นทูลงโดยอาศัยมโนทัศน์การวิจารณ์งานแปลของ
คาทารินา ไรส์มาเป็นเครื่องมือในการศึกษา

บทที่ ๓

การวิเคราะห์การเปลี่ยนโทปันนัทสูตรคำหลวง

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์การเปลี่ยนโทปันนัทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเพื่อตอบคำถามว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเปลี่ยนโทปันนัทสูตรคำหลวงอย่างไร ผู้วิจัยจำแนกประเด็นการวิเคราะห์เป็น ๓ ประเด็น ได้แก่

- ๑) โนโทปันนัทสูตรคำหลวงในฐานะวรรณคดีแปล
- ๒) วิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลด้วยเกณฑ์หมวดวรรณกรรมเพื่อระบุประเภทตัวบท
- ๓) วิเคราะห์ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลด้วยเกณฑ์หมวดภาษาเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษา

๓.๑ โนโทปันนัทสูตรคำหลวงในฐานะวรรณคดีแปล

แม้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะมีได้ทรงระบุว่าโนโทปันนัทสูตรคำหลวงเป็นงานแปลหรือมิได้ทรงกล่าวว่พระองค์ทรงเปลี่ยนโนโทปันนัทสูตรคำหลวง^๑ แต่ก็สามารถอนุมานได้ว่าโนโทปันนัทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีแปลด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ

ประการแรก เมื่อพิจารณาตัวบทโนโทปันนัทสูตรคำหลวงแล้วจะพบว่า มีข้อความภาษาบาลี (นุโทปันนัทสูตร) สลับกับข้อความภาษาไทยตลอดทั้งเรื่อง^๒ ลักษณะการจัดวางข้อความภาษาบาลีสลับกับข้อความภาษาไทยชวนให้เชื่อได้ว่าข้อความทั้งสองภาษามีความสัมพันธ์กันในเชิงการแปล กล่าวคือ ข้อความภาษาบาลีเป็นต้นฉบับและข้อความภาษาไทยเป็นคำแปล

ประการที่สอง ในประณามพจน์และนิคมนกลา เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงกล่าวว่พระองค์ทรง *กล่าวนิทานธรรม* ชื่อ *โนโทปันนัท* เป็น *สยามภาษา* โดยอาศัย *พระบาท* หรือ *พุทธพจน์* ที่มีใน *มคธภาษา* ดังนี้

---

^๑ ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๒.๑

^๒ ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๒.๔

...วฤชามิ กปรารพเพื่อจักกล่าว **วตถุ** ในเรื่องราว
 นิทานธรรม **นनुโทปนนุทนามกั** อันชื่อนันโทปนนท **ปวร** อัน
 มีพจนนุสนธิบวร **สิลิกุณ** ให้เกลี้ยงเกลาในอักษรแลพากยา
สามภาสายา ด้วยสยามภาสาแห่งไทย **นิสสาย** เหตุอาไศรย
 พระบาท **มคธภาส** ซึ่งมีในมคธภาสา... (กรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕: ๑๑๖)

และ

...แลข้านี้ก็สำแดงบท **สงคายามิ** แต่งสิลิสฐพจนคำ
 สยาม **สิลิกุณ** ให้เกลี้ยงเกลาตามพระบาท **นनुโทปนนุทวตถุ**
 ซึ่งมีในนनुโทปนนทพศดู... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๔)

หลักฐานข้อนี้ยืนยันว่า **นनुโทปนนุทวตถุ** คำหลวงเป็นวรรณคดีแปลโดยมีข้อความภาษา
 บาลีที่กวีนำมาประกอบไว้ (**นनुโทปนนุทวตถุ**) เป็นตัวบทต้นฉบับ

เพื่อแสดงว่า **นनुโทปนนุทวตถุ** คำหลวงแปลมาจาก **นनुโทปนนุทวตถุ** จริง มิได้เพียงแต่งขึ้น
 โดยอาศัยเรื่องจาก **นनुโทปนนุทวตถุ** หรือเรื่อง **นनुโทปนนุทวตถุ** สำนวนอื่น ๆ เท่านั้น ผู้วิจัยจะยก
 ข้อความภาษาไทยใน **นनुโทปนนุทวตถุ** คำหลวงมาเปรียบเทียบกับข้อความกับข้อความภาษาบาลี
 (**นनुโทปนนุทวตถุ**) ที่กวีนำมาประกอบใน **นनुโทปนนุทวตถุ** คำหลวง และข้อความภาษาบาลีตอน
 เดียวกันในเรื่อง **นनुโทปนนุทวตถุ** สำนวนอื่น ๆ ได้แก่ เรื่อง **นनुโทปนนุทวตถุ** ใน **มหาโมคคัลลานตุ-**
เถรคาถา **อนุณนา** **มหาโมคคัลลานตุเถราปทาน** **อนุณนา** **วิสุทฺธิมคค** และข้อความภาษาบาลีใน
 ฎีกาพาหุแปล ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑:

ข้อความภาษาไทยใน **นनुโทปนนุทวตถุ** คำหลวง

ในกาลวันนั้น อันว่า **หฺมฺนาคมานพทั้งหลาย** กแต่ง
 สนามที่กบายสุราบาน แลเครื่องอลังการนา นานา แห่งผรรณนท
 ราธิราช ภัตตราชนงามเลิศแล้ว แต่ล้วนแก้วเจ็ดประการทุกสิ่ง
 แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๕)

ข้อความภาษาบาลี (นนุโทปนนุทตถุ) ในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง

ตถุจ ปน ทิวสํ นาคมานวนิกธา^๓ นนุโทปนนุทตถุ
 ฌณาทิปตีสุส สพุพรตนมยอาปาณมณุทลํ สชชยีสุ.
 (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

["ก็แลในวันนั้น หมู่ นาคมานพทั้งหลายได้จัดเตรียมโรง
 ตีมอันสำเร็จไปด้วยรัตนชาติทั้งปวง แก่พญานันทโทปนันท-
 นาคราชา"]

ข้อความภาษาบาลีในมหาโมคคัลลานเถรคาถาवณณณา มหาโมคคัลลานต-
 เถราปทานวณณณา และ วิสุทฺธิมคค

ตํ ทิวสถุจ นนุโทปนนุทตถุ อาปานญมึ สชชยีสุฯ (ขุ.
 เถร. อ. (บาลี) ๒๖/๘๐๖; ขุ. อป. อ. (บาลี) ๔๒/๔๕๐; วิสุทฺธิ. ๒/
 ๒๓๖)

["ก็แลในวันนั้น นาคบริวารทั้งหลายได้จัดเตรียมสถานที่
 สำหรับการตีมแก่นันทโทปนันทะ"]

ข้อความภาษาบาลีใน ฎีกาพาทุแปล

ตํ ปน ทิวสํ นาคมานวิกา นนุโทปนนุทตถุ อธิปตีสุส
 สพุพรตนมยํ ปานมณุทลํ สชฉมึสุ (ฎีกาพาทุ, ๒๕๕๘: ๒๒๕)

["ก็แลในวันนั้น พวกนาคได้จัดเตรียมโรงตีมอันสำเร็จ
 ด้วยรัตนชาติทั้งปวง แก่นันทโทปนันทะผู้เป็นใหญ่"]

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อความของข้อความภาษาไทยในนันทโทปนันทสูตรคำหลวงแล้วพบว่า มี
 เนื้อความตรงกับเนื้อความของข้อความภาษาบาลี (นนุโทปนนุทตถุ) ในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง
 มากที่สุด ด้วยเหตุผลดังนี้

---

^๓คือ นาคมานวนิกธา

เชื้อผล จิตรจอำพลด้วยสรีรธา ในศานานาพระตถาคตนี้ กจตั้งอยู่ในที่เป็นเหตุ จึงจะให้ผลพิเศษในภายหน้า กจฤ สกนธแห่งอาตมภาพ อันมานชู้วหญาบกระด้าง จากหนทาง มฤจณา แล้วก็จะตั้งอาตมภาพไว้ เป็นที่สรณาไศรยแห่งตน แล (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

ข้อความภาษาบาลี (นनुโทปนนทวตถุ) ในนनुโทปนนทสุตตรคำหลวง

อถาตีตานาคตปจจุปฺปนนทวตถุญฺญานโกวิทโน โน ภควา อยํ นนุโทปนนท อจฺจราชา มยฺหํ ญฺยานชาลปามุเข อาปาถมาคจฺจติ อตุถิ นุโข นนุโทปนนทสุตฺต ฌณิปตีสฺส อุนิสฺสโย นตฺถิตฺติ อวชฺเชนฺโต อิทํ อทฺทส กิณฺจาปี โส เตนตฺตภาวเวณ มคฺคผลํ ปตฺติพฺพุณฺณิตฺตํ น สกฺโกติ ทพฺพฺวินเยน วิเนตฺวา กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา มม สาสนํ สทฺโธ สมานอ อายตฺตี มคฺคผลปฏฺิพฺพุณฺณการเณสฺส ปตฺติญฺฐาย กามินมิจฺจามคฺคโต สกตฺตทานํ สมฺมุทฺธิริตฺวา สกฺยปฏฺิสรณํ กิริสฺสตีติ. (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๓)

[“ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย ผู้ทรงปรีชาหยั่งรู้เรื่องราวในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทรงรำพึงว่า “พญานันโทปนันทนาคราชนี้มาปรากฏสู่คลองในปากชาย ญาณของเรา อุนิสัยแห่งพญานาคนั้นโทปนันทะนี้มีอยู่หรือไม่ มีหนอ ?” ครั้นทรงเห็นแล้วว่ามีจึงทรงดำริว่า “ถึงกระนั้นก็ตาม พญานาคตนี้น้อยอไม่สามารทที่จะรู้แจ้งมรรคผลได้เพราะ อัดภาพของตน (ที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน) ต่อเมื่อได้ฝึกตนด้วยการ ฝึกอันเคร่งครัด จึงจะเลื่อมใสในคำสอนของเรา จะเชื่อผลกรรม ตั้งอยู่ในเหตุแห่งการรู้แจ้งมรรคผลต่อไปในภายภาคหน้า จะยก ตนเองขึ้นจากหนทางที่ผิดอันกอบปรไปด้วยกาม กระทำให้เป็นที่ พึ่งแก่ตน”]

ข้อความภาษาบาลีในมหาโมคคัลลานเถรคาถาพรรณนา มหาโมคคัลลานต์-
เถรปาทานพรรณนา

ภควา อัย นาคราชา มยหิ ญาณมุเข อาปาถิ อาคจฺจติ
ก็ นุ โข ภวิสฺสตีติ อวชฺเชนฺโต สรณคฺมนสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา อัย
มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ตีสุ รัตเนสฺส อุปปฺสนฺโน...ฯ (ขุ. เถร. อ. ๒๖/๘๐๕;
ขุ. อป. อ. ๔๒/๔๔๙ - ๔๕๐)

[“พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรำพึงว่า นาคราชนี้มาสู่คลอง
ในปากแห่งญาณของเรา จักมีอะไรหนอ ก็ได้เห็นอุปนิสัยแห่ง
สรณคฺมนํ จึงทรงรำพึงว่า นาคราชนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิโก ไม่เลื่อมใสใน
พระรัตนตรัย...”]

ข้อความภาษาบาลีในวิสุทฺธิมคฺค

ภควา อัย นาคราชา มยหิ ญาณมุเข อาปาถิ อาคจฺจติ
อตฺถิ นุ โข อสฺส อุปนิสฺสโยติ อวชฺเชนฺโต อัย มิจฺฉาทิฏฺฐิโก ตีสุ
รัตเนสฺส อุปปฺสนฺโนติ ทิสฺวา... (วิสุทฺธิ. ๒/๒๓๖)

[“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า นาคราชนี้มาสู่คลอง
ในปากแห่งญาณของเรา จักมีอะไรหนอ ทรงรำพึงว่า อุปนิสัย
แห่งพญานาคนี้มีอยู่หรือหนอ ทรงเห็นว่า พญานาคนี้เป็น
มิจฉาทิฏฐิโก ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย...”]

ข้อความภาษาบาลีในฎีกาพหุแปล

เนื่องจากเนื้อความตอนนี้ผู้แปลไม่ได้ยกข้อความภาษาบาลีกำกับไว้ จึงไม่สามารถนำ
ข้อความภาษาบาลีมาเทียบได้

จะเห็นได้ว่าข้อความภาษาไทยในนันทปนนทสูตรคำหลวงตรงกับเนื้อความใน
นันทปนนทสูตร มากที่สุด ดังจะเห็นได้ว่านันทปนนทสูตร มีการพรรณนาคุณสมบัติของพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่าทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้เรื่องราวทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และมีการ
พรรณนาพุทธดำริเกี่ยวกับพญานันโทปนนทราชาอย่างละเอียดว่า พญานันโทปนนทราชา

อุปนิสัยที่จะสั่งสอนได้ แต่ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้เพราะเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ภระนั้นก็ยังสามารภที่จะสั่งสอนให้คลายจากมิจฉาทิสฺฐิ เลื่อมใสในพุทธศาสนา จึงจะเป็นเหตุปัจจุัยให้บรรลุมรรคผลต่อไปในภายภาคหน้าได้ เนื้อความดังกล่าวนี้ตรงกับเนื้อความภษาไทยในนันทโภปนันทฐุตรคำหลวง ในขณะที่เรื่องนันทโภปนันทะในมหาโมคคัลลนตุเถรคาถาภวณฺณนา มหาโมคคัลลนตุเถรภทภนวณฺณนา และวิสุทฺธิมคฺค กล่าวเนื้อความในต่อนี้อย่างรวบรัดกว่ามาก อันแสดงให้เห็นว่านันทโภปนันทฐุตรคำหลวงแปลมาจากนันทโภปนันทวตฺถุ

นอกจากเนื้อความของข้อความภษาไทยในนันทโภปนันทฐุตรคำหลวงจะตรงหรือใกล้เคียงกับ นันทโภปนันทวตฺถุแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ามีเนื้อความบางตอนที่ไม่มีในเรื่องนันทโภปนันทะในมหาโมคคัลลนตุเถรคาถาภวณฺณนา มหาโมคคัลลนตุเถรภทภนวณฺณนา วิสุทฺธิมคฺค และฎีกาพาหุแปล แต่มีเฉพาะในนันทโภปนันทฐุตรคำหลวงกับนันทโภปนันทวตฺถุ เช่นในตัวอย่างที ๓

ตัวอย่างที ๓:

ข้อความภษาไทยในนันทโภปนันทฐุตรคำหลวง

อันว่าสมเด็จภระอังคิรโสตรบรรวมุณีรพีพงษ์ แลมีหมู่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ถวายนมัสการหอมล้อม สระพั้งพ้อมรุจิรา โสภภวรรณศิริวิลาส ประดูจพระภฎาคเซนทราชาดิฉัททันต์อันสูงเส้นหนึ่งมีประมาณ แลคชบริวารแปดพัน ล้อมพระฉัททันต์อันประเสริรรดิ บังเกิดแทบฉัททันต์สระ ใกล้เคียงระชลธิ์ อันเปนที่สุขรมย อนึ่งโสตรประดูจ สมเด็จเทวราชเพชรรปาณีอันมีในไตรตรึงษโลกา แลมีอมรภกรทั้งหลาย ห้อมล้อมถวายนภิวันท์ เสด็จเหือบถนทุกัมพลสีลาอาศน์ แทบร้อมปาริภชาดยภฤภษา อนึ่งอุประมาตั้งไม้แก้ว อันงามประเสอรรดิแล้วด้วยทิพยรัตน แลประดับด้วยสาขาบัตร์อังกร แลงามด้วยรूंน้อยแลใหญ่ อนึ่งอุประไมยหิณูประมา ต่อชมพพฤภษามหิม่า อันประจำทวิปมหิม่า บัตร์สาขาภกหิรัญญ ผลภกาชั้นธอังกรงามอดุลงแล้วด้วยภาญจน แลสถิตยในอุตตรสถานแห่งชมพทวิป นุเนาสมีปเซอภนมหาภุมพศธมพิษฎาร เนากำนุงสถานเดอมพนชมอะหิมวณตประเทศ แล (ภรมศิลป์ภกร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๐)

ข้อความภาษาบาลี (นनुโทปนนทวตฺต) ในนันทุปนันทุสฺตรคําหลวง

เตหิ ปริวาริตอ ภคฺวา รามณฺยฺยจฺทฺทฺตทฺตีเร
อฏฺฐสฺสสฺสกุณฺณชฺรนาเคหิ ปริวาริตอ วีย อสฺตีหตฺตฺตฺตฺตฺต
จฺทฺทฺตวฺวราจฺจ ปาริกฺชาตมฺมุเล ปณฺฑิตฺตมฺมุผลสิลาสเน ตาวตฺตีส-
เทวตาคณปฺริวตฺตฺตอ วีย สกฺโก เทวราชา วิปฺลชฺชทฺตคจฺจ-
ปลฺลวฺงฺกรสมสฺสณฺณนุ วีย รตฺนทฺตพิพฺพฺพฺกฺโข สุวรณฺณสาชาปฺตฺต-
ปฺปฺปฺปลฺลวฺงฺกรวิราชิตอ วีย มหาชมฺพฺพฺกฺโข วิโรจิตฺต.
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๙ – ๑๓๐)

[“พระผู้มีพระภาคอันหมุ่กษัตริย์ทั้งหลายเหล่านั้นแวดล้อม
ทรงสง่างามประดุจพญาช้างฉัททันต์ ซึ่งมีความสูง ๘๐ ศอก อัน
ช้างทั้งหลาย ๘,๐๐๐ ตัวแวดล้อม ณ ฝั่งสระฉัททันต์อันนำ
รินรมย์, ประดุจท้าวสักกะ ผู้เป็นราชาแห่งทวยเทพ แวดล้อม
ด้วยหมู่เทวดาแห่งสวรรค์ดาวดึงส์ บนแท่นหินนามว่า
บัณฑุกัมพล ณ โคนต้นปาริชาติ, ประดุจต้นไม้แก้วอันเป็นทิพย์
อันปกคลุมแล้วด้วยพุ่ม ใบอ่อน หน่อใหญ่น้อย, ประดุจต้นหว่า
ใหญ่อันงามด้วยกิ่ง ใบ ดอก ใบอ่อน หน่อ อันมีสีงามดุจทอง”]

ข้อความภาษาไทยในนันทุปนันทุสฺตรคําหลวงข้างต้นนี้มีเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกับ
เนื้อความใน นนุโทปนนทวตฺต กล่าวคือ เป็นบทเปรียบเทียบภาพสมเด็จพระผู้มีพระภาคที่มี
พระภิกษุสงฆ์แวดล้อม ความเปรียบเทียบนี้นำคุณสมบัติเรื่องความสง่างามโดดเด่นของสมเด็จพระผู้มี
พระภาคที่อยู่ท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์มาเปรียบเทียบกับ ๑) พญาช้างฉัททันต์ที่งดงามโดดเด่น
ท่ามกลางช้างบริวาร ๒) ท้าวสักกะผู้เป็นราชาแห่งทวยเทพทั้งหลาย ๓) ต้นไม้ทิพย์ที่มีพุ่ม ใบอ่อน
และหน่อใหญ่เป็นรัตนชาติ และ ๔) ต้นหว่าใหญ่อันมีกิ่ง ใบ ดอก หน่อเป็นทอง เนื้อความ
ดังกล่าวนี้มีปรากฏในนันทุปนันทุสฺตรคําหลวงกับนนุโทปนนทวตฺต เท่านั้น ในขณะที่เรื่อง
นันทุปนันทุสฺตรคําหลวงอื่น ๆ ไม่มีกล่าวไว้ จึงแสดงให้เห็นว่านันทุปนันทุสฺตรคําหลวงเป็นวรรณคดีที่
แปลมาจาก นนุโทปนนทวตฺต

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบเนื้อความของข้อความภาษาไทยใน
นันทุปนันทุสฺตรคําหลวงกับข้อความภาษาบาลี (นนุโทปนนทวตฺต) ในนันทุปนันทุสฺตรคําหลวง
และเรื่องนันทุปนันทุสฺตรคําหลวงอื่น ๆ จากตัวอย่างที่ยกมาแล้วพบว่า เนื้อความของข้อความ

ภาษาไทยในนันทโฆษิตนันทสูตรคำหลวงมีรายละเอียดตรง/ใกล้เคียงกับนันทโฆษิตนันทสูตรมากที่สุด ทำให้สรุปได้ว่านันทโฆษิตนันทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีแปลที่แปลจากนันทโฆษิตนันทสูตร ถึงแม้เนื้อความในภาษาไทยจะแตกต่างกับเนื้อความของนันทโฆษิตนันทสูตรอยู่บ้าง แต่ความแตกต่างดังกล่าวนี้ น่าจะเกิดจากความแตกต่างด้านภาษา กลวิธีการแปล ตลอดจนการตีความของกวีดังกล่าว ได้อธิบายต่อไปข้างหน้า

๓.๒ ประเภทตัวบทของตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล

๓.๒.๑ ประเภทตัวบทของตัวบทต้นฉบับ

ตามเกณฑ์ประเภทตัวบทของไรส์ นันทโฆษิตนันทสูตรจัดเป็นตัวบทประเภทตัวบทมุ่งรูปแบบ ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธสิริผู้ประพันธ์มิได้มุ่งเพียงเล่าเรื่องพระโมคคัลลานเถระทรมานพยานันทโฆษิตนันทนาคราชเท่านั้น หากแต่มุ่งนำเสนอเนื้อเรื่องดังกล่าวอย่างมีศิลปะ โดยอาศัยรูปแบบที่ก่อให้เกิดสุนทรียลักษณ์ทางภาษา ลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏตลอดทั้งเรื่องจนถือได้ว่าเป็นหน้าที่ทางภาษาหน้าที่หลักในตัวบทวรรณคดีเรื่องนี้ ในขณะที่เนื้อหาหรืออรรถสสารในนันทโฆษิตนันทสูตรเป็นร่องรูปแบบการประพันธ์

หลักฐานที่ยืนยันว่านันทโฆษิตนันทสูตรเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ คือ กลวิธีการใช้ภาษาอย่างมีศิลปะในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. การใช้บทสมาสขนาดยาว

แม้ว่า นันทโฆษิตนันทสูตร จะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคชขเป็นส่วนใหญ่ แต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็มีกลวิธีการใช้ภาษาที่โดดเด่น คือ การใช้บทสมาสขนาดยาวในการประพันธ์ ในคัมภีร์สุไพศาลังการ^๕ ซึ่งเป็นตำราอรรถศาสตร์ฝ่ายบาลีถือว่าการใช้บทสมาสยาวเป็นอรรถการประเภท *คุณ* หรือลักษณะดีเด่นในบทประพันธ์ที่เรียกว่า *ไอชคุณ* (“คุณคือความดีมีใจ”) (แย้มประพัฒน์ทอง, ผู้แปล, ๒๕๐๔: ๗๒) ไอชคุณนี้เป็นคุณข้อสำคัญในงานประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว (คชข) ถึงกับมีการเปรียบเทียบว่า ไอชคุณเปรียบดังเป็นชีวิตของร้อยแก้ว ดังนี้

^๕ สุไพศาลังการเป็นตำราอรรถศาสตร์ฝ่ายบาลี สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นหลังสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยพระสังฆ-
รักขิตชาวลังกา พระคันทสวารากังษีผู้แปลตำราดังกล่าวนี้สันนิษฐานว่า ตำราเล่มนี้แต่งโดยอาศัยตำราอรรถศาสตร์ฝ่าย
สันสกฤตชื่อ *กาวยทรรค* ของทณฺฑินเป็นต้นแบบ (พระคันทสวารากังษี, ผู้แปล, ๒๕๔๖: [๗] – [๒๔])

ไอโซ สมาสพาลุข- เมโส คชชสุส ชีวิต

“ความมีบทสมามาก ชื่อว่า ไอโซคุณ ไอโซคุณนี้เป็นชีวิต
ของร้อยแก้ว” (พระคัมภีร์สาราภิงศ์, ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๒๓๙)

การใช้ข้ออ้างการประเภทไอโซคุณหรือการใช้บทสมขนาดยาวในนวนิยายไทยปนนวนิยาย
ตลอดทั้งเรื่องนับเป็นรูปแบบที่สร้างความงามทางศิลปะหรือสุนทรีย์ลักษณะในวรรณคดีเรื่องนี้ใน
ลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ประการแรก บทสมขนาดยาวในนวนิยายไทยปนนวนิยายเป็นรูปแบบที่สร้างความงาม
ทางวรรณศิลป์ด้วยการใช้รูปภาษาที่มีความยาวเป็นพิเศษ จึงโดดเด่นออกมาจากตัวบท ชวนให้
จดจำ และกระตุ้นให้เกิดการตีความ ซึ่งวิชาวิจารณ์ลีลาศาสตร์เรียกการใช้ภาษาในลักษณะนี้ว่า
foregrounding^๕ พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) ...ปริโคปิตมโนมยทสปารมิตาติ คาพุทตรโยธาพล
นิกาเยน **อมรมานวยกษคนุชพิวิชาธรทานวกุมภณุช**
สีหพยคชคคกุญชรมหีสวราหกโคณสิริโคควยสุภไสณ
สิงคาลตุงครุรูปิจุมกฏอจตุจรจกโกกมคพานรชคร
นงกุลวิฟารอรเคนุทหงสปงโกรวาทกพุกพลาภากาก
เสนกชชคิซุณกนิษรภมรมยุรโกญจกมุพิลมกรททุทภ
นาคมจจกจจปปฏิ อเนกปปรการวณตมหนตภีสนกวิรูป
นิมิตต์ กามวิสัยายตตสกลทิพพมานวนิกรมาริตต์ สุรุจิร
วิซูลตาการนาวาณุณสมุชลชคจกจากปสรโตมรมุส
หลปพพต มหามหิรูปุปรหตถ์ จตุที่ปกเอกปหารปาฐสุสกา
นีลพหลชิตมณุชลคามธาติสุสรพณิกาย์ ปราเชตวา... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๖)

[“(พระองค์) ทรงเอาชนะกองทัพแห่งเจ้าผู้ยืนดีใน
กามธาตุ (วัสวัติมาร) ซึ่งเนรมิตลมฝนให้ตกในคราวเดียวสิ้นสี่
ทวีป มีมือถือพระขรรค์ จักร ธนู ศร โดมร สาก ภูเขาใหญ่และ

^๕ *Foregrounding* คือ การใช้ภาษาที่มีลักษณะโดดเด่นออกมาจากตัวบท ดึงดูดความสนใจ ชวนให้เกิดการจดจำ
และกระตุ้นให้เกิดการตีความ กลวิธีการใช้ภาษาแบบ foregrounding อาจแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ได้แก่ การใช้ภาษาที่
เบี่ยงจากภาษามาตรฐาน (deviation) และการขนานความ (parallelism) (Jeffries and McIntyre, 2010: 31)

แผ่นดินใหญ่มีสี่หลากหลาย มีอาการประจักษ์สายฟ้าที่ส่องแสงสว่าง อันเนรมิตรูปร่างเป็นชนิดต่าง ๆ มีขนาดมหึมาน่าเกลียดน่ากลัว เป็นเทวดา มนุษย์ ยักษ์ คนธรรพ์ วิทยาธร ทานพ กุมภภัณฑ์ ราชสีห์ เสือ แรด ช้าง กระบือ หมูป่า วัวป่า วัว วัวลาน วัวผู้ สุนัข สุนัขจิ้งจอก ม้า เนื้อ ค่าง ลิง หมี หมาใน หมาป่า กวาง ลิง งูเหลือม พังพอน เสือปลา งูใหญ่ หงส์ นกกด นกจากพราว นกยาง นกกระเรียน กา เขี้ยว นกกระสา แร้ง กิन्नร แมลงภู่ นกยูง นกกระเรียน จระเข้ มกร งูน้ำ งูใหญ่ ปลา เต่า เป็นต้น ด้วยกองทัพนักรบผู้แข็งแรงยิ่ง คือ ทศบารมีอันสำเร็จด้วยใจที่ระวังรักษาไว้อย่างหนักแน่น...”]

ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ นอกจากคำกริยา *ปราเซตฺวา* “ทำให้พ่ายแพ้, เอาชนะ” แล้ว คำที่เหลือล้วนเป็นบทสมาสขนาดยาว มีจำนวนทั้งสิ้น ๗ บท ในจำนวนนี้ข้อความที่พิมพ์ตัวหนาคือบทสมาสที่มีความยาวมากที่สุดซึ่งประกอบด้วยศัพท์กว่า ๕๐ ศัพท์ คือ อมร “เทวดา”-มานว “มนุษย์”-ยกุช “ยักษ์”-คนุทพพ “คนธรรพ์”-วิชาธร “วิทยาธร”-ทานว “ทานพ”-กมุภณฺฐ “กุมภภัณฑ์”-สีห “ราชสีห์”-พยคฺช “เสือ”-ขคฺค “แรด”-กฺฤชฺช “ช้าง”-มเหสี “กระบือ”-วราห^๖ “หมูป่า”-โคณสิริ “วัวป่า”-โค “วัว”-คฺวช “วัวลาน”-อฺสุภ “วัวผู้”-โสณ “สุนัข”-สิงคาล^๗ “สุนัขจิ้งจอก”-ตฺรจฺจ “ม้า”-รฺรุ “เนื้อ”-ปฺจฺจ “ค่าง”-มกฺก “ลิง”-อจฺจ “หมี”-ตฺรจฺจ “หมาใน”-โกก “หมาป่า”-มิด “กวาง”-พานร^๘ “สิง”-อชฺคร “งูเหลือม”-นงฺกฺล^๙ “พังพอน”-วิฟาร “แมว”-อฺรคฺนุท “งู”-หฺงฺส “หงส์”-ปฺจฺจโกร^{๑๐} “นกกด”-วาทกพฺก^{๑๑} “นกจากพราว”-^{๑๒} “พลาท”^{๑๓} “นกกระเรียน”-กาค “กา”-เสน

^๖ คือ วราห

^๗ คือ สิงคาล

^๘ คือ ปิจุ

^๙ คือ วานร

^{๑๐} คือ นกุล

^{๑๑}?จฺงฺโกร, จโกรริส เดวิดส์ (Davids and Stede, 2007: 258) ว่า ‘the francolin partridge (Perdix rufa)’

^{๑๒} คือ จาตก

^{๑๓} คือ พก

^{๑๔} คือ พลาทกา

“เหยี่ยว”-กงข^{๑๕} “นกกกระสา”-คิซุฌ “แครง”-กินุนร “กินนร”-ภมร “แมลงภู่”-มยุร^{๑๖} “นกยูง”-โกญจ “นกกกระเรียน”-กุมพิล^{๑๗} “จระเข้”-มกร- “มกร” พุททภ^{๑๘} “งูน้ำ” นาค “งูใหญ่”-มจจ “ปลา”-กจจป “เต่า”-ปฏติ “เป็นต้น”

ประการที่สอง นอกจากความยาวที่ดึงดูดความสนใจได้เป็นอย่างดีแล้ว โฆษกคุณ หรือการใช้บทสนทนาขนาดยาวนับเป็นรูปแบบที่ทำนายผู้อ่าน เพราะผู้อ่านต้องใช้ความสามารถในการแยกศัพท์ในบทสนทนาและหาความสัมพันธ์ทางความหมายระหว่างศัพท์แต่ละศัพท์ในบทสนทนา จึงจะสามารถเข้าใจความหมายที่กวีต้องการสื่อได้ เกี่ยวแก่ประเด็นนี้ แยม ประพัฒน์ทอง อธิบายไว้ว่า

...ในการเรียบเรียงพันธะประเภทความเรียง ต้องกระทำให้เกิดโอชาแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ก็น่าจะเป็นความจริง เพราะความเรียงนั้นหย่อนอยู่แล้วในเรื่องศัพท์รส คือรสของคำ เพราะปราศจากความคล้องจอง หากไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้เกิดความพริ้งเพราะ ก็ทำให้เบื่อได้ ดังนั้น โฆษกคุณจึงจำปรารภนา คือต้องผูกศัพท์ต่าง ๆ เข้าเป็นสมาสยาว ๆ ประดับประดาเข้ามา ผู้อ่านผู้ฟังจำต้องกำหนดแยกบทแยกศัพท์จับเค้าให้ได้ จะอ่านเรื่อยเรื่อยไปเหมือนอ่านกลอนไม่ได้ ต้องขบคิด โฆษกคุณจึงเป็นข้อสำคัญในการแต่งความเรียง... (แยม ประพัฒน์ทอง, ผู้แปล, ๒๕๐๔: ๗๒)

ประการที่สาม บทสนทนาขนาดยาวบางบทใน *นุไทปนนุทตฤยง* มีความสัมพันธ์กับการสื่อความหมายหรือสารในตอนนั้น ๆ อีกด้วย เช่น ในคำประพันธ์ (๑) ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขณะทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อการตรัสรู้ถูกพญาวัวสวดดีมารยกกองทัพมาต่อสู้เพื่อชิงโพธิบัลลังก์นั้น การใช้บทสนทนาขนาดยาวสัมพันธ์กับการสื่อความหมายเรื่องความยิ่งใหญ่และน่าสะพรึงกลัวของกองทัพพญามารที่กระทำต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและช่วยสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทางอ้อม ดังนี้

^{๑๕} คือ กัก, กงก

^{๑๖} คือ มยุร

^{๑๗} คือ กุมพิล

^{๑๘} พุททภ (ส. ทูณทุภ) วิธ เดวิดส์ (Davids and Stede, 2007: 328) ว่า ‘a water-snake, salamander’

บทสวดในคำประพันธ์ตอนนี้มีทั้งสิ้น ๗ บท ได้แก่

- (ก) ปริโคปิตมโนมยทสปารมิตาติ ["คือ ทศบารมีอันสำเร็จด้วยใจที่ระวังรักษาไว้
อย่างรอบด้าน"]
- (ข) คาพุทตรโยธยาพลนิกาเยน ["ด้วยกองทัพนักรบผู้แข็งแรงยิ่ง"]
- (ค) อมรमानวยกษคนุทพิวิชาทรทานวภูมิภณุสตีหพยคฺชคฺคฺกญฺชรมหีสวราห
โคณสิริโคคฺควยฺสภโสณสิญฺคาลตฺตฺรจฺจ
รณงฺกฺลวิฟารคฺชฺเรทฺต
ภมรมยฺรโกณฺจ
ยักษฺ คณธรรพฺ วิทยาทร ทานพ กุมภันท์ ราชสีห์ เสือ แรด ช้าง กระบือ หมูป่า
วัวป่า วัว วัวลาน วัวผู้ สุนัข สุนัขจิ้งจอก ม้า เนื้อ ค่าง ลิง หมี หมาใน หมาป่า
กวาง ลิง งูเหลือม พังพอน เสือปลา งูใหญ่ หงส์ นกกด นกจากพราก นกยาง
นกกระเรียน กา เขี้ยว นกกระสา แร้ง กิन्नร แมลงภู่ นกยูง นกกระเรียน
จระเข้ มกร งูน้ำ งูใหญ่ ปลา เต่า เป็นต้น"]
- (ง) อเนกุปการวณฺตมฺหนฺตภิสฺนกวินฺรูปรูปนิมิตฺ ["อันเนรมิตรูปร่างเป็นชนิด
ต่าง ๆ มีขนาดมหึมาน่าเกลียดน่ากลัว"]
- (จ) กามวิศยายตฺตสฺกทพิพฺพมานวนิกรมาริตฺ ["สังหารหมู่เทวดามนุษย์ทั้งปวงอัน
ติดอยู่ในกามวิสัย"]
- (ฉ) สุรฺจิริวิชฺลตการณานาวณฺณสมฺมุขลคฺคจฺกจฺกจาปสรโตมรมุสลหฺลปพฺตมหา
มฺหิรฺอุปฺพรหฺตฺถํ ["มีมือถือพระขรรค์ จักร ธนู ศร โคมร สาก มีสีหลากหลาย มี
อาการประดุจสายฟ้าที่ส่องแสงสว่าง"]
- (ช) จตฺต
กองทัพแห่งเจ้ากามธาตุ (พญาวัดวิธิมาร) เป็นกระบวนแห่งชัยชนะที่
หนาแน่น บันดาลลมและท่าฝนพร้อมกันทั้งสี่ทวีป"]

ในจำนวนบทสวดขนาดยาวทั้ง ๗ บทนี้ มีบทสวดที่ใช้พรรณนากองทัพพญา
मारถึง ๕ บท คือ ข้อ (ค) – (ช) บทสวด (ค) และ (ง) พรรณนาภาพกองทัพพญาमारเนรมิตตน
เป็นสัตว์ต่าง ๆ อันมีรูปร่างน่ากลัว บทสวด (จ) และ (ฉ) พรรณนาภาพกองทัพพญาमारถืออาวุธ
ต่าง ๆ ส่วนบทสวด (ช) พรรณนาภาพท่าฝนที่กองทัพพญาमारเนรมิต

บทสมาส (ค) – (ช) นี้มีความยาวมาก ความยาวของบทสมาสในตอนนี้นำช่วยให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความน่าสะพรึงกลัวของกองทัพพญามาร ทั้งปริมาณที่มาก ขนาดที่ใหญ่โตมโหฬาร ความดุร้ายทารุณ และความน่าเกลียดน่ากลัวสยดสยองที่หนุนเนื่องเข้าโจมตีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างไม่ขาดสาย ความ *มากมาย* ในบทพรรณานี้สัมพันธ์กับความยาวของบทสมาสที่ทำให้ผู้อ่านต้องใช้ความรู้ความสามารถประกอบกับความเพียรพยายามและความอดทนในการแยกศัพท์และหาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของศัพท์แต่ละศัพท์ในบทสมาส การที่ผู้อ่านต้องพยายามแยกบทสมาสขนาดยาวจึงเหมือนกับการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องผจญกองทัพพญามารที่หนุนเนื่องเข้ามาหวังจะทำอันตรายอย่างไม่ขาดสาย การใช้บทสมาสขนาดยาวในตอนนี้จะสอดคล้องกับการสื่อสารความเรื่องความยิ่งใหญ่ของพญามารเองและมารเสนากักระทำต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม บทสมาส (ก) และ (ข) ถึงแม้จะเป็นบทสมาสขนาดยาว แต่เมื่อเปรียบเทียบกับบทสมาสที่เหลือก็ถือว่าสั้นกว่า บทสมาสทั้งสองนี้กล่าวถึงกองทัพที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ต่อสู้กับกองทัพพญามาร คือ ทศบารมี การใช้บทสมาสขนาดสั้นกว่านี้ช่วยสื่อความหมายในเชิงสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในทางอ้อม กล่าวคือ เป็นการแสดงว่าแม้ว่ากองทัพพญามารจะมีจำนวนมากสักเพียงใด และกระทำต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างทารุณเพียงใด แต่ก็ไม่อาจเอาชนะกองทัพคือทศบารมีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญได้ ในส่วนของผู้อ่าน เมื่อสามารถแยกศัพท์ในบทสมาส (ค) – (ช) ได้ และอ่านไปจนถึงกริยา *ปราเขตวา* “เอาชนะ (absolute)” ย่อมเกิดความรู้สึกเทียบได้กับการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเอาชนะกองทัพพญามารได้ เพราะการแยกบทสมาสขนาดหลายบทเช่นนี้ต้องอาศัยสมาธิสูงกว่าการอ่านคำสั้น ๆ การแยกบทสมาสขนาดยาวได้จึงเปรียบเสมือน *ชัยชนะ* ของผู้อ่าน ความยาวของบทสมาส ความหมายที่กวีต้องการสื่อมายังผู้อ่าน และวิธีการถอดรหัสของความหมายดังกล่าวจึงสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงแสดงให้เห็นว่า การใช้บทสมาสขนาดยาวหรือโอชคุณในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดสุนทรียลักษณ์ในบทประพันธ์ได้อย่างแยบคาย

ประการสุดท้าย ในภาษาบาลี สมาสเป็นกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อพรรณนาความและเปรียบเทียบวิธีหนึ่ง การผูกศัพท์เข้าเป็นบทสมาสขนาดยาวจึงเอื้อต่อการพรรณนาความเพื่อให้รายละเอียด สร้างจินตภาพ และการนำเสนอความคิดเชิงเปรียบเทียบให้ละเอียดลออแจ่มชัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในนनुโทปนนุทตฤฎฐปรากฎการใ้บพสมาสขนาดยาวเพื่อพรรณนาความในเชิงการให้รายละเอียดและสร้างจินตภาพ ตลอดจนนำเสนอความคิดเชิงเปรียบเทียบตลอดทั้งเรื่อง ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างประกอบ ดังนี้

- (๒) สัพพตตชจิตตสุวณฺณรชฎาชเนสุ ["ในภาชนะเงินทอง (ทั้งหลาย) ที่ฝังด้วยรัตนชาติทั้งปวง"] (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗)
- (๓) นานาวิธรัตนวิจิตรโกฏิสตสหัสสมณฺ ["มีพิงพานขนาดใหญ่ แสนโกฏีอันวิจิตรไปด้วยรัตนชาติต่าง ๆ นานา"] (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๖)
- (๔) สมุพาทภวทุคฺคมทุธานปฺปภวอติมฺภุมิจฺฉาทิฏฐิวินปาทปฺลตาทาลํ ["ซึ่งเถาเครือไม้ในป่าคือมิจฉาทิฐีอันหนายิ่งที่เกิดจากการถือทางอันยากและคับแคบ"] (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๙)
- (๕) นิลวณฺณภมรฎฐฺนิภนยนยมกราชิตํ ["ซึ่งดวงตาทั้งคู่ที่ (ดำ) แวววาวประดุจสีด้าของแมลงภู่"] (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๗)

จากตัวอย่างข้างต้น (๒) และ (๓) เป็นตัวอย่างบทสมาสขนาดยาวที่ใช้พรรณนาความในเชิงการให้รายละเอียดและสร้างจินตภาพ ส่วน (๔) และ (๕) เป็นบทสมาสขนาดยาวที่ใช้ในการนำเสนอความคิดในเชิงเปรียบเทียบ (เกี่ยวแก่ประเด็นหลังนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายอย่างละเอียดในหัวข้อต่อไป)

กล่าวโดยสรุป การใ้บพสมาสขนาดยาวหรือการใ้ขอลังการประเภทโอชคุณ นับเป็นกลวิธีการใ้ภาษาที่โดดเด่นประการหนึ่งในนनुโทปนนุทตฤฎฐ กลวิธีการใ้ภาษาดังกล่าวนี้ นับเป็นรูปแบบที่ผู้ประพันธ์บรรจงสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสร้างสุนทรียลักษณ์ในบทประพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

ข. การใ้ความเปรียบเทียบ

การใ้ความเปรียบเทียบจัดเป็นกลวิธีการใ้ภาษาอีกประการหนึ่งในนनुโทปนนุทตฤฎฐที่ แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นตัวบทประเภทมุ่งรูปแบบ เมื่อพิจารณาตามหลักออลังการศาสตร์

ในคัมภีร์สุไพธาลังการแล้ว อาจจำแนกลักษณะความเปรียบในวรรณคดีเรื่องนี้ได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ *อุปมา* และ *อุปกะ*

อุปมาเป็นอสังการฝ่ายความหมาย (อตุถาลงการ) ประเภทหนึ่งที่เกิดจากการนำสิ่งสองสิ่งมาเปรียบเทียบกัน สิ่งที่ถูกเปรียบเรียกว่า *อุปเมยฺย* สิ่งที่น่ามาเปรียบเรียกว่า *อุปมาน* โดยที่ทั้งสองสิ่งนี้มีคุณสมบัติบางประการที่คล้ายหรือร่วมกันซึ่งเรียกว่า *สธมฺมตฺต* ดังที่คัมภีร์สุไพธาลังการอธิบายไว้ว่า

อุปมานูปเมยฺยานํ สธมฺมตฺตํ สียูปมา

ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ (ตัวเปรียบ)

กับอุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบ) ชื่อว่า อุปมา (พระคัมภีร์สุไพธาลังการ, ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๓๖๔)

ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๓๖๔)

นอกจากนี้ยังอาจมีคำที่แสดงความเปรียบเทียบ หรือ *อุปมาไซตก* เช่น *ฉิว วา ตูลย “เหมือน”* เป็นต้น (พระคัมภีร์สุไพธาลังการ, ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๓๖๔)

ส่วนอุปกะเป็นอสังการฝ่ายความหมาย (อตุถาลงการ) อีกประเภทหนึ่ง มีลักษณะคล้ายกับอุปมา แต่ต่างกันตรงที่อุปกะไม่ได้เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง แต่เปรียบเทียบว่าสิ่งสองสิ่งนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ดังที่คัมภีร์สุไพธาลังการกล่าวไว้ว่า

อุปมานูปเมยฺยานํ อภทฺตสฺส นีรूपนา

อุปมาว ตีโรฎฺต- เกทา รุปกมฺจฺจเต.

“อุปมาที่มีความต่างกันถูกปิดไว้ เพราะยกขึ้นสู่ความไม่

ต่างกันแห่งอุปมานะและอุปไมย ท่านเรียกว่า *อุปกะ*” (พระคัมภีร์

สุไพธาลังการ, ผู้แปล, ๒๕๔๖: ๔๓๐)

ใน *นุทโชนนุทตฺต* มีการใช้อสังการแบบอุปมาและอุปกะอยู่ตลอดทั้งเรื่องเพื่อสร้างจินตภาพอันงดงามและเพื่อสื่อความคิดบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น

(๖) ตทา จุตรสตีโยชนสตสทสุสโยชนบุปมาณํ สีนรุโน ฆนุํ
สพุสตุตทานํ ราคทหนุสสุสเทนคฺคินา กปฺปทหนสมยํ วีย
สมนุตปชฺชลิตเมว อโหสิ. (กรรมคิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๙)

[“ในกาลนั้น เขาสิเนรุซึ่งมีขนาดประมาณแสนแปดหมื่น
สี่พันโยชน์ได้ลุกโผลงเป็นไฟไปทั่วราวกับสมัยที่ไฟไหม้ (คราว
สิ้น) กัป เพราะไฟที่หนาขึ้นจากไฟคือรากะแห่งสรรพสัตว์
ทั้งหลาย”]

คำประพันธ์ (๖) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระมหาโมคคัลลานเถระซึ่งเนรมิตตนเป็น
พญานาคกับพญานันโทปนันทนาคราชบันดาลไฟต่อสู้กัน กวีใช้อุปมาลงการสร้างจินตภาพความ
รุนแรงของเปลวไฟที่ไหม้เขาพระสุเมรุว่าร้อนแรงลุกโชนราวกับไฟล้างโลกในคราวกัลป์วินาศ ความ
เปรียบดังกล่าวนี้มีอุปเมื่อย คือ ไฟที่ไหม้เขาพระสุเมรุ มีอุปมาน คือ ไฟล้างโลกคราวกัลป์วินาศ
คุณสมบัติที่ทั้งสองสิ่งนี้มีร่วมกัน (สธมุตต) คือ ความร้อนแรงโชติช่วง และมีอุปมาโชตกหรือคำ
แสดงความเปรียบคือ วีย

การใช้อุปมาลงการดังกล่าวนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพว่าพระโมคคัลลานเถระ
และพญานันโทปนันทนาคราชมีอิทธิฤทธิ์มากเพียงใด นอกจากนี้ยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกตื่นเต้นชวนให้
ติดตามเรื่องราวต่อไปว่าการต่อสู้ครั้งนี้ผู้ใดจะได้รับชัยชนะ

นอกจากอุปมาลงการแล้ว ยังปรากฏการใช้รูปกาลังการด้วย กล่าวคือ กวี
เปรียบเทียบรากะ^{๑๙}ของสัตว์โลกว่าเป็นไฟ (ราคทหน-) ความเปรียบดังกล่าวนี้ถ่ายทอดความคิดที่
เป็นมีลักษณะนามธรรม (รากะ) ให้มีลักษณะเป็นรูปธรรม (ไฟ) ทำให้ผู้อ่านเห็นโทษของรากะว่ามี
คุณสมบัติเหมือนไฟ คือทำให้ผู้ที่มีรากะรู้สึกเร่าร้อนเหมือนถูกไฟเผา และรากะของสรรพสัตว์นี้เอง
ที่เป็นเหตุให้เกิดไฟล้างกัป การใช้ความเปรียบดังกล่าวนี้จึงเป็นอุปมาสั่งสอนธรรมเรื่องโทษของ
รากะอย่างแยบคาย

(๗) อถ สตุถา...อมิตุต^{๒๐}สมุภารานิพุพตุตี สํสาร
ทุกุขกณฺณสุลาทิปริตปิตสกลโลกกณฺณวิวรามตรสปริสสิญฺจมาน

^{๑๙} รากะ “ความกำหนด, ความติดใจหรือความข้อมใจติดอยู่, ความติดใคร่ในอารมณ์” (พระพรหมคุณาภรณ์,

๒๕๕๓: ๓๔๐)

^{๒๐} คือ อมิต “ไม่มีกำหนด, วัดมิได้”

มิว อติมธุตริ อฏฐุงคสมนุนาคตฺ พุรหุมโฆลฺ โฆลิตฺวา... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๐)

[“ลำดับนั้น พระศาสดา...ทรงเปล่งพระสุรเสียงประดุจ
ลำเนียงแห่งพรหมอันอุดมไปด้วยองค์แปด อันไพเราะยิ่ง ประดุจ
น้ำอมฤตอันพระองค์ทรงรดอยู่ในช่องหูของสัตว์โลกทั้งปวงผู้เร่า
ร้อนทรมาณจากไม้แหลมในหูกคือสังสารทุกข์ อันบังเกิดจากการ
สังสมสัมภาระมานับไม่ถ้วน...”]

คำประพันธ์ (๗) กล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังพญานันโทปนันทนาคราชปราศัย
และเข้ามาขอขมาต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตอนนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่ง
สอนพญานันโทปนันทนาคราช กวีใช้ความเปรียบ ๒ แห่ง แห่งแรกเป็นอุปมาลงการเปรียบเทียบ
พระสุรเสียงของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (อุปเมยฺย) ว่าไพเราะยิ่งประดุจพระลำเนียงของ
พรหม (อุปมาน) โดยคุณสมบัติที่มีร่วมกัน (สธมฺมตฺต) คือ คุณลักษณะ ๘ ประการ (อฏฐุงค-
สมนุนาคตฺ)^{๒๑} ส่วนความเปรียบแห่งที่สองเป็นการเปรียบเทียบความไพเราะของพระสุรเสียงของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งทรงใช้แสดงธรรมกับน้ำอมฤต ความเปรียบตอนนี้ประกอบด้วยอลงการ
ประเภทอุปมาและอุปกะ กล่าวคือ กวีใช้อุปมาลงการเปรียบเทียบพระสุรเสียงที่ไพเราะ (อุปมาน)
ว่าเหมือนกับน้ำอมฤต (อุปเมยฺย) มีคำแสดงการเปรียบเทียบ (อุปมาโชตก) คือ อิว คุณสมบัติที่มี
ร่วมกันระหว่างอุปเมยฺยและอุปมาน (สธมฺมตฺต) คือ ความสามารถในการดับความทุกข์ทรมาณ
และใช้รูปกอลงการเปรียบเทียบความทุกข์ทรมาณอันเกิดแต่การเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารทุกข์
ว่าเป็นไม้แหลมที่แทงอยู่ในหูของสัตว์โลก น้ำอมฤตช่วยดับความทุกข์จากไม้แหลมที่แทงอยู่ในหู
ของสัตว์โลก ส่วนพระสุรเสียงอันไพเราะที่ทรงสั่งสอนพระธรรมช่วยนำสัตว์โลกให้พ้นจากสังสาร
ทุกข์ (คือบรรลุมฤตบพหรือพระนิพพาน)

การใช้ความเปรียบเป็นชุดในคำประพันธ์ (๗) นี้ช่วยถ่ายทอดเนื้อหาที่มีลักษณะ
เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
และพระสัทธรรมอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่าความเปรียบเหล่านี้ล้วนกล่าวถึงคุณวิเศษของสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในเชิงกายภาพ คือ พระสุรเสียง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าทรงมีพระคุณลักษณะเหนือสามัญมนุษย์ และในเชิงคุณสมบัติภายใน คือ พระสัทธรรมที่

^{๒๑}เสียงของพรหมมีความไพเราะ ๘ ประการ ได้แก่ ๑) แจ่มใส (วิสุตฺตฺต) ๒) ชัดเจน (วิญญฺญฺย) ๓) นุ่มนวล (มณฺฑ) ๔) น่าฟัง (สวณฺย) ๕) กลมกล่อม (พินฺนุ) ๖) ไม่พร่า (อวิสารี) ๗) ลึก (คฺมกฺโร) และ ๘) กังวาน (นินฺนาที) (สุตฺต. ที. ๑๐/๑๙๘/ ๑๖๒; สุตฺต. ที. (บาลี) ๑๐/๑๙๘/๒๔๑)

สามารถพาสัตว์โลกให้ล่วงพ้นสังสารทุกข์ได้ การใช้อลังการทางภาษานำเสนอภาพอื่นไม่เพียงประสงค์ของสังสารทุกข์เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความหวาดกลัวควบคู่กับการนำเสนอคุณวิเศษของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสัทธรรมจึงก่อให้เกิดพลังโน้มน้าวใจอันทรงประสิทธิภาพ คำประพันธ์ดังกล่าวนี้จึงนับเป็นศิลปะการใช้ภาษาชั้นสูง

การนำเสนอความคิดเชิงเปรียบเทียบโดยใช้อลังการประเภทอุปมาและรูปกะจัดเป็นการใช้ภาษาที่ไม่ตรงไปตรงมา กล่าวคือ ผู้อ่านต้องตีความจึงจะเข้าใจความหมายที่กวีต้องการสื่อสารได้ สุไพศาลังการเรียกการใช้ภาษาในลักษณะนี้ว่า *วุงกุตุติ* “ถ้อยคำที่กล่าวโดยอ้อม” อุปมาลังการและรูปาลังการใน *นनुโทปนนุทวตุฎุ* จึงจัดเป็นรูปแบบสำคัญอีกประการหนึ่งในวรรณคดีเรื่องนี้

ทั้งการใช้บทสมานขนาดยาวและการใช้ความเปรียบนั้นปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่องอันแสดงให้เห็นว่า *นनुโทปนนุทวตุฎุ* ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อเล่าเรื่องพระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเท่านั้น หากแต่มุ่งนำเสนอเรื่องดังกล่าวอย่างซับซ้อนและมีศิลปะโดยอาศัยกลวิธีการใช้ภาษาทั้งสองประการดังที่ได้อธิบายมาแล้ว กลวิธีการใช้ภาษาเหล่านี้จึงจัดเป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดสุนทรียลักษณ์ในตัวบท ด้วยเหตุผลทั้งหมดนี้จึงสรุปได้ว่า *นनुโทปนนุทวตุฎุ* เป็นตัวบทประเภทตัวบทมุ่งรูปแบบ

๓.๒.๒ ประเภทตัวบทของตัวบทแปล

เมื่อพิจารณานันโทปนันทสูตรคำหลวงแล้วพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล *นันโทปนันทสูตรคำหลวง* เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบเช่นเดียวกันกับ *นनुโทปนนุทวตุฎุ* ซึ่งเป็นตัวบทต้นฉบับ หลักฐานที่แสดงว่า *นันโทปนันทสูตรคำหลวง* เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ ได้แก่

ก. การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ

คำว่า *ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ* ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึง “ศัพท์ที่มักไม่ปรากฏในทำเนียบภาษาพูดหรือภาษาเขียนแบบสามัญ”^{๒๒}

ผู้วิจัยมีหลักการพิจารณา คือ ศัพท์ที่จัดว่าเป็นศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษมีลักษณะข้อใดข้อหนึ่งเป็นอย่างน้อยในบรรดาลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑) เป็นศัพท์ที่มีที่มาจากคำภาษาต่างประเทศ โดยมีคำไวพจน์เป็นคำไทยแท้ซึ่งอาจใช้แทนได้ เช่น คำที่มีความหมายว่า “(จำนวน) สาม” มีหลายคำ เช่น *สาม* *ตรี* *ไตร* คำว่า *ตรี* และ *ไตร* น่าจะเป็นศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ เพราะเป็นคำที่ยืมจากคำภาษาสันสกฤตว่า *ตรี* และ *ไตร* ตามลำดับ และมีคำไทยแท้ว่า *สาม* ใช้แทนได้ เป็นต้น

๒) เป็นศัพท์ที่มีวิธีการประกอบรูปซับซ้อน เช่น การสมาส การเชื่อมเสียง (สนธิ) การเปลี่ยนแปลงเสียง (แผลง) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น คำว่า *ภิกษุภิกษุณนยาติ* “มีภิกษุและภิกษุณีเป็นอาทิ” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๓) จัดเป็นศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพราะมีการแผลงคำว่า *ภิกษุ* > *ภิกษุ*, *ภิกษุณี* > *ภิกษุณี* และมีการสนธิระหว่างคำว่า *ภิกษุ*+*ภิกษุณี*+*อาทิ* > *ภิกษุภิกษุณนยาติ* เป็นต้น

๓) กรณีเป็นคำไทยแท้หรือคำที่ไม่ทราบที่มาแน่ชัด ในภาษาไทยปัจจุบันเป็นคำที่ไม่ค่อยนิยมใช้ในภาษาสามัญ และมีคำไวพจน์ซึ่งเป็นคำไทยใช้แทนได้ เช่น คำว่า *แห่ง* และ *ของ* เป็นคำไวพจน์กัน แต่คำว่า *แห่ง* ไม่ค่อยนิยมใช้ในภาษาสามัญ จึงจัดเป็นศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ

ในนั้น *ไทปนันทสูตรคำหลวง* มีการใช้ศัพท์ในทำเนียบพิเศษตลอดทั้งเรื่อง ส่วนใหญ่มักเป็นคำยืมภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะคำยืมภาษาสันสกฤตและบาลี ส่วนคำยืมภาษาเขมรมีเป็นจำนวนน้อยกว่าคำยืมภาษาสันสกฤตและบาลี คำยืมเหล่านี้อาจเป็นคำทับศัพท์ หรือ

^{๒๒} อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (๒๕๕๐: ๑๔๘) อธิบายความหมายของ *ทำเนียบภาษา* (register) ไว้ว่า “ทำเนียบภาษาเป็นคำกลาง ๆ หมายถึงวิชาภาษาประเภทหนึ่งที่ต่างจากวิชาภาษาประเภทอื่นโดยการใช้ *ภาษากฎหมาย* *ภาษาโฆษณา* *ภาษาวิชาการ* ฯลฯ ต่างก็เป็นทำเนียบภาษาประเภทต่าง ๆ...” คำว่าทำเนียบภาษา มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า *วจนลีลา* (style) มาก แต่ “...การแบ่งประเภทของทำเนียบภาษาดูเหมือนจะไม่มีขีดจำกัดเท่าการแบ่งประเภทวจนลีลา ทำเนียบภาษาจะแบ่งเป็นกี่ประเภทก็ได้ แล้วแต่เกณฑ์ที่จะใช้แบ่ง อาจแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ เช่น *ภาษาโทรทัศน์* *ภาษาโฆษณา* *ภาษาเป็นทางการ* ฯลฯ หรืออาจแบ่งประเภทย่อย ๆ ที่เฉพาะเจาะจงให้แคบลงไปอีกก็ได้ เช่น *ภาษาโฆษณาทางโทรทัศน์* *ภาษาที่ใช้กล่าวสุนทรพจน์ต่อหน้านักวิชาการ* เป็นต้น ส่วนการจำแนกภาษาเป็นวจนลีลา เป็นการมองภาษาจากมุมมองของรูปแบบทางภาษาเอง แต่ความแตกต่างของรูปแบบเหล่านั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยการใช้ภาษาในสังคม...” (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, ๒๕๕๐, ๑๔๘)

อาจมีการเปลี่ยนแปลงรูปคำทั้งแบบคำแผลงและคำสมาสทั้งที่มีและไม่มี การเชื่อมเสียง (สนธิ) ส่วนคำไทยแท้และคำที่ไม่ทราบที่มาแน่ชัดมีจำนวนน้อยกว่ามาก ตัวอย่างเช่น

(๘) ในกาลนั้น อันว่าพระมหากัสสปเถระ ยังกมเลนทริย
จิตร อันมิศรด้วยกิเลสลามก แลตกแต่งโลเกีย บมีเปนประโยชน์
ทั้งปวง อันสถิตยในทรวงแห่งพระองค์ ประดูคงคาอันมากใน
มหาสมุทร ให้แห่งสิ้นสุดด้วยพระอริยมัคค อันมานลักษณะ
ประสัษฐ ประดูนถรรพัตติสุรียา เมื่อกัลปาพินาศ รัตศโม
ภาษทั้งปวง ถ้วนห้าดวงนถุชฌ์ ชลกานุงสมุทรมาน เมื่อ
โลกานดราย ฉิบหายด้วยอัคยา ชกุลธรรมมรรคาธิกชยาน
ชกพาเอาบริพารแห่งพระองค์ อันฉำรงธรรมวิสุทธิ มาล้อม
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่ แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๙)

ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในคำประพันธ์ข้างต้นมีดังนี้ (จำแนกตามที่มาและวิธีการสร้างคำ)

- คำยืมภาษาสันสกฤต ได้แก่ มิศร สถิตย
- คำยืมภาษาสันสกฤตและบาลี ได้แก่ คงคา ชล
- คำยืมภาษาบาลี ได้แก่ ลามก วิสุทธิ สุรียา
- คำยืมภาษาเขมร ได้แก่ ทรวง กานุง มาน
- คำแผลงจากคำภาษาสันสกฤตและบาลี ได้แก่ ประสัษฐ นถรรพัตติ นถุชฌ์
อัคยา
- คำยืมภาษาสันสกฤตและบาลีแบบสมาส ได้แก่ กมเลนทริยจิตร รัตศโมภาษ
โลกานดราย ธรรมมรรคาธิกชยาน
- คำไทยแท้ ได้แก่ แห่ง
- คำที่ไม่ทราบที่มาแน่ชัด ได้แก่ ฉำรง

ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเหล่านี้อาจใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาสามัญแทนได้ เพราะมีความหมายเหมือนกัน แต่กวีก็ทรงนิยมใช้ศัพท์กลุ่มแรกมากกว่า แม้กระทั่งศัพท์บางหมวดที่มีได้เป็นคำบอกเนื้อความ เช่น บุพบท กวีก็ทรงเลือกใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ เช่น ทรงใช้ แห่ง แทน ของ เลอ แทน เหนือ, บน กานุง แทน ใน สมิป แทน ใกล้ เป็นต้น การที่กวีเจตนาใช้ศัพท์

เหล่านี้อาจอธิบายได้ว่า ศัพท์เหล่านี้มี *สถานภาพพิเศษ* บางประการเช่น ให้ความรู้สึกที่ขลังหรือศักดิ์สิทธิ์กว่าศัพท์ในทำเนียบภาษาสามัญ จึงเหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการแปลวรรณคดีศาสนา ช่วยหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำกันอันอาจทำให้รู้สึกน่าเบื่อ หรือช่วยสร้างเสียงสัมผัสในคำประพันธ์ เป็นต้น (ผู้วิจัยจะอธิบายโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า) การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษนี้จึงเป็นกลวิธีการใช้ภาษาที่ช่วยสร้างสุนทรียลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องนี้ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจำนวนมากอย่างมีนัยสำคัญในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันว่า *นันทโศปนิทสุตรคำหลวง* เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ

ข. การแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาว

การใช้คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาวในการแปล *นันทโศปนิทสุตรคำหลวง* เป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงว่า *นันทโศปนิทสุตรคำหลวง* เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ เนื่องจากร้อยกรองเป็นการใช้ภาษาที่แปลกออกไปจากภาษาที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน (defamiliarisation) เพราะร้อยกรองมีข้อกำหนดทางชั้นลักษณ์ เช่น สัมผัส คณะ เป็นต้น

ร่ายยาวเป็นคำประพันธ์ที่ไม่กำหนดจำนวนวรรคและจำนวนคำในแต่ละวรรคอย่างเคร่งครัด วรรคหนึ่ง ๆ อาจมี ๕ – ๖ คำ หรือ ๖ – ๗ คำ หรืออาจมากกว่านี้ก็ได้ คำสุดท้ายของแต่ละวรรคส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคถัดไป คำที่รับและส่งสัมผัสนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องรูปวรรณยุกต์เหมือนร่ายอื่น ๆ (พระยาอุปกิตศิลปสาร, ๒๕๔๕: ๔๒๒)

คำในแต่ละวรรคของร่ายยาวใน *นันทโศปนิทสุตรคำหลวง* มีจำนวนไม่แน่นอน บางวรรคมีจำนวนคำน้อยเพียง ๓ – ๔ คำ เช่น *ในกาลนั้น ดับกาลนั้น ในกาลเมื่อใกล้* เป็นต้น ส่วนใหญ่มักปรากฏตอนต้นบทของร่าย ในขณะที่บางวรรคมีจำนวนคำตั้งแต่ ๑๐ – ๒๐ คำ เช่น *อันว่า สมเด็จพระองค์ศรีไสยดรรชนีรพีพงษ์ ซึ่งพระนพโลกกุดดรรชนีทั้งเก้าแลพระปริยัติธรรมเจ้าทั้งหลาย* เป็นต้น เป็นต้น นอกจากนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงนิยมจบบทร่ายยาวใน *นันทโศปนิทสุตรคำหลวง* ด้วยคำสร้อย ได้แก่ *แล เทอญ นี้เลย ดังฤา* เป็นต้น (อรอนงค์ พัดพาดิ, ๒๕๒๒: ๑๑๔ – ๑๑๕)

ด้วยเหตุที่คำประพันธ์ประเภทร่ายยาวมีข้อบังคับเรื่องการแบ่งวรรคและสัมผัสระหว่างวรรค คำประพันธ์จึงมีเสียงเสนาะ สละสลวย ไม่ห้วน การใช้ร่ายยาวจึงทำให้ตัวบทมีสุนทรียลักษณ์ทางด้านเสียงเด่นกว่าการใช้ภาษาร้อยแก้ว ยิ่งไปกว่านั้นเสียงสัมผัสระหว่างวรรคยังช่วยดึงดูดความสนใจและติดตามตัวบทได้ดีกว่าภาษาประเภทร้อยแก้ว การใช้ร้อยกรองประเภท

รายยาวจึงจัดเป็นการใช้ภาษาแบบ foregrounding อันนับเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของตัวบทมุ่งรูปแบบ

ค. การเล่นเสียงสัมผัสในวรรค

แม้ว่านันทโศปนนทสูตรคำหลวงแต่งเป็นรายยาวซึ่งมีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์คือการแบ่งวรรคและสัมผัสระหว่างวรรค แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสร้างเสียงสัมผัสในวรรคเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากสัมผัสระหว่างวรรค สัมผัสในวรรคมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ตัวอย่างเช่น

(๙) ...แม่แลเพลงอนันโสโต บมิได้ไพโรจโชตนา ด้วยวาตา
อันพานพัต คือมัจฉรรยชิงชัง บมียังให้เกอดด้วยโทษะ อันโลโก
แลมูวเมมา แลทรมานเขาด้วยมานะ ด้วยสุภาวะอาตมภาพ...
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๗)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้มีการเล่นเสียงสัมผัสในวรรคทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระในวรรค ได้แก่ แม่-แล, ได้-ไพ(โรจ), (ไพ)โรจ-โชต(นา), วา-ตา, โท-ษะ, โล-โก ส่วนสัมผัสพยัญชนะในวรรค ได้แก่ พาน-พัต, (มัจ)ฉรรย-ชิง-ชัง, มูว-เมมา, (ทร)มาน-มา(นะ), (สุ)ภา(วะ)-(อาตม)ภาพ

สัมผัสสระในวรรคบางคู่ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้มีลักษณะเด่น คือ มีเสียงเดียวกันกับคำส่งสัมผัสในวรรคก่อนหน้า เช่น โสโต---(ไพ)โรจ-โชต(นา), โท-ษะ---โล-โก เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดเสียงสัมผัสสระเสียงเดียวกันต่อเนื่องเป็นทอด ๆ จากวรรคก่อนหน้าและวรรคเดียวกัน

การเล่นเสียงสัมผัสในวรรคนี้เรื่องนี้นับว่ามีไม่เรื่องง่าย เนื่องจากกวีต้องคำนึงถึงการถ่ายทอดเนื้อความภาษาบาลีในตัวบทต้นฉบับด้วย ด้วยเหตุนี้คำที่กวีสรรมาใช้แปลตัวบทภาษาบาลีจึงต้องทั้งสามารถถ่ายทอดเนื้อความและก่อให้เกิดเสียงสัมผัสด้วย (ผู้วิจัยจะอธิบายประเด็นนี้โดยละเอียดเมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางวจนลีลา)

การเล่นเสียงสัมผัสในวรรคทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะนี้ปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่อง ทำให้คำประพันธ์มีความสละสลวยมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดเสียงเสนาะในคำประพันธ์

การเล่นเสียงสัมผัสสระและพยัญชนะในวรรคจึงจัดเป็นรูปแบบสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทรียลักษณ์ในนันทโศปนาทศุตรคำหลวง

ง. การใช้ความเปรียบเทียบ

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่านันทโศปนาทศุตรคำหลวงเป็นตัวบ่งชี้รูปแบบ คือ การใช้ภาษาเพื่อนำเสนอความคิดเชิงเปรียบเทียบหรือการใช้ความเปรียบเทียบ ดังจะเห็นได้ว่านันทโศปนาทศุตรคำหลวงมีการใช้ความเปรียบเทียบอย่างวิจิตรบรรจงตลอดทั้งเรื่อง ความเปรียบเทียบเหล่านี้สอดคล้องกับความเปรียบเทียบในตัวบทต้นฉบับ กล่าวคือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงถ่ายทอดความเปรียบเทียบจากตัวบทต้นฉบับมาไว้ในนันทโศปนาทศุตรคำหลวงทุกความเปรียบเทียบตัวอย่างเช่น

(๑๐) ในขณะกาลนั้น อันว่าท่อนบรรพตราชา อันคนนาได้
 แสนหกหมื่นแปดพันโยชนกเปนเปลวโชติสมันต เหมือนเมื่อ
 กาลันตราย โลกยฉิบหายด้วยเพลิงกัลป์ เหตุสรรพสัตว์ทั้งปวง
 เปนเหตุในทรงหมุ่นไหม้ ไปด้วยราคะศึ กมีด้วยยอนเนก แล (กรม
 ศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๓๙)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการเปรียบเทียบภาพไฟที่ลุกโผลงจากการต่อสู้ของพญานาคแปลงกับพญานันทโศปนาทศุตรคำหลวงที่ทำให้เกิดไฟลุกไหม้เขาสินธู โดยเปรียบเทียบกับไฟล้างกับในสังวัฏกัป (กับเสื่อม) อันเกิดจากไฟที่หนาขึ้นของสัตว์โลกคือราคะ ความเปรียบเทียบข้างต้นนี้มีใช้ความเปรียบเทียบที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงประพันธ์ขึ้นใหม่ หากแต่เป็นคำแปลของความเปรียบเทียบประเภทอุปมาล้างการและรูปกำลังการในนันทโศปนาทศุตรคำหลวงซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้ในข้อ (๖)

(๑๑) ในกาลนั้นอันว่าสมเด็จพระโลกยโมลิตบวร...กเปล่ง
 พระพุทธสรสำเนียง ไกรกว่าเสียงกมเลนทรา มีองค์อัชฎา
 ประการ อันอุบัติด้วยพุทธสมภารอนันต อันจับกัลป์มิได้ แล
 ไพรอะสนอะยี่งนัก ประดูจอรรรคมฤตยสฤตชลา รดในช่อง
 กรรณาสัตว์โลกย อันเตือดร้อนโสกอนนต เปนต้นว่าไม้แทง
 กรรณ อันกล่าวคือสงสารวัฏฏ พระองค์กตริสโหวาท ซึ่งพระภู
 นาคาราชด้วยสิขาบท อันจพึงอดพึงเว้น จากเบญจาวจรเว

อาภาภ มีปราณาติบาตเบนเดอม แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข:
๑๕๐)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้กล่าวเปรียบเทียบพระสุรเสียงของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าไพเราะยิ่งนักประดุจสำเนียงแห่งพรหมอันมีองค์แปดประการ และมีความไพเราะประดุจน้ำอมฤตที่รักษาสัตว์ที่ทรมาณจากไม้แหลมแทงหูกคือสังสารทุกข์ได้ ความเปรียบดังกล่าวนี้แปลมาจากความเปรียบประเภทอุปมาและอุปกะใน *นनुโทปนนุทตฤ* ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงในข้อ (๗)

ความเปรียบในข้อ (๑๐) ก่อให้เกิดจินตภาพการต่อสู้อันแจ่มชัดและชวนให้ผู้อ่านติดตามเรื่องและยังเป็นการถ่ายทอดความคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมเพื่อสั่งสอนธรรมทางอ้อม ส่วนความเปรียบในข้อ (๑๑) ช่วยนำเสนอความคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมเข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทั้งยังมีบทบาทสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสัทธรรมอีกด้วย รายละเอียดเรื่องความดีเด่นของการใช้ความเปรียบในตัวอย่างข้อ (๑๐) และ (๑๑) นี้เป็นไปตามนัยที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้แล้วในบทวิเคราะห์คำประพันธ์ใน *นनुโทปนนุทตฤ* ข้อ (๖) และ (๗)

การใช้ความเปรียบใน *นनुโทปนนุทตฤ* คำหลวงดังที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า *นनुโทปนนุทตฤ* คำหลวงเป็นดั่งบทมุ่งรูปแบบ เนื่องจากการแปลความเปรียบเหล่านี้จากต้นฉบับภาษาบาลีทุกความเปรียบแสดงให้เห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงมุ่งเพียงเก็บเนื้อความหรือมุ่งเล่าเรื่องพระโมคคัลลานเถระทรมาณพญานันโทปนันทนาคราชเท่านั้น หากแต่มุ่งรักษาและถ่ายทอดสุนทรียลักษณ์ในดั่งบทต้นฉบับให้ปรากฏในดั่งบทแปล *นनुโทปนนุทตฤ* คำหลวงอีกด้วย

อนึ่ง แม้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลความเปรียบใน *นनुโทปนนุทตฤ* มาทุกความเปรียบ แต่ในระดับองค์ประกอบทางอรรถสารในระดับจุลภาคนั้นอาจมีรายละเอียดบางประการแตกต่างกัน ผู้วิจัยจะอธิบายประเด็นนี้เมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษา

กล่าวโดยสรุป *นनुโทปนนุทตฤ* และ *นनुโทปนนุทตฤ* คำหลวงจัดเป็นดั่งบทมุ่งรูปแบบทั้งคู่ อย่างไรก็ตาม กลวิธีการใช้ภาษาที่แสดงว่าดั่งบททั้งสองเป็นดั่งบทมุ่งรูปแบบส่วนใหญ่แล้วแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ส่วนที่คล้ายคลึงกันมีเพียงการใช้ความเปรียบเท่านั้น อาจสรุปหลักฐานที่แสดงว่าดั่งบททั้งสองเป็นดั่งบทมุ่งรูปแบบได้ดังนี้

ตารางที่ ๕: เปรียบเทียบหลักฐานที่แสดงว่าตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ

	ตัวบทต้นฉบับ (นนโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นนโทปนันทสุตรคำหลวง)
ลักษณะร่วม	การใช้ความเปรียบ	
ความแตกต่าง	การแต่งเป็นร้อยแก้วแบบใช้สมาส ขนาดยาว	การแต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรอง
	-	การสร้างเสียงสัมผัสในวรรค
	-	การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ

เหตุที่กลวิธีการใช้ภาษาที่เป็นลักษณะของตัวบทมุ่งรูปแบบในตัวบททั้ง ๒ แตกต่างกันเป็นส่วนใหญ่นั้นเป็นเพราะความแตกต่างด้านภาษาและขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้เป็นสำคัญ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ประเด็นนี้โดยละเอียดต่อไปข้างหน้าและในบทที่ ๔

การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนนโทปนันทสุตรคำหลวงเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบสะท้อนให้เห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงตระหนักว่าตัวบทต้นฉบับมีลักษณะของงานวรรณศิลป์มิได้เป็นเพียงงานประพันธ์ที่เล่าเรื่องพระโมคคัลลานเถระทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเท่านั้น จึงทรงถ่ายทอดสุนทรียลักษณะดังกล่าวออกมาในนนโทปนันทสุตรคำหลวงโดยใช้กลวิธีการใช้ภาษาประการต่าง ๆ ที่ทำให้ตัวบทแปลมีลักษณะเป็นงานวรรณศิลป์ ลักษณะดังกล่าวนี้จึงสะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรในฐานะนักแปลที่ดี กล่าวคือ ทรงอ่านตัวบทต้นฉบับได้อย่างแตกฉาน และทรงถ่ายทอดคุณลักษณะสำคัญของตัวบทต้นฉบับออกมาในตัวบทแปลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๓ องค์ประกอบทางภาษาในตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปล

๓.๓.๑ องค์ประกอบทางอรรถสาร

ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์องค์ประกอบทางอรรถสารเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ๑) องค์ประกอบทางอรรถสารระดับมหัพภาค และ ๒) องค์ประกอบทางอรรถสารระดับจุลภาค ดังนี้

๓.๓.๑.๑ องค์ประกอบทางอรรถศาสตร์ระดับมหัพภาค

องค์ประกอบทางความหมายระดับมหัพภาคเป็นการวิเคราะห์สมมูลภาพในระดับตัวบทเพื่อหาคำตอบว่า ตัวบทแปลมีเนื้อเรื่องหลักเหมือนตัวบทต้นฉบับหรือไม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เพื่อศึกษาว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดัดแปลง เพิ่ม หรือลดเนื้อเรื่องของตัวบทต้นฉบับบ้างหรือไม่ เกณฑ์ที่ผู้วิจัยใช้วิเคราะห์มี ๖ ประเด็น ได้แก่ ๑) โครงเรื่อง ๒) เนื้อเรื่อง ๓) ตัวละคร ๔) ฉาก ๕) กลวิธีการเล่าเรื่อง และ ๖) แนวคิด ดังนี้

๓.๓.๑.๑.๑ โครงเรื่อง

คำว่า *โครงเรื่อง (Plot)* ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึง “โครงสร้างของเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งร้อยเรียงเข้าด้วยกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลและสมเหตุสมผล” (Forster, 1927: 93)

นวนิโพนนทวดตุและนวนิโพนันทสุตรคำหลวงมีโครงเรื่องเหมือนกัน คือ พญานันโทปนันทนาคราชซึ่งมีมิจชาติฐิ (ความเห็นผิด) เข้ามาปรากฏในข่ายพระญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพุทธประสงค์จะทำให้พญานาคตนนี้คลายมิจชาติฐิและหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา จึงทรงเลือกให้พระโมคคัลลานเถระทรมานพญานาคตนนี้จนคลายมิจชาติฐิหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา

อาจวิเคราะห์ความเป็นเหตุเป็นผลและความสมเหตุสมผลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโครงเรื่องดังกล่าวโดยละเอียดได้ดังนี้

เหตุการณ์ ๑ (เหตุ): พญานันโทปนันทนาคราชซึ่งมีมิจชาติฐิปรากฏในข่ายพระญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าพญานาคตนนี้มีมิจชาติฐิ)

เหตุการณ์ ๒ (ผล): พระพุทธเจ้ามีพุทธประสงค์จะทำให้พญานาคคลายมิจชาติฐิหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา (เพราะเป็นพุทธกิจของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ต้องโปรดเวไนยสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์ที่เข้ามาสู่ข่ายพระญาณ)

เหตุการณ์ ๓ (ผลของเหตุการณ์ ๒): พระพุทธเจ้าทรงเลือกให้พระโมคคัลลานเถระทรมานพญานาคตนนี้ (เพราะพระโมคคัลลานะมีอิทธิฤทธิ์สูง สามารถต่อสู้กับพญานาคตนนี้ได้ พระสาวกรูปอื่น ๆ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ถึงขั้นที่จะเอาชนะพญานาคตนนี้ได้)

เหตุการณ์ ๔ (ผลของเหตุการณ์ ๓): พระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราช

เหตุการณ์ ๕ (ผลของเหตุการณ์ ๔): พญานันโทปนันทนาคราชปราศัย (เพราะพญานันโทปนันทนาคราชมีอิทธิฤทธิ์น้อยกว่าพระโมคคัลลานะ)

เหตุการณ์ ๖ (ผลของเหตุการณ์ ๕) พญานันโทปนันทนาคราชคลายมิจฉาทิฐิ หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (เพราะพญานาคห่มมิจฉาทิฐิ จึงเกิดปัญญา เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา)

๓.๓.๑.๑.๒ เนื้อเรื่อง

คำว่า *เนื้อเรื่อง (Story)* หมายถึง “เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องเล่าที่มีความสัมพันธ์กันตามลำดับเวลา” (Forster, 1927: 93) ตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลมีเนื้อเรื่องตรงกัน ดังนี้

ผู้เล่าเรื่องกล่าวว่า การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญสมเด็จสวารมี (บารมี ๓๐ ทศ) เป็นเวลา ๒๐ อสงไขยยิ่งแสนกัป ทรงชนะกองทัพพญามาราธิราช ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงสั่งสอนสัตว์โลกให้บรรลุนิพพานตลอดมา คลายจากมิจฉาทิฐินั้น ไม่ใช่เรื่องนามหัตถ์จรรย แต่การที่ศิษย์รูปหนึ่งของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถทรมานสัตว์ที่มีมิจฉาทิฐิให้คลายพยศ มีสัมมาทิฐิ ตามพระอนุญาตของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์

ผู้เล่าเรื่องขยายความว่า สมัยหนึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้สดับพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วบังเกิดจิตเลื่อมใส จึงกราบพูลอาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับพระสาวก ๕๐๐ รูปมารับภัตตาหารที่เรือนของตนในวันรุ่งขึ้น

ในเช้ามีวันรุ่งขึ้นขณะสมเด็จพระผู้มีพระภาคกำลังตรวดดูสัตว์โลก พญานันโทปนันทนาคราชก็เข้ามาปรากฏในข่ายพระญาณ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบว่าพญานาคตนนี้มีมิจฉาทิฐิ แต่ก็มีอุปนิสัยบัจฉัยที่จะสั่งสอนได้ แต่เนื่องจากเป็นสัตว์เดรัจฉานจึงไม่อาจบรรลุนิพพานในชาตินี้ จึงดำริที่จะทำให้พญานาคคลายมิจฉาทิฐิ หันมาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเสียก่อน ต่อไปในภายภาคหน้าจึงจะสามารถบรรลุนิพพานได้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบว่า พญานันโทปนันทนาคราชมีฤทธิ์มาก แต่กระนั้นเพียงพระสาวกก็สามารถที่จะทรมานให้คลายมิฉฉาธิฐิได้ ทรงเห็นว่าพระโมคคัลลานะสามารถที่จะทรมานพญานาคนี้ได้

ในเวลาเช้า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกพระอานนทีให้แจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายว่าพระองค์จะเสด็จไปดาวดึงส์เทวโลก พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระมหากัสสปะ และพระมหาเถระทั้งหลายต่างพาภิกษุบริวารของตนมาเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นได้เหาะไปยังดาวดึงส์เทวพิภพโดยข้ามวิมานแห่งพญานันโทปนันทนาคราช พญานาคเห็นดังนั้นจึงโกรธและเนรมิตตนให้ใหญ่พันรอบเขาพระสุเมรุและใช้พวงพานปกครอบดาวดึงส์สวรรค์เอาไว้จนเกิดความมืดไปทั่ว พระรัฐบาลเถระจึงทูลถามสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเกิดเหตุการณ์ใดขึ้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเล่าถึงเหตุดังกล่าวแก่พระรัฐบาลเถระ

เมื่อทราบดังนั้น พระรัฐบาลเถระ พระภักทียะ และพระเถระทั้งหลายต่างอาสาจะทรมานพญานาค แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต จนกระทั่งพระโมคคัลลานเถระทูลอาสาจึงทรงอนุญาต

พระโมคคัลลานเถระเนรมิตตนเป็นพญานาคมีขนาดใหญ่กว่าพญานันโทปนันทนาคราชสองเท่า ต่อสู้กับพญานันโทปนันทนาคราชอย่างดุเดือด ทั้งทำวันให้หวนตกลงขึ้น ฟันไฟ เนรมิตร่างให้เล็กเข้าไปในหูซ้าย-ขวา และรูจมูกซ้าย-ขวาของพญานาค เข้าไปเดินจงกรมในท้องของพญานาค พญานาคไม่สามารถทำอันตรายพระโมคคัลลานะได้ ก็ถึงความปราศัย เนรมิตตนให้มีขนาดเล็กหนีพระโมคคัลลานะ

พระโมคคัลลานะเถระซึ่งเนรมิตตนเป็นพญาครุฑบินติดตามพญานาค พญานาคยอมแพ้ขออุกแกโทษ พระโมคคัลลานเถระจึงนำพญานาคมาสู่สำนักของสมเด็จพระผู้มีพระภาค

พญานันโทปนันทนาคราชขอมาสมเด็จพระผู้มีพระภาค สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงเทศนาสั่งสอนพญานาค พญานาคปฏิบัติตนปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

หลังจบเหตุการณ์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำภิกษุ ๕๐๐ รูปมายังเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี อนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลถามสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเหตุใดจึงเสด็จมาสายกว่าปกติ เมื่ออนาถบิณฑิกเศรษฐีทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นก็เกิดความเลื่อมใส

ศรัทธามากยิ่งขึ้น จึงกระทำการสักการะทูลนิมนต์สมเด็จพระผู้มีพระภาคและพระภิกษุ ๕๐๐ รูป มารับภัตตาหารที่เรือนของตนเป็นเวลา ๗ วัน และนิมนต์พระโมคคัลลานเถระมารับภัตตาหารต่างหากอีกเป็นเวลา ๗ วัน

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งพระโมคคัลลานะเป็นทูตียัครสาวก และเป็นเอตทัคคะด้านการแสดงฤทธิ์ และทรงตรัสคาถาสรรเสริญพระโมคคัลลานเถระและตรัสให้สาธุชนนมัสการพระโมคคัลลานะว่า

ทเมตวา โย อทนต์านั

นาคาทินั มหาปเถ

ฐุเปสิ ตั มหาวีริ

นมนตุ สิรสาธโวติ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)

[“ดูกร สาธุชนทั้งหลาย พระเถระใดฝึกสัตว์ที่ยังไม่ถูกฝึก มีขนาดเป็นอาทิให้ตั้งอยู่บนทางอันยิ่งใหญ่ ขอท่านทั้งหลายจง นอบน้อมพระเถระผู้กล้าหาญยิ่งรูปนั้นด้วยเศียรเกล้าเทอญ”]

๓.๓.๑.๑.๓ ตัวละคร

ตัวละคร (Character) หมายถึง “คนหรือสัตว์ในเรื่องเล่าที่มีบทบาทในช่วงเวลาและสถานที่จำเพาะ และเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งบางอย่างในเรื่องเล่า” (กุลวดี มกรากิรมณ์, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน รังสิมา นิลรัตน์, ๒๕๕๐: ๑๔)

ตัวละครในดวับทต้นฉบับและดวับทแปลมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๐ ตัว ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะ พญานันโทปนันทนาคราช อนาถปิณฑิกเศรษฐี พระอานนท์ พระสารีบุตร พระอัญญาโกณฑัญญะ พระมหากัสสปะ พระมหาวิสฐบาล และพระภัททิยะ ในบรรดาตัวละครทั้ง ๑๐ ตัวนี้ มีตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องเพียง ๓ ตัว ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะ และพญานันโทปนันทนาคราช ดังนั้น ในการวิเคราะห์ตัวละคร ผู้วิจัยจะ เฉพาะตัวละครทั้ง ๓ นี้

จากการศึกษาพบว่าตัวละครในดวับทต้นฉบับและดวับทแปลมีลักษณะตรงกัน เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงตัดตัวละครใด ๆ ออกไป มิได้ทรงเพิ่มตัวละครอื่นเข้ามา และทรงถ่ายทอดลักษณะของตัวละครเหล่านี้ตรงตามต้นฉบับ ดังนี้

๑) พระพุทธเจ้า

ลักษณะของพระพุทธเจ้าใน *นนโทปนนทวตฺถุ* และ *นันทโปปนนทสุตฺร* คำหลวงมีรายละเอียดตรงกัน ดังนี้

ลักษณะทางกายภาพ

พระพุทธสิริมิได้อธิบายลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้าโดยละเอียดว่าพระองค์ทรงรูปลักษณะเช่นไร แต่ก็ได้กล่าวไว้ว่าพระองค์ทรงบริบูรณ์ไปด้วยอาการทั้งปวงซึ่งหมายถึงมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และ อณูพยัญชนะ ๘๐ ประการ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ก็ทรงบรรยายพุทธลักษณะดังกล่าวตามตัวบทต้นฉบับ ดังนี้

นนโทปนนทวตฺถุ

(๑๒) ...สพฺพการสมฺปนฺนุโณ...โน ภควา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

[...สมเด็จพระผู้มีพระภาค ของเราทั้งหลาย...ทรงบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง (คือ มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอณูพยัญชนะ ๘๐)"]

นันทโปปนนทสุตฺรคำหลวง

(๑๓) ...สมเด็จพระบรมโลกอดิธาธิคุณ ไพบูลพุทธกายา ประดับด้วยทนต์ดิงชาการชวลิต แลอสิตยานุพยัญชนวรา พุทธ ไภรัชิตาดิเรก แลมือเนกประการ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๔๙)

นอกจากนี้ พระพุทธสิริยังได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยใช้ความเปรียบอีก เช่น เปรียบเทียบพระบาทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นดอกบัว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงแปลเนื้อความดังกล่าวตามตัวบทต้นฉบับ ดังนี้

นนโทปนนทวตฺถุ

(๑๔) อถ นาคราชา...วิสุทฺโธตฺตมนชววิราชิตํ ภควโต ปาทปฺปกชยมกํ วนฺทิตฺวา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๔๙)

[“ลำดับนั้น พญานาคได้กราบแทบคู่แห่งดอกบัวคือ พระบาทของสมเด็จพระผู้มีพระภาค ประกอบด้วยนิ้วพระบาทที่ บริสุทธิ์...]

นันทโศภนันทสูตรคำหลวง

(๑๕) ในกาลนั้น อันว่าทศรรมสรณราชา อันเป็นอิศวราใน บาดาล กถวายนมัสการซึ่งบังกช ทสนขะวรา คือพุทธบาทายมก แห่งสมเด็จพระรมนายก ดิลกโลกยมกฏ อุดมวิสุทธิชัชวาลย... (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๙)

การกล่าวถึงรูปลักษณะของพระองค์ว่าทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ อนุพยัญชนะ และการกล่าวถึงรูปลักษณะในเชิงเปรียบเทียบนั้นทำให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้าทรงมีรูปลักษณะที่งดงามและประเสริฐเหนือกว่าสามัญมนุษย์

คุณลักษณะพิเศษ

ในนันทโศภนันทสูตรกล่าวถึงคุณลักษณะพิเศษของสมเด็จพระสัมมาสัม พุทธเจ้า เช่น

- ทรงหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดังปรากฏในคำว่า สพฺพาสววินิมุตฺโต (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)
- ทรงหยั่งรู้ความคิดของผู้อื่น ดังปรากฏในคำว่า จิตฺตวสฺสโก (กรรม ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ทรงมีพระญาณ (ความหยั่งรู้) อันยากที่จะเปรียบ ดังปรากฏในคำว่า ทฺรูปโม (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ทรงเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ดังปรากฏในคำว่า โลกวิเสฏฺฐโฐ (กรรม ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

ในนันทโศภนันทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงรักษาคุณสมบัติ พิเศษของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนันทโศภนันทสูตรไว้อย่างครบถ้วน ดังนี้

- ทรงหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดังปรากฏในข้อความว่า *วิมุตติกิเลสอาสรว* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)
- ทรงหยั่งรู้ความคิดของผู้อื่น ดังปรากฏในข้อความว่า *แลพระโลกเชษฐพิจารณา ชำนาญในพุทธทศไทย* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ทรงมีพระญาณ (ความหยั่งรู้) อันยากที่จะเปรียบ ดังปรากฏในข้อความว่า *อันทุรัสสถานแห่งบุคคลอันจะเปรียบด้วยพระสมณตญาณอันเลิศ* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ทรงเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ดังปรากฏในข้อความว่า *พระองค์ประเสริฐกว่าโลกา โลกยมนุษย์ด้วยพิเศษ* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

พระอุปนิสัย

ทรงเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์

พระพุทธสิริกล่าวถึงพระอุปนิสัยของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ว่า ทรงเป็นผู้เมตตาต่อสรรพสัตว์ (*สัพพสตฺตทานุภมฺปิโก*) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงถ่ายทอดพระอุปนิสัยข้อนี้ไว้ด้วยเช่นกันว่า “...ทรงพระเมตตาอนุเคราะห์ห่อหุ้มแก่สัตว์โลกยสพสก...” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)

เมื่อพิจารณาการกระทำของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องแล้วจะพบว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงมีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ ดังจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจตรวจดูสัตว์โลกทุกเข้ามีด เพื่อช่วยให้สัตว์ที่เข้ามาในข่ายพระภูณานั้นสามารถบรรลุนิพพานหรือส่งสอนให้สัตว์นั้นอยู่ในหนทางธรรมที่เหมาะสมกับภูมิรัฐของตน ในกรณีของพญานันโทปนันทนาคราชก็เช่นเดียวกัน การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระประสงค์ที่จะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชนั้นมิใช่เป็นเพราะทรงประสงค์ที่จะทำให้พญานาคหันมานับถือพระองค์ แต่ทรงประสงค์ที่จะทำให้พญานาคคลายจากมิจฉาทิฐิ เนื่องจากหากพญานาคยังมีมิจฉาทิฐิย่อมไม่สามารถบรรลุนิพพานได้

ทรงเลือกใช้คนได้เหมาะกับงาน

ลักษณะนิสัยของพระพุทธเจ้าอีกข้อหนึ่งที่ปรากฏทั้งในดับทต้นฉบับ และดับทแปลก็คือ ทรงเลือกใช้คนได้เหมาะกับงาน ดังจะเห็นได้จากกรที่พระองค์ทรงทราบว่า พญานันโทปนันทนาคราชมีมิชฌาติฐิ ก็ทรงคิดหาผู้ที่จะไปทรมานพญานาคตนนี้ เนื่องจากทรงทราบว่าพญานาคตนนี้เป็นผู้ที่พระสาวกสามารถทรมานได้ โดยที่พระองค์ไม่ต้องทรงเสด็จไปทรมานด้วยพระองค์เอง

ในการเลือกพระสาวก พระองค์ก็ทรงเลือกพระสาวกที่เหมาะสมจะไปทรมานพญานาค เหตุที่ทรงเลือกพระโมคคัลลานะนั้นเป็นเพราะทรงทราบว่า พญานาคมีฤทธิ์มาก แม้ว่าพระสาวกรูปอื่น ๆ จะสามารถกระทำปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เหมือนดังที่พระโมคคัลลานะกระทำมาแต่ต้นได้ แต่เมื่อถึงตอนที่พญานาคพ่นลมทางจมูก พระสาวกรูปอื่น ๆ จะไม่สามารถเข้าสมาบัติได้ทัน พระสาวกรูปเดียวที่สามารถเข้าสมาบัติได้ทันโดยไม่ได้รับอันตรายมีเพียงพระโมคคัลลานะรูปเดียวเท่านั้น การที่พระองค์ทรงเลือกใช้คนได้เหมาะกับงานทำให้พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในเหตุการณ์นี้

๒) พระโมคคัลลานะ

พระโมคคัลลานะนับว่าเป็นตัวละครเอกที่สำคัญอีกตัวหนึ่งใน นนุโทปนนุทวตฺตฤ เพราะเป็นผู้ที่ทรมานพญานันโทปนันทนาคราชจนพญานาคปราศัย

ในนนุโทปนนุทวตฺตฤกล่าวว่า พระโมคคัลลานะเป็นทุดิยอัครสาวกของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ทุดิยคคสาวโก) เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยบุญญาบารมีมาตั้งแต่อดีตชาติ เป็นเวลากว่าสองไชยยิ่งด้วยแสนกัป (กปปสตสทสุสาธิกมสงฺเขยฺย กตาทิการสมฺปนฺโน) และเป็นผู้ที่มีอุปบายอันแยบคายในการทรมานหรือสั่งสอนสัตว์ที่ทรมานได้ยาก (ทุทุทมนฺุปายกฺุสโล) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงถ่ายทอดคุณสมบัตินี้ไว้ในนันทนโทปนันทนุทวตฺตฤค้ำหลวงเช่นเดียวกัน ดังนี้

(๑๖) อันว่าพระอรรรคพามบรรมศิศฺย แห่งสมเด็จจสิษกิดศวรา
จารย คือพระมหาโมคคัลลานเถรา อันมีบุรพปรารถนาได้ทำให้
สิ้นอสงไชยแสนกัลป์... (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙)

นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญของพระโมคคัลลานะอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นผู้ที่มีฤทธิ์มาก ดังจะเห็นได้ว่าในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่อง พระโมคคัลลานะสามารถกระทำอิทธิฤทธิ์

ปาฏิหาริย์ต่อสู้กับพญานันโทปนันทนาคราชได้หลายอย่าง เช่น เนรมิตร่างเป็นพญานาคที่มีขนาดใหญ่กว่าพญานันโทปนันทนาคราชถึงสองเท่า บังหวนควัน บันดาลไฟจากร่างกาย เนรมิตร่างให้เด็กเข้าไปในรูหู รูจมูก และในท้องของพญานาคได้ และที่สำคัญคือสามารถเข้าสมบัติได้ทันท่วงที โดยไม่ได้รับอันตรายจากพิษของพญานันโทปนันทนาคราช ซึ่งอิทธิฤทธิ์ประการหลังนี้พระสาวกรูปอื่นไม่สามารถจะทำได้ จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเลือกให้พระโมคคัลลานะเป็นผู้ทรมานพญานันโทปนันทนาคราช

๓) พญานันโทปนันทนาคราช

พญานันโทปนันทนาคราชเป็นราชาแห่งนาคอยู่ในนาคพิภพ วรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า พญานาคตนนี้มีนาคบริวารทั้งนาคมาณพและนาคมาณวิกา มากมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพญานันโทปนันทนาคราชเป็นพญานาคที่มีอำนาจมาก และมีสถานะสูงส่งกว่านาคทั่วไป

ในต้นบทต้นฉบับระบุไว้อย่างชัดเจนว่า พญานันโทปนันทนาคราชเป็นผู้มีมิจฉาทิฐิหรือมีความเห็นผิด ลักษณะมิจฉาทิฐิของพญานันโทปนันทนาคราชนี้ คือ ไม่รู้จักสมณพราหมณ์ อุปัชฌาจารย์ มารดาบิดา และธรรมะ (ไส จายั มิจฉาทิฐิโก สมโณติ วา พุราหุมโณติ วา อุปัชฌาจริโยติ วา มาตาปิตโรติ วา ธมฺโมติ วา น ชานาติ) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๓) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงถ่ายทอดรายละเอียดดังกล่าวนี้ออกมาอย่างครบถ้วนว่า

(๑๗) อันว่าพระญานนโทปนนที อันเป็นคนพาลา เปนมฤคา
 ฉาทฤษฏีนี้ กบมีรู้ว่าบุคคลเป็นอรหันตศรัณกดี อนึ่งกบมีรู้ว่าผู้
 นี้พราหมณา อุปัชฌาจารย์ชนกา แลผู้เปนมดาบังเกอดเกล้า
 บมีรู้จักว่าพระเจ้ากมี แก่นันโทปนันทนี้ แล (กรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕: ๑๒๒)

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า พญานาคตนนี้มีอุปนิสัยแห่งศรัณคมน์หรือมีพื้นฐานที่จะสามารถสั่งสอนให้คลายมิจฉาทิฐิ เพื่อที่ในชาติต่อ ๆ ไป พญานาคจะบรรลุมรรคผลได้ในที่สุด

พญานันโทปนันทนาคราชมีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถเนรมิตร่างให้มีขนาดใหญ่จนสามารถพันรอบเขาพระสุเมรุ และใช้พังพานปกครอบดาวดึงส์สวรรค์ได้ นอกจากนี้ยัง

สามารถบ่งหวนควัน ฟันไฟ สามารถเนรมิตร่างกายให้มีขนาดเล็กในคราวที่ปราศัยเพื่อหนี
พระโมคคัลลานะ และแปลงเป็นมนุษย์ได้

ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อพญานันโทปนันทนาคราชปราศัย พญา-
นันโทปนันทนาคราชได้สำนึกผิด คลายมิจฉาทิฐิ และหันมาเลื่อมใสศรัทธาหลักธรรมของสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า อันแสดงให้เห็นว่าพญานันโทปนันทนาคราชเป็นผู้ที่สามารถกลับตัวจากผู้ที่
เคยประพฤติชั่วหันมาประพฤติทางที่ถูกต้องที่ควรได้

๓.๓.๑.๑.๔ ฉาก

คำว่า “ฉาก” (Setting) หมายถึง “สถานที่และเวลา รวมทั้ง
สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมในบันเทิงคดี” (อิราวดี ไตลังคะ, ๒๕๔๖: ๖๐) จากนิยามข้างต้นฉาก
จึงมีความหมายครอบคลุมมิติทางเวลา สถานที่ และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในเรื่อง

ฉากในนันทโทปนันทสูตรคำหลวงมีรายละเอียดตรงกับ นนุโทปนนุทวดตุ
เช่นเดียวกับองค์ประกอบข้ออื่น ๆ ที่ได้กล่าวไปแล้ว ดังนี้

ก. เวลา

นนุโทปนนุทวดตุเป็นเรื่องเล่าที่เล่าเหตุการณ์สมัยพุทธกาล แต่มิได้ระบุ
เวลาที่ชัดเจน ผู้เล่าเรื่องระบุแต่เพียงว่าเหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นในสมัยหนึ่ง (เอกสมิ สมเย) เท่านั้น

(๑๘) **เอกสมิ** กิร **สมเย** สมุมาทิฏฐิโก กมฺมผลสทฺทหนุโต
อนาถปิณฺฑติโก เสฏฺฐิ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙)
[“ได้ยินว่า ในสมัยหนึ่ง เศรษฐีนามว่าอนาถปิณฺฑติก ผู้มี
ความเห็นชอบ มีศรัทธาในกรรมและผลแห่งกรรม...”]

เวลาในนันทโทปนันทสูตรคำหลวงก็ยังคงเป็นเวลาที่มิระบุชัดเจน
เหมือนกับในนนุโทปนนุทวดตุ กล่าวคือ ระบุเพียงว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้น ในกาลครั้งหนึ่ง ดังนี้

(๑๙) คือ**ในกาลครั้งหนึ่ง**นั้น อันว่าอนาถปิณฺฑติกคฤหบดี มี
ศรัทธาชมชอบ กอปรด้วยสัมมาทฤษฎี มีความเพียรขวยขวด
เชื้อในผลในกรรม... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)

เหตุการณ์ในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องกินเวลาตั้งแต่วันที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสาวกมาเสวยภัตตาหารที่เรือนของตนจนกระทั่งเช้าของวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราช เหตุการณ์หลักของเรื่องเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ และหลังจากเหตุการณ์วันนี้อีก ๑๔ วันซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีกระทำมหาสักการะแด่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุ ๗ วัน และกระทำสักการะพระโมคคัลลานะอีก ๗ วัน หลังจากนั้นก็มีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งพระโมคคัลลานะเป็นทูตยอัครสาวกผู้เป็นเลิศในการแสดงฤทธิ์ แต่ผู้เล่าเรื่องไม่ได้ระบุเวลาที่เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นต่อจากอนาถบิณฑิกเศรษฐีกระทำสักการะพระโมคคัลลานะทันทีเลยหรือไม่

จะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงลำดับการเล่าเรื่องใน *นันทนุทสุต* คำหลวงตามนุทปนนุทวตฺตฤทุกประการ กล่าวคือ ทรงลำดับการเล่าเรื่องตามลำดับเวลาของวัน อาจสรุปลำดับเวลาที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ในเรื่องได้ดังนี้

ตารางที่ ๖: ลำดับเวลากับเหตุการณ์ในตวับทันจบับและตวับทแปล

เวลา		เหตุการณ์
วันหนึ่ง		อนาถบิณฑิกเศรษฐีสดับพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บังเกิดจิตเลื่อมใส จึงกราบทูลอาราธนาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามารับภัตตาหารที่เรือนของตนในวันรุ่งขึ้น
วันรุ่งขึ้น	ตอนเช้ามีด	พญานันโทปนันทนาคราชมาปรากฏในช้ายพระญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
	ตอนเช้า	พระพุทธเจ้าและพระสาวกเสด็จไปยังดาวดึงส์เทวพิภพ พระโมคคัลลานทรมานพญานันโทปนันทนาคราช
	ตอนสาย	พระพุทธเจ้าและพระสาวกเสด็จมารับภัตตาหารที่เรือนอนาถบิณฑิกเศรษฐี
หลังจากวันนั้นอีก ๑๔ วัน		อนาถบิณฑิกเศรษฐีกระทำมหาสักการะพระพุทธเจ้าและพระสาวก ๗ วัน กระทำสักการะพระโมคคัลลานะอีก ๗ วัน
ไม่ระบุ		สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งพระโมคคัลลานะเป็นทูตยอัครสาวก ผู้เป็นเลิศในการแสดงฤทธิ์

ข. สถานที่

เหตุการณ์ในดับทต้นฉบับและดับทแปลเกิดขึ้นในโลกมนุษย์และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โลกมนุษย์เป็นฉากของเหตุการณ์ตอนเปิดเรื่องและปิดเรื่อง คือตอนที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีอาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามารับภัตตาหารที่เรือนของตน เหตุการณ์พญานันโทปนนทนาคราชมาปรากฏในข่ายพระญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเหตุการณ์เมื่อพระพุทธเจ้าพาพระสาวกมารับภัตตาหารที่เรือนของอนาถปิณฑิกเศรษฐีภายหลังเหตุการณ์ทรมานพญานันโทปนนทนาคราช

พระพุทธสิริและเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไม่ได้ระบุชัดเจนว่า ฉากโลกมนุษย์นี้คือที่ใด แต่อุณมานได้ว่าน่าจะเป็นกรุงสาวัตถี เพราะอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นชาวเมืองสาวัตถี และสถานที่ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ก็น่าจะอยู่ไม่ไกลจากเรือนของอนาถปิณฑิกเศรษฐี อาจเป็นไปได้ว่าน่าจะเป็นเขตวนารามซึ่งเป็นอารามที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสั่งสร้างถวายพระพุทธเจ้า^{๒๓}

กวีทั้งสองไม่ได้ให้รายละเอียดของเรือนของอนาถปิณฑิกเศรษฐีหรือที่ประทับของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสถานที่ดังกล่าวนี้ไม่ใช่ฉากที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง

ส่วนดาวดึงส์เทวพิภพเป็นบริเวณที่เกิดเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง คือพระโมคคัลลานะต่อสู้กับพญานันโทปนนทนาคราช ในนวนิยาย *เทพนิยายดาวดึงส์* พญานันโทปนนทนาคราชได้เนรมิตร่างกายให้มีขนาดใหญ่พันรอบเขาพระสุเมรุ แล้วใช้พังพานปกครอบสวรรค์ดังกล่าวจนเกิดความมืดไปทั่วบริเวณ

(๒๐) อัญญา อเนเกหิ นาคมานเวหิ ปริจตุโต สีเนรุปาทำ คนตุ
 ภา นาคานุกาเวณ ทีสมหนุตตริ อตุตภาวิ นิรมิตวา สีเนรุ
 สตุตกขตุตุ โภเคหิ ปริกขิปิตวา อุทุมมจจุคตสสุ จตุราสีติโย
 ชนสทสุสปปมาณสสุ สีเนรุเสลราชสุโสปริตลตุติตุ ทูวาทสโย
 ชนปปมาณิ ตาวตีสามรานิ มหาสุทสุสนนคริ สมนุตาว กุญจ
 ตายตโนตุตุคตริ ชชชลิตนानาวิวิธรตนวิจิตตาเนกภีสนกสก

^{๒๓} ดู วิ. จ. (บาลี) ๗/๒๔๑ - ๒๗๑/๑๐๒ / ๑๒๒, วิ. จ. (ไทย) ๗/๒๔๑ - ๒๗๑/๖๕ - ๗๘

โกฏิปณฺจทสสทสฺสผณฺน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อทสฺสนํ คเมสิ. (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

[“พญานันไปนันทนคราชลุกขึ้นซึ่งมีนาคนานพจำนวน
มากแวดล้อม ได้ลุดจากที่นั้งไปย้งเชิงเขาพระสุเมรุ เนรมิต
ร่างกายของตนให้มีขนาดใหญแะยาวย้งด้วยอานุภาพแห่งนาค
ใช้ชนดพันรอบเขาสิเนรุ ๗ รอบ แล้วใช้พังพานมีขนาดประมาณ
๕๐, ๐๐๐ โกฎิ นำสะพริงกล้ว มีรัตรชาตือนกประการส่องแสง
ปกคลุมทั่วมหาสุทสสนนครแห่งเทวดา ๓๓ ตน อันมีประมาณ
๑๒ โยชนัน อันตั้งอยู่บนเขาสิเนรุซึ่งสูงประมาณ ๘๔, ๐๐๐ โยชนัน
ทำให้เกิดความมืดจนมองไม่เห็น”]

เมื่อเกิดความมืดไปทั่วบริเวณ พระรัฐบาลได้กราบทูลถามสาเหตุที่
ก่อให้เกิดความมืดขึ้น

(๒๑) ...ปฺพุเพ ภาณฺเต อิมสุมี ปเทเส ลฺลิตานํ อมฺหากํ สิเนรุ
ราชสุส สตุตรตนมยานิ จตุตาริ ฎฎานิ ทิสฺสนฺติ สิเนรุโน วิจิตฺต
เมฆลํ สตุตรนตมยํ สตุตฺตปฺปริภณฺชปฺพุตตญฺจ ทิสฺสติ ตาวตีสาม
รานํ สุทสฺสสนมฺหานครปี ทิสฺสติ สกุกสุส เทวรวญฺญ
นิวาสนฎฐานํ เทวโลเก มหาติลกสมฺภูตํ สตุตโยชนสมฺมุคฺคํ
สุวณฺณรชฏมยํ เวชยนฺตปาสาทํ ทิสฺสติ เวชยนฺตปาสาทสุสุปริ
สมฺมุสิตนนานาปฺปการวิวิธวณฺณทิพฺพจตุตตชปฺฎากจามราทีนิ
ทิสฺสนฺติ โก นุโข ภาณฺเต ปเนตเรหิ เหตุณํ สพฺพานิ ปเนตานิ น ทิสฺ
สนฺตฺติ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)

[“...ในกาลก่อน...ในภูมิประเทศนี้ (ดาวดึงส์สวรรค์)
ยอมปรากฏยอดเขาทั้งสี่แห่งเขาพระสุเมรุอันแล้วไปด้วยรัตน
ชาติทั้งเจ็ด ย่อมปรากฏสัตตบริภันชคิริ (เขาบริวารทั้งเจ็ด) อัน
ประจุกสายสร้อยแห่งเขาสิเนรุยอมปรากฏนครมหาสุทสสนะของ
เทวดาทั้ง ๓๓ ตน ย่อมปรากฏเวชยันตปราสาทอันแล้วไปด้วย
ทองและเงิน สูง ๗ โยชนัน เป็นยอดในเทวโลก เป็นที่ประทับของ
ท้าวสักกะ ราชานแห่งทวยเทพ ย่อมปรากฏทิพยฉัตร ธงชัย ธงผืน

ผ้า จามรเป็นต้นอันมีสีต่าง ๆ กันที่ตั้งขึ้นเหนือยอดเวษยันตปราสาท ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่บัดนี้อะไรเป็นเหตุให้สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่ปรากฏ”]

คำประพันธ์ทั้งสองตอนนี้ทำให้ทราบลักษณะภูมิประเทศของดาวดึงส์-เทวพิภพว่า ดาวดึงส์เทวพิภพนี้ตั้งอยู่บนเขาสิเนรุซึ่งมีความสูง ๘๔, ๐๐๐ โยชน์ มียอดสี่ยอด^{๒๔} มีเขาบริวาร ๗ ลูก (สัตตบริภัณฑ์) แวดล้อม บนดาวดึงส์เทวพิภพนั้นมีนครมหาสุทศนะซึ่งเป็นที่อยู่ของเทวดา ๓๓ ตน มีขนาด ๑๒ โยชน์ นอกจากนี้ยังมีเวษยันตปราสาทอันเป็นที่ประทับของท้าวมหามุขี ๗ องค์ มีความสูง ๗ โยชน์ ประดับด้วยเครื่องสูงต่าง ๆ เช่น ฉัตร ธงชัย ธงผืนผ้าจามร

ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงพรรณนาฉากดังกล่าวนี้ไว้ตรงกันว่า

(๒๒) อันว่าพระญาณอุรังคินทรภูษังค ออกจากบัลลังกบัมมีข้า แลมีนาคามาตยาทั้งหลาย นาคนิกายห้อมล้อม สพรังพร้อมนำไปสู่เของไสลศิขเรนทร อันชื่อสุเมรุราชา แลนนโทปนันทาเสียวพิศกนถรรมิตรกายา ใหญ่ยาวสามารถนัก ด้วยยศศักดิ์บุญญา แห่งนาคานุภาพ โดยใจหยาบแห่งเขา ก็เกี่ยวเข้าซึ่งราชบรรพต ด้วยขนาดตัวอันใหญ่ คณนาได้เจ็ดรอบ กปกครอบด้วยพังพาน มิติปราสาทสถานนครินทรา อันชื่อมหาสุทศนไพศาล สูงมีประมาณสิบสองโยชน์ แลกอปรด้วยทิพยวโนททยาน อันตั้งบนอรรคสถานพระสุเมรุ อันเปนนจฺฐาธรณนทรกรลาสถาน มีประมาณแสนหกหมื่นแปดพันโยชน์^{๒๕} อันไพโรจนรจิตรนั้น แลพระภูยานันโทปนันทนาคราชา ยังพพานอาตมคณนา นฤมิตรได้ห้าหมื่นโกฏิ ล้าแดงสิโรดดมพันลึก อธิกดิเรกพิจิตร ด้วยรัตนพิพิธอาภาจรุคฺคกกายาทถรรฆ่า กงำมีดดาวดึงษา แลทวยางคชีวเนนทร

^{๒๔} ผู้วิจัยยังไม่พบในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเล่มใดเลยที่กล่าวว่าเขาพระสุเมรุมียอดสี่ยอด

^{๒๕} รายละเอียดของฉากดาวดึงส์สวรรค์ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงข้างต้นนี้แตกต่างกับตัวบทต้นฉบับเล็กน้อย กล่าวคือ ในตัวบทต้นฉบับระบุว่า เขาพระสุเมรุมีความสูงแปดหมื่นสี่พันโยชน์ แต่ตัวบทแปลระบุว่ามีความสูง แสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ ซึ่งเป็นการแปลไม่ตรงกับเนื้อความในตัวบทต้นฉบับ (ดูข้อ ๓.๓.๑.๒.๔)

ราชาภุชงค์ กบงมรรคาทังปวงไว้ เพื่อบมิให้ปรากฏ ด้วยพาล
 พยศอันหยาบ แล (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒ – ๑๓๓)

แม้ในกาลขณะนั้น อันว่าพระมหารัษฏบาลเถร อันเป็น
 พระมุนเอนทรโอรสา ผู้มีพระชนมายุสม กเหนือลักษณะอันธการ
 มหิมา ฤกยอขึ้นซึ่งกระมุทพคกอันตุม คือกระพุ่มประนมได
 กตั้งไว้ในสิโรเพศ กทูลถามเหตุอัศจรรย์ ซึ่งสมเด็จพระบรมสรร
 เพชญ์ว่า ข้าแต่สมเด็จพระชนกาธิราช อันว่าข้าพทุทบาททัง
 หลาย สถิตภายในประเทศนี้ กยอมมีมาแต่ก่อน กบห่อนยล
 ธนการมหิมา กปรากฏอรรคบรรพตราชา อันอาภาทังสี่ มี
 พรรณเลื่อมประกัสสร แล้วด้วยสัตตรัตนบวรชัชวาลย แลลักษณะ
 ประการหนึ่งเล่า อันว่าภูเขานลอมรอบพระสิเนรุราช แต่ล้วนรต
 โนภาษทังเจ็ดชั้น ชื่อสัตตบริภณทพรรณราย ประดูจสายสระอั้ง
 พรรณงามยิ่งอันคาค พระสุเมรุราชกปรากฏ อนึ่งเวชยันตรบุริน
 ททปราสาท แห่งสมเด็จพระราชมัชวาน อันแล้วด้วยกนก
 รัตนมลายรรฆุสดูปปรากฏได้ร้อยโยชน บังเกิดเป็นอรรโคตร
 มกุฎ อุดดมในเทวโลกยสภา เป็นที่สถิตแห่งสิษดิศวราธิราช
 อันมีอำนาจทอาชญา ยิ่งกว่าเทพดาทังหลาย หมายถึงสองชั้นฟ้า
 คือชั้นจาตุมหาราชิกา แลดาวดิงษาอวาศ อันว่าปราสาทบุริน
 ทท กยอมปรากฏแต่ก่อนมา อนึ่งอันว่าเครื่องทิพยานุทิพทัง
 หลาย หมายถึงไชยแลฉัตร ธวัชบวรชำระงัพชนิจามร อันมี
 พรรณบวรต่างต่าง อันยกไว้ฟ้างพื้นเบ้องบน แห่งไพชยนตรนค
 รา กปรากฏแต่บวรพกาล อันว่าสถานทังหลาย อันดรธานหาย
 บัดนี้ แลมีด้วยเหตุอันใด จึงบมิได้ปรากฏ ข้าแต่สมเด็จพระสุคตศาษ
 ดา ดังข้าพระองค์กราบทูลถาม อันว่าความอัศจรรย์นี้ จว่ามีเหตุ
 ดังฤฯ (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)

จะเห็นได้ว่าฉากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ กวีทั้งสองให้รายละเอียดมากกว่า
 ฉากโลกมนุษย์มาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสถานที่ดังกล่าวเป็นฉากของเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง เมื่อ
 พิจารณาลักษณะการพรรณนาสวรรค์นี้พบว่า กวีมุ่งพรรณนาในเชิงขนาด (ความสูงใหญ่) และ
 ความสว่างไสวงดงามจากรัตนชาติที่ประดับสถานที่ต่าง ๆ บนสวรรค์ การพรรณนาความเช่นนี้เป็น

กลวิธีที่ช่วยแสดงให้เห็นอำนาจและขนาดของของพญานันโทปนันทนาคราชอย่างแยกกาย เพราะตัวบทกล่าวว่พญานันโทปนันทนาคราชมีอิทธิฤทธิ์มากถึงขั้นสามารถเนรมิตตนให้มีขนาดใหญ่พันรอบเขาพระสุเมรุถึง ๗ รอบ และสามารถใช้พังพานครอบดาวดึงส์สวรรค์ซึ่งมีขนาดใหญ่จนบริเวณโดยรอบเกิดความมืดมิดได้

ค. สังคมและวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรมในนุโทปนันทนุทตฤและนันทุปนันทุศตรคำหลวง เป็นสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลในช่วงที่พระพุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรือง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ และพระสาวกก็มีจำนวนไม่น้อย (ในตัวบทระบุว่ามิพระสาวกจำนวนถึง ๕๐๐ รูป) และทรงสั่งสอนพระธรรมแก่ประชาชน ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ดังกรณีของอนาถบิณฑิกเศรษฐี) อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธศาสนาจะอยู่ในสมัยที่รุ่งเรือง มีผู้เลื่อมใสศรัทธา แต่ก็ยังมีผู้ที่ไม่เลื่อมใสศรัทธาอย่างเช่นพญานันโทปนันทนาคราชอยู่เช่นกัน

๓.๓.๑.๑.๕ กลวิธีการเล่าเรื่อง

กลวิธีการเล่าเรื่องในตัวบทต้นฉบับและตัวบทแปลใช้ *ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ (omniscient)* เหมือนกัน ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้มีลักษณะสำคัญคือ “แสดงทัศนะ ความเห็น ดีความ วิจาร์ณได้ สามารถถ่ายทอดอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของตัวละครได้ รู้ความคิดของตัวละคร ฯลฯ...ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้จะเป็ยเพียง “เสียง” แต่ผู้อ่านจะรู้สึกเสมือนว่ามีตัวตน เพราะ “เสียง” ที่วิจาร์ณหรือตัดสินตัวละครนั่นเอง เราจะรู้สึกว่ผู้เล่าเรื่องมีทัศนะหรือบรรทัดฐานในการตัดสินต่าง ๆ” (อิราวดี ไตลังคะ, ๒๕๔๖: ๓๗)

ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ในวรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้แก่ ๑) บรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง ๒) นำเสนอคำพูดหรือบทสนทนาของตัวละคร ๓) ถ่ายทอดความคิด/ความรู้สึกของตัวละคร ๔) แสดงทัศนะ/ความเห็นเชิงประเมินค่า และ ๕) อธิบายประเด็นที่ผู้อ่านอาจสงสัย ดังนี้

๑) บรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น

- บรรยายเหตุการณ์หลังจากอนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลอาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นนโทปนันทวตถุ

(๒๓) อถ สพุพสตุตานุภโก สพุพาสววินิมุตโต สพุพโลก
เชฏฐโฐ โน สตุถา ตสุส นิมนตฺ อธิวาเสตุวา ตํ ทิวสาวเสสํ รตติ
ภาคญจ ปกติกตตพพุททกิกุเจเน วิดีนาเมสิ. (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕๗: ๑๒๐)

[“ลำดับนั้น สมเด็จพระศาสดา ผู้ทรงเมตตาต่อสรรพ
สัตว์ ผู้ทรงพันวิเศษจากอาสวะทั้งปวง ผู้ประเสริฐสุดในโลก ทรง
รับคำนิมนต์ของเศรษฐีนั้นแล้ว ก็ทรงใช้เวลากลางวันและ
กลางคืนวันนั้นบำเพ็ญพุททกิจตามปกติ”]

นนโทปนันทสูตรคำหลวง

(๒๔) ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระบรมมารชินศาสดา อันเป็นอริศ
วราแห่งไตรโลกยด้วยพิเศษ วิมุตติกิเลสอาสรว พรวรรพพระ
กรุณา ทรงพระเมตตาอนุเคราะห์ ครอบงำสัตว์โลกสพสกล
ครั้นรับนิมนต์คฤหบดีเสรีจ ธกเสด็จสถิตสำราญฤไทย ยังอยู่
ในทิพส ยังพระอิริยาบถมุณี สิ้นราชตรีประพุดดี ด้วยพุท
ทกตยพิไลย ตามอันใดอันหนึ่ง อันพระองค์พึงทำนั้น เปนปรกติ
ธรรมดา แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๒๑)

- บรรยายเหตุการณ์ตอนพระโมคคัลลานะและพญานันโทปนันทนาคราช
บันดาลไฟต่อสู้กัน

นนโทปนันทวตถุ

(๒๕) อุกินุนิ เตชสุสุปฺปุนา นพฺชาลา จ สกลจกุกวาฬคฺพภํ
ปตฺถริตา สมฺปชฺชสิสุ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๗: ๑๓๙)

[“ไฟที่บุคคลทั้งสองบันดาลให้เกิดขึ้นนั้นราวกับไฟที่เกิด
จากต้นอ้อ ลูกโพลงแผ่ขึ้นไปทั่วจักรวาล”]

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

(๒๖) อันว่าฤทธิเดชชาลคัลยาแห่งพระภูวนาคาทังสอง กผริต
ไปสู่อุ้งสกลจักรวาทังหลาย หมายประดุจเพลิงไหม้ ป่าไม้
อ่อนองเนือง กพลุ่งเรืองเปนเปลวพิภพข แล (กรรมศิลปากร,
๒๕๔๕ข: ๑๓๙)

- บรรยายภาพพระโมคคัลลานะกระทำปาฏิหาริย์ทรมานพญานาคโดยเข้าไป
ไปในหูของพญานาคและออกมา

นันทโศปนนทสูตร

(๒๗) ...ตสฺส ทกฺขินกณฺณโสเตน ปวีสิตฺวา วามกณฺณโสเตน
นิกฺขมิ. วามกณฺณโสเตน ปวีสิตฺวา ทกฺขินกณฺณโสเตน นิกฺขมิ.
(กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒)

[“...พระโมคคัลลานะเข้าไปในหูขวาของพญานาค แล้ว
ออกมาทางหูซ้าย แล้วเข้าไปในหูซ้าย แล้วจึงออกมาทางหูขวา”]

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

(๒๘) ...ธจฺเ็จเสด็จเข้าไป ในช่องกรรมเบื่องขวา แห่งพระณิน
ศวรธาธาธาธา ธกออกไปโดยช่องกรรมเบื่องซ้าย แล
อันว่าพระมหาเถรา ธกเสด็จจุลเทาโดยรูงกรรมฝา
พาม กเสด็จเจฏตามทักษิณกรรม แห่งสรรปะรันยาธาธาธา แล
(กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒)

๒) นำเสนอคำพูดหรือบทสนทนาของตัวละครโดยตรง เช่น

- บทสนทนาระหว่างพญานันทโศปนนทคราชกับพระโมคคัลลานะ

นนโทปนันทวตถุ

พญานันโทปนันทนาคราช:

(๒๙) กสุมมา ภนฺเต ตุมฺเห สมณฺา เหวรูปํ กมฺมํ กโรถ น ตุมฺหากํ
 ยุตฺตํ ยทิทํ สพุพฺภูเตสุ ทณฺทปติภูสฺฐาปนนฺติ (กรรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕๗: ๑๔๐)

[“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านเป็นสมณะกระทำกรรมเช่นนี้
 เพราะเหตุใด? การกระทำทัณทกรรมต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้น
 ไม่สมควรกับท่าน”]

พระโมคคัลลานะ:

(๓๐) นาหํ โภธาปฺปิเยน โทสนฺตเรณ วา กโรมิ ตุมฺหากํ มิจฺ
 ฉามคฺคโต ปริโมเจตฺวา สุมคฺเค ปติภูสฺฐาปนายาติ (กรรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕๗: ๑๔๐)

[“ ‘เราไม่ได้กระทำ(ต่อท่าน) เพราะความโกรธหรือโทสะ
 เราจะเปลื้อง (ท่าน) จากหนทางที่ผิดให้ตั้งอยู่ในทางที่ถูกต้อง ’ ”]

นันทโทปนันทสูตรคำหลวง

(๓๑) อันว่าพระญาพิศรินทร์ สัลลปินทราชาธิราช กปร
 กาสปรดิพจนพากยา แก่พระมหาโมคคัลลเถระ ข้าแต่พระเจ้า
 อยู่เกล้า พระผู้เป็นเจ้าเป็นสร้มนมา แลทำซึ่งกรรมะอันมีสวภาพ
 ดังนี้แก่ข้า เพื่อการณาอันใด อันว่างดไว้ซึ่งโทษาในสัตว์คณาทั้ง
 ปวงไว้ อันว่ากษานดิในโทษะทั้งมวล บมีควรรฤาแก่สร้มนมา ย่อม
 ยุคดาเพียงแท้ กมีแก่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย แล

อันว่าพระมหาโมคคัลลาน กเปล่งพระอุทานทวนท่าว
 กล่าวแก่พาสูเกรนทราชา อันว่าอาตมาภาพนี้ บมีกทำซึ่งกัมม
 นั้น ด้วยฉันทาคดีแลบมีทยา แลใจหยาบข้าอันคุมฺนุมิโรธ ทำเพื่อ
 จะโปรดเป็นประธาน จเปลื้องท่านจากมรรคา อันเป็นมิจฉาปฏิญฺฐิ
 นิตย แลท่านย่อมเหน็ดเป็นชอบ อันกอบปรด้วยกรรมลามก กจ
 ยกท่านไว้ในมรรคา อันชอบธรรมบวรอาธิก แล (กรรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕๗: ๑๔๐)

๓) ถ่ายทอดความคิด/ความรู้สึกรของตัวละคร เช่น

- ผู้เล่าเรื่องบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของพญานันโทปนันทนาคราชที่โกรธแค้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก

นโนโทปนันทวัตถุ

(๓๒) เตน โข ปน สมเยน นนุโทปนนุทสุล อรุคธิปติสุล เอรูรูปี ลามกตรั ทิฏฐิสุคตึ ออุปุนัน โหติ อิมเ นาม มุณุทกสมณา มยหิ อุปริภวเนน เทวตานัน ตาวตีสานัน ภวนัน ปวิสุสนุนติ นิภุมนุนติปิ อิทา นิ อิตโต ปฏฐาย อิมลั มยหิ ปาทปัสสุ โอิกรุนุตานัน คนตุ น ทสุสามีติ. (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

[“ก็ในครานั้นแล ความเห็นผิดอันชั่วช้ายิ่งเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่นันโทปนันทะผู้เป็นพญาแห่งนาครว่า ‘สมณะโธลินเหล่านี้ (เหาะ) ไปยังที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ ตน (ดาวดึงส์เทวพิภพ) เห็นอภพของข้า แม้คราวออกมาก็เช่นกัน ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเมื่อสมณะพวกจะเรียรายละอองเท้าแก่ข้า ข้าจักไม่ให้ไป”]

นันทโทปนันทสูตรคำหลวง

(๓๓) แม้ในกาลวันนั้น อันว่านโนโทปนันทนาคราช ก กล่าวคำวิปลาศนาณา กอปรด้วยมฤจฉาทฤษฏี เปนวจีลามกยิ่งนัก ก็มีลักษณะดังนี้ อันว่าพวกชีสร่มณ อันโกนสีสะเหล่านี้ได้ ย่อมเข้าไปสู่เทวา อันอยู่ดาวะดึงศาสถาน กมาเหนือพิมานแห่งเรา แม้จะกลับเทาเมืองชน กข้ามไปเบื้องบนปราสาท แห่งอาดมนี้หลายวาร ตั้งแต่กาลวันนีไป อาดมบมิให้สร่มณา สูเทวโลกาทังหลาย อันเรียรายรชทุลี อันมีในฝ่าบาทา แห่งสร่มณาอันอาเกียรณ แลไปเหนือเสียรแห่งอาดมภาพนี้ แล (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

๔) แสดงทัศนะ/ความเห็นเชิงประเมินค่า เช่น

- ผู้เล่าเรื่องแสดงทัศนะในเชิงประเมินค่าว่า ความคิดของพญานันโทปันทนาคราชในตัวอย่าง (๓๓) เป็นความเห็นผิด (ทิวัจฉิต์-กอบปรด้วยมฤจฉาทฤษฏี) และเป็นความเห็นอันชั่วร้ายยิ่ง (ลามกตรี-ลากยึ่งนัก)
- ผู้เล่าเรื่องแสดงทัศนะว่า การที่ศิษย์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถทรمانสัตว์ที่ทรمانยากได้นั้นเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์

นนโทปนนทวตถ

(๓๔) อิทํ ปนจจฺริยํ ยํ ตสฺส ตถาคตานุเมตฺตน กปฺปสฺตสฺสสุสาธิกมฺสงฺเขยฺยํ กตาทิการสมฺปนฺโน อนุเตวาสิโก เตสํ ทุทฺทมณานํ ทเมตฺวา มิจฺฉามคฺคโต ปริโมเจตฺวา สมฺมามคฺเค ปติฏฺฐาเปตฺวานิพฺพิเสวนมกาสี. (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)

[“แต่การที่ศิษย์ ผู้สมบุรณ์ด้วยปัจจัยที่กระทำมาในอดีต เป็นเวลาอสงไขยแสนกัลป์ทรมานสัตว์อันทรมานยากเหล่านี้ ให้หลุดพ้นจากหนทางที่ผิด แล้วให้ตั้งอยู่ในหนทางอันถูก หมดยศ ตามพระอนุญาตของพระตถาคตนั้น เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์”]

นันทโทปนนทศูตฺรคําหลวง

(๓๕) **อนุเตวาสิโก** อันว่าพระอรชพามบรมศีศย์ แห่งสมเด็จฯ สัชกิตศวราจารย์ คือพระมหาโมคคัลลนเถรา อันมีบุรพปรารธนาได้ทำไว้ ลีนอสงไขยแสนกัลป์ แลสัตว์ทังปวงอันจทรมานยาก อกซ้กมาจากมารวมฤจฉา กตั้งไว้ในสัมมาทฤษฏีมารรค ให้ปราศจากพาลพยศอันร้ายได้นั้น แลทรมานอันใดอันอุดตมา พันอันว่าทรมาน แห่งพระมหาโมคคัลลนอุดตมด้วยบรมมุดตราสมพุทธาธิบาย หมายแห่งทรมานอันนี้ **อจฺจริย** ว่าเป็นที่อัศจรรย์ คืออัศจรรย์ดิเรก แล (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)

๕) อธิบายประเด็นที่ผู้อ่านอาจสงสัย เช่น

- อธิบายประเด็นที่ผู้อ่านอาจเคลือบแคลงใจว่า เหตุใดพระโมคคัลลานะจึงต้องกระทำปาฏิหาริย์ทรมานพญานันโทปนันทนาคราชด้วยการบันดาลไฟต่อสู้อั้กับพญานันโทปนันทนาคราชอย่างรุนแรง เนื่องจากพระโมคคัลลานะเป็นสมณเพศ ย่อมไม่ควรทำร้ายสิ่งมีชีวิต ผู้เล่าเรื่องอธิบายประเด็นนี้ไว้ว่าการกระทำของพระเถระรูปนี้มีได้กระทำด้วยอกุศลเจตนา แต่ทำด้วยอกุศลเจตนา คือ เพื่อทำให้พญานาคละพยศ คลายมัจฉาทิฐิ หันมาประพฤติธรรม อันจะเป็นเหตุให้บรรลุดุธรรมต่อไปในภายภาคหน้า เหมือนกับการที่ช่างทำทองต้องนำทองมาเผาไฟและตีด้วยค้อนจึงจะได้ทองชิ้นใด การบันดาลไฟทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเพื่อให้อคลายมัจฉาทิฐิก็เปรียบได้ฉันนั้น ดังนี้

นนโทปนันทวตถุ

(๓๖) อธิกัจจันนํ หิ สภาโว สุวณฺณโลหสทิสो อคฺคินา อปฺจิตฺวา สพฺพธาเมน ญฺเฐน น ปหริตฺวา ยถา อิจฺฉิตกมฺมญฺญํ น โหติ สุวณฺณํ วา น โหติ ตสฺมา ยถา สุวณฺณกาโร โลหกาโร สุวณฺณโลหวิกตึ กตฺตกาโม อกมฺมญฺญสุวณฺณโลหํ คเหตุวา อคฺคินา ปฺจิตฺวา ปชฺชลิตกาเล สนฺธาเสน คเหตุวา อธิกรณียํ สฺสเปตฺวา โลหญฺเฐน ปหฺรณฺโต กมฺมญฺญํ กโรนฺติ เอวํ กโรนฺตา ปน โทสนฺตเรณ น กโรนฺติ กโรนฺติ นาปี อปฺปิเยน อปีจ โข ปน สุวณฺณกมฺมญฺญภาวตฺถาย ปกโรนฺติ เอวเมว โข ปน ปณฺชิตา ชนา กิญฺจาปี ญฺตานิ สกฺิยทพฺพภนฺตเร สฺฐิตํ โภคคฺคิ ปชฺชลาเปนฺติ อิทฺธิยา พาหิรตฺตี น อีสฺสา ปกเตน น โทสนฺตเรณ น อปฺปิเยน ปชฺชลนฺติ อถ โข นิพฺพิเสวเนน กมฺมญฺญภาวตฺถาย ปกโรนฺติ สึลาที่สุ จ อญฺญตรสมฺปทาย โสตาปตฺติผลาที่สุ อญฺญตรมคฺคผลสมฺปทาย ตสฺมา เถโร มหฺนตํ อิทฺธิยา พาหิรคฺคิชนฺธํ ปชฺชลติ. (กรมศิลปากร , ๒๕๔๕: ๑๓๘)

[“แท้จริงแล สภาวะชของบุคคลใดบุคคลหนึ่งประดุจแร่ทอง เมื่อช่างไม่เผาไฟ ไม่ตีด้วยค้อนด้วยกำลังทั้งหมด ย่อมไม่สามารถใช้งานได้ หรือย้อมไม่เป็นทองคำ ดังนั้น ช่างทอง

ปรารถนาที่จะกระทำวิการแหว่ทอง (เป็นทองคำ) นำแหว่ทองอันยัง
ใช้งานไม่ได้มาเผาไฟ ใช้คีมคีบขึ้นมาขณะไฟลุกโชน นำมาวาง
บนทั้ง ใช้ค้อนเหล็กตี จนสามารถใช้งานได้ (กลายเป็นทองคำ)
ขณะที่ช่างทองกระทำการอยู่นั้น ก็ไม่ได้กระทำด้วยโทสะและ
ความเกลียด แต่ยอมกระทำเพราะปรารถนาจะให้เป็นที่ทองคำที่
ใช้งานได้อย่างนั้นนั่นเทียวฉันใด ก็แลอันว่าชนทั้งหลายผู้เป็น
บัณฑิต เมื่อจะทำให้ไฟคือความโกรธลุกโชนอยู่ในใจของสัตว์
ทั้งหลายเหล่านั้น ก็ไม่ได้ใช้ฤทธิ์บันดาลไฟให้ออกมานอก
ร่างกายเพราะความริษยาตามปกติ โทสะ หรือความเกลียด แต่
ยอมกระทำเพื่อให้มีคุณสมบัติเหมาะสมจากความหมดยศ
เพื่อให้บรรลूसัมปทาอันหนึ่งมีศีลเป็นอาทิ และเพื่อให้บรรลู
สัมปทาอีกอันหนึ่งคือมรรคผลมีโสดาปัตติผลเป็นอาทิ ฉะนั้น
เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงบันดาลกองไฟให้ออกมาภายนอก
(ร่างกาย) ด้วยฤทธิ์อันมหันต์]

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

(๓๓๗) แท้จริงแล แม้อันว่าพระโมคคัลลาน อัครทรมานจิตร
แห่งพระภูมิกาค ทำเพื่อลำบากเพื่อจะให้ได้ ก็มีอุประไมยอุป
ระมา ด้วยสัตว์ในโลกาทั้งหลาย อันมากมายกลางบาง ลาง
จำพวกต่างแผนก จิตรชู้วแปลกแปลกกัน อันควรทรมานด้วย
สาหัส ก็มีบทอุประมา ต่อช่างสุพรรณโลหาช้านาน อันทำการ
โลหสุพรรณนา บมิได้เผาด้วยชลาอัคคี บมิได้เพียรตีด้วยค้อน
ด้วยฝัดค้อนกำลังรัน อันว่าสุพรรณแลโลหา จสำเร็จปรารถนา
มิได้ รูปทรงใส่กบมิเป็นการ แสงอันชัชวาลลอบปรากฏ อันนี้เป
นบทอุประไมย มีเหตุใดแลเหตุนี้ แลนายสุพรรณโลหาสีลปี เมื่อ
มีจำนงปรารถนา จให้รจนายิ่งขึ้นไป ในพลักการนา นกเอา
สุพรรณโลหาทังมวล อันยังบมิควรแก่การนั้น วางกำนุงชันธอัค
ยา เมื่ออุณหอากาศด้วยพลัน นายช่างกันด้วยสันธาส ไร่เลอภา
ชนหน้าทั้ง ถือค้อนกำษประหารกมี บางทีตีด้วยค้อนโลหกมาน
กทำให้การบริบวรณ์ ควรแก่กิตยทั้งผอง แลนายช่างทอง

ช่างเหล็กนั้น อันกทำการดั่งกล่าวนี้มีทำด้วยใจอันไพโรจ อนึ่ง
 โสดบมิได้ทำด้วยบมีทยา ด้วยอาตมาอันเกลียดชัง นายช่างก็ยัง
 เพียรพยายาม จให้เสร็จความปรารภณา จให้ควรแก่กิตยานุกิตย
 นั้น เพื่อจะให้รูปพรรณงามดี และมีอุประมาเป็นฉันใด ในเมื่อสับ
 บุรุษทั้งหลาย ฉลาดด้วยอุบายแห่งปัญญา บมิให้โกรธานอคือ
 อันมีในจิตรแห่งอาตม ให้ร้อนแก่สัตว์ชาตทั้งผอง ด้วยจำนอง
 จิตรริษยา อันเป็นธรรดาปรกฤติ บให้เรื่องด้วยมเนนทริยอันโรธ
 กบมียังให้โชดอุณา ด้วยบมีทยาแลเกลียดชัง กเป็นสัจจังแท้
 ถ่อง ธกยังกองเพลองอันเป็นภายนอก ให้เรื่องออกด้วยฤทธิพล
 พหลพหลา อนึ่งโสดอันว่าบุคคลผู้มีปัญญาณ กเพียรในการ
 อันเป็นปรโยชน เพื่อจโปรดจึ่งทวรมาน แลจให้ควรแก่การทั้ง
 หลาย จให้สละยศอันร้ายแลทรอึ่ง อนึ่งเพื่อจให้บริบูรณด้วย
 ธรรมในสภณธ แลจให้เป็นผลเป็นภัพพะ เพื่อจให้อริยทรัพย์ทั้ง
 หลาย หมายถึงเบญจศีลเป็นต้น แลอริยมัคคผลญาณมา มีพระ
 โสดาเป็นอาทิ จให้เวไนยชาตทั้งปวงได้ ในธรรมอันใดอันหนึ่งกดี
 กมีอุปประไมยอุปประมา เหมือนสุพรรณโลหการาสิลปีนั้น อัน
 ว่าพระมหาโมคคัลลาน อาไศรยเหตุการณ์ดั่งนั้น กยังอัคริษณ
 ให้อุณาศ ด้วยเพลองพาเหียรอาตมอภา ด้วยฤทธิพลอาเนก
 แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๘)

- อธิบายประเด็นที่ผู้อ่านอาจสงสัยว่า เหตุที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่
 ทรงพระอนุญาตให้พระสาวกรูปอื่น ๆ ทรมานพญานาคตนนี้เป็นเพราะ พระ
 สาวกรูปอื่น ๆ แม้จะสามารถกระทำปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เหมือนพระโมคคัลลา
 นะกระทำมาตั้งแต่ต้นได้ แต่จะไม่สามารถเข้าสมาบัติได้ทันขณะที่พญานาค
 พันลมออกมาทางจุมูก ดังนี้

นนโทปนทวตถุ

(๓๘) อวเสสภิกขุ กิร อาทิตโต ปฏฐาย สพฺพานิ ปาฏิหาริยานิ
 กาคฺตุ สกฺกณฺณยุํ อิทํ ปน ฐานํ ปตฺวา เอวํ ชิปปิ นสุสนฺติ โน หุตฺวา
 สสมาชฺชิตฺตํ น สกฺขิสฺสนฺติ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๖)

[“มีคำอธิบายว่า ภิกษุรูปอื่น ๆ สามารถกระทำอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นได้ แต่เมื่อมาถึงตอนนี้ ภิกษุเหล่านั้นไม่มีความสามารถที่จะเข้าสมบัติได้ทัน จะประสบความพินาศทันที ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุอื่น ๆ ทรมานพญานาค”]

นันทโปกปนนทสูตรคำหลวง

(๓๗) ตั้งจะได้ยินมา อันว่าพระมหาเถรานุเถรทั้งปวงอันศรคอกอาจทำซึ่งฤทธิเดชปาฏิหาริย์ทั้งหลาย หมายอันควรทรมานพระยานาค จำเดอมแต่ภาคประณมมา อันว่าพระมหาเถรคณาทั้งหลายนั้น ครั้นมาถึงในที่นี้ เมื่อทวิชีวหินทริยราชา จสละดมนาสาให้พินาศ กบมีอาจเพื่อจเข้า ซึ่งสะบาบัดดิเซาจะให้ทันได้ กจถึงซึ่งประไลยพิบัติ ก็มีด้วยอรรถดั่งนี้ แล (กรมศิลป์การ, ๒๕๔๕๗: ๑๔๖)

จะเห็นได้ว่าผู้เล่าเรื่องใน *นันทโปกปนนทสูตร* และ *นันทโปกปนนทสูตรคำหลวง* มิได้เป็นตัวละครในเรื่อง แต่เป็นเพียงเสียงของผู้สังเกตการณ์ที่เล่าหรือบรรยายเหตุการณ์ในเรื่อง ล่วงรู้ความคิดของตัวละคร ยกความคิดและคำพูดของตัวละครมานำเสนอ แสดงความคิดเห็น ประเมินค่าพฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจนให้คำอธิบายประเด็นที่ผู้อ่านอาจเคลือบแคลงหรือสงสัย ลักษณะดังกล่าวนี้จัดเป็นลักษณะของผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้

๓.๓.๑.๑.๖ แนวคิด

แนวคิด (theme) หมายถึง “ความคิดที่นำเสนอในเรื่อง ซึ่งสรุปจากสถานการณ์เฉพาะของโลกบันเทิงคดีออกมาเป็นความเข้าใจทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับโลกในชีวิตจริง” (อิรวาดิ ไตลังคะ, ๒๕๔๖: ๖๖)

ทั้ง *นันทโปกปนนทสูตร* และ *นันทโปกปนนทสูตรคำหลวง* มีแนวคิดหลักและแนวคิดย่อยตรงกันทุกประการ ดังนี้

แนวคิดย่อย มี ๒ ข้อ ดังนี้

แนวคิดย่อยแรก คือ พระโมคคัลลานะเป็นพระเถระผู้มีอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่ ควรแก่การเคารพสรรเสริญ แนวคิดนี้พิจารณาได้จากเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของ *นุโทปนุทนต์* และ *นุโทปนันตสูตร* คำหลวงที่เล่าเรื่องพระโมคคัลลานเถระทรมานพญานันโทปนันทนาคราชให้คลายจากมิจฉาทิฐิ พญานันโทปนันทนาคราชเป็นพญานาคที่มีฤทธิ์มาก พระสาวกรูปอื่น ๆ ไม่สามารถที่จะทรมานพญานาคตนนี้ได้ การที่พระโมคคัลลานเถระสามารถเอาชนะพญานันโทปนันทนาคราชได้จึงแสดงให้เห็นว่า พระเถระรูปนี้เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สมดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ในที่อัครสาวกเบื้องซ้ายผู้เป็นเลิศในการแสดงฤทธิ์สมควรแก่การเคารพสรรเสริญ

แนวคิดย่อยข้อที่ ๒ คือ มิจฉาทิฐิมิโทษมหันต์ ผู้มีปัญญาพึงละทิ้งฐิติดังกล่าวนี้ เพราะเป็นมูลรากแห่งอกุศลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น แนวคิดย่อยข้อนี้สามารถเห็นได้จากการที่ตัวละครเอกของเรื่องคือพญานันโทปนันทนาคราชเป็นผู้มีมิจฉาทิฐิ มิจฉาทิฐิของพญานาคตนนี้ตามที่กวีบรรยายไว้ในเรื่อง คือ การไม่เคารพสมณพราหมณ์ ครูอาจารย์ มารดา บิดา และธรรม (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๓) อาจกล่าวได้ว่า มิจฉาทิฐิของพญานาคตนนี้ก็คือการไม่เคารพบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชา

การเคารพบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอาทิในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นการบำเพ็ญกุศลกรรมประการหนึ่ง และนับว่าเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง (บุชา จ บุษนียานัน *เอตมมมงคลมุตตม*) (ขุ. ขุ. (บาลี) ๒๕/๖/๓) อาจอธิบายได้ว่า สมณพราหมณ์เป็นผู้ที่ควรบูชาเพราะเป็นผู้ประพาศธรรมและสั่งสอนธรรมอันเป็นประโยชน์ ครูอาจารย์เป็นผู้ที่ควรเคารพบูชาเพราะเป็นผู้สั่งสอนวิชาความรู้ อบรมจริยาแก่ศิษย์ มารดาบิดาเป็นผู้ควรบูชาเพราะเป็นผู้ให้กำเนิด อบรมสั่งสอนและเลี้ยงดูบุตรธิดาจนเติบโตใหญ่ ส่วนธรรมเป็นสิ่งควรบูชาเพราะเป็นคำสั่งสอนที่ช่วยขัดเกลาผู้ประพาศให้เจริญในทางกุศลอันเป็นหนทางสู่ความหลุดพ้น การบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชาจึงไม่ใช่เพียงการเคารพที่ตัวบุคคลหรือธรรมะโดยตรง แต่เป็นการเคารพคุณธรรมหรือคุณประโยชน์จากบุคคลหรือธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อบุคคลผู้เคารพบูชาดังนั้น การที่พญานันโทปนันทนาคราชไม่เคารพบูชาธรรมและบุคคลที่ควรบูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไม่เคารพเลื่อมใสสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงไม่ได้เป็นเพียงการปฏิเสธธรรมะหรือความมีอยู่ของบุคคลเหล่านี้เท่านั้น แต่เท่ากับเป็นการปฏิเสธคุณธรรมหรือคุณประโยชน์ที่จะได้จากบุคคลเหล่านี้

ความเห็นดังกล่าวของพยานาคตนนี้แสดงให้เห็นว่าพยานาคตนนี้ไม่เชื่อเรื่องจริยธรรม ซึ่งก็คือการปฏิเสธความคิดเรื่องกรรมและผลของกรรม การไม่เคารพเลื่อมใสศรัทธาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงการปฏิเสธความมีอยู่ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่เท่ากับเป็นการปฏิเสธพระสัทธรรมอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ความเห็นผิดดังกล่าวนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นความเห็นผิดอย่างมหันต์ ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งจะมีโทษมาก เหมือนมิจฉาทิฐินี้เลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฐีเป็นอย่างยิ่ง ฯ” (อภ. เอก. (ไทย) ๒๐/๑๙๓/๓๕) เนื่องจาก “เมื่อบุคคลเป็นผู้มีความเห็นผิด อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง... อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป” (อภ. เอก. (ไทย) ๒๐/๑๘๑, ๑๘๓/๓๒-๓๓)

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า มิจฉาทิฐีมีโทษมหันต์ ผู้มีปัญญาพึงละทิ้งดังกล่าวนี เพราะเป็นมูลรากแห่งอกุศลธรรม และไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น

แนวคิดหลัก

แนวคิดหลักของ *นनुโทปนนทวตฺตฺถุ* และ *นันทุโทปนันทุสฺตรคําหลวง* คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระหฤทัยเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ ทรงตรัสรู้พระสัทธรรม และทรงสั่งสอนและเผยแผ่พระสัทธรรมเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์โดยใช้อุบายอันเหมาะสมกับอชฌาศัยของผู้ที่จะทรงสั่งสอน

แนวคิดนี้สรุปได้จากการพิจารณาว่า มิจฉาทิฐีมีโทษมหันต์ ผู้ที่มีมิจฉาทิฐีเมื่อละโลกนี้ไปย่อมเข้าถึงทุกติภูมิ ดังที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาตนรก เหมือนกับมิจฉาทิฐีนีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฐี เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ฯ” (อภ. เอก. (ไทย) ๒๐/๑๘๗/๓๓) ด้วยเหตุนี้ การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระประสงค์ที่จะทำลายมิจฉาทิฐีของพยานันโทปนันทนาคราชจึงไม่ได้เป็นเพราะทรงต้องการให้พยานาคหันมานับถือหรือยอมรับความยิ่งใหญ่ของพระองค์ หากแต่เป็นเพราะต้องการที่จะช่วยเหลือพยานาคตนนี้ให้พ้นจากอบาย กล่าวคือ ต้องการให้พยานาคคลายมิจฉาทิฐี มีความเห็นชอบ (สัมมาทิฐี) เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ธรรมาภิสมัยในชาติต่อ ๆ ไป การกระทำของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน

วรรณคดีสองเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระหฤทัยเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ต่อสรรพสัตว์ในอันที่จะปลื้มองสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสังสารทุกข์มีทุกตฤมิเป็นอาทิ พระคุณธรรมดังกล่าวนี้สมดังพระเนมิตตกนามที่พระพุทธสิริเถระประพันธ์ว่า *สัพพสตฺตทานุภโก* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)

ในการสั่งสอนสรรพสัตว์นั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาอัชฌาสัยของผู้ที่จะทรงสั่งสอน การที่ทรงส่งพระมหาโมคคัลลานเถระให้ไปทรมานพญานันโทปนันทนาคราชนั้นแสดงให้เห็นว่าทรงเลือกอุบายที่เหมาะสมในการสั่งสอนพญานาคตนนี้ เนื่องจากพญานาคตนนี้มีมีจชาติสูงมาก และมีฤทธิ์มาก ย่อมไม่สามารถใช้การเทศนาสั่งสอนได้ แต่ต้องใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในการสั่งสอน และพระสาวกที่มีฤทธิ์ที่จะสามารถเอาชนะพญานาคได้มีเพียงพระมหาโมคคัลลานเถระเท่านั้น ดังนั้น การที่ทรงเลือกใช้อุบายที่เหมาะสมในการสั่งสอนพญานาคตนนี้จึงสะท้อนให้เห็นพระปัญญาคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ดังนั้น การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระประสงค์ที่จะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชให้คลายมีจชาติสูงโดยส่งพระโมคคัลลานะไปทรมานนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระหฤทัยเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ ทรงตรัสรู้พระสัทธรรม และทรงสั่งสอนและเผยแผ่พระสัทธรรมเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์โดยใช้อุบายอันเหมาะสมกับอัชฌาสัยของผู้ที่จะทรงสั่งสอน

ด้วยเหตุนี้ แม้ว่า *นनुโทปนนุทวตฺต* และ *นันทุโทปนันทุตรค้ำหลวงจะมุง* เล่าเรื่องพระโมคคัลลานเถระทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเป็นหลัก แต่วรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้ก็ได้มุงใช้เรื่องดังกล่าวอธิบายเรื่องการแสดงฤทธิ์หรือสรรเสริญวีรกรรมของพระโมคคัลลานเถระเหมือนกับเรื่องใน *วิสุทธิมคฺค มหาโมคฺคฺคฺคาตฺเถระตฺเถราปทานวณฺณนา* และ *มหาโมคฺคฺคฺคาตฺเถระคาถาวณฺณนา* หากแต่เป็นเรื่องที่มีแนวคิดหลักคือการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ สอดคล้องกับที่อรอนงค์ พัดพาดี (๒๕๒๒: ๕๔) อธิบายว่า “นันทุโทปนันทุตรค้ำหลวงเป็นเรื่องที่ยกย่องพระพุทธเจ้าโดยตรง ถึงแม้พระพุทธรองค์จะมีได้ทรมานพระยานันโทปนันทนาคราชด้วยพระองค์เอง การปราบพระยานาคราชจนเป็นผลสำเร็จก็เป็นชัยชนะของพระองค์โดยแท้... ในเมื่อพระมหาโมคคัลลานะซึ่งเป็นพุทธสาวกยังมีฤทธิ์เดชถึงเพียงนี้ จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าพระบรมศาสดาจะทรงมีพระบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่มากกว่าเพียงไหน...” แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับกลวิธีการประพันธ์ของพระพุทธสิริที่นำคาถาบทที่ ๗ ใน *พุทฺธชยมฺคฺคคาถา* (คาถานนุโทปนนุทวตฺต) ซึ่งอธิบายว่าชัยชนะที่มีต่อพญานันโทปนันทนาคราชนี้นับเป็นชัยชนะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเป็นอารมณ์กถาของเรื่อง

จากที่กล่าวไปในข้อ ๓.๒ และ ๓.๓.๑.๑ สามารถสรุปได้ว่า ตัวบทแปลเป็นตัวบทประเภทเดียวกับตัวบทต้นฉบับ คือ เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบเช่นเดียวกัน มีองค์ประกอบทางอรรถสสารระดับมหัพภาคตรงกับตัวบทต้นฉบับ ดังจะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนันทบทสูตรคำหลวงโดยรักษาโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก กลวิธีการเล่าเรื่อง และแนวคิดของเรื่องตามตัวบทต้นฉบับ มิได้ทรงดัดแปลง เพิ่ม หรือลดองค์ประกอบเหล่านี้จนทำให้มีเนื้อเรื่องแปลกไปจากต้นฉบับแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า ในเชิงประเภทตัวบทและอรรถสสารในระดับมหัพภาค เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนันทบทสูตรเป็นนันทบทสูตรคำหลวงด้วย การแปลแนวรักษาดั้งเดิม ซึ่งหมายถึง “การแปลที่มีการเก็บรักษาองค์ประกอบและกลวิธีการประพันธ์ของตัวบทต้นฉบับไว้อย่างครบถ้วน” (พนิดา หล่อเลิศรัตน์, ๒๕๔๘: ๑๗๐)

๓.๓.๑.๒ องค์ประกอบทางอรรถสสารระดับจุลภาค

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางอรรถสสารระดับจุลภาคเป็นการวิเคราะห์สมมูลภาพของตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปลในระดับที่ต่ำกว่าระดับตัวบท ได้แก่ คำและประโยค

จากการศึกษาพบว่า แม้ว่าตัวบทแปลจะมีองค์ประกอบทางอรรถสสารระดับมหัพภาคเหมือนกับตัวบทต้นฉบับ แต่ในระดับจุลภาคตัวบทแปลมีอรรถสสารแตกต่างกับตัวบทต้นฉบับอย่างเห็นได้ชัดอยู่บ้าง ความแตกต่างเหล่านี้เกิดจากกลวิธีการแปลในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๓.๓.๑.๒.๑ การขยายความ

การขยายความ (explicitation) หมายถึง กลวิธีการแปลแบบถ่ายทอดเนื้อความในตัวบทแปลให้แจ่มชัดกว่าที่กล่าวไว้ในตัวบทต้นฉบับ เนื่องจากตัวบทต้นฉบับกล่าวเนื้อความไว้เพียงสังเขป (*implicitly*) เพราะสามารถเข้าใจได้จากบริบทหรือสถานการณ์ในตัวบทต้นฉบับ (Vinay and Darbelnet, 1958: 8 cited in Klaudy, 1998: 80)

การขยายความเป็นกลวิธีการแปลที่ปรากฏมากที่สุดในนันทบทสูตรคำหลวง การขยายความบางประเภทเป็นการขยายความที่เลี่ยงไม่ได้ (*obligatory explicitation*)

เนื่องจากเหตุผลด้านความแตกต่างทางไวยากรณ์ระหว่างคู่ภาษา^{๒๖} การขยายความบางประเภทมีความจำเป็นเพราะความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมซึ่งเรียกว่า *การขยายความเชิงวัจนปฏิบัติ (pragmatic explication)*^{๒๗} ในขณะที่การขยายความบางประเภทเป็นการขยายความที่สามารถเลี่ยงได้ (*optional explication*) เนื่องจากแม้ไม่มีการขยายความ คำแปลก็สามารถสื่อความเข้าใจได้และไม่ผิดไวยากรณ์ แต่ผู้แปลใช้การขยายความด้วยเหตุผลบางประการ เช่น เพื่อให้คำแปลสะสลายเป็นธรรมชาติ เป็นต้น (Klaudy, 1998: 82 – 83) ในที่นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะการขยายความที่สามารถเลี่ยงได้เท่านั้น เพราะผลการวิเคราะห์จะสะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพด้านการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

การขยายความที่สามารถเลี่ยงได้ในตัวบทแปลอาจจำแนกได้ดังนี้

การขยายความเชิงจินตภาพ

การขยายความประเภทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างจินตภาพในตัวบทแปลให้แจ่มชัด เช่น

- (๔๐) อถ นาครราชา ฐมาลี^{๒๘} (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๗)
[“ลำดับนั้น พญานาค ทำให้ควันทวนตลบขึ้น”]

^{๒๖} การขยายความที่เลี่ยงไม่ได้ (*obligation explication*) เกิดจากความแตกต่างทางอรรถวาทย์สัมพันธ์ของภาษาทั้งสอง หากไม่ขยายความจะทำให้ภาษาแปลผิดไวยากรณ์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ การที่ภาษาแปลไม่มีคำหมวดเหมือนภาษาต้นฉบับ เช่น ภาษารัสเซียไม่มีคำกำกับนาม (*article*) เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษต้องเพิ่มคำกำกับนามเข้ามา (Klaudy, 1998: 82-83) กรณีของการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย เช่น การแปลบทสมาสภาษาบาลีเป็นภาษาไทยอาจจำเป็นต้องเติมบุพบทหรือประธานเข้ามาในคำแปลโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงการกระทำต่าง ๆ ในสมาสซึ่งถูกละไว้ เนื่องจากภาษาบาลีไม่มีหมวดคำบุพบท เป็นต้น

^{๒๗} การขยายความเชิงวัจนปฏิบัติ (*pragmatic explication*) เกิดจากความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรมของภาษาต้นฉบับกับภาษาแปล ผู้แปลจำเป็นต้องขยายความเนื่องจากผู้อ่านภาษาแปลอาจไม่มีความรู้ทางสังคมวัฒนธรรมเหมือนกับผู้ใช้ภาษาต้นฉบับ (Klaudy, 1998: 83) เช่น การแปลคำว่า *Maros* เป็นภาษาไทยอาจต้องเติมคำว่า *แม่น้ำ* ลงไปเป็น *แม่น้ำมารอส* เพื่อให้ผู้อ่านชาวไทยรู้ว่าคำดังกล่าวเป็นชื่อแม่น้ำ ในภาษาบาลีคำว่า *สตตปริภณฺฑ* เป็นชื่อเฉพาะ หมายถึง “ภูเขา ๘ ลูกที่แวดล้อมเขาพระสุเมรุ” แต่เมื่อแปลคำนี้ภาษาไทยจำเป็นต้องใส่คำขยายว่า *เขา* ลงข้างหน้าหรือคำว่า *คีรี* ลงข้างหลังเป็น *เขาสัตตบริภัณฑ์* หรือ *สัตตบริภณฺฑคีรี* ตามลำดับเพื่อให้ชาวไทยเข้าใจชัดเจน ทั้ง ๆ ที่คำว่า *สตตปริภณฺฑ* ในภาษาบาลีไม่จำเป็นต้องมีคำว่า *คีรี* “ภูเขา” ต่อท้ายก็เข้าใจความหมายชัดเจน

^{๒๘} น่าจะเป็น *ฐมายลิตี, ฐมยลิตี*

ในกาลนั้น อันว่าสลัปราชา กบงหวนฐรรมาให้กลุ่มไป
ในทิสานุทิศ แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๓๗)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พญานันโทปนันทนาคราช บังหวนควันต่อสู้กับพระโมคคัลลานะ ด้วยบทต้นฉบับใช้คำว่า *ฐรรมา* ซึ่งแปลว่า “บังหวนควัน, หรือ ทำควันให้หวนตลบขึ้น” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลว่า *บังหวนฐรรมา* “บังหวนควัน” หากพิจารณา ในเชิงความหมาย คำแปลดังกล่าวนี้ว่ามีสมมูลภาพเพียงพอกับตัวบทต้นฉบับแล้ว เนื่องจากคำว่า *บังหวน* มีความหมายว่า “ทำให้ควันหวนตลบขึ้น” แต่ในเชิงจินตภาพการแปลเพียงว่า *บังหวนฐรรมา* ย่อมไม่ก่อให้เกิดจินตภาพแจ่มชัดเท่ากับที่ทรงขยายความด้วยวลีว่า *ให้กลุ่มไป ในทิสานุทิศ* การใช้คำว่า *กลุ่ม* “ปกคลุมอยู่ทำให้มืดกลุ่ม” ทำให้เห็นภาพควันที่แผ่ตลบปกคลุมจนมืดครึ้ม ส่วนการใช้คำว่า *ทิสานุทิศ* “ทิศน้อยทิศใหญ่” ช่วยขยายความคำว่า *กลุ่ม* ให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น เมื่อนำมาประกอบกับวลี *บังหวนฐรรมา* จึงช่วยให้ผู้อ่านรับรู้ถึงมหิทฤทธิของพญานันโทปนันทนาคราชได้เป็นอย่างดี

(๔๑) ...อูรคราษสุส ทีฆปฺฤสรีริ อวิรสฺนุทฺนเสทฺ... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๓๖)

[“ร่างอันยาวและใหญ่ของพญานาค...มีเหงื่อไหลไม่
หยุด”]

...อันว่ากายแห่งโกคินทราชา...แลกายอันใหญ่มหิมา
...มีเสทวารินรี ไหลสรกปรีบมิขาด หยาดเสทางคเปนธาร... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๓๖)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพพญานันโทปนันทนาคราชถูกพระโมคคัลลานะซึ่งเนรมิตกายเป็นพญานาครัดเข้ากับเขาพระสุเมรุ คำประพันธ์นี้มีความเปรียบซึ่งอยู่ในรูปสมาส คือ *อวิรสฺนุทฺนเสทฺ* ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “มีเหงื่อไหลไม่หยุด” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลความเปรียบดังกล่าวนี้ว่า *มีเสทวารินรี* คำแปลเพียงเท่านี้ นับว่ามีสมมูลภาพเพียงพอกับตัวบทต้นฉบับแล้ว แต่ก็ได้ขยายความเพิ่มลงไปอีกด้วยวลีว่า *ไหลสรกปรีบมิขาด หยาดเสทางคเปนธาร* เพื่อก่อให้เกิดภาพเหงื่อไหลไม่หยุดอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น คำที่กวีสรรมาใช้แปลนั้นนับว่าก่อให้เกิดจินตภาพอย่างดีเยี่ยม เนื่องจากแต่ละคำล้วนให้ภาพของเหลวที่ไหลไม่หยุดทั้งสิ้น ได้แก่คำว่า *รินรี* “ไหลออกเรื่อย ๆ” *ไหล สรก* (ซก) “เปียกชุ่มจนหยุด” *ปรี* “เคลื่อนไป

เรื่อย” นอกจากนี้คำเหล่านี้บางคำยังมีเสียงสัมพันธ์กับความหมาย กล่าวคือ คำว่า *รินรี* และ *ปรี* มีหน่วยเสียงพยัญชนะ /ร/ ซึ่งเป็นเสียงรัว ส่วนคำว่า *รี* และ *ปรี* เป็นคำเป็นที่ประสมหน่วยเสียงสระ /อิ/ ซึ่งเป็นสระเสียงยาว เสียงของคำทั้งสองลักษณะนี้นับว่าสัมพันธ์กับการสื่อภาพของเหลวที่ไหลไม่หยุดเช่นกัน เมื่อนำมาซ้อนกับวลีว่า *บมิชาติ* และ *หยาดเสทางคเปนธาร* “เหงื่อออกกรวกับน้ำไหลเป็นสายธาร” จึงส่งผลให้เกิดจินตภาพอย่างแจ่มชัด เพราะทำให้เห็นภาพของเหลวที่ไหลไม่หยุดและปริมาณของเหงื่อที่มากคุดจุน้ำในสายธาร การแปลขยายความในตัวแบบนี้ย่อมทำให้ผู้อ่านเข้าใจความทรมานพญานันโทปนันทนาคราช และในขณะเดียวกันก็ทำให้ตระหนักว่าพระโมคคัลลานะว่ามีอิทธิฤทธิ์มากเพียงใด

(๔๒) ...นิมนต์เตตฺวา สหฺสูสนยนปงฺกชภวนาทิลินฺมุขนิกรสญ
จุมฺพิตฺ ภาควโต ปาทปทุมเมถุนิ สกสิรสาภิวนฺติตฺวา ปกุกามิ.
(กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๐)

[“เมื่อทูลนิมนต์แล้ว (อนาถบิณฑิกเศรษฐี) จึงกราบ
แทบคู่แห่งดอกบัวคือพระบาทแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาค
(ประดุดอกบัว) อันฝูงแมลงภู่มุมพิต (ตอม) อยู่ในสระบัวมีสระ
แห่งทำวสหัสันย์นเป็นอาทิ ด้วยเสียรเกล้าของตน แล้วจึงหลีก
ไป”]

...แล้วเศรษฐีถวายอภิวาท แทบพุทธบาทบุคคล สมเด็จพระ
พระญาณสมมตตรการ เปรียบด้วยกมุทบานประดับ กับด้วยหมู่
แมลงภู่มุมพิต บินหวี่หวู้ร้อนร้อง รงมก้องไปมา ในพนสรบาทุเมศ แห่ง
สมเด็จพระเวศรมัชวา...ด้วยเสียรอาตมแล้วกลับไป แล (กรรมศิลปกร,
๒๕๔๕: ๑๒๐ – ๑๒๑)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพอนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบ
พระบาทสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธสิริเปรียบเทียบพระบาทของสมเด็จพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าว่าเป็นดอกบัวอันงดงามในสระบัวมีสระบนดาวดึงส์วรรคเป็นต้นที่มีฝูงแมลงภู่มุมพิตคืออนาถ
บิณฑิกเศรษฐีมุมพิตหรือบินตอมอยู่ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงทรงเพิ่มภาพพจน์แบบสัทพจน์ คือ คำ
เลียนเสียงธรรมชาติว่า *หวี่หวู้* ลงไปในคำแปล พร้อมทั้งขยายความให้ชัดเจนโดยใช้คำขยายว่า
บิน-รงมก้องไปมา อันแสดงให้เห็นว่าแมลงภู่มุมพิตเหล่านี้มิได้เกาะที่ดอกบัวเฉย ๆ หากแต่บินไปมาด้วย
ส่งผลให้เกิดจินตภาพในตัวบทแปลอย่างแจ่มชัด ทั้งในแง่ภาพเคลื่อนไหว จำนวน และเสียง ภาพที่

เกิดในจินตนาการของผู้อ่านจึงเป็นภาพบรรยายภาศที่นำรื่นรมย์ ชวนให้เกิดความปีติในพระยุคค
บาทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี

เป็นที่น่าสังเกตว่า มีความเปรียบอีกหลายตอนที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรง
เพิ่มภาพพจน์แบบสัทพจน์ลงไปคำแปล ทั้ง ๆ ที่ในต้นฉบับไม่มีสัทพจน์เลย^{๒๙} เช่น ...*ฝน
สรสรกแข็งซ่า...* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘), ...*ให้กร่วมกร่วมด้วยทราฐาทังสี่...* (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒) ...*เปนพยุฮือพันลึก...* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๑) การเพิ่มสัท
พจน์ลงไปคำแปลส่งผลให้สื่อบรรยายภาศของเหตุการณ์ได้แจ่มชัดสมจริงและสร้างอารมณ์ร่วม
ของผู้อ่านได้มีประสิทธิภาพกว่าการไม่เพิ่มสัทพจน์ลงไป

การขยายความเชิงตัวละคร

กลวิธีการแปลลักษณะนี้เป็นการขยายความที่เกี่ยวข้องกับตัวละครใน
เรื่อง การขยายความเชิงตัวละครนี้มี ๒ ลักษณะใหญ่ ได้แก่ การเพิ่มการประเมินค่าพฤติกรรมของ
ตัวละคร และการเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับคุณสมบัติของตัวละคร

การประเมินค่าพฤติกรรมของตัวละครปรากฏในบทบรรยายที่กล่าวถึง
พญานันโทปนันทนาคราช เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมเพิ่มข้อความเชิงประเมินค่าพฤติกรรมของ
พญานาคตนนี้ลงไปเสมอ แม้ว่าในต้นฉบับจะไม่ระบุไว้ เช่น

(๔๓) ...นาคานุภาเวน ที่สมหนุตตริ อุตตภาวิ นิमितฺวา...
อทฺสูสนํ คเมสิ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

[“(พญานันโทปนันทนาคราช) เนมิตอัตภาพให้มีขนาด
ใหญ่และยาวด้วยอานุภาพแห่งนาค...กระทำให้ถึงซึ่งการมองไม่
เห็น”]

...กนถรรมิตรกายา ใหญ่ยาวสามารถนัก ด้วยยศศักดิ์
บุญยา แห่งนาคานุภาพ โดยใจหยาบแห่งเขา...กบึงมรรคาทั้ง
ปวงไว้ เพื่อบมิให้ปรากฏ ด้วยพาลพศอันหยาบ แล (หน้า
๑๓๓)

^{๒๙} ผู้วิจัยยังไม่พบว่าคลังการศาสตร์ฝ่ายบาลีมีคลังการแบบสัทพจน์ของไทย

(๔๔) ...อัย ภูมิपाल นนุโทปนนุทอุรคาธิปติ อมุหากั อูปริสีเส ปาทปัสสู โอิกริตวา ตาวตีสเทวโลเก คจจนุตานมาคจจนุตานัน กุปีโต สิเนรุ สตุตกุขตุตุ โภเคหิ ปริกขิปิตวา มนุเตน ผณน ปฏิจนาเทตวา เอกนุทธการมกาสิติ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๔)

[... 'ดูกร รัฐบาล นันโทปนันทจอมราชาแห่งงูนี้โกรธที่ พวกเราเดินทางไปมา ณ ดาวดึงส์เทวโลก แล้วเรียวยลของ ทำาลงเหนือเศียร จึงเอาขนดพันรอบเขาสิเนรุสิ้น ๗ รอบ แล้วใช้ พังพานปกครอบไว้ ทำให้เกิดความมืดไปทั่วทั้งหมด']

...พระภูวนนโทปนนท อันเปนนาคธัญญา โกรธแก่ หมู่สร้มนาทังหลาย ว่าเรียวยลของฝ่าเท้า ลงบนวิมานเขาอา เกียรณ ในเบ้องบนเศียรแห่งเขา เมื่อเราไปเรามา ในดาวดึงส์ชา สวรรคนี้ เขาเปนมฤจจาทฤษฏีกระด้าง กั้กั้กลางฉวาง มรรคา เพื่อบมีให้เราไปมาอีกเล่า เขาเกี่ยวเข้าซึ่งพระสิเนรุ อัน ชื่อพระสุเมรุบรรพต กพันด้วยขนดได้เจ็ดรอบ กปกครอบอินทพิ มานปรากการ ด้วยพังพานเขาอันใหญ่ ทำให้มืดมิดมหนธเปนเอ้ กนธการ แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๕)

จะเห็นได้ว่า ในคำประพันธ์ (๔๓) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลขยายความ ว่า การที่พญานันโทปนันทนาคราชเนรมิตอัธภาพให้มีขนาดใหญ่เพื่อพันเขาสิเนรุและกระทำให้ ดาวดึงส์สวรรค์เกิดความมืดมิดนั้นเป็นเพราะพญานาคตนนี้มี ใจหยาบ และมี พาลพยศอันหยาบ ในขณะที่คำประพันธ์ (๔๔) ก็ทรงกล่าวว่าพญานาคตนนี้ เปนมฤจจาทฤษฏีกระด้าง เนื้อความ เหล่านี้ไม่ได้มีระบุไว้ด้วยบทต้นฉบับ

การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเพิ่มเนื้อความประเมินค่าพฤติกรรมของ พญานันโทปนันทนาคราชลงไปในตัวบทแปลนั้น ทำให้ผู้อ่านรับรู้อุปนิสัยของตัวละครดังกล่าวได้ ชัดเจนมากยิ่งขึ้นกว่าการรับรู้ผ่านการกระทำเพียงอย่างเดียวในตัวบทต้นฉบับ การแปลด้วยกลวิธี ดังกล่าวนี้อาจช่วยเน้นย้ำภาพด้านลบของพญานาคตนนี้ให้เด่นชัดขึ้น ส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ ต่อตัวละครตัวนี้และเอาใจช่วยฝ่ายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น

ยิ่งไปกว่านั้น การสร้างภาพแง่ลบของพญานันโทปนันทนาคราชผ่านการขยายความนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นน้ำพระหฤทัยเมตตาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชัดเจนมากขึ้น กล่าวคือ ทำให้ผู้อ่านเห็นว่าแม้พญานาคจะมีอุปนิสัยหยาบช้าเพียงใด แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังทรงมีพระเมตตาปรารภนาที่จะช่วยพญานาคตนนี้ให้คลายจากมิจฉาทิฐิ โดยนัยนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงเน้นย้ำเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้นกว่าตัวบทต้นฉบับ

ส่วนการเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวแก่คุณสมบัติของตัวละครมักปรากฏในการแปลเนื้อความที่กล่าวถึงพระสาวก กวีมักขยายความลงไปว่าพระสาวกเหล่านี้เป็นเชื้อสายแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น

(๔๕) อนุภูกเมณ สพฺเพ เถรา ... อารโหจฺยิสฺสุ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๕)

[“พระเถระทั้งปวง...กราบทูลแล้ว...โดยลำดับ”]

ในกาลนั้น อันว่านิกรพระมหาเถรานุเถร **อันเป้นพระ
ชิเนนทรโอรสา** กกราบทูลด้วยบททวรมาน พระญาบาดาล
อิศรา โดยพรรษานุกรม (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๕)

(๔๖) เถโร...อาห (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๕)

[“พระโมคคัลลานเถระ...กราบทูลแล้ว...”]

อันว่าพระมหาโมคคัลลานะเถรา **อันเป้นพระชิเนนทร
ภูล** กกราบทูลแก่สมเด็จพระสรรเพชญ์บิดุราช (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ข: ๑๔๕)

(๔๗) อถ โข ปนายสุมา รฐฐูปาโล สมนุทธการํ ทิสฺวา... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)

[“ก็แลในลำดับนั้น พระรัฐบาลผู้มีอายุมองเห็นความ
มีดมนอนธการ...”]

แม้ในกาลขณะนั้น อันว่าพระมหาวิษุบาลเถร **อันเป้น
พระมุเนนทรโอรสา** ผู้มีพระชนมายุสม กهنลัษณอันธการ
มहिมา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)

จะเห็นได้ว่าในตวับทต้นฉบับกล่าวถึงสาวกโดยไม่มีคำใดระบุว่าพระสาวกเหล่านี้เป็นวงศ์แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลโดยเพิ่มความดังกล่าวนี้เข้าไป ดังนี้

ในคำประพันธ์ (๔๕) ทรงแปลขยายความด้วยวลีว่า อันเปนพระชินเนทร
สา (ชิน + อินทร + โอรสา “ผู้เป็นบุตรแห่งพระชินศรี”)

ในคำประพันธ์ (๔๖) ทรงแปลขยายความด้วยวลีว่า อันเปนพระชินเนทร
กุล (ชิน + อินทร + กุล “ผู้อยู่ในสกุลแห่งพระชินศรีผู้ยิ่งใหญ่”)

ในคำประพันธ์ (๔๗) ทรงแปลขยายความด้วยวลีว่า อันเปนพระมุนเนทร
โอรสา (มุนี + อินทร + โอรสา “ผู้เป็นบุตรแห่งพระมุนีผู้ยิ่งใหญ่”)

นอกจากนี้เมื่อกล่าวถึงพระสาวรีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงขยายความว่าเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้ายตามลำดับ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีระบุไว้ในตวับทต้นฉบับ ดังนี้

(๔๘) ...ปฐมคุณสาวโก สารีบุตรวรรคโค... (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ข: ๑๒๗)

[...ข้างคันธัตถิตัวประเสริฐคือพระสารีบุตร ผู้เป็นปฐม
อัครสาวก...]

...อันว่าพระมหาสารีบุตร อันเปนทักษิณพุทธพาทา
ประณมอรรคสาวกอันเลิศ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗)

(๔๙) ...อคคผลปโต ทุตยสาวกมหาโมคคัลลานตุเถรกรม
มารปวโร... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗)

[“ช่างเหล็กผู้ประเสริฐคือพระมหาโมคคัลลานเถระผู้
เป็นทุตยอัครสาวก ผู้บรรลุผลอันประเสริฐ...”]

...อันว่าพระมหาโมคคัลลา อันเปนอุตรพาทาพระ
พุทธ มกฏโลกาจารย์พิตร ธกประพฤติกิตยในทุตยะ อรรคส
ราวกะอันเลิศ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗ – ๑๒๘)

ในคำประพันธ์ (๔๘) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเพิ่มวลี *อันเปนทักษิณพุทธ* พาทา (ทักษิณ + พุทธ + พาทา “ผู้อยู่เบื้องขวาแห่งพระพุทธเจ้า”) เพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา

ในคำประพันธ์ (๔๙) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเพิ่มวลี *อันเปนอุคตรพาทา* พระพุทธ *มกุฏโลกจารยบพิตร* (อุคตร + พาทา + พระ + พุทธ + มกุฏ + โลก + อจารย + บพิตร “ผู้อยู่เบื้องซ้ายแห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบรมครูแห่งสัตว์โลก”) เพื่อให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระโมคคัลลานเถระเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย

การขยายความเรื่องความเป็นวงศ์แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและการเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและซ้ายนั้นนับว่าสัมพันธ์กับการขยายความเชิงประเมินค่าพฤติกรรมของพญานันโทปนันทนาคราชอีกด้วย กล่าวคือ ช่วยสร้างภาพที่แตกต่างกันระหว่างพระสาวกกับพญานันโทปนันทนาคราช การขยายความเรื่องความเป็นวงศ์แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและการเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวานั้นเป็นการเน้นย้ำว่าตัวละครเหล่านี้เป็นตัวละครฝ่ายดีที่ยึดมั่นศรัทธาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรงกันข้ามกับพญานันโทปนันทนาคราชซึ่งกวีเน้นย้ำว่าเป็นผู้มีความเห็นผิด มีใจหยาบกระด้าง การกระทำเช่นนี้จึงช่วยให้ภาพแง่ลบของพญานาคเด่นชัดขึ้น ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงภัยการกระทำของพญานาค และหันมาเลื่อมใสศรัทธาการกระทำของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันนับเป็นการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแยบคาย

การขยายความประโยคเลขใน

การขยายความประเภทนี้คือการเพิ่มผู้พูด/ผู้คิดและกิริยาแสดงการพูด/คิดลงข้างหน้าประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด (free direct speech) ทำให้กลายเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด (direct speech) ตัวอย่างเช่น

(๕๐) ทเมมิ ภาณุเต นาคราชนุติ (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๓๕)

[“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าขอทรมานพญานาค”]

อันว่าพระมหาปรัชฐบาลเถรก็กราบทูลคดี แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคยว่า ข้าแต่สมเด็จพระพุทธองค์อยู่

เกล้า ข้าพระพุทธเจ้าทวรวมาณซึ่งอธิบดีบาดาลเถอดฤฯ (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๕)

คำพูดของพระรัฐบาลเถระที่กราบทูลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ข้างต้นนี้เป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด แต่ในคำแปลเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงขยายความ
โดยเพิ่มประโยคนำเพื่อระบุว่าพระรัฐบาลเถระกราบทูลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (อันว่าพระ
มหาปรัชญาบาลเถระก็กราบทูลคดี แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคยว่า) ส่งผลให้คำแปลกลายเป็นประโยค
เลขในแบบระบุผู้พูด/คิด

เหตุที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงขยายความประโยคเลขใน หรือแปลง
ประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดนั้นอาจเป็นเพราะทรง
ต้องการสื่อความหมายให้ชัดเจนว่าถ้อยคำต่าง ๆ นั้น ใครเป็นผู้กล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากนำ
ตัวบทแปลนี้ไปใช้เทศน์หรือสวด หากไม่เพิ่มประโยคระบุผู้พูด/คิดเข้ามา อาจทำให้ผู้ฟังเข้าใจ
เนื้อความลำบากว่าผู้กล่าวถ้อยคำนั้น ๆ เป็นใคร ในเชิงอรรถสารระดับจุลภาค การกระทำเช่นนี้
ส่งผลให้ตัวบทแปลมีอรรถสารเพิ่มขึ้นมากกว่าต้นฉบับ แต่ไม่กระทบอรรถสารระดับมหัพภาคแต่
อย่างไร

การขยายความประโยคเลขในนี้เป็นกลวิธีการแปลที่พบตลอดทั้งเรื่อง
ผู้วิจัยจะอธิบายประเด็นนี้โดยละเอียดอีกครั้งในหัวข้อ ๓.๓.๓ องค์ประกอบทางไวยากรณ์

เมื่อพิจารณาการขยายความลักษณะต่าง ๆ ที่ได้อธิบายมานั้นจะเห็นได้
ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีวัตถุประสงค์ในการแปลขยายความ ๓ ประการ ดังนี้

ประการแรก เพื่อให้คำแปลสื่อความหมายความชัดเจน ทำให้ผู้อ่านหรือ
ผู้ฟังสามารถติดตามเนื้อเรื่องได้ง่าย ไม่สับสน ดังปรากฏในกรณีของการขยายความประโยคเลขใน

ประการที่สอง เพื่ออรรถรสของเรื่อง เนื่องจากบางครั้ง การแปลความให้
มีสมมุติภาพเพียงพอกับตัวบทต้นฉบับอาจไม่ก่อให้เกิดอรรถรสได้เท่ากับการขยายความ
ตัวอย่างเช่น การแปลตัวบทที่บรรยายเหตุการณ์พญานันโทปนันทนาคราชบังหวนควันในตัวอย่าง
(๔๐) หากแปลตรงตามรูปศัพท์ ผู้อ่านย่อมไม่เกิดจินตภาพ และส่งผลให้ตัวบทแปลหย่อนในเรื่อง
อรรถรส

ประการที่สาม เพื่อเน้นย้ำแนวคิดหลักของเรื่องอย่างแยกคาย การแปล
ขยายความในตัวอย่างต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ยกมาอธิบายนั้น แม้จะมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อสร้าง

จินตภาพหรือให้ข้อมูลเพิ่มติมก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว การขยายความล้วนช่วยเน้นย้ำภาพอันน่ารื่นรมย์และพึงประสงค์ของฝ่ายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเน้นย้ำภาพเชิงลบของพญานันโทปนนันทนาคราช กลวิธีดังกล่าวนี้จึงช่วยโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เลื่อมใสศรัทธาฝ่ายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างทรงประสิทธิภาพอีกทางหนึ่ง

การขยายความในตัวบทแปลนี้ แม้มิได้กระทบต่ออรรถสสารระดับมหัพภาค แต่ในระดับจุลภาคนั้นนับว่าแตกต่างกับตัวบทต้นฉบับอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ ความแตกต่างที่เกิดขึ้นล้วนส่งเสริมให้ตัวบทแปลบรรลุวัตถุประสงค์สำคัญของผู้ประพันธ์ตัวบทต้นฉบับ คือการสรรเสริญพระพุทธานุภาพดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

๓.๓.๑.๒.๒ การละความ

การละความ (Omission) หมายถึง การไม่แปลคำหรือเนื้อความที่มีปรากฏในตัวบทต้นฉบับ การละความส่งผลให้ตัวบทแปลมีอรรถสสารระดับจุลภาคต่างกับตัวบทต้นฉบับ แต่ไม่กระทบอรรถสสารระดับมหัพภาค ในทางตรงกันข้ามอาจช่วยให้คำแปลกระชับ ไม่ซ้ำซ้อน เป็นย่อ

จากการศึกษาพบว่ามี การละความอยู่บ้าง เช่น การละความไม่แปลคำว่า โน “ของเราทั้งหลาย” อย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งเรื่อง ดังนี้

(๕๑) อถ ปัจจุสฺสสมเย สมฺปาคเต... โน ภควา...ภาวตุตยเม
เสถ โอลิเกสิ (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

[“ลำดับนั้น ในกาลเมื่อเวลาเข้ามีดเข้ามาใกล้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย ...ทรงพิจารณาพทั้งสามโดยตลอด...”]

ในกาลเมื่อใกล้ จโกษยแห่งพระฮาม ยามจอรุโณทยะ
สมเด็จพระบรมโกลิตตราชิกิคุณ...ธกเสด็จพิจารณา ในภาว
ทั้งสามเนียรพิเศษ... (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

(๕๒) อถาตีตานาคตปฺจุปฺปนฺนวุตฺตญฺญานโกวิท โน
ภควา...อวชฺเชนฺโต... (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๓)

["ลำดับนั้น **สมเด็จพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย** ผู้ทรงปรีชาหยั่งรู้เรื่องราวในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทรงรำพึงว่า..."]

ในขณะกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระอริยโศภิต บรมไตรยโลกนาถ พระองค์ฉลาดในพระปรีชา อันพิจารณาแจ้ง ซึ่งอดีตอนาคต ประจุบันน ชราบซึ่งสรรพพัสดุ...ตั้งพระองค์มารำพึง...(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

(๕๓) อถ นรามรนาโถ มลปริสุทฺโธ **โน ภควา** ปภาตาย รตติยา...(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

["ครั้นเมื่อราตรีสว่างแล้ว ลำดับนั้น **สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย** ผู้ทรงเป็นที่พึ่งแห่งมนุษย์และเทพ..."]

ในอันดับกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย์ อันบริสุทธิจากมุกิล เป็นที่พึ่งพร้อมมิตถามรมาณูษชาติ ในเมื่อสิ้นโทษฐานแห่งราชตริน ทินกรจรกระจำง สว่างพื้นคณนำ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

(๕๔) อถ สพฺพสตฺตานุกมฺปโก สพฺพาสววินิมุตฺโต สพฺพโลกเชฏฺโฐ **โน สตถา** ตสฺส นิมนฺตํ อธิวาเสตฺวา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๖)

["ลำดับนั้น **สมเด็จพระศาสดาของเราทั้งหลาย** ผู้ทรงเมตตาต่อสรรพสัตว์ ผู้ทรงพันวิเศษจากอัสวะทั้งปวง ทรงยังค่านิมิตต์ของเศรษฐีนั้นให้อยู่ทับแล้ว (ทรงรับนิมิตต์ของเศรษฐีนั้นแล้ว)..."]

ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระบรมมารชินศาสดา อันเป็นอิศวราแห่งไตรโลกยด้วยพิเศศ วิมุตติกิเลสอาสรว พรวรรพภพระกรุณา ธรงพระเมตตาอนุเคราะห์ ครอบแก่สัตว์โลกสบสกล ครั้นรับนิมิตต์คฤหบดีเสร็จ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

จะเห็นได้ว่าในคำประพันธ์ (๕๑) – (๕๔) ตัวบทต้นฉบับมีวลีว่า ใน ภควา “พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลาย” และ ใน สตุถา “พระศาสดาของเราทั้งหลาย” แต่ในตัวบทแปล เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงละความ ไม่แปลคำว่า ใน “ของเราทั้งหลาย” เลย

การจะมีคำว่า ใน ขยายคำว่า ภควา หรือ สตุถา หรือไม่นั้นไม่ได้ ก่อให้เกิดความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ เพราะใจความสำคัญของวลีนี้อยู่ที่คำว่า ภควา หรือ สตุถา ไม่จำเป็นต้องระบุคำขยายที่แสดงความเป็นเจ้าของลงไป เนื่องจากการกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคหรือสมเด็จพระศาสดาในบริบทนี้ย่อมเป็นที่เข้าใจได้ว่าหมายถึงสมเด็จพระโคตมพุทธเจ้าซึ่งมีเพียงพระองค์เดียว ไม่ต้องมีคำขยายว่าองค์ใดหรือของใครมาประกอบก็สามารถเข้าใจได้ชัดเจน โดยนัยนี้ การที่กวีแปลเฉพาะคำว่า ภควา หรือ สตุถา และไม่แปลคำว่า ใน ก็ถือว่าเพียงพอ ไม่มีผลกระทบต่ออรรถสาระระดับมหัพภาคแต่อย่างใด ยิ่งไปกว่านั้นยังส่งผลให้คำแปลกระชับ ไม่เยิ่นเย้ออีกด้วย

(๕๕) อถ เตน สิเนรุ นปิปีพียมานิ อูรราชสุส ทีฆ
ปฤสรีริ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๖)

[“ลำดับนั้น ร่างอันยาวและใหญ่ของพญานาค อันพระ
โมคคัลลานะบิบบเข้ากับเขาสิเนรุ...”

ในกาลนั้น อันว่ากายแห่งโกคินทรราชา พระมหาโมค
คัลลานะบิบบเข้าไว้ แลกกายอันใหญ่มหิมา... (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ข: ๑๓๖)

ในคำประพันธ์ข้างต้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไม่ทรงแปล สิเนรุ “กับเขาสิเนรุ” ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่า เนื้อความตอนก่อนหน้าได้ระบุไว้ชัดเจนแล้วว่า พระโมคคัลลานะได้แปลงกายเป็นพญานาคแล้วพันธร่างพญานาคนั้นโทบั้นทนาคราชเข้ากับเขาสิเนรุ ดังนั้น เนื้อความในตอนนี้อาจไม่ต้องแปลซ้ำ ทำให้คำแปลไม่ซ้ำซ้อนกับตอนก่อนหน้า การไม่แปลคำดังกล่าวส่งผลให้อรรถสาระระดับจุลภาคของตัวบทแปลไม่ตรงกับตัวบทต้นฉบับ แต่ไม่กระทบต่ออรรถสาระระดับมหัพภาคแต่อย่างใด

๓.๓.๑.๒.๓ การแปลไม่ตรงกับต้นฉบับ

การแปลไม่ตรงกับต้นฉบับ หมายถึง การแปลความหมายของตัวบทต้นฉบับคลาดเคลื่อน ไม่ตรงกับความหมายในตัวบทต้นฉบับ

จากการศึกษาพบว่า มีการแปลไม่ตรงกับต้นฉบับอยู่บ้าง คือ

(๕๖) ตथा **จตุรสีตियोชนสตสหัสสโยชนูปปมาณ** สีเนรุโน
 ขนุถิ สพุพสตุตตานันิ ราคทหนุสสุเททนคคินา กปุปทหนสมยมิ วिय
 สมनुตปชชูลิตเมว อโหสิ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๙)

[“ในกาลนั้น เขาสีเนรุซึ่งมีขนาดประมาณ**แสนแปดหมื่นสี่พันโยชน**ได้ลุกโผลงเป็นไฟไปทั่วราวกับสมัยที่ไฟไหม้ (คราวสิ้น) กัป เพราะไฟที่หนาขึ้นคือไฟราคะแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลาย”]

ในขณะกาลนั้น อันว่าท่อนบรรพตราชา อันคนนาได้ **แสนหกหมื่นแปดพันโยชน**กแปนเปลวโชติสมันต เหมือนเมื่อ กาลันดราย โลกยฉิบหายด้วยเพลิงกัลป์ เหตุสรรพสัตว์ทั้งปวง เปนเหตุในทรวงหมุ่นไหม้ ไปด้วยราคะคคิ กมีด้วยอเนก แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๙)

ในตัวของต้นฉบับ คำว่า **จตุรสีตियोชนสตสหัสสโยชนูปปมาณ** แปลว่า “(มีขนาด) ประมาณหนึ่งแสนแปดหมื่นสี่พันโยชน” แต่ก็แปลว่า **อันคนนาได้แสนหกหมื่นแปดพันโยชน** จึงไม่ตรงกับความหมายในต้นฉบับ

(๕๗) อญฺฐาย อเนเกหิ นาคมานเวหิ ปริวุตโต สีเนรุปาทำ คนตุ
 วา นาคานุกาเวณ ทีสมมหนุตตริ อตุตภาวิ นิมมิตฺวา สีเนรุ
 สตตกขตตุ โภเคหิ ปริกขิปิตฺวา อุกุฏมจฺจุคคตสฺส **จตุรสีตियो
 ชนสหัสสูปปมาณสฺส** สีเนรุเสลราชสุโสปริตลตฺถิตํ ทฺวาทสโย
 ชนูปปมาณํ ตาวตีสามรานันิ มหาสุทฺสสนนคฺริ สมनुตาว กุญฺฉิ
 ตายตโนตฺตุงคตฺริ ชชชูลิตนानาวิวิธรตนวิจิตฺตาทเนกภิสนกก
 โภกฺวิปญฺจทสสทฺสสผณน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อทฺสสนันิ คเมสิ. (กรม
 ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

[“พญานันไปนั้นทนาคราชลูกก็ขึ้นไปยังเชิงเขาพระสุเมรุ โดยมีนาคมานพจำนวนมากแวดล้อม เนมิตร่างกายของตนให้ มีขนาดใหญ่และยาวยิ่งด้วยอานุภาพแห่งนาค ใช้ขนาดพันรอบ

เขาสีเนรุ ๗ รอบ แล้วใช้ฟังพานมีขนาดประมาณ ๕,๐๐๐ โกฎิ
 นำสะพริงกั้ว มีรัตนชาติอเนกประการส่องแสงปกคลุมทั่วมหา
 สุธัสสนนครแห่งเทวดาสามสิบสามตน อันมีขนาดประมาณสิบ
 สองโยชน์ อันตั้งอยู่บนเขาสีเนรุซึ่งสูงประมาณแปดหมื่นสี่พัน
โยชน์ ทำให้เกิดความคิดจมองไม่เห็น”]

อันว่าพระญาคูรุคินทรภูษังค ออกจากบัลลังกบมีข้า แล
 มีนาคามาตยาทั้งหลาย นาคนิกายห้อมล้อม สพรั่งพร้อมนำไป
 สู้เชองไศลศิขเรนทร อันชื่อสุเมรุราชา แลนนโทปนันทาเสียวพิศ
 กนถรรมิตรกายา ใหญ่ยาวสามารถนัก ด้วยยศศักดิ์บุญญา แห่ง
 นาคานุภาพ โดยใจหยาบแห่งเขา ก่เกี่ยวเข้าซึ่งราชบรรพต ด้วย
 ขนดตัวอันใหญ่ คณนาได้เจ็ดรอบ กปกครอบด้วยฟังพาน มีด
 ปราสาทสถานนครินทรา อันชื่อมหาสุทศน์ไพศาล สูงมีประมาณ
 สิบสองโยชน์ แลกอปรด้วยทิพยวโนทยาน อันตั้งบนอรรค
 สถานพระสุเมรุ อันเปนจุธาธรณนทรกรลาสถาน มีประมาณ
แสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ อันไพโรจนรจิตรนั้น แล
 พระญานันโทปนันทนคราช ยังพพานอาตมคณนา นฤมิตรได้
 ห้าหมื่นโกฎิ สำแดงสิโรดดมพันลึก อธิกดิเรกพิจิตร ด้วยรัตน
 พิพิธอาภา ดรุดุงคกายาทถรรขมา กงามีดดาวดิงษา แลทวยางค
 ชิวเหன்றราชาภูษังค กบังมรรคาทังปวงไว้ เพื่อบมิให้ปรากฏ
 ด้วยพาลพยศอันหยาบ แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๒)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ ในตัวบทต้นฉบับระบุว่าเขาพระสุเมรุมีความสูง
 ประมาณแปดหมื่นสี่พันโยชน์ (จตุราสีติโยชนสทสสุสปปมาณสุส) แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลว่า
 แสนหกหมื่นแปดพันโยชน์ ซึ่งไม่ตรงกับต้นฉบับ

คำว่า อสีติ แปลว่า “(จำนวน) แปดสิบ” จตุราสีติ แปลว่า “(จำนวน) แปด
 สิบสี่” (จตุร “(จำนวน) สี่”) จตุราสีติโยชนสทสสุสโยชน จึงแปลว่า “แสนแปดหมื่นสี่พันโยชน์” และ
 จตุราสีติโยชนสทสสุส จึงแปลว่า “แปดหมื่นสี่พันโยชน์” แต่กวีแปลว่า อสีติ ว่า “(จำนวน) หกสิบ”
 ทั้งสองกรณี ส่งผลให้คำแปลไม่ตรงกับตัวบทต้นฉบับ (“จำนวนหกสิบ” คือ สฎฐิติ)

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์การแปลนั้นไทป็นทฤษฎีคำหลวงที่ผ่านมา และที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้าแสดงให้เห็นว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเป็นผู้แตกฉานในภาษาบาลีอย่างสูง จึงสามารถแปลวรรณคดีบาลีที่ใช้ภาษายากเช่นนี้ได้ ดังนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงไม่น่าจะทรงแปล *อสีติ* ซึ่งเป็นศัพท์ที่ไม่มีความซับซ้อนผิด ดังนั้น อาจเป็นไปได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอาจมิได้ทรงแปลไม่ตรงกับต้นฉบับ แต่ผู้คัดลอกต้นฉบับอาจคัดลอกคลาดเคลื่อนจากคำว่า *สมุจฺฉิ* เป็น *อสีติ* ก็เป็นไปได้

(๕๘) อถ โข ปนายสมฺมา รฏฺฐปาโล...ภควนุตเมตทโวจ ปุพฺเพ ภาณเต อิมสมฺมี ปเทเส จฺฐิตานํ **อมฺหากํ**... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๓)

[“ลำดับนั้นแล ฝ่ายพระรัฐบาลผู้มีอายุ ได้กราบทูล สมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในที่นี้...”]

แม้ในกาลขณะนั้น อันว่าพระมหาวิษณุบาลเถร อันเป็นพระมุนเณทรโอรสา ผู้มีพระชนมายุสม...กพฺลถามเหตุอัศจรรย์ ซึ่งสมเด็จพระบรมสรรเพชญ์ว่า ข้าแต่สมเด็จพระชนกาทิราช อันว่าข้าพุทธบาททั้งหลาย สถิตภายในประเทศนี้... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๓)

คำว่า *อมฺหากํ* ในประโยคนี้เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ ทำหน้าที่เป็น ผู้กระทำใน*ประโยคอนุาท* (*Genitive absolute*)^{๓๐} แปลว่า “เมื่อพวกเรา... (When we...)”^{๓๑} อย่างไรก็ตาม ในบริบทนี้ *อมฺหากํ* มิได้มีความหมายเป็นพหูพจน์ แต่มีความหมายเป็นเอกพจน์ เพราะประธานของประโยคมีเพียงคนเดียว คือ พระรัฐบาล แต่เหตุที่ใช้สรรพนามเป็นรูปพหูพจน์

^{๓๐} *ประโยคอนุาท* (*genitive absolute*) เป็นอนุพากย์หรือประโยคย่อยแบบหนึ่งในภาษาบาลี ประธานในประโยคนี้จะอยู่ในรูปการกเจ้าของ (*genitive case*) และกริยาจะอยู่ในรูปกริยาขยายปัจจุบันกาล (*present participle*) หรือกริยาขยายอดีตกาล (*past participle*) ซึ่งผันเป็นรูปการกเจ้าของเช่นกัน ประธานในประโยคอนุาทจะเป็นคนละตัวกับประธานของประโยคหลัก ประโยคย่อยชนิดนี้ใช้แสดงว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นก่อนหรือกำลังเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับเหตุการณ์ของประโยคหลัก โดยทั่วไปมักแปลว่า “เมื่อ...” (เทียบ ประโยคลักษณะวันตะ (*genitive absolute*) บทที่ ๒) (ดู Warder, 2005: 68, 103)

^{๓๑} ตามปกติแล้ว *อมฺหากํ* เป็นคำสรรพนามบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ การกรกรรรมอง (*dative case*) และการกเจ้าของ (*genitive case*) แปลว่า “แก่พวกเรา (*for us*)” และ “ของพวกเรา (*ours*)” ตามลำดับ

นั่นเป็นเพราะ ผู้พูดต้องการแสดงความเคารพผู้ฟัง (Collins, 2006: 65) ในกรณีนี้ พระรัฐสภาลกราบทูลสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงใช้ศัพท์นามรูปพหูพจน์แทนตนเองเพื่อแสดงความเคารพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรแปล อมหากัม ว่า *อันว่าข้าพพุทธบาททั้งหลาย* จึงไม่ตรงกับอรรถสารระดับจุลภาค

อย่างไรก็ตาม อาจเป็นไปได้ว่า การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลเช่นนี้อาจเป็นเพราะทรงตีความว่า ประโยคดังกล่าวนี้พระรัฐสภาลกราบทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคในนามของตนและพระสาวกรูปอื่น ๆ ด้วย จึงใช้สรรพนามว่า อมหากัม และทำให้ทรงแปลเป็นไทยโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ รูปพหูพจน์ว่า *อันว่าข้าพพุทธบาททั้งหลาย* การตีความเช่นนี้มีได้กระทบสาระสำคัญของเรื่อง ยิ่งไปกว่านั้นคำแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ยังคงรักษาวัจนลีลาการแสดงความเคารพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ได้เช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับ ต่างกันแต่เพียงว่า ในตัวบทต้นฉบับผู้กราบทูลคือพระรัฐสภาเถระ แต่ในคำแปลผู้กราบทูลคือพระรัฐสภาที่พูดแทนพระสาวกรูปอื่น ๆ

(๕๙) ...ภควา...อาวชฺเชนฺโต...กิญจาปี โส เตนตตภาวเวณ
มคฺคผลํ ปติพฺพสมิตฺตํ น สกโกติ ทพฺหวินเยน วิเนตฺวา กมฺมผลํ
สทฺทหิตฺวา มม สาสนํ สทฺโธ สฺมาโน อายตี มคฺคผลปฏิพฺพสมณ
การณฺสฺ ปติฏฺฐาย กามินมิจฺจามคฺคโต สกตฺตานํ สมุทฺธิริตฺวา
สภียปฏิสฺสรณํ กริสฺสตีติ. (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

[“...สมเด็จพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย...ทรงรำพึงว่า... ‘ถึงกระนั้นก็ตาม พญานาคตนนี้ย่อมไม่สามารถที่จะรู้แจ้งมรรคผลได้เพราะอติภาพของตน (ที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน) ต่อเมื่อได้อบรมตนด้วยวินัยอันหนักแน่น จึงจะเลื่อมใสในคำสอนของเรา จะศรัทธาในกรรมผล ตั้งอยู่ในเหตุแห่งการรู้แจ้งมรรคผลต่อไปในภวภาคหน้า จะยกตนเองขึ้นจากหนทางที่ผิดอันกอบปรไปด้วยกาม กระทำ (เรา) ให้เป็นสรณะของตน’ ”]

...อันว่าสมเด็จพระอริยปิไตย บรมไตรยโลกนารถ...ตั้งพระองค์มารำพึง ...อันว่านั่นโทบั่นทนาค บมิอาจเพื่อจตรัสซึ่ง
พระอริยมารรคผลญาณ เหตุเปนเดียรัจฉานกำเเนอด ถึงว่าเกอด
ตั้งนั้นก็ดี แลสมเด็จพระนรสีหฺสคต จ โกวาท ด้วยบททรมาน
จตั้งไว้ให้เจียรกาลหมั่นคง มีองค์คือศีลเบญจา อันว่าพระญา

นาคันนั้น จักเชื้อกรรมเชื้อผล จิตจรจำพลด้วยสวัธธา ในสาขานา
พระตภาคตนี้ กจตั้งอยู่ในที่เป็นเหตุ จึงจะให้ผลพิเศษในภาย
หน้า กจฤสภณแห่งอาตมภาพ อันมานชู้วัญญาบกระด้าง จาก
หนทางมฤจจา แล้วก็จะตั้งอาตมภาพไว้ เป็นที่สรณาไศรยแห่ง
 ตน แล (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๒๔)

ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ ในตัวบทต้นฉบับเป็นการถ่ายทอดความคิดของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาโดยตรงแบบประโยคเลขใน (direct speech) ดังจะสังเกตได้จากการใช้กริยา *อาวชฺเชนฺโต* “รำพึงอยู่” การใช้ *อิตฺติ ศัพท์*^{๑๒} และการใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ เอกพจน์ การกเจ้าของ *มม* “ของเรา” ซึ่งหมายถึง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แต่ในตัวบทแปลมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า กวีทรงแปลงความคิดในประโยคเลขในเป็นประโยคเลขนอก (indirect speech) ดังจะเห็นได้ว่าทรงเพิ่มประธานว่า *แล สมเด็จพระนรสีหสุคต* แทรกเข้ามา และทรงเปลี่ยนบุรุษที่ ๑ เอกพจน์ การกเจ้าของว่า *มม* “ของเรา” ในตัวบทต้นฉบับเป็นคำนามว่า *พระตภาคต* ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้เล่าเรื่องเป็นผู้ถ่ายทอดความคิดของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแทน

อย่างไรก็ตาม ในตอนท้ายของคำแปลนี้ มีหลักฐานที่แสดงว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงกลับมาใช้การถ่ายทอดความคิดแบบประโยคเลขในดังตัวบทต้นฉบับ ดังจะเห็นได้ว่าทรงแปลว่า แล้วก็จะตั้งอาตมภาพไว้ เป็นที่สรณาไศรยแห่งตน แล (คำว่า *อาตมภาพ* ในที่นี้เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ แทนผู้พูดคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

จะเห็นได้ว่า คำแปลข้างต้นนี้มีการใช้ประโยคเลขในและประโยคเลขนอกปนกัน ในขณะที่ตัวบทต้นฉบับเป็นประโยคเลขในเพียงอย่างเดียว คำแปลดังกล่าวจึงไม่ตรงกับลักษณะการถ่ายทอดความคิดในตัวบทต้นฉบับ อย่างไรก็ตาม การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลเช่นนี้ได้กระทบต่ออรรถสภาระดับมหัพภาค ยิ่งไปกว่านั้น เนื้อความตอนดังกล่าวเป็นพระดำริของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีขนาดไม่ยาวนาน ทั้งยังมีใช้บทสนทนา การแปลโดยใช้ทั้งประโยคเลขในและเลขนอกปนกันจึงไม่ทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสนแต่อย่างใด

^{๑๒} *อิตฺติ ศัพท์* ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงว่าข้อความข้างหน้าเป็นข้อความที่อ้างหรือยกมา ประโยคที่มี *อิตฺติ ศัพท์* นี้จะเป็นประโยคเลขใน (ดู Warder, 2001: 35 – 36) *อิตฺติ ศัพท์* นี้อาจเทียบได้กับเครื่องหมายอัญประกาศ

เมื่อพิจารณาการถ่ายทอดองค์ประกอบทางอรรถสารโดยใช้เกณฑ์สมมูลภาพ (equivalence) พบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนันทโศปนิทสูตรคำหลวงโดยมีสมมูลภาพทางอรรถสารระดับมหัพภาคตรงตามตัวบทต้นฉบับ กล่าวคือ ทรงรักษาโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก กลวิธีการเล่าเรื่อง และแนวคิดของเรื่องตรงตามตัวบทต้นฉบับทุกประการ

ส่วนในอรรถสารระดับจุลภาคนั้น แม้ว่าจะมีสมมูลภาพไม่ตรงกับตัวบทต้นฉบับ แต่ก็มิได้กระทบต่อสมมูลภาพทางอรรถสารระดับจุลภาค ยิ่งไปกว่านั้นกลวิธีการแปลแบบขยายความยังช่วยเสริมอรรถรส สร้างจินตภาพ สื่อความหมายและเน้นย้ำแนวคิดของเรื่องคือ การสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงถ่ายทอดองค์ประกอบทางอรรถสาร ทั้งในระดับมหัพภาคและจุลภาคได้อย่างเหมาะสม

๓.๓.๒ องค์ประกอบทางคำศัพท์

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีกลวิธีการแปลคำศัพท์ภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ดังนี้

๓.๓.๒.๑ การแปลทับศัพท์

การแปลทับศัพท์ หมายถึง การแปลคำภาษาต่างประเทศโดยวิธีถ่ายเสียงและถอดอักษร (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖: ๕๒๐) การแปลทับศัพท์ในนันทโศปนิทสูตรคำหลวงมีทั้งที่เป็นการแปลทับศัพท์โดยใช้รูปภาษาบาลีโดยตรง เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นันทโศปนิทสูตร)	ตัวบทแปล (นันทโศปนิทสูตรคำหลวง)
(๖๐) อริยมคฺค (= ทางอันประเสริฐ, อริยมรรค)	อริยมัคค

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘ – ๑๒๙)

ตัวบทต้นฉบับ (นันทโศปนิทสูตร)	ตัวบทแปล (นันทโศปนิทสูตรคำหลวง)
(๖๑) สววก (= ศิษย์ของศาสดา, สววก)	สววก

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๔ – ๑๔๕)

นอกจากการทับศัพท์โดยใช้รูปภาษาบาลีโดยตรงแล้ว ยังพบว่าเจ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมทับศัพท์โดยอาจตัดพยางค์ ใช้รูปปฏิภาคภาษาสันสกฤต หรือใช้รูปแผลงให้มีลักษณะอย่างคำภาษาสันสกฤตอีกด้วย เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นนโทปนันทสูตรคำหลวง)
(๖๒) ธมฺมปุเรกขา (= ความเคารพธรรม)	ธรรมบุเรกขา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒)

ตัวอย่าง (๖๒) กวีแปลคำว่า *ธมฺมปุเรกขา* “ความเคารพธรรม” โดยเปลี่ยนแปลงรูปคำเป็น *ธรรมบุเรกขา* (แผลง ป > บ และ แผลง ข > ษ)

ตัวบทต้นฉบับ (นนโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นนโทปนันทสูตรคำหลวง)
(๖๓) ทฺตฺติยคฺคฺสาวโก (= สาวกผู้เลิศลำดับที่สอง)	ทฺตฺติยสรวก

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

ตัวอย่าง (๖๓) กวีแปลคำว่า *ทฺตฺติยคฺคฺสาวโก* (< ทฺตฺติย+คฺคฺ+สาวก) “สาวกผู้เลิศลำดับที่สอง” เป็น *ทฺตฺติยสรวก* โดยตัดคำว่า *คฺคฺ* ทิ้ง และใช้คำว่า *สรวก* ซึ่งเป็นคำยืมจากภาษาสันสกฤตว่า *ศรวก* (ปฏิภาคกับคำภาษาบาลีว่า *สาวก*)

ตัวอย่างการแปลทับศัพท์ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น แปล *มิจฺฉาทิฏฺฐิ* “ความเห็นผิด” ว่า *มฤจฉาทฤษฏี* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๙) แปล *อฏฺฐสฺสํคฺคิมาคฺค* “มรรคมีองค์แปด” ว่า *อัษฎางคิกมัคค* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘) แปล *อิทฺธิปฺปาท* “ธรรมที่ทางแห่งความสำเร็จ” ว่า *อิทธิบาท* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗) แปล *สตีปฏฺฐาน* “ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ” ว่า *สติปฏฐาน* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗) เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าคำศัพท์เหล่านี้ล้วนเป็นคำศัพท์ทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น เหตุที่ทรงนิยมแปลคำศัพท์ทางพุทธศาสนาด้วยการทับศัพท์อาจเป็นเพราะคำเหล่านี้ใช้แบบทับศัพท์จนเป็นที่เข้าใจความหมายกันทั่วไปแล้ว นอกจากนี้ยังเป็นเพราะเหตุผลด้านวจนลีลาด้วย (ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะอธิบายในหัวข้อ ๓.๓.๔ องค์ประกอบทางวจนลีลา)

เป็นที่น่าสังเกตว่ากวีทรงนิยมทับศัพท์โดยใช้รูปปฏิภาคในภาษาสันสกฤตมากกว่าทับศัพท์โดยใช้รูปภาษาบาลีโดยตรง เช่น นิยมใช้ *ศราพก* “สาวก” (< ส. ศราพก) มากกว่า *สาวก* (< ป. สาวก) ใช้ *อัมฤ* “แปด” (< ส. อษฏ) แทน *อัมฤ* (< ป. อฏฐ) เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงนิยมแผลงคำทับศัพท์ให้มีรูปอย่างคำภาษาสันสกฤต ทั้ง ๆ ที่รูปดังกล่าวไม่มีในภาษาสันสกฤต เช่น ทรงใช้ว่า *มฤจฉา* “ผิด” แทน *มิจฉา* (< ป. มิจฉา) ทั้ง ๆ ที่ภาษาสันสกฤตไม่มีรูป *มฤจฉา มีแต่รูป *มิถุยา* ใช้ *บุเรกษา* แทน *บุเรกขา* “ความเคารพ” (< ป. *บุเรกขา*) ทั้ง ๆ ที่ภาษาสันสกฤตไม่มีรูป **บุเรกษา* มีแต่รูป *บุรสฺถการ* (Monier-Williams, 2005: 634) เป็นต้น

๓.๓.๒.๒ การแปลออกศัพท์

การแปลออกศัพท์ หมายถึง การแปลความหมายของคำภาษาบาลีด้วยคำหรือความที่มีความหมายเทียบเท่ากันในภาษาไทย (พระมหานियม อุตตโม, ๒๕๓๒: ๑๘) คำแปลออกศัพท์ไม่จำเป็นว่าต้องเป็นคำไทยแท้ทั้งหมด เช่น แปลคำว่า *ศาสน* ว่า *คำสอน*, *คำสั่ง* (ถ้าเป็นการแปลแบบทับศัพท์ใช้ว่า *ศาสนา*) แปล *อาไปธาดุ* ว่า *ธาดูน้ำ* (ถ้าเป็นการแปลแบบทับศัพท์ใช้ว่า *อาไปธาดุ*) เป็นต้น การแปลออกศัพท์เป็นกลวิธีการแปลคำศัพท์ที่พบมากที่สุดในนันทนาการ *คำหลวง* ตัวอย่างเช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นันทนาการ)	ตัวบทแปล (นันทนาการคำหลวง)
(๖๔) โภกีสตสทสจกฺวาเพสุ (= ในจักรวาลทั้งแสนโกฏิ)	ในแสนโกฏิจักรวาล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๗)

คำว่า *โภกีสตสทสจกฺวาเพสุ* ในตัวอย่าง (๖๔) แปลว่า “ในจักรวาลจำนวนแสนโกฏิ, ในแสนโกฏิจักรวาล” (*โภกิ* “สิบล้าน + *สตสทส* “แสน” + *จกฺวาเพสุ* “ในจักรวาลทั้งหลาย”) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำนี้แบบออกศัพท์ว่า *ในแสนโกฏิจักรวาล*

ตัวบทต้นฉบับ (นันทนาการ)	ตัวบทแปล (นันทนาการคำหลวง)
(๖๕) กตาทิการสมุปนฺโน (= ผู้ถึงพร้อมซึ่งบุญญาธิการที่ตนได้กระทำแล้ว)	กอบประด้วยคุณบุญยา อันได้อบรมมามากแล้ว

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๔)

คำว่า *กตาทิการสมุปนุโน* ในตัวอย่าง (๖๕) แปลว่า “ผู้ถึงพร้อมซึ่งบุญญาธิการที่ตนได้กระทำแล้ว” (*กต* “กระทำแล้ว + *อิการ* “การกระทำยิ่ง + *สมุปนุโน* “ถึงพร้อม”) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำดังกล่าวแบบออกศัพท์ว่า *กอบปรด้วยคุณนุญา อันได้อบรมมามากแล้ว*

ตัวอย่างการแปลออกศัพท์อื่น ๆ เช่น แปลคำว่า *มลบริสุทฺโธ* “(เป็นผู้) บริสุทฺธิจากมลทิน” ว่า *อันบริสุทฺธิจากมุกฺทิล* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕) แปลคำว่า *จกฺกวตฺตฺธิรูปสิริ* “(ซึ่ง) รูปงามประดุจพระจักรพรรดิ” ว่า *รูปสุนทรธรรมาประดุมหาจักรพรรดิ* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๖) แปลคำว่า *อายุสุมา* “ผู้มีอายุ” ว่า *ผู้มีพระชนมายุสม* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓) แปลคำว่า *เวตฺตปจฺฉิกิ* “ตระกร้าหวาย” ว่า *กระเช้าอันเขาทำด้วยหวาย* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๖) แปลคำว่า *เลณ* “ถ้ำ, ที่กำบัง, ที่หลีกเร้น” ว่า *ที่ซ่อน* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๘) เป็นต้น

แม้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลคำศัพท์ภาษาบาลีด้วยการแปลออกศัพท์มาก แต่เมื่อพิจารณาคำศัพท์ที่ทรงใช้ในการแปลแล้วพบว่า ส่วนใหญ่ยังทรงนิยมใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปล มีเพียงส่วนน้อยที่ทรงใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาสามัญ เช่น ทรงใช้คำว่า *โกฏฺฐิ* แทนคำว่า *สิบล้าน* ใช้คำว่า *มุกฺทิล* (< *มลทิน*) แทนคำว่า *สกปรก*, *มัวหมอง* ใช้คำว่า *สุนทร* แทนคำว่า *สวย*, *งาม* เป็นต้น

๓.๓.๒.๓ การแปลทับศัพท์ซ้อนด้วยการแปลออกศัพท์

กลวิธีการแปลคำศัพท์ซ้อนนี้ กวีจะทรงแปลคำศัพท์ภาษาบาลีด้วยการทับศัพท์แล้วแปลความคำศัพท์ดังกล่าวแบบแปลออกศัพท์ซ้อนลงข้างหลังคำแปลทับศัพท์ เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (น้นุโทปนันทสุตรคำหลวง)
(๖๖) <i>สาวกเวเนยฺโย</i> (= เป็นผู้อันพระสาวกพึงทรมาน)	กเปนศราวพกเวไนย คือเปนพิสัยพุทธบริวาร พระสาวกจะพึงทรมาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

คำว่า *สาวกเวเนยฺโย* ในตัวอย่าง (๖๖) มีความหมายว่า “เป็นผู้อันพระสาวกพึงทรมาน” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำดังกล่าวด้วยการทับศัพท์เป็น *ศราวพกเวไนย* (ใช้คำว่า *ศราวพก* ซึ่งเป็นคำที่ยืมจากคำภาษาสันสกฤตว่า *ศรววก* ซึ่งปรากฏกับคำภาษาบาลีว่า *สาวก* และใช้คำว่า *เวไนย* ซึ่งแผลงมาจากคำภาษาบาลีว่า *เวเนยฺโย*) และแปลความหมายของคำดังกล่าวซ้อน

ลงไปว่า คือเป็นพิสัยพุทธบริวาร พระสาวกจะพึงทราบ วลีดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ไขความว่าคำว่า ศราพกเวไนย ข้างต้นนั้นมีความหมายว่าอะไร

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตรคำหลวง)
(๖๗) นิยุยานิกสาสนํ (= (เป็น) คำสอนอัน นำ (สัตว์) ออกจากทุกข์)	แลเป็นนิยุยานิกะธรรม อันจนำสรรพสัตว์อัน มาก ให้เจิญจากวัฏฏทุกขา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๒)

คำว่า นิยุยายิกยสาสนํ มีความหมายว่า “(เป็น) คำสอนอันนำออกจากทุกข์” กวีแปลคำดังกล่าวนี้ว่า แลเป็นนิยุยานิกะธรรม ในกรณีนี้ กวีมิได้ทับศัพท์คำว่า นิยุยานิกสาสนํ มาโดยตรง แต่ใช้คำว่า ธรรม ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า สาสนํ มาแปลคำดังกล่าวแทน (ธรรม “คำสั่งสอน,” สาสน “คำสอน, ศาสนา”) หลังจากแปลแบบทับศัพท์แล้ว กวีได้แปลความหมายของคำดังกล่าวซ้อนลงไปข้างหลังคำทับศัพท์นั้นว่า อันจนำสรรพสัตว์อันมาก ให้เจิญจากวัฏฏทุกขา เพื่อไขความคำศัพท์ข้างหน้า

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตรคำหลวง)
(๖๘) มุณฺฑกสมณนา (= สมณะคีรีชะไล่น ทั้งหลาย)	หม่มุณฑกาสรมณนี้ อันโกนสีสะทังหลาย

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๑)

คำว่า มุณฺฑกสมณนา แปลว่า “สมณะคีรีชะไล่นทั้งหลาย” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลบทสมานนี้ว่า หม่มุณฑกาสรมณ ซึ่งจัดเป็นการแปลแบบทับศัพท์ และแปลออกศัพท์คำว่า มุณฺฑก “ไล่น” ว่า อันโกนสีสะ ซ้อนลงข้างหลังคำแปลทับศัพท์อีกครั้งหนึ่ง

การแปลทับศัพท์และแปลออกศัพท์ซ้อนพบไม่มาก เหตุที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้กลวิธีการแปลดังกล่าวนี้อาจอธิบายได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงประสงค์ที่จะใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษด้วยการแปลทับศัพท์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ทรงประสงค์ที่จะทำให้คำแปลสื่อความหมายชัดเจน จึงทรงใช้กลวิธีการแปลทั้งสองลักษณะซ้อนกัน

๓.๓.๒.๔ การแปลอธิบายความ

การแปลอธิบายความคล้ายกับการแปลออกศัพท์ แต่ต่างกันตรงที่การแปลอธิบายความมีการอธิบายขยายความคำศัพท์บางคำที่ความหมายไม่ชัดเจนให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ด้วยการให้คำจำกัดความ ยกตัวอย่าง แจงแจงรายละเอียด หรือการตีความของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร การแปลลักษณะนี้มีศัพท์ภาษาบาลีเรียกว่า อธิบายัตถนัย (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ๒๕๔๙: ๑๕) เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นันทปนันทสูตรคำหลวง)
(๖๙) เทวธัญญ (< เทวราชา) (= เทวดาผู้เป็นราชา, ราชาแห่งเทวะทั้งหลาย)	อันมีอำนาจทออาชญา ยิ่งกว่าเทพดาทั้งหลาย หมายถึงในสองชั้นฟ้า คือชั้นจาตุมหาราชิกา แล ดาวดึงษาอวาศ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)

คำว่า เทวราชา หมายถึง ท้าวสักกะซึ่งเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คำนี้มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “เทวดาผู้เป็นราชา” หรือ “ราชาแห่งเทวะทั้งหลาย” ความหมายข้างต้นสื่อความไม่ชัดเจน เนื่องจากมิได้ระบุว่า ท้าวสักกะเป็นราชาของใคร หรือ เทวะทั้งหลายในที่นี้หมายถึงใคร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงอธิบายความว่า ราชา ในที่นี้หมายถึงราชาของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และจาตุมหาราชิกา (อันมีอำนาจทออาชญา ยิ่งกว่าเทพดาทั้งหลาย หมายถึงในสองชั้นฟ้า คือชั้นจาตุมหาราชิกา แลดาวดึงษาอวาศ)

ตัวบทต้นฉบับ (นนโทปนนทวตฺถุ)	ต้นบทแปล (นันทปนันทสูตรคำหลวง)
(๗๐) โลกวิฑู (= ผู้รู้แจ้งโลก)	ทราบในโลกทั้งหลาย หมายถึงในภพทั้งสาม อันมีนามบรรพการ สังขารโลกยโลกา ภาชณาโอกาสโลก

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

คำว่า โลกวิฑู มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ผู้รู้แจ้งโลก” ซึ่งมาจากบทว่า โลก “โลก” กับ วิฑู “ผู้รู้” แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงแปลสมานนี้แบบทับศัพท์หรือแปลความแบบตรงตัว แต่ทรงแปลว่า ทราบในโลกทั้งหลาย หมายถึงในภพทั้งสาม อันมีนามบรรพการ สังขารโลกยโลกา

ภาษาโอกาสโลก คำแปลนี้อธิบายความหมายของคำว่า โลก ในที่นี้ว่า ได้แก่ สังขาร (คือ สังขารโลก) โลกยโลกา (คือ สัตตโลก) และ ภาษาโอกาสโลก^{๓๓} (คือ โอกาสโลก)^{๓๔}

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นันทนันทนทสุตรคำหลวง)
(๗๑) สพุพการสมบุณฺโณ (= (เป็นผู้) บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง)	ไพบุลพุททกายาประดับด้วยทวดตั้งษาการชวลิต แลอสิตยานุพยัญจนวรา พุทธไกรัญชิตาติเรก

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

ศัพท์ว่า สพุพการสมบุณฺโณ ในตัวอย่างข้างต้นมาจากคำว่า สพุพ “ทั้งปวง” อาการ “ลักษณะ, อาการ” และ สมบุณฺโณ “สมบูรณ์” มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “(ผู้) บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง” ในที่นี้เป็นคำแสดงคุณสมบัติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า อาการ ในที่นี้มีความหมายไม่ชัดเจนว่าหมายถึงอะไร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงอธิบายความคำว่า อาการ ว่า หมายถึง มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ (ทวดตั้งษาการ) และ อนุพยัญจนะ ๘๐ ประการ^{๓๕} ดังคำแปลที่ว่า ไพบุลพุททกายาประดับด้วยทวดตั้งษาการชวลิต แลอสิตยานุพยัญจนวรา พุทธไกรัญชิตาติเรก

^{๓๓} บรรจบ บรรณรุจิ (สัมภาษณ์, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔) อธิบายว่า ภาษาโลก แปลว่า “โลกเป็นที่รองรับ” หมายถึง โอกาสโลก ศัพท์นี้ไม่ปรากฏในพุทธศาสนาฝ่ายบาลี แต่เป็นศัพท์ในพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤตพันทาง (Buddhist Hybrid Sanskrit) (ดู Edgerton, 2004: 408) ผู้วิจัยเห็นว่า การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำว่า ภาษา(โอกาส)โลก แสดงให้เห็นว่า กวีน่าจะทรงมีความรู้ภาษาสันสกฤตพันทางด้วย

^{๓๔} “โลกในทางพุทธศาสนามีได้หมายถึงดาวเคราะห์ดวงหนึ่งในระบบสุริยจักรวาลที่มนุษย์อาศัยอยู่เท่านั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจำแนกประเภทของ โลก ว่ามีความหมาย ๓ นัย ได้แก่ สังขารโลก สัตตโลก และโอกาสโลก สังขารโลก หมายถึง “สัตว์ทั้งปวงที่ตั้งอยู่ด้วยอาหาร” (สพุเพ สตุตา อาหารภูตติกา) สัตตโลก หมายถึง หมู่สัตว์ โอกาสโลก หมายถึง จักรวาลหรือบริเวณที่พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรไปรอบ (ยาวตา จนนทิมสุริยา บริหรนติ ทิสา ภานติ วิโรจนา ดาว สหสุสธา โลโก) สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่าโลกวิทูเพราะทรงมีพระอนันตพุทธญาณรู้แจ้งโลกทั้งสามนี้ (วิสุทธิ. ๑/๒๖๑ – ๒๖๕)

^{๓๕} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้ความหมายของ อาการ ไว้ว่า “เครื่องปรากฏอื่น ๆ มีผิวพรรณเป็นอาทิ” (วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, ๒๕๕๓: ๒๑๐) อาการ มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า อุทฺเทส อุทฺเทส หมายถึง ชื่อและโคตร เหตุที่ชื่อและโคตรเรียกว่า อุทฺเทส เป็นเครื่องชี้ตัว (ให้รู้ว่าใครเป็นใคร) ส่วน อาการ หมายถึงสภาพร่างกาย เช่น ขาว ดำ เป็นต้น (วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, ๒๕๕๓: ๒๑๐)

ตัวบทต้นฉบับ (นุโทปนุทอตุ)	ตัวบทแปล (นัโนโพนันทุสตรค้ำหลวง)
(๗๒) ฎาณทาสฐาหิ (= ด้วยเชี้ยวคือฎาณทั้งหลาย)	...ด้วยกรรม คือนามฎาณลึบประการ มีอุทยฎาณเป็นต้น

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘)

คำว่า ฎาณทาสฐาหิ “ด้วยเชี้ยวทั้งหลายคือฎาณ” (< ฎาณ “ความหยั่งรู้” + ทาสฐา “เชี้ยว”) ในตัวอย่าง (๗๒) มีคำที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงขยายความ คือ ฎาณ หรือ “ความหยั่งรู้” โดยทรงอธิบายความว่า ฎาณ ในที่นี้ คือ ฎาณ ๑๐ หรือ วิปัสสนาฎาณ^{๓๖} และทรงยกตัวอย่างว่ามีอุทยฎาณ^{๓๗} เป็นต้น (ฎาณลึบประการ มีอุทยฎาณเป็นต้น)

ตัวอย่างการแปลคำศัพท์แบบอธิบายความอื่น ๆ เช่น อธิบายคำว่า อสมุภิต “ไม่กลัว” ในคำว่า อสมุภิตตรุณหรือณินุโท “ลูกจอมราชาแห่งกวางผู้ไม่กลัว” ว่า บมิได้ใหม่หวาดด้วยสำเนียง เสียงพิทฤษฎอันทก บมิสดุ้งตรहनกอการ แก่พาลมฤคธาขทั้งหลาย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗) อธิบายความคำว่า มหานาค “ช้างใหญ่, จอมช้าง” ว่าหมายถึง บัณทรหัตคตินทร^{๓๘} (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘) อธิบายความคำว่า ทูรูปโม “ผู้ยากที่ (ผู้อื่น) จะเปรียบ” ว่าหมายถึงยากที่จะเปรียบด้วย พระสมนตฎาณอันเลอค (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

๓.๓.๒.๕ การแปลโดยใช้คำยืมภาษาต่างประเทศ

กลวิธีการแปลคำศัพท์ข้อนี้เป็นการใช้คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรคำอื่นที่มีความหมายเหมือนกันมาใช้แปลคำศัพท์ภาษาบาลี ทั้งที่เป็นคำศัพท์สมุบริณในประโยคและที่เป็นคำศัพท์ย่อยในบทสมาส ดังนี้

^{๓๖} วิปัสสนาฎาณ คือ “ฎาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด” (พระพรหมคุณาพร, ๒๕๕๓: ๒๖๐) วิปัสสนาฎาณนี้บางคัมภีร์แบ่งออกเป็น ๑๖ ชั้นหรือ โสฬสฎาณ มีนามรูปปัจจุเจตนาฎาณเป็นต้น แต่ในคัมภีร์อภิธรรมมุตตสภุระบุไว้เพียง ๑๐ ชั้น (พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๕๓: ๒๒๗) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงแบ่งตามนัยของคัมภีร์นี้ จึงทรงขยายความบทว่า ฎาณ ในที่นี้ว่ามี ๑๐ ประการ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสงสัยว่า หากทรงขยายความตายนัยหลังนี้เหตุใดจึงทรงระบุว่ามิอุทยฎาณเป็นต้น เพราะตามนัยหลังนี้ ฎาณที่เป็นขั้นต้นคือ สัมมสนฎาณ มิใช่อุทยฎาณ

^{๓๗} อุทยฎาณหรืออุทยัพพยานวิปัสสนาฎาณ หมายถึง “ฎาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ครั้นแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด” (พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๕๓: ๒๒๖)

^{๓๘} บัณทรหัตคตินทร หรือ บัณทรหัตถิ หมายถึง “ชื่อช้างตระกูล ๑ ใน ๑๐ ตระกูล กายสีชาวดังเขาไกรลาส” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕: ๖๑๕)

แปลโดยใช้คำยืมภาษาสันสกฤต เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นनुโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นनुโทปนันทสุตรคำหลวง)
(๗๓) จามิกร (= ทองคำ)	สุพรรณ (< ส. สุวรรณ) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๖)
(๗๔) วทน (= หน้า)	(พระ) ภัคตร (< ส. วฤตฺร) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๑)
(๗๕) ฐ (= ฐ)	ธวัช (< ส. ธวช) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๓)
(๗๖) เสฎฐิ (= เศรษฐี)	คฤหบดี (< ส. คฤหปติ “ผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๐)
(๗๗) กมฺม (= การกระทำ, กิจ)	กฤตยา (< ส. กฤตย “การกระทำ, กิจ”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๑)

แปลโดยใช้คำยืมร่วมเชื้อสายภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นनुโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นनुโทปนันทสุตรคำหลวง)
(๗๘) ยมก (= คู่, ทั้งสอง)	ยุค (< ป. ส. ยุค) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๑)
(๗๙) ชลธิ (= เมฆ) ^{๓๙}	เมฆ (< ป. ส. เมฆ) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๕)
(๘๐) กมล (= ดอกบัว)	กระมุท (< ป. ส. กุมุท) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๓)
(๘๑) สรีร (= ร่างกาย)	กาย (< ป. ส. กาย) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๖)
(๘๒) กุจฺฉิ (= ท้อง)	นาภี (ป. ส. นาภี) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๔๔)

^{๓๙} คำว่า ชลธิ มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ทรงไว้ซึ่งน้ำ” หมายถึง “ทะเล” (Davids and Stede, 2007: 279) แต่ในบริบทนี้ก็ใช้ในความหมายว่า “เมฆ” อาจเป็นเพราะเมฆคือผู้ทรงไว้ซึ่งน้ำก่อนตกลงมาเป็นฝน

แปลโดยใช้คำยืมภาษาบาลี เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตฺรคำหลวง)
(๘๓) ชุทุก (= เล็กน้อย, ละเอียด, เบ็ดเตล็ด)	สุขุม (< ป. สุขุม) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๓)

แปลโดยใช้คำยืมภาษาเขมร เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตฺถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตฺรคำหลวง)
(๘๔) กรณ (= การกระทำ, สร้าง)	ถพอ (< ข. เทวี “ทำ”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๙)
(๘๕) พุทธปมุขานั (= มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน [การกัจจาง])	ชา (< ข. ชา “เป็น”) (เมืองศรีสมเด็จพระเจ้าสุคตชาประธาน) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)
(๘๖) ฐม (= ควัน)	แฝสง (< ข. แฝสง “ควัน”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๗)
(๘๗) นข (= เล็บ)	ตรจอก (< ข. กุรจก “เล็บ”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๗)
(๘๘) สตุต (= จำนวนเจ็ด)	ปราพิร (< ข. บุราพิร “จำนวนเจ็ด”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๔)
(๘๙) ปวิสิตฺวา (= เข้าไป [absolute])	จูลเทา (< ข. จูล “เข้า + เทา “ไป”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒)
(๙๐) อธิกรณียั (= <u>บน</u> ทั้ง)	เลอ (< ข. เลี “บน”) (ไว้ <u>เลอ</u> ภาชนหน้าทั้ง) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๘)

เมื่อเปรียบเทียบอัตราส่วนการใช้คำไวพจน์ที่เป็นคำยืมภาษาต่างประเทศ แปลภาษาคำศัพท์บาลีแล้วจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงนิยมใช้คำยืมภาษาต่างประเทศที่เป็นคำยืมภาษาสันสกฤต คำร่วมเชื้อสายภาษาบาลีและสันสกฤต และคำยืมภาษาเขมรมากกว่าคำยืมภาษาบาลี ความนิยมใช้คำไวพจน์ที่เป็นคำยืมภาษาสันสกฤตสอดคล้องกับการแปลคำศัพท์แบบทับศัพท์ที่กวีนิยมใช้รูปปฏิภาคภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจที่คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่นำมาแปลคำภาษาบาลีมักเป็นคำนาม ส่วนคำยืมภาษาเขมรนั้นมักนำมาใช้แปลความหมายของคำภาษาบาลีทั้งที่เป็นคำนาม คำกริยา และคำบุพบท

๓.๓.๒.๖ การแปลโดยผูกศัพท์ใหม่

กลวิธีดังกล่าวนี้เป็นการสร้างคำศัพท์ที่มีความหมายเท่าหรือใกล้เคียงกับคำภาษาบาลีในศัพท์ต้นฉบับมาแปลศัพท์ดังกล่าว เช่น

ศัพท์ต้นฉบับ (นุโทปนุทนต์)	ศัพท์แปล (นุโทปนุทนต์)
(๙๑) มหานุภาว (= มีอานุภาพมาก)	พหวนุภาพ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๒)

จากตัวอย่างข้างต้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำว่า *มหานุภาว* “มีอานุภาพมาก” (< มหา “มาก” + อานุภาว “อานุภาพ, ความวิเศษ”) ด้วยการผูกศัพท์ขึ้นใหม่ว่า *พหวนุภาพ* อันเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า พหุ “มาก” + อานุภาว “อานุภาพ, ความวิเศษ” คำแปลที่ได้มีความหมายตรงกับศัพท์ต้นฉบับ

ศัพท์ต้นฉบับ	ศัพท์แปล
(๙๒) มธุรส (= เสียงหวาน)	ศับมฤฑู

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๔)

คำว่า *มธุรส* ในศัพท์ต้นฉบับแปลว่า “เสียงหวาน” (มธุร “หวาน” + สร “เสียง”) ในที่หมายถึงพระสุรเสียงของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำดังกล่าว ด้วยการผูกศัพท์ขึ้นใหม่ว่า *ศับมฤฑู* ซึ่งเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า ศับ (< ศัพท์ < ส. ศพฺพ “เสียง”) + มฤฑู^{๙๐} (< ส. มฤฑู “น้ำผึ้ง, น้ำหวาน”) มีความหมายว่า “เสียงหวาน” เช่นเดียวกับ *มธุรส*

^{๙๐} คำว่า *มฤฑู* นี้อาจวิเคราะห์ว่ามาจากคำยืมภาษาสันสกฤตว่า *มฤฑู* ซึ่งแปลว่า “อ่อนโยน” ก็ได้

ตัวบทต้นฉบับ	ตัวบทแปล
(๙๓) อกุศล (= ผลอันเลิศ, อรหัตผล)	ธรรมมรรคาธิกษยาน

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๙)

คำว่า *อกุศล* แปลว่า “ผลอันเลิศ” ซึ่งหมายถึง “อรหัตผล” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงผูกศัพท์ใหม่ขึ้นเพื่อแปลคำดังกล่าวนี้ โดยทรงผูกศัพท์ว่า *ธรรมมรรคาธิกษยาน* “ฌานอันเลิศอันเป็นทางไปสู่ธรรม” อันเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า *ธรรม* “ธรรม” + *มรรค* “ทาง” + *อิทธิ* “ยิ่ง, เลิศ” + *ชยาน* “ฌาน, ภาวะจิตสงบประณีตซึ่งมีสมาธิเป็นองค์หลัก” คำแปลดังกล่าวนี้หมายถึง อรหัตผลหรือสภาวะธรรมที่พระอรหันต์บรรลุเช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับ

๓.๓.๒.๗ การแปลโดยการหลากคำ

การแปลโดยการหลากคำ (over-lexicalization) เป็นการเลือกใช้คำที่มีรูปหลากหลายมาใช้แปลคำในตัวบทต้นฉบับที่ใช้คำรูปเดิมซ้ำ ๆ กลวิธีดังกล่าวนี้ช่วยดึงดูดความสนใจและสื่อความหมายโดยนัยผ่านคำที่เลือกใช้ (Hatim and Mason, 1999: 151) คำแปลที่ได้มิได้มีความหมายอ้างอิง (referent) ต่างออกไปจากตัวบทต้นฉบับ แต่อาจมีนัยความหมาย (sense) แตกต่างกับตัวบทต้นฉบับ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้กลวิธีดังกล่าวนี้แปลค่านามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพญานันโทปนันทนาคราชโดยตลอดทั้งเรื่อง ดังนี้

ค่านามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ค่านามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในตัวบทต้นฉบับใช้คำว่า *ภควา* และ *สตถา* อย่างสม่ำเสมอ คำว่า *ภควา* มิใช่เป็นพระนามของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็น *นามิตติกนาม* (“ชื่อที่มาตามคุณอันเป็นนิमित”) โดยทั่วไปใช้เป็นคำที่ใช้เรียกบุคคลที่เป็นที่เคารพยกย่องอย่างสูง ในภาษาไทยนิยมแปลคำดังกล่าวว่า *พระผู้มีพระภาค* ซึ่งมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ผู้มีสิริ, ผู้มีโชค” ส่วนคำว่า *สตถา* มีความหมายว่า “พระศาสดา” มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ครู, ผู้สอน” เป็นคำที่ใช้อ้างอิงถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นผู้ก่อตั้งพุทธศาสนา คือเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมและนำมาสั่งสอนสัตว์โลก

ในตัวบทแปลมีการใช้คำแปลที่มีนัยความหมายตรงกับคำว่า *ภควา* และ *สตถา* อยู่บ้าง เช่น แปลคำว่า *ภควา* ว่า *สมเด็จพระผู้มีพระภาคยุดดมา* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๕) หรือมิฉะนั้นก็ทรงนำนัยความหมายอื่นมาแปลร่วมกับนัยความหมายของคำว่า *ภควา* และ *สตถา* เช่น ใช้คำว่า *สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๒) แปลคำว่า *ภควา* ใช้คำว่า

สมเด็จพระคิลกโลกยสาขดาจารย์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐) แปลคำว่า สตถา เป็นต้น แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงแปลความหมายของคำว่า ภควา หรือ สตถา ตามนัยข้างต้นนี้เลย แต่ทรงใช้รูปอ้างถึงที่มีนัยความหมายหลากหลายมาแปลคำว่า ภควา และ สตถา นัยความหมายเหล่านี้ล้วนมีความหมายเชิงยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

สรรเสริญพระปัญญาคุณ

ค่านามในกลุ่มนี้มักใช้คำที่สรรเสริญพระปัญญาตรัสรู้ว่าเป็นผู้รู้แจ้ง (พุทธ) ทรงมีปรีชาหยั่งรู้ (ทศพลญาณ) ทรงเป็นผู้มีปัญญาผู้แจ้งทุกสิ่งทุกอย่าง (สรพรเพชญ์) ทรงเป็นผู้ชนะมารคือกิเลสเป็นต้น (มารชิ) ทรงเป็นผู้มีปรีชาหยั่งรู้อันถึงซึ่งความงาม (สุคต) ทรงเป็นผู้มีปัญญา เช่น

สมเด็จพระสวยมกุฏาณมहिมา “พระสวยมกุฏทรงญาณใหญ่ยิ่ง”

สมเด็จพระญาณสมนตตรการ “พระผู้ทรงญาณมีประการต่าง ๆ ทั้งปวง”

สมเด็จพระสรพรเพชญ์บรมนารอด “พระผู้รู้ทั่ว ทรงเป็นที่พึ่งอันเลิศ”

สมเด็จพระสรพรเพชญ์พุทธทิวากร “พระผู้รู้ทั่ว ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ประดุจดวงอาทิตย์”

สมเด็จพระสรพรเพชญ์พุทธเจ้า, สมเด็จพระสรพรเพชญ์พุทธเจ้า, พระสรพรเพชญ์พุทธเจ้า, สมเด็จพระสรพรเพชญ์พุทธเจ้า, สมเด็จพระบรมสรพรเพชญ์ “พระผู้ตรัสรู้ ทรงมีปัญญาผู้แจ้งทุกสิ่งทุกอย่าง”

สมเด็จพระพุทธองค์ “พระผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน”

สมเด็จพระทศพล “พระผู้มีกำลังสิบ คือ ทศพลญาณหรือปรีชาหยั่งรู้สิบประการ”

สมเด็จพระบรมมารชินศาสดา

สมเด็จพระธรรยุกฤษฏา นัคคอันอุตตมา “พระผู้อุดมปัญญาอันสูงสุด หาค่ามิได้”

สมเด็จพระบรมธรรยา “พระผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่”

สรรเสริญพระบารมี

ค่านามในกลุ่มนี้มักใช้คำที่สรรเสริญบารมีหรือความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าบุคคลใด ๆ ในโลก ทรงเป็นฤๅษีผู้ยิ่งใหญ่ ทรงเป็นบรมครูของสัตว์โลก และทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก เช่น

สมเด็จพระบรมโลกโคตรราชิกธิคุณ “พระผู้เป็นใหญ่เหนือโลกและทรงคุณอันยิ่งใหญ่”

สมเด็จพระบรมนายก ดิลกโลกยจุธา “พระจอมนายก ผู้เป็นเลิศแห่งโลก”

สมเด็จพระบรมนายก ดิลกโลกยมกฏ “พระจอมนายก ผู้เป็นเลิศในโลก”

สมเด็จพระอธิปไตย บรมไตรยโลกนารถ “พระผู้เป็นใหญ่ ทรงเป็นที่พึ่งอันเลิศของสามโลก”

สมเด็จพระบรมไตรภวนารถ “พระผู้เป็นที่พึ่งอันเลิศแห่งสามโลก”

สมเด็จพระบรมตรีภวนารถ “พระผู้เป็นที่พึ่งอันเลิศแห่งสามโลก”

สมเด็จพระบรมไตรโลกาภิวัต “พระผู้เป็นเลิศอันโลกทั้งสามน้อมไหว้”

สมเด็จพระบรมโมลิตริโลกาภรณ์รต “พระผู้ประเสริฐผู้กระทำที่พึ่งอันเลิศแก่โลกทั้งสาม”

สมเด็จพระโลกยโมลิตบวร “พระผู้เป็นปิ่นแห่งโลก”

สมเด็จพระโลกยพานักนี้สบสกล “พระผู้เป็นที่พึ่งของสกลโลก”

สมเด็จพระภวนารถบพิตร “พระองค์ผู้เป็นที่พึ่งแห่งพิภพ”

สมเด็จพระบรมโลกนารถมุนีวงษ “พระผู้เป็นที่พึ่งอันเลิศของโลก ผู้เป็นวงศ์พระมุนี”

สมเด็จพระมหาเมศวระา โลกจารยบพิตร “พระจอมมุนีผู้ประเสริฐ ผู้ทรงเป็นบรมครูแห่งสัตว์โลก”

สรรเสริญพระกายภาพและพระชาติกำเนิด

คำนามในกลุ่มนี้ใช้คำที่สรรเสริญพระพุทธรูปลักษณะและพระชาติกำเนิดของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีลักษณะพิเศษกว่าสามัญชน ได้แก่ สมเด็จพระองค์ศรีโสทรบวร มุนีรพีพงษ์ “พระผู้มีพระรัศมีชานออกจากพระวรกาย ผู้ทรงเป็นจอมมุนีแห่งวงศ์พระอาทิตย์”

คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบางรูปประมวลคำสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้านต่าง ๆ มารวมอยู่ในคำเดียวกัน เช่น สรรเสริญพระจริยวัตรและพระบารมีในคำเดียวกัน คือ สมเด็จพระโลกคุรุณ อุดงฺเดชมหิมา พรหมมินทรามรรคณ สกลไตรโลกยนาถ ผู้เป็นพระชนกาทิราช “พระผู้ทรงเป็นครูของโลก ทรงมีเดชอันใหญ่ยิ่งไม่มีผู้ใดเปรียบ ทรงเป็นที่พึ่งแห่งโลกทั้งสาม มีหมู่พรหม เทวดา และมนุษย์ ทรงเป็นจอมบิดา (แห่งสัตว์โลก)”

จะเห็นได้ว่า คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่กวีใช้แปลคำว่า ภควา และ สตฺถา นั้น ไม่เพียงแต่มีรูปที่หลากหลายเท่านั้น หากแต่ยังสื่อถึงความหมายถึงสมเด็จพระ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแง่มุมมองที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นกว่าในตวับทต้นฉบับ กล่าวคือ ในขณะที่ตวับทต้นฉบับใช้เพียงคำว่า ภควา และ สตฺถา แต่ตวับทแปลกลับใช้คำที่ไม่เพียงแต่มีรูปหลากหลาย อันช่วยเลี่ยงการใช้คำซ้ำ ๆ อันจะทำให้น่าเบื่อเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยความหมายสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้งซึ่งแยกกาย การแปลรูปอ้างอิงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการ หลากคำแปลจึงช่วยเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นกว่าตวับทต้นฉบับ

คำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชา

คำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชาที่ปรากฏในตวับทต้นฉบับมักใช้น่าครหา “พญานาค, นาคราชา” แต่ในการแปล เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมใช้รูปอ้างอิงที่หลากหลาย รูปอ้างอิงที่กวีใช้แปลอาจแบ่งได้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

- ๑) ใช้ชื่อเฉพาะ ได้แก่ พระพญานันโทปนันทนาค
- ๒) ใช้คำว่า พญานาค โดยตรง ได้แก่ พระพญานาค
- ๓) ใช้คำที่สร้างขึ้นใหม่ มีความหมายว่า “พญานาค” หรือ “ราชาแห่งงู” เช่น
  - พระพญาอุรคราชา (อุรค “ผู้ไปด้วยอก” หมายถึง “งู” + ราชา)
  - สัลปราชา (สัลป แผลงจาก ส. สรูป “งู” + ราชา)
  - พระพญาวาสูกิ (< ส. วาสูกิ “ชื่อพญานาคตนหนึ่ง”)
  - อหินทรนาควันยา (อหิ ป., ส. “งู” + อินทร + นาค + วันยา แผลงจากราชา)
  - บรรณเคนทราธิบดี (บรรณเคนทรา แผลงจาก ผณ “พังพาน” + ค “ไป” + อินทร + อธิบดี)
  - พระพญานาคูรรคินทราธิบดีนทร (นาคูรรคินทร < นาค + อุรรค แผลงจาก อุรค + อินทร)
  - พระพญาอุรเคนทร (อุรค + อินทร)
  - พระพญาวาสูกินทราเสียวพิศ (วาสูกิ + อินทร + อินทร + อาเสียวพิศ แผลงจาก อสรพิศ “มีพิษในเขี้ยว” หมายถึง งู)
  - พระพญาภูชินทรราชา (ภูชินทร < ภูช “ชนิด” + อินทร)
  - พระพญาอุรคาธิบดีสสร (อุรคาธิบดีสสร < อุรค + อธิบดี + อิศสร)
  - สัลเบนทราธิราช (< สัลบ แผลงจาก ส. สรูป + อินทร + อธิราช)

จะเห็นได้ว่าคำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้แปลคำว่า *นาคราช* นั้นมีรูปที่หลากหลาย อันเกิดจากการสร้างคำที่ให้ความหมายว่า “พญานาค” หรือ “ราชาแห่งงู” ทั้งสิ้น คำแปลเหล่านี้แม้จะมีนัยความหมายไม่ต่างกับในศัพท์ต้นฉบับ แต่การผูกศัพท์ที่มีความซับซ้อนเช่นนี้นับว่าเป็นกลวิธีอันแยบคายในการแสดงฐานะอันยิ่งใหญ่ของพญานันโทปนันทนาคราช เนื่องจากคำเหล่านี้สร้างมาจากคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ซึ่งจัดเป็นคำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ จึงสมควรนำมาใช้อ้างถึงพญานันโทปนันทนาคราชซึ่งเป็นจอมราชาแห่งงู

การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสร้างรูปอ้างถึงพญานันโทปนันทนาคราชอย่างหลากหลายเพื่อสื่อฐานะอันยิ่งใหญ่ของพญานาคตนนี้นับเป็นกลวิธีในการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในทางอ้อม กล่าวคือ การแปลเพื่อเน้นย้ำว่าพญานันโทปนันทนาคราชเป็นพญานาคที่มีฐานะยิ่งใหญ่ทำให้ผู้อ่านตระหนักว่า นันโทปนันทะนี้มีไชนาค์ทั่วไป แต่เป็นจอมราชาแห่งนาคทั้งหลาย และมีอิทธิฤทธิ์สูง การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะต่อผู้เป็นจอมราชาแห่งนาคนี้จึงเป็นชัยชนะที่สมศักดิ์ศรี และยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้ผู้อ่านตระหนักในพระพุทธานุภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป การแปลโดยการหลกาคำนั้นส่งผลให้ศัพท์แปลมีอรรถสสารในระดับจุลภาคต่างออกไปจากศัพท์ต้นฉบับ แต่ความแตกต่างนั้นมิได้กระทบต่ออรรถสสารระดับมหัพภาค ในทางตรงกันข้ามการแปลด้วยการหลกาคำยังช่วยเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในอรรถสสารระดับมหัพภาคให้ชัดเจนหนักแน่นมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาองค์ประกอบทางคำศัพท์ใน *นันทโทปนันทสุตตรคำหลวง* ข้างต้นทำให้เห็นว่า *นันทโทปนันทสุตตรคำหลวง* เป็นวรรณคดีที่อุดมไปด้วยศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ ดังจะเห็นได้ว่าไม่ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลคำศัพท์ในศัพท์ต้นฉบับด้วยกลวิธีใด แต่คำศัพท์ที่ทรงใช้แปลล้วนเป็นคำยืมภาษาบาลี สันสกฤต เขมร และศัพท์ที่ผูกขึ้นในลักษณะคำสมาสขนาดยาวเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงถึงภูมิรัฐทางด้านอักษรศัพท์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรได้เป็นอย่างดี

เมื่อนำเกณฑ์ *ความเหมาะสม (adequacy)* มาวิเคราะห์การถ่ายทอดองค์ประกอบทางคำศัพท์ใน *นันทโทปนันทสุตตรคำหลวง* จะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงถ่ายทอดองค์ประกอบทางคำศัพท์ในศัพท์ต้นฉบับออกมาใน *นันทโทปนันทสุตตรคำหลวง* ได้อย่างเหมาะสมในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

ความเหมาะสมกับภูมิรัฐของผู้อ่าน

ไรส์ (Reiss, 2000: 78) เห็นว่าผู้อ่านเป็นตัวกำหนดนอกภาษาข้อหนึ่งของผู้แปลควรให้ความสำคัญ ผู้อ่านนั้นไทป็นนั้ทศูตรค้ำหลวงน่าจะได้แก่สมณพราหมณ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิต ซึ่งเป็นผู้มีความรู้สูง ดังปรากฏในนิคมณฑลท่ายเรื่องว่า “...ปสททาย เพื่อจ้ให้จ้ำเรอญปริดาภิรมย เตสั ชน่านั้ แห่่งนิกรสร้มนพราหมณา เสวกามาตยราชบัถนทิตย โสวตุถิกมาลั เปนถนิมภิรัฐชิต กรรณา แห่่งเมธาในโลทยนี้้ แล ฯ” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕๖: ๑๕๔) กลวิธีการแปลคำศัพท์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะสัมพันธ์กับภูมิรัฐของผู้อ่าน ดังนี้

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงใช้กลวิธีการแปลแบบทับศัพท์ในกรณีที่เป็นคำศัพท์ที่ผู้อ่านน่าจะรู้ความหมายอยู่แล้ว เช่น ชื่อหลักธรรมทางพุทธศาสนา การใช้การแปลแบบทับศัพท์จึงช่วยให้คำแปลกระชับ สื่อความหมายชัดเจน ไม่ต้องอธิบายความอย่างยืดยาว

ส่วนการแปลออกศัพท์ แปลทับศัพท์ขึ้นด้วยการแปลออกศัพท์ และแปลอธิบายความ น่าจะเป็นเพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเห็นว่าไม่สามารถแปลทับศัพท์ได้เนื่องจากข้อจำกัดทางไวยากรณ์ หรือแปลแล้วอาจไม่สื่อความ หรือสื่อความไม่ชัดเจน กลวิธีการแปลต่าง ๆ เหล่านี้จึงทำให้สามารถถ่ายทอดเนื้อความไปยังผู้อ่านได้อย่างแจ่มชัด

ความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของเรื่อง

นั้ไทป็นนั้ทศูตรค้ำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มุ่งสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหมือนกับตัวบทต้นฉบับ กลวิธีการแปลคำศัพท์ที่นับว่าพอเพียงกับวัตถุประสงค์ของเรื่องก็คือ กลวิธีการแปลแบบหลากหลายที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำนามเหล่านี้ช่วยสื่อความหมายในเชิงยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างหลากหลาย นอกจากนี้ การแปลคำศัพท์โดยใช้คำยืมภาษาต่างประเทศและการแปลโดยผูกศัพท์ใหม่ก็นับว่ามีความพอเพียงกับวัตถุประสงค์ของเรื่องเช่นกัน เพราะช่วยสร้างความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ให้กับคำแปล อันส่งผลต่อการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกทางหนึ่ง

๓.๓.๓ องค์ประกอบทางไวยากรณ์

ภาษาบาลีเป็นภาษามีวิภัติปัจจัย ส่วนภาษาไทยเป็นภาษาคำโดด ดังนั้น ความแตกต่างดังกล่าวนี้ย่อมส่งผลให้ภาษาทั้งสองมีระบบไวยากรณ์ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ความแตกต่างทางด้านระบบไวยากรณ์อาจส่งผลให้คำแปลภาษาไทยมีโครงสร้างหรือรูปภาษาที่ไม่ตรงกับภาษาบาลี แต่มิได้หมายความว่าภาษาไทยจะถ่ายทอดเนื้อความในภาษาบาลีไม่ได้

ด้วยเหตุนี้ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบไวยากรณ์ของตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปล ผู้วิจัยจึงมิได้มุ่งที่จะวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างทางด้านไวยากรณ์ของภาษาบาลีกับภาษาไทย เนื่องจากผู้วิจัยมิได้มุ่งศึกษาประเด็นนี้ แต่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์กลวิธีการแปลลักษณะทางไวยากรณ์บางประเด็นที่สามารถแสดงให้เห็นปัจจัยที่กำหนดการเลือกใช้ภาษาในการแปลวรรณคดีเรื่องนี้เป็นหลัก ดังนี้

๓.๓.๓.๑ การเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกคำนามภาษาบาลีบางกรก

กรก คือ ประเภททางไวยากรณ์ของคำนามเพื่อบ่งชี้ว่าคำนามนั้นเล่นบทบาทอะไร คือสัมพันธ์กับคำอื่นในประโยคอย่างไร เช่นเป็นประธาน กรรม สถานที่ เป็นต้น (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, ๒๕๔๕: ๗๑)

ในภาษาบาลี การกเป็นประเภททางไวยากรณ์ (grammatical category)^{๔๑} ที่สำคัญ คำนาม (รวมถึงสรรพนามและคุณนาม) ในภาษาบาลีแสดงการกด้วยการลงวิภัติปัจจัยที่คำนั้น แต่ในภาษาไทยไม่มีการลงวิภัติปัจจัยที่คำนามเพื่อแสดงการก แต่ใช้การเรียงคำเช่นหนังสือครู กระเป๋าถือแม่ เป็นต้น (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, ๒๕๔๕: ๗๑) นอกจากนี้ยังอาจใช้การเติมบุพบทลงข้างหน้าคำนามเพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงการกกับคำข้างหน้า เช่นตัวจากตัวอย่างที่ยกมาอาจเติมบุพบท *ของ* ลงข้างหน้าคำนาม *ครู* และ *แม่* เป็น *หนังสือของครู* *กระเป๋าถือของแม่* เพื่อแสดงความสัมพันธ์ว่า คำนาม *ครู* และ *แม่* เป็นเจ้าของของคำนาม *หนังสือ* และ *กระเป๋า* ตามลำดับ

การแปลคำนามในการกต่าง ๆ ในภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยมิได้เป็นปัญหาในการแปล เพราะถึงแม้ภาษาไทยจะไม่มีกรกแต่ก็มีการลงวิภัติปัจจัยเพื่อบ่งการก แต่ก็มีวิธีการแสดงความสัมพันธ์เชิงการกด้วยการลำดับคำและการเติมคำบุพบทตั้งที่ได้อธิบายไปแล้ว แต่ประเด็นที่น่าสนใจเรื่องการกในการแปลนั้น *โทปันนทสูตรคำหลวง* คือ กวีมักจะเติมตัวบ่งชี้ (marker) บางคำลงไปหน้าคำนามในการกหนึ่ง ๆ เสมอ ทั้งที่ไม่จำเป็นต้องเติมตัวบ่งชี้เหล่านี้ การกที่กวีนิยมเติมตัวบ่งชี้คำเติมซ้ำ ๆ ลงไปมีดังนี้

^{๔๑} *ประเภททางไวยากรณ์ (grammatical category)* หมายถึง ลักษณะสำคัญในไวยากรณ์ของภาษาใดภาษาหนึ่งซึ่งมักสัมพันธ์กับชนิดของคำ เช่น บุรุษ (person) พจน์ (number) ลิงค์ (gender) การก (case) มาลา (mood) วาจก (voice) เป็นต้น (อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, ๒๕๔๕: ๖๙)

การกประธาน

การแปลค่านามการกประธานพบว่ากวีนิยมเติมคำว่า อันว่า ลงข้างหน้าค่านามที่เป็นคำแปล เช่น

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตรคำหลวง)
(๙๔) อนาคตปิณฑุทิโก เสฎฐี (= เศรษฐี (ชื่อ) อนาคตปิณฑุทิกะ)	<u>อันว่า</u> อนาคตปิณฑุทิกคฤหบดี
(๙๕) นนุโทปนนทนาคราชา (= พญานัน โทปนินทนาคราชา)	<u>อันว่า</u> พระญานันโปนินท อันเป็นนาคราชา
(๙๖) อุนิสสุโย (= พื้นฐานที่เอื้อต่อการ บรรลุนิสรณ, อุนิสัย)	<u>อันว่า</u> อุนิสสุโยปัจฉิม
(๙๗) นาคมานวนิกรา (= หมู่นาคหนุ่ม ทั้งหลาย)	<u>อันว่า</u> หมู่นาคมานพทั้งหลาย
(๙๘) มหาเถรา (= พระมหาเถรทั้งหลาย)	<u>อันว่า</u> พระมหาเถรทั้งหมด

แม้กวีไม่เติมคำว่า อันว่า ลงข้างหน้าค่านามที่แปลมาจากค่านามการกเจ้าของในภาษาบาลีก็สามารถสื่อความได้ชัดเจนว่าคำดังกล่าวทำหน้าที่เป็นประธานของประโยค

การกรรมตรงของกริยากรรม

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงนิยมเติมคำบุพบท ซึ่ง ลงข้างหน้าค่านามที่แปลมาจากค่านามการกรรมตรงของกริยากรรมในภาษาบาลี เช่น

ต้นบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนินทสุตรคำหลวง)
(๙๙) มคฺคผล (= มรรคผล)	<u>ซึ่ง</u> พระอริยมรรคผลญาณ
(๑๐๐) สพุทฺธิเสตฺถินฺนิกเร (= หมู่กอหน้ คือบรรดาภิเลสทั้งหลาย)	<u>ซึ่ง</u> ตฤณลดาทั้งหลาย หมายถึงอภิเลสทั้งปวง
(๑๐๑) สตุฏฺฐกุกวตฺตินินฺนุทฺ (= พญาจักรพรรดิ คือพระศาสดา)	<u>ซึ่ง</u> สมเด็จพระญาจักรพรรดิ คือสมเด็จพระอังกิ รัศมิศาสดา

ต้นบทต้นฉบับ (นนโทปนันทวดฤ)	ตัวบทแปล (นนโทปนันทสูตรคำหลวง)
(๑๐๒) สีนะรุ (= เขาสินะรุ, เขาพระสุเมรุ)	<u>ซึ่ง</u> ราชบรรพต
(๑๐๓) ปาฏิหาริยานิ (= ปาฏิหาริย์ทั้งหลาย)	<u>ซึ่ง</u> ฤทธิเดชปราวุหารยทั้งหลาย

คำว่า ซึ่ง ที่นำหน้าคำนามที่ทำหน้าที่การกรรมตรงของกิริยากรรมนั้นสามารถ
ละได้โดยไม่เสียความ

การกเจ้าของ

บุพบทที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมใส่ไว้ข้างหน้าคำนามที่แปลจากคำนามการก
เจ้าของในภาษาบาลี คือ แห่ง เช่น

ต้นบทต้นฉบับ (นนโทปนันทวดฤ)	ตัวบทแปล (นนโทปนันทสูตรคำหลวง)
(๑๐๔) พุทธทิวากรสุส (= ของดวงอาทิตย์คือ พระพุทธรเจ้า)	<u>แห่ง</u> พระพุทธรทิวากรวรรณาณบพิตร
(๑๐๕) ภควโต (= ของพระผู้มีพระภาค)	<u>แห่ง</u> สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธรเจ้า
(๑๐๖) เทวฤญโญ (= ของราชาแห่งเทวดา, ท้าวมัสสะกะ)	<u>แห่ง</u> สมเด็จพระเจ้าเทวราชัมมวณ
(๑๐๗) เวชยนุตปาสาทสุส (= ของเวชยันตปรา สาท)	<u>แห่ง</u> ไพชยนต์รัตนครา
(๑๐๘) อูครราชสุส (= ของราชาแห่งอู)	<u>แห่ง</u> โกคินทรราชา

ในภาษาไทยอาจละบุพบทแสดงความเป็นเจ้าของได้ หรือหากต้องการใช้ คำบุพ
บทแสดงความเป็นเจ้าของที่ใช้กันเป็นสามัญคือคำว่า ของ มีใช้คำว่า แห่ง ดังที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
ทรงใช้

การกเรียกขาน

ตัวบ่งชี้ที่ใช้นำหน้าคำนามที่แปลมาจากคำนามการกเรียกขานในนนโทปนันท
สูตรคำหลวง ได้แก่ คูกร และ คูรา

ต้นบทต้นฉบับ	ตัวบทแปล
(๑๐๙) อานนุท (= อานนท!)	<u>ดูกร</u> แสดงอานนท
(๑๑๐) นนุท (= นันทะ!)	<u>ดูรานาค</u> บิดาบาดาลราชกุมาร
(๑๑๑) โมคคัลลวาน (= โมคคัลลวานะ!)	<u>ดูกรมหา</u> โมคคัลลวาน

ในการแปลค่านามการกรเรียกขานนั้นอาจใช้เพียงค่านามดังกล่าวโดยลำพัง ไม่จำเป็นต้องเพิ่มตัวบ่งชี้ดังกล่าวลงข้างหน้าค่านามการกรเรียกขาน

กล่าวโดยสรุป เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมักเติมตัวบ่งชี้หนึ่ง ๆ ลงข้างหน้าค่านามบางการกร ได้แก่ *อันว่า-* สำหรับการกรประธาน, *ซึ่ง-* สำหรับการกรกรรมตรงของกิริยากรรม, *แห่ง-* สำหรับการกรเจ้าของ และ *ดูกร-*, *ดูรา-* สำหรับการกรเรียกขาน ทั้ง ๆ ที่แม้ไม่ทรงเติมคำเหล่านี้ลงไปก็สามารถสื่อความได้ เพราะลำดับคำในประโยคย่อมสื่อความหมายอยู่แล้วว่าคำนั้นทำหน้าที่ใดในประโยค

๓.๓.๓.๒ การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด

ในภาษาบาลี การถ่ายทอดความคิดในประโยคเลขในอาจแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ประโยคเลขในที่ระบุผู้พูด/คิด กับประโยคเลขในที่ไม่ระบุผู้พูด/คิด

ประโยคเลขในแบบแรกจะปรากฏประธานคือผู้พูด/คิดและกิริยาที่แสดงการพูด/คิด และอาจมีการระบุผู้ที่ผู้พูดกำลังพูดด้วย แล้วจึงตามด้วยประโยคเลขในที่ลงท้ายด้วย อิติศัพท์ เช่น

โส โภ นุ โห ตวนติ ปุจฺฉิ

[“เขาถามว่า “ท่านเป็นใคร”/ He asked ‘who are you?’]

คำว่า โส “เขา” เป็นประธานของประโยค และกิริยา ปุจฺฉิ “ถาม-อดีตกาล” เป็นกิริยาของประธานในประโยคหลัก ส่วนประโยค โภ นุ โห ตฺวํ “ท่านเป็นใคร” เป็นประโยคเลขใน คือเป็นคำถามของประธาน โส มีอิติ ศัพท์แสดงการจบคำถามของประธาน (ตฺวํ เข้าสนธิกับ อิติ สำเร็จเป็น ตวนติ)

ประโยคเลขในประเภทนี้ วิชาวัจนลีลาศาสตร์เรียกว่า *direct speech* (DS) (Leech and Short, 2007 cited in Jeffries and McIntyre, 2010: 88)

ส่วนประโยคเลขในประเภทหลังจะต่างกับประโยคเลขในประเภทแรกตรงที่ไม่ปรากฏประธานหรือผู้พูด/คิด และกริยาที่แสดงการพูด/คิด มีเพียงประโยคที่เป็นคำพูดหรือความคิดลอย ๆ และอาจลงท้ายด้วยอิตี ศัพท์หรือไม่ก็ได้ แต่ผู้อ่าน/ผู้ฟังสามารถอนุมานจากบริบทได้ว่า ผู้พูดหรือผู้คิดถ้อยคำดังกล่าวเป็นใคร ตัวอย่างเช่น^{๔๒}

(๑) สกุกา ปน ภนฺเต อญฺญมฺปิ ทิฏฺฐุเสว ธมฺเม สนฺทิสฺสึกัํ สามญฺญผลัํ ปญฺญาเปตุํ
อิเมหิ สนฺทิสฺสึเกหิ สามญฺญผลเลหิ อภิกฺกนฺตตรณฺจ ปถึตตญฺจาติ. (ที. สී.
(บาลี) ๙/๑๐๒/๘๒)

[“ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจบัญญัติสามัญผลที่เห็นประจักษ์ใน
ปัจจุบัน แม้ข้ออื่น ทั้งดียิ่งกว่า ทั้งประณีตกว่าสามัญผลที่เห็นประจักษ์
เหล่านี้ได้หรือไม่ ? ”] (ที. สී. ๙/๑๐๒/๕๙)

(๒) สกุกา มหาราช. (ที. สී. (บาลี) ๙/๑๐๒/๘๒)

[“ ‘อาจอยู่ มหาบพิตร’ ”] (ที. สී. ๙/๑๐๒/๕๙)

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด ดังจะเห็นได้ว่าไม่มีการระบุว่าผู้พูดในประโยค (๑) และ (๒) เป็นใคร ประโยค (๑) มีอิตี ศัพท์ลงท้ายข้อความ ส่วนประโยคที่สองไม่มี อย่างไรก็ตามผู้อ่าน/ผู้ฟังสามารถทราบได้ว่า ผู้พูดประโยค (๑) คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนผู้พูดในประโยค (๒) คือพระเจ้าอชาตศัตรู เนื่องจากสถานการณ์ก่อนหน้าระบุให้ทราบ

ประโยคเลขในประเภทนี้ วิชาวัจนลีลาศาสตร์เรียกว่า *free direct speech* (FDS) (Leech and Short, 2007 cited in Jeffries and McIntyre, 2010: 88)

ในการเล่าเรื่องในภาษาบาลีมีการใช้ทั้งประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดและประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด ในนวนิพนธ์/นวนิยายก็เช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาการแปลประโยคเลขในประเภทแรกแล้วพบว่าเจ้าฟ้าธรรมิเบศรทรงแปลตรงตามรูปแบบประโยคในต้นฉบับ

^{๔๒} ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ Collins (2006: 141) ยกมาอธิบายในตำรา *A Pali Grammar for Students* ข้อความที่ยกมานี้มาจากสามัญญผลสูตรในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ผู้วิจัยยกคำแปลภาษาไทยในพระสูตรตอนดังกล่าวมาแสดงแทนคำแปลภาษาอังกฤษของผู้เขียน

คือ ทรงแปลเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดเหมือนกับต้นฉบับ แต่สำหรับกรณีประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลกลับมาเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดเสมอ เช่น

- (๑) อหิ โข นนุท สกถภวณมณฺชทลปรมสตุถฺโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ทฺติยคฺคสาวโก โมคคฺคฺลลฺลาโน นามาติ
- (๒) กสฺมา ภาณเต ตุมฺเห สมณฺหา เอวรูปํ กมฺมํ กโรถ น ตุมฺหากํ
ยฺตุตฺถํ ยทิตฺถํ สพุทฺทเตสฺส ทณฺฑปติภฺนฺนํ
- (๓) นานํ โกธาปิเยน โทสนฺตเรณ วา กโรมิ ตุมฺหากํ มิจฺจามคฺค
โต ปริโมเจตฺวา สุมคฺเค ปติภฺนฺนํ
- (๔) เอวํ สนฺเตปิ อติทารุณํ เต กตํ อตฺตโน ภิกฺขุภาเวณ ติภฺนฺนํ
(กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

[คำแปล:

- (๑) “ ‘ดูกรนันทะ เราชื่อโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกลำดับที่สอง
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นบรมครูทั้งสากลพิภพ’
- (๒) ‘ข้าแต่พระคุณเจ้า เหตุใดท่านซึ่งเป็นสมณะจึงกระทำอยู่
กรรมเช่นนี้ การไม่ทำทัณชกรรมต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ไม่
สมควรแก่ท่านหรือ?’
- (๓) ‘เราไม่ได้กระทำต่อท่านด้วยความโกรธและไม่รักหรือด้วย
โทสะ เราจักเปลื้องท่านจากทางที่ผิด เพื่อให้ตั้งอยู่ในทางที่
ถูก’
- (๔) ‘ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านจงเลิกกระทำกรรมอันทารุณยิ่ง จงดำรง
อยู่ด้วยอัธมภาพของท่านที่เป็นภิกษุ’ ”]

คำประพันธ์ข้างต้นนี้เป็นบทสนทนาระหว่างพระโมคคัลลานะ (ข้อ ๑ และ ๓) กับ
พญานันโทปนันทนาคราช (ข้อ ๒ และ ๔) จะสังเกตเห็นได้ว่า ข้อความทั้งสี่นี้เป็นประโยคเลขใน
แบบไม่ระบุผู้พูด/คิด

แต่เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลบทสนทนาดังกล่าวเป็นภาษาไทย พระองค์ทรง
ใช้รูปประโยคแบบประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดเสมอ ดังนี้ (ข้อความที่ขีดเส้นใต้คือภาค
ประธาน (ผู้พูด) และภาคแสดง (กริยาและผู้ที่ถูกด้วย) ที่กวีทรงเพิ่มเข้ามา)

- (๑) **อันว่าพระมหาเถรเจ้าประกาศ แก่พาสูกรินทราธิราช พาลา ด้วยพจนาดังนี้** ดูรณาคบตีบาดาลราชภูร อันว่าอาตมเป็นพุทธยสรวาก แห่งสมเด็จเจดิลกโลกยสากษดาจารย์ ในสถานปริมณฑล สกลไตรภพโลกย อาตมซึ่งอมหาโมคคัลลานะ แล
- (๒) **อันว่าพระญาพิศรินทร์ สัลบินทราธิราช กปร กาสปรดิพจนพากยา แก่พระมหาโมคคัลลาระเถระ** ข้าแต่พระผู้อยู่เกล้า พระผู้เป็นเจ้าของสร่มณา แลทำซึ่งกรรมะอันมีสวภาพดั่งนี้แก่ข้า เพื่อการณาอันใด อันว่างดไว้ซึ่งโทษาในสัตตวคณาทั้งปวงไว้ อันว่ากษานตีในโทษทั้งมวล บมีควรรฎาแก่สร่มณา ย่อมยุคดาเที่ยงแท้ ก็มีแก่พระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย แล
- (๓) **อันว่าพระมหาโมคคัลลาน กเปล่งพระอุทานทวนท่าว กล่าวแก่พาสูกเรนทรราชา** อันว่าอาตมาภาพนี้ บมีกทำซึ่งกัมมนั้น ด้วยฉันทาคดีแลบมีทยา แลใจหายบข้าอันคุมนุมีโรธ ทำเพื่อจะโปรดเปนประธาน จเปลื้องท่านจากมรรคาอันเปนมิจฉาทิฎฐินิตย แลท่านยอมเหน็ดเปนชอบ อันกอบปรด้วยกรรมลามก กจยกท่านไว้ในมรรคา อันชอบธรรมบวรอาอิก แล
- (๕) **อันว่าพระญานนโทปนนท กกล่าวอนุสนธิพากยา แก่พระมหาเถรดังนี้** เมื่อท่านบมีกทำแก่ข้าด้วยเจตนาอันโกธนี้ ผู้แลมีแก่ท่านจริง แลท่านทำซึ่งกรรมแก่ข้า เหนหายบข้ายังนี้ ถ้าจะให้ลักษณะคุณอันจำเรอญ เทอญพระผู้เปนเจ้ากลายอาตม จากนาคราชด้วยไมตรี จงเปนปรกติภาวะแห่งรูปพระสร่มณอยู่ เทอญ (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๐)

การเพิ่มผู้พูด/คิดและกริยาแสดงการพูด/คิดลงไปในประโยคเลขในที่ไม่ระบุผู้พูด/คิดนี้จัดเป็นการแปลแบบขยายความ เนื่องจากทำให้ตัวบทแปลมีอรรถสสารระดับจุลภาคเพิ่มขึ้น แต่ไม่กระทบต่ออรรถสสารระดับมหัพภาค

๓.๓.๓.๓ การแปลประโยค ยໍ กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ

ในภาษาบาลีมีประโยคประเภทหนึ่ง นักไวยากรณ์บาลีชาวไทยเรียกชื่อว่า *ประโยค ยໍ กิริยาปรามาส*

ประโยค ยໍ กิริยาปรามาสนี้ก็คือประโยค ย-ต^{๔๓} ประเภทหนึ่ง โดยมีประโยค ต ขึ้นต้น แล้วตามด้วยประโยค ย อนิยมวิเศษณะในประโยค ย นี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูป ยໍ (อาจอยู่ในรูป ยสุมา บ้าง ยโต บ้าง)

นักไวยากรณ์บาลีชาวตะวันตกวิเคราะห์ว่า ยໍ ในประโยคประเภทนี้ประพันธ์วิเศษณ์ (relative adverb) ตรงกับคำว่า that ในภาษาอังกฤษ (ดู Warder, 2001: 291) แต่นักไวยากรณ์บาลีชาวไทยอธิบายว่า ยໍ ในที่นี้เป็นอนิยมวิเศษณะ แต่มิได้ขยายบทนามบทใดในประโยค แต่เป็นวิเศษณะที่ทำให้ประโยค ย ทั้งประโยคมีความสัมพันธ์กับประโยค ต คือเป็นประธานของประโยค ต (ดู พระไตรปิฎกคณาภรณ์, ๒๕๕๓: ๓๕) คำว่า ยໍ นี้กำหนดให้แปลว่า ไค

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างประโยค ยໍ กิริยาปรามาส ดังนี้^{๔๔}

ธมฺมตา เอสา, ยໍ ธมฺโม ธมฺมจารินี รุกฺขติ.

ประโยคข้างต้นนี้ ประโยค ธมฺมตา เอสา เป็นประโยค ต (ต ศัพท์ผันอยู่ในรูป เอสา นิยมวิเศษ การกประธาน เพศหญิง) ส่วนประโยค ยໍ ธมฺโม ธมฺมจารินี รุกฺขติ. เป็นประโยค ย ประเภทกิริยาปรามาส

หากนักไวยากรณ์บาลีชาวตะวันตกแปลประโยคข้างต้นอาจแปลได้ว่า

^{๔๓} ภาษาบาลีมีโครงสร้างประโยคแบบ ...ไค, ...นั้น เช่น ประโยคภาษาไทยว่า ท่านจงประสบสิ่งที่ปรารถนา ภาษาบาลีจะพูดว่า สิ่งใดที่ท่านปรารถนา, สิ่งนั้นจงสำเร็จ (แก่ท่าน) ดังปรารถนา (ยໍ อิจฺฉิตฺ ตํ ยถิฉิตฺ สมิชฺฌตฺ) ประโยค...ไค ประกอบด้วยอนิยมสรรพนาม ย จึงเรียกชื่อโดยลำลองว่า *ประโยค ย* ส่วนประโยค ...นั้น ประกอบด้วยอนิยมสรรพนาม ต จึงเรียกชื่อโดยลำลองว่า *ประโยค ต* ที่จริงแล้วประโยคนี้ก็คือประโยคความซ้อนแบบ *relative clause* และ *adverb clause* นั้นเอง โดยมีอนิยมสรรพนาม ย ทำหน้าที่อย่าง *ประธานสรรพนาม (relative pronoun)* และ *ประพันธ์วิเศษณ์ (relative adverb)*

^{๔๔} ประโยคตัวอย่างและคำแปลโดยพยัญชนะตามหลักสูตรคณะสงฆ์ไทยนำมาจาก บุญสืบ อินสาร์ (๒๕๕๓: ๙๐) ในหนังสือ *เทคนิคการแปลธรรมบทประโยค ๑ - ๒ และ ประโยค ป.ธ. ๓ ฉบับสืบสานพุทธศาสตร์*

ธมฺมตา   เอสา, ยํ   ธมฺโม   ธมฺมจารินี
 [lit. 'commonness this that Dharma one who practice dhama
 รกฺขติ
 protects']
 ['It is common, that Dharma protects the good man.']
 ["เป็นเรื่องธรรมดาที่ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม"]

คำแปลข้างต้นมีลักษณะแบบประโยคความซ้อนชนิดพิเศษนานุประโยค คำแปล
 ในส่วนของประโยค ยํ กิริยาปรามาสอยู่เป็นอนุประโยคขยายประโยค ต ซึ่งเป็นประโยคหลัก

แต่หากแปลประโยคนี้โดยพยัญชนะ คณะสงฆ์ไทยกำหนดให้แปลประโยคนี้ว่า

อันว่าธรรม ย่อมรักษา ซึ่งบุคคล ผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ ไต, ความเป็นคือ
อันรักษา ซึ่งบุคคลผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ แห่งธรรม นั้น เป็นธรรมดา ย่อมเป็น

จะเห็นได้ว่าคำแปลข้างต้นนี้มีได้มีลักษณะเป็นประโยคความซ้อน แต่เป็น
 ประโยคสองประโยคขนานความกัน กล่าวคือ คำแปลข้างต้นนำประโยค ยํ ขึ้นมาแปลก่อน (คือ
 ข้อความที่ขีดเส้นใต้) แล้วนำประโยคดังกล่าวมาเปลี่ยนเป็นหน่วยนามตามข้อกำหนดของคณะ
 สงฆ์ไทย (คือข้อความที่พิมพ์ตัวหนาเอน ผู้วิจัยไม่ขออธิบายประเด็นนี้) แล้วจึงแปลประโยค ต (คือ
 ประโยคที่พิมพ์ด้วยตัวอักษรปกติ)

หากจะอธิบายให้ง่ายขึ้นอาจอธิบายได้ว่า การแปลประโยคดังกล่าวตามแบบของ
 คณะสงฆ์ไทยจะแปลประโยค ยํ กิริยาปรามาสก่อน แล้วจึงแปลประโยค ต ภายหลัง ในทำนองว่า
 “ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ไต, ข้อที่ว่า (ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม) นั้นเป็นเรื่อง
 ธรรมดา”

ในอนุโทปนนทวตฺถุมีประโยค ยํ กิริยาปรามาสอยู่ติดกัน ๒ ประโยค คือ ตอนต้น
 เรื่อง ได้แก่ ประโยคที่ขึ้นต้นว่า อนจุฉริยเมเวท... (ตอนที่สรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า
 การที่พระองค์ทรงบำเพ็ญสมเด็จสภารมีจนตรัสรู้และสั่งสอนสัตว์โลกให้บรรลุธรรมนั้นไม่น่าอัศจรรย์
 ที่) ประโยคนี้มีความยาวมาก ส่วนอีกประโยคคือประโยคที่ขึ้นต้นว่า อิทํ ปนจุฉริย... (ตอนที่
 กล่าวถึงศิษย์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรมานสัตว์ให้หมดพยศได้นั้นน่าอัศจรรย์) มีขนาด
 สั้นกว่าประโยคแรกมาก

ประโยคแรก:

อนจรรย์เมเวท กปฺปสทสทสสุตฺตฺรานิ วิสฺสโตสงฺเขยฺย
 ยกปฺปานิ...อุตฺตสมเย ปุพฺผวิกฺสนํ วิย จ โหติ. (กรรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕๗: ๑๑๖ – ๑๑๗)

ข้อความที่ขีดเส้นใต้คือประโยค ต (ประกอบด้วยบทว่า อนจรรย์ “ไม่น่าอัศจรรย์,
 เอว “คำนั้น” และ อิท “นี้”) มีความหมายว่า “นี่ไม่น่าอัศจรรย์” ส่วนข้อความหลังจากนั้นเรื่อยมา
 จนจบประโยคคือประโยค ยํ กิริยาปรามาส (แต่ประโยคนี้นี้ละคำว่า ยํ)

ประโยคที่สอง:

อิทํ ปนจจฺริยํ ยํ ตสฺส ตถาคตานุเมตฺตํ กปฺปสทสทส
 สาทิกมฺสงฺเขยฺยํ กตาทิการสมฺปนฺโน อนฺนเวทวาสิกิ เตสํ ทฺพฺทมนานํ
 ทเมตฺวา มิจฺฉามคฺคโต ปริโมเจตฺวา สมฺมามคฺเค ปติฏฺฐาเปตฺวา
 นิพฺพิเสวณมกาสี. (กรรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)

ข้อความที่ขีดเส้นใต้คือประโยค ต (ประกอบด้วย อิท “นี้”, ปน “แต่, ก็” และ จจ
 ริย “น่าอัศจรรย์”) มีความหมายว่า “แต่นี่น่าอัศจรรย์” ส่วนข้อความที่เหลือเรื่อยไปจนจบเป็น
 ประโยค ยํ กิริยาปรามาส

ในการแปลประโยคทั้งสองนี้จะสังเกตเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล
 ประโยค ยํ กิริยาปรามาสก่อน แล้วจึงทรงแปลประโยค ต ดังนี้

คำแปลประโยคแรก:

ยํ อเนน โลกนาเถน ภควตา นิพฺพิเสวณกรณํ อັນว่า
 สมเด็จพระโลกนารตฺมุนีวร ผู้เป็นอดิสรณแห่งไตรโลกยจุฑาโลกา
 จารยฺ แลเสรีจบำเพ็ญพุทธบารมีสมดังษฺ อึ่งคณิงโลกยพันลือ ทส
 ปารมิตํ อนึ่งคือพระทศบารมี ธบำเพ็ญด้วยปรีดีสามารถ พระ
 บาทบริตยาคทานอนันต์ มีอาทิจคือไอศวรรยสมบัติ แห่งบรม
 จักรพรรดิราชา...แลลักษณะอันทวรมาน ให้พาลเสียพยศร้าย อัน
 หมายหมั้นสัญญา ว่าอาตมายิ่งนั้นได้ ในพระสรรเพชญ์โพธิ
 สมภาร อันถึงสถานเลอศนี กลรัศมีพันแสง มีเดชแรงจํารูล แสง

สุรยสองจำรัส บำบัดมีดมหนธ์ อันบุทคตทนด้วยยาก ในภาค
 อรรถมติว่า เพลาสุรยเทเวศ ในเมื่อเจตรกาลมาส อันอุณหาส
 โลกา ดูจพระภาณูเทวบุตร ผุดผาดรดคั่นไล อรุโณทภัยขึ้นมา เมื่อ
 ไกษยราตรีกาล ยังบุษปมาलयใหญ่่นอย ให้ขึ้นช้อยบานแบ่ง
 แห่งอันควรแก่ฤดู อันนี้เป็นลักษณูประมา แห่งสมเด็จพระชินเ
 นทราชาจารย์ **อิทํ ทมนํ อันพระองค์ทรมานแล้วนี้ อนาคตริย
 ยังมีเป็นอัศจรรย์ก่อน แล.** (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗ –
 ๑๑๙)

คำแปลประโยคที่สอง:

อนุเตวาสิโก อันว่าพระอรรคพามบรมิศิศย์ แห่งสมเด็จ
 ษัษกิตศวราจารย์ คือพระมหาโมคคัลลานเถรา อันมีบุรพ
 ปรารธนาได้ทำไว้ ลั่นอสงไขยแสนกัลป์ แลสัตว์ทังปวงอันจ
 ทรมานยาก อกซ้กมาจากมารวมฤจจก กตั้งไว้ในสัมมาทฤษฎี
 มารวด ให้ปราศจากพาลพยศอันร้ายได้นั้น **แลทรมานอันใด
 อันอุดมมา พันอันว่าทรมาน แห่งพระมหาโมคคัลลานุด
 ดม ด้วยบรมมุตตราสมพุทธาธิบาย หมายถึงทรมาน
 อันนี้ อนาคตริย ว่าเป็นที่อัศจรรย์ คืออัศจรรย์ดิเรก แล**

ข้อความที่ขีดเส้นใต้ทั้งสองประโยคคือคำแปลของประโยค *อนาคตริยเมวทํ* และ
อิทํ ปนจตุริยํ ซึ่งเป็นประโยค ต จะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลประโยค ยํ กิริยาปรามาธ
 ก่อน และจึงมาแปลประโยค ต ในตอนท้าย หรืออธิบายให้ง่ายขึ้น คือ

ประโยคแรก ไม่ทรงแปลในลักษณะว่า “ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่สมเด็จพระสัมมาสัม
 พุทธเจ้าทรงบำเพ็ญสมเด็จสภารมี...ทรงทรมานให้คลายพยศได้” แต่ทรงแปลในลักษณะว่า
 “สมเด็จพระสัมมาสัมพุทเจ้าทรงบำเพ็ญสมเด็จสภารมี...ทรมานสัตว์ให้คลายพยศได้ ไต, การ
 ทรมานนั้นไม่น่าอัศจรรย์”

ประโยคที่สอง ไม่ทรงแปลในลักษณะว่า “แต่น่าอัศจรรย์ที่ศิษย์ของสมเด็จพระ
 สัมมาสัมพุทเจ้า...ทรมานสัตว์ให้คลายมิจนาทิสู้ได้” แต่ทรงแปลในลักษณะว่า “แต่ศิษย์ของ
 สมเด็จพระสัมมาสัมพุทเจ้า...ทรมานสัตว์ให้คลายมิจนาทิสู้ได้ ไต, การทรมานนั้นน่าอัศจรรย์”

การแปลประโยค ย่ กิริยาปรามาสทั้งสองประโยคนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงมีแนวทางการแปลเช่นเดียวกับแนวทางการแปลภาษาบาลีตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ซึ่งหมายความว่า หลักเกณฑ์การแปลประโยคดังกล่าวนี้ น่าจะมีมาในสมัยของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรหรือก่อนหน้านั้นแล้ว ปัจจัยเรื่องแนวทางการแปลภาษาบาลีในประเทศไทยในสมัยของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงน่าจะเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่กำหนดให้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลประโยค ย่ กิริยาปรามาสออกมาเช่นนี้ (ผู้วิจัยจะอธิบายประเด็นนี้โดยละเอียดในบทที่ ๔)

เมื่อพิจารณาการถ่ายทอดองค์ประกอบทางไวยากรณ์ตามเกณฑ์ *ความถูกต้อง* (correctness) พบว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลเนื้อความออกมาถูกไวยากรณ์ภาษาไทย นอกจากนี้ การถ่ายทอดลักษณะทางไวยากรณ์ ๓ ประการ ได้แก่ การเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการคำนามภาษาบาลีบางกรก การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด และการแปลประโยค ย่ กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ ยังน่าจะสอดคล้องกับปัจจัยด้านสำนวนภาษา (idiomatic factors) ที่เป็นที่ยอมรับในวรรณคดีแปลยุคก่อนหน้าอีกด้วย อันแสดงให้เห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไม่เพียงแต่ทรงใช้ภาษาได้ถูกไวยากรณ์เท่านั้น แต่ทรงใช้สำนวนภาษาในการแปลได้อย่างเหมาะสมกับความนิยมของยุคสมัย (ผู้วิจัยจะอธิบายประเด็นนี้โดยละเอียดในบทที่ ๔)

๓.๓.๔ องค์ประกอบทางวจนลีลา

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อ ๓.๒ ว่า *นุโทปนนุทวตฺตฺถุ* และ *นันทฺโปปนันตฺสูตฺรคํ* หลวงเป็นตัวบทประเภทตัวบทมุ่งรูปแบบทั้งคู่ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในเชิงวจนลีลาแล้วจะพบว่า *นันทฺโปปนันตฺสูตฺรคํ* หลวงมีวจนลีลาบางประการที่แตกต่างกับตัวบทต้นฉบับอย่างเห็นได้ชัด ดังนี้

๓.๓.๔.๑ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ

ในภาษาบาลีไม่มีการแยกศัพท์ตามทำเนียบภาษาชัดเจนเหมือนในภาษาไทย ในการแปล *นุโทปนนุทวตฺตฺถุ* เป็น *นันทฺโปปนันตฺสูตฺรคํ* หลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปลตลอดทั้งเรื่อง เหตุที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมใช้ศัพท์เหล่านี้เป็นเพราะเหตุผล ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อสร้างเสียงสัมผัส ๒) เพื่อเน้นย้ำความหมาย และ ๓) เพื่อสร้างความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อสื่อเสียงสัมผัส

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนุโทปนุทวตฤเป็นนุโทปนันทสูตรคำหลวงด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาว การใช้คำประพันธ์ประเภทนี้นอกจากจะส่งผลให้ทรงต้องสรรคำแปลโดยคำนึงถึงเนื้อความแล้ว พระองค์ยังทรงต้องคำนึงถึงเสียงสัมผัสระหว่างวรรคอันเป็นสัมผัสบังคับด้วย การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษช่วยให้กวีสามารถสรรคำอันหลากหลายมาใช้สร้างเสียงสัมผัสระหว่างวรรค นอกจากนี้ศัพท์เหล่านี้ยังเอื้อให้กวีแต่งคำเพื่อประโยชน์ด้านเสียงสัมผัสได้เป็นอย่างดี เนื่องจากศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรซึ่งเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงรูปคำโดยยังคงความหมายเดิม ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกที่จะพบว่า คำในตำแหน่งคำรับและส่งสัมผัสระหว่างวรรคส่วนใหญ่มักเป็นคำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร เช่น

(๑๑๒) ...แก่พระสาพักเบญจสด มีองค์สมเด็จพระสุคตชา
 ประธาน... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ แปลมาจากภาษาบาลีว่า พุทธปมุขานิ ปรุญจนุนิ ภิกษุสตนิ (= แต่ภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระพุททเจ้าเป็นประธาน) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสรรคำว่า เบญจสด ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า ปรุญจสด (= จำนวน ๕๐๐) เพื่อแปลภาษาบาลีว่า ปรุญจนุนิ (ภิกษุ)สตานิ โดยทรงเปลี่ยนแปลงการออกเสียงจาก เบน - จะ - สะ - ตะ เป็น เบน - จะ - สด เพื่อให้พยางค์สุดท้ายมีเสียงสัมผัสกับพยางค์ คต ซึ่งเป็นพยางค์รับสัมผัสในคำว่า สุคต (= ผู้ไปแล้ว) ซึ่งทรงสรรมาแปลคำภาษาบาลีว่า พุททุ “พระพุททเจ้า” ในคำว่า พุททุปมุขานิ การสรรคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตและการเปลี่ยนแปลงการออกเสียงคำยืมดังกล่าวในตัวอย่างข้างต้นนี้จึงก่อให้เกิดเสียงสัมผัสระหว่างวรรคและรักษาสัมมูลภาพไว้ได้อย่างครบถ้วน

(๑๑๓) ...อันเทียมยอดยุคนธรินท์ กทษภินโอชาหาร...
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๖)

พยางค์ รินท์ ในคำว่า ยุคนธรินท์ เป็นคำส่งสัมผัสท้ายวรรค ซึ่งกวีสร้างขึ้นจากการเชื่อมเสียง (สนธิ) ระหว่างพยางค์ ร ในคำว่า ยุคนธร และพยางค์ อิ ในคำว่า อินท์ (ยุคนธร + อินท์ > ยุคนธรินท์) ส่วนพยางค์ ภิน ในคำว่า กทษภิน เป็นคำรับสัมผัส ซึ่งกวีแผลงจากคำภาษา

สันสกฤตว่า ทฤษฎี “ความเห็น” คำว่า ยุคนธรินทรีใช้แปลคำภาษาบาลีว่า ยุคนธร ในบทสมาสคำว่า ยุคนธรสมุคตฺรณสุริโย “ดวงอาทิตย์ที่ขึ้นเหนือเขายุคนธร” ส่วนคำว่า ทฤษฎีนั้น แปลมาจากกริยาว่า โกลิเกตุวา “มอง, ดู (absolute)” (หน้า ๑๒๖) จะเห็นได้ว่ากวีตั้งใจเปลี่ยนแปลงเสียงของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตทั้งสองคำเพื่อก่อให้เกิดเสียงสัมผัสระหว่างวรรค

(๑๑๔) ...ธกยังอริยทรัพย์เจ็ดประการ มานสร้ทหลักขณาเปน
ต้น... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๔)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้แปลมาจากภาษาบาลีว่า สทุธาทิกิ สตุตวิธิ อริยธนํ ปุเรนุโต (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๔) “...(พระโมคคัลลานเถระ) ยังทรัพย์อันประเสริฐเจ็ดคอย่าง มีศรัทธาเป็นต้นให้เต็มอยู่...” เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเลือกใช้คำว่า ประการ “อย่าง” ซึ่งเป็นคำที่ยืมจากคำภาษาสันสกฤตว่า ปรการ มาแปลคำว่า วิธิ และใช้คำว่า มาน ซึ่งเป็นคำที่ยืมจากคำภาษาเขมรมาแปลคำแปลว่า “มี” ในสมาสว่า สทุธาทิกิ “มีศรัทธาเป็นต้น” เพื่อให้มีเสียงสัมผัสกับพยางค์ การ

ตัวอย่างอื่น ๆ ของการใช้คำยืมภาษาต่างประเทศเพื่อสร้างเสียงสัมผัสระหว่างวรรค เช่น

...อันกอบปรด้วยกงจักรรัตนเป็นอาทิ นานาราชอุปกรณบวรรัตนตรการ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๑๗)

...กขจัดให้ฝูงแฉ่ราชา แห่งพรณินทราธิราช... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๒๕)

...อันว่าพระมหาเถรเจ้าประกาส แก่พาสูกรินทราธิราชพาลา ด้วยพจนาตั้งนี้
... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๐)

...ได้สดับวาจาอันลามก แห่งพระยามโหรคอันเปนพาล กบมิได้มนัสสิการ
วจีปริภาศน... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๓)

...อันจให้รัตนปราพิริ ล้วนวรมณินทรเจ็ดประการ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ช: ๑๔๔)

ไม่เพียงแต่การสร้างเสียงสัมผัสระหว่างวรรคซึ่งเป็นสัมผัสบังคับเท่านั้น คำยืมภาษาต่างประเทศยังนับเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างเสียงสัมผัสในวรรคทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ เช่น

(๑๑๕) ...ในยามไสมยปัจจุาศมย์ จวนประกาศกรจรประเมอล...
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทพรรณนาฉากที่แปลมาจากภาษาบาลีว่า *พลว/จุจฺสูสมเย*^{๕๕} “ในเวลาเช้ามีด, ในเวลาใกล้รุ่ง” พยางค์ *กร* ซึ่งมาจากคำว่า *ประกาศกร* “ผู้กระทำแสง คือดวงอาทิตย์” (< ส. ปฺรภาส + กร) มีเสียงสัมผัสกับคำว่า *จร* “ไป, เทียวไป” (< ป. ส. จร) การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในตัวอย่างนี้จึงก่อให้เกิดเสียงสัมผัสสระในวรรค

(๑๑๖) ....มีต้นวามสารคัลลไพฑูรยพรรณประพาลรัตน...
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้กวีสรรคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตมาใช้แปลคำภาษาบาลี กล่าวคือ ใช้คำว่า *ไพฑูรย์* แปลคำว่า *เวฑูรีย*^{๕๖} “เพชรตาแมว, ไพฑูรย์” ใช้คำว่า *พรรณ* แปลคำว่า *จามิกร* “ทองคำ” และใช้คำว่า *ประพาล* แปลคำว่า *ปพาล*^{๕๗} “รัตนะชนิดหนึ่ง สีแดงอ่อน เกิดจากหินปะการังใต้ทะเล” จะสังเกตเห็นได้ว่า กวีเจตนาแผลงและสรรคำที่มีเสียง /พ/ มาใช้แปลคำภาษาบาลีในตัวอย่างนี้เพื่อก่อให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรค

ตัวอย่างอื่น ๆ ของการใช้คำยืมภาษาต่างประเทศเพื่อสร้างสัมผัสสระในวรรค เช่น

...เป็นที่พึ่งพรหมมินทรามรมานุษชาติ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

...ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จจโลกคุรงอดุงเดชมหิมา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข:

๑๓๖)

^{๕๕} คือ *พลว/จุจฺสูสมเย*

^{๕๖} คือ *เวฑูรีย*

^{๕๗} คือ *ปพาล* หรือ *ปวาท*

...คูราวิชฌ**เรนทรสรวเรนทรา**ธิราช... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๓)

...บมีเปนประโยชน์กแก้ง แห่งนิกร**เทพามา**นุษ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)

ตัวอย่างอื่น ๆ ของการใช้คำยืมภาษาต่างประเทศเพื่อสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะ
ในวรรค เช่น

...อนึ่งคือทศ**บรมัตถบารมี**... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗)

...พระ**บาทบริ**ติยาคทานอนันต์... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗)

...พระสรว**เพชฎ์พุทธ**เจ้า... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)

...คือเปน**พิสัยพุทธ**บริ**พาร**... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

...อันว่าหมู่**นาคมา**น**พ**ทั้งหลาย... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

การเล่นเสียงสัมผัสนับเป็นวัจนลีลาโดดเด่นประการหนึ่งของ**นันทโศปนิทสุตรคำ**
หลวงดังจะเห็นได้ว่า**นันทโศปนิทสุตรคำ**หลวงมีการเล่นเสียงสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะตลอด
ทั้งเรื่อง อาจกล่าวได้ว่านอกจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลโดยคำนึงถึงเนื้อความแล้ว ยังทรง
คำนึงถึงการเล่นเสียงสัมผัสในตัวบทแปลด้วย และคำยืมภาษาต่างประเทศจัดเป็นอุปกรณ์สำคัญ
ในการสร้างเสียงสัมผัส

เมื่อเปรียบเทียบกับตัวบทต้นฉบับจะพบว่า แม้ว่าตัวบทต้นฉบับจะเป็นตัวบทมุ่ง
รูปแบบเช่นเดียวกัน แต่การเล่นเสียงสัมผัสไม่ใช่ลักษณะเด่นด้านรูปแบบของวรรณคดีเรื่องนี้
กล่าวคือ ตัวบทต้นฉบับไม่มีการเล่นเสียงสัมผัสจนโดดเด่นตามหลักองค์การศาสตร์ฝ่ายสหทาลัง
การ (อสังการทางเสียง) ดังนั้น การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล**นันทโศปนิทสุตรคำ**หลวงให้ร่วมรว
ด้วยเสียงสัมผัสตลอดทั้งเรื่องจึงเป็นความแตกต่างด้านวัจนลีลาที่สำคัญประการหนึ่งอันส่งผลให้
ตัวบทแปลมีสุนทรียลักษณ์สอดคล้องกับรสนิยมทางวรรณศิลป์ของไทย

การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อย้ำความหมาย

ดังที่ได้อธิบายไปแล้วว่า ในอรรถสารระดับจุลภาค เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้กลวิธี
การแปลแบบขยายความหลายแห่ง ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเป็นอุปกรณ์สำคัญประการหนึ่งที่
กวีใช้ขยายความคำแปลให้มีความหมายแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น เช่น

(๑๑๗) เตหิ ปรีวาริต ภาควา...วิโรจิตฤ. (กรมศิลปากร,

๒๕๔๕ข: ๑๒๙ - ๑๓๐)

[“สมเด็จพระผู้มีพระภาค อันหมู่พระสาวกแวดล้อมแล้ว
ทรงร่ำเรื่อง (ประดุจ)...”]

อันว่าสมเด็จพระอัครโสดตรบรมนรีรพีพงษ์ และมีหมู่
พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ถวายนมัสการห้อมล้อม สระพรั่งพร้อม
รุจิรา ไสภาพรรณศิริวิลาส... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๐)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งประทับ
อยู่ท่ามกลางหมู่พระสาวกว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงร่ำเรื่องโดดเด่น (วิโรจิตฤถ) แม้จะ
ประทับอยู่ท่ามกลางหมู่พระสาวกก็ตาม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสรรคำที่เป็นศัพท์ในทำเนียบภาษา
พิเศษที่มีความหลายไกลเคียงกันมาซ้อนกันเพื่อแปลความคำดังกล่าว คำเหล่านี้ได้แก่ รุจิรา “งาม,
สว่าง, รุ่งเรือง, สวย” (< ป. ส. รุจิร) ไสภา “งาม” (< ป. สุภ “เจิดจ้า, สว่าง, งดงาม”) สิริ “สวยงาม”
วิลาส “เสน่ห์, ความงดงาม” (< ป. วิลาส) จะเห็นได้ว่า ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเหล่านี้ไม่
เพียงแต่จะสื่อความหมายว่าสวยงามเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยความหมายเรื่องความสูงส่งสว่างรุ่งเรือง
อีกด้วย เมื่อนำมารวมกับคำว่า พวรรณ “สีผิว” เป็น รุจิรา ไสภาพรรณศิริวิลาส จึงช่วยเน้นย้ำภาพ
ความงดงามรุ่งเรืองโดดเด่นของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในหมู่พระสาวกให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

(๑๑๘) ...ทิฏฐุ ฐมฺเมว ตาทิลฺลํ ทุกฺขํ อนุภวสฺสิตฺติ... (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ข: ๑๔๑)

[“...‘...ท่านย่อมประสบซึ่งทุกข์เห็นปานนี้ในปัจจุบันนี้
เทียว’...”]

...ท่านคงได้ซึ่งทุกข์เพทนา เหมือนนาคาท่านว่าอัน
หยาบนัก ในอาตมท่าน**ปรตยักษพลันพลัน ในปัจจุบันนะนี้**
แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๒)

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ เป็นคำพูดของพระโมคคัลลานะที่พูดกับพญานัน
โทปนนทนาคราชาว่า กรรมชั่วที่พญานาคตนนี้กระทำต่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระ
สาวกนั้นย่อมส่งผลต่อพญานาคในปัจจุบันชาติ (ทิฏฐุ ฐมฺเมว) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลวลี
ดังกล่าวนี้ว่า **ปรตยักษพลันพลัน ในปัจจุบันนะนี้** นอกจากกวีจะใช้คำว่า พลัน ซ้ำกันแล้ว กวียังใช้
ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษคือคำว่า **ปรตยักษ** ซึ่งเป็นคำที่ยืมจากคำภาษาสันสกฤตว่า **ปรตยักษ**

“เห็นชัดแก่ตา, ประจักษ์” และ *ปัจจุบันนะ* “เวลาเดี๋ยวนี้, ทันที้” มาแปลวลีดังกล่าว การใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในบริบทนี้จึงช่วยเน้นนำความหมายให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

ตัวอย่างอื่น ๆ ที่กวีใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อเน้นย้ำความหมาย เช่น

...อันพ้นจากสถานอุปัฏฐาสรรพาทุภี อัน**บรมสุขอนันต์**... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ป: ๑๑๙)

...แม่แลเพลิงนั้นโสด บมิได้**ไพโรจโชตนา**... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ป: ๑๓๗)

...ประคูนางครวนคร่ำ ร้องไห้**พิลาป** สะอื้นภาพรัญจน... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ป: ๑๒๒)

การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อสร้างความรู้สึกลงและศักดิ์สิทธิ์

ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษแม้หลายคำจะมีความหมายเหมือนกับศัพท์ในทำเนียบภาษาสามัญ แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ว่ากวีไทยนิยมใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการประพันธ์วรรณคดีมากกว่าศัพท์ภาษาสามัญ เหตุผลข้อหนึ่งอาจเป็นเพราะศัพท์เหล่านี้ส่วนใหญ่ล้วนเป็นคำยืมภาษาต่างประเทศ ได้แก่ ภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร อันเป็นภาษาที่เนื่องมาแต่การรับวัฒนธรรมพุทธศาสนาและพราหมณ์ ศัพท์เหล่านี้จึงให้ความรู้สึกลงและศักดิ์สิทธิ์ เพราะส่วนหนึ่งเป็นศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางศาสนา ด้วยเหตุนี้ ในการแปลนันท**โทป**นันท**สุตร** คำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงนิยมใช้ศัพท์กลุ่มนี้ในการแปลแทนการใช้ศัพท์สามัญ

ตัวอย่างการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อสร้างความรู้สึกลงและศักดิ์สิทธิ์ ที่เห็นได้ชัดคือการหลีกคำที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่ได้กล่าวไปในข้อ ๓.๓.๒.๗ ว่า ในตัวบทต้นฉบับนิยมใช้ค่านามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ภาควา (= พระผู้มีพระภาค) และ สตุตา (= พระศาสดา) แต่ในตัวบทแปล เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงผูกศัพท์และสรรค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างหลากหลายมาใช้แปล ตัวอย่างเช่น

(๑๑๙) ในกาลนั้น อันว่า**สมเด็จพระโลกคุรุชอุคฺชเดชมหิมา พรีหมมินทรามรนครคณ สกลไตรโลกยนาถา ผู้เปนพระชนกาทิราช** กอนุญาตแก่พระมหาโมคคัลลา ด้วยมีพระพุทธานุญาต บวร ว่าดูกรมมหาโมคคัลลาน ท่านจทวรมานนาคราชฯ กตามปรารภนาแห่งท่านเทอญ

ในตัวอย่างข้างต้น ตัวบทต้นฉบับใช้คำที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า *ภควา* แต่ในคำแปล เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงผูกศัพท์ขนาดยาวเพื่อแปลว่า *สมเด็จพระโลกคุรุณอุคฺคฺยเดชมหิมา พรหมมินทรามรณรคณ สกลไตรโลกยนาถา ผู้เปนพระชนกาธิราช* คำศัพท์ที่กวีทรงสร้างขึ้นนี้ช่วยสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแง่มุมที่หลากหลายมากกว่าการแปลความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า *ภควา* โดยตรง ดังจะเห็นได้ว่า คำศัพท์ที่กวีทรงผูกขึ้นนี้มีนัยสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลากหลายนัย ได้แก่ ทรงเป็นครูของสัตว์โลก (*โลกคุรุณ*) มีพระเดชาอันใหญ่ยิ่ง (*อุคฺคฺยเดชมหิมา*) ทรงเป็นที่พึ่งสรรพสัตว์ใน ๓ โลก ได้แก่ มนุษย์ เทวดา และพรหม (*พรหมมินทรามรณรคณ สกลโลกนาถา*) ทรงเป็นจอมราชาและประมุขบิดาแห่งสัตว์โลก (*ชนกาธิราช*) การที่คำแปลภาษาไทยมีนัยสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลากหลายนัยนี้ย่อมก่อให้เกิดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวบทได้เป็นอย่างดี เนื่องจากคำแปลที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงผูกขึ้นนี้ทำให้ผู้อ่านตระหนักว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระคุณลักษณะเหนือสามัญมนุษย์ จึงทรงมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง สมควรที่สาธุชนจะพึงเคารพบูชา

จะเห็นได้ว่าในการผูกศัพท์เพื่อแปลค่านามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในตัวบทแปลนั้น ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤต นับเป็นอุปกรณ์สำคัญในการผูกศัพท์ โดยนัยนี้ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปลจึงมีบทบาทสำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ได้ยกตัวอย่างและอธิบายไปแล้ว

นอกจากศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษที่เป็นคำยืมภาษาต่างประเทศแล้ว การใช้ตัวบ่งชี้ว่า *แห่ง* ซึ่ง *อันว่า* และ *ดูกร ดูก่อน* ในตัวบทแปลก็จัดว่าเป็นการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อสร้างความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน ตัวบ่งชี้เหล่านี้อาจจะได้โดยไม่เสียความหรือมิฉะนั้นบางคำอาจใช้ศัพท์สามัญแทนได้ เช่น อาจใช้คำว่า *ของ* แทนคำว่า *แห่ง* ได้ดังที่ได้อธิบายและยกตัวอย่างไปแล้วในข้อ ๓.๓.๑ แต่หากทำเช่นนั้นตัวบทอาจขาดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ไป ในภาษาไทยปัจจุบัน สำนวนภาษาดังกล่าวนี้นับเป็นสำนวนภาษาที่ก่อให้เกิดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ สำนวนเหล่านี้ไม่ค่อยปรากฏในการใช้ภาษาในชีวิตประจำวัน หากแต่จะปรากฏในงานเขียนทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น จึงอาจอนุมานได้ว่า ในสมัยที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนั้น *โทปนันทสูตรคำหลวง* การใช้ตัวบ่งชี้เหล่านี้ก็น่าจะก่อให้เกิดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวบทแปลเช่นเดียวกัน

การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อเหตุผลประการต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายไปแล้วนับเป็นลักษณะเด่นด้านวจนลีลาของตัวบทแปลซึ่งแตกต่างกับตัวต้นฉบับอย่างเห็นได้ชัด

การใช้วัจนลีลาดังกล่าวนี้นับเป็นศิลปะการแปลประการหนึ่งที่ทำให้ตัวบทแปลมีสุนทรียลักษณ์ตามขนบวรรณศิลป์ไทย

๓.๓.๔.๒ ระดับภาษา

ระดับภาษาใน*นุทโพนนุทวตฺต*ซึ่งประพันธ์ด้วยภาษาบาลีนั้นอาจแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ระดับภาษาในบทสนทนาและระดับภาษาในบทบรรยาย เมื่อเปรียบเทียบกับตัวบทแปลแล้วจะพบว่า ระดับภาษาในตัวบทแปลมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกับตัวบทต้นฉบับ ดังนี้

๓.๓.๔.๒.๑ ระดับภาษาในบทสนทนา

ในภาษาบาลีมีการใช้คำเรียกขานหรือ *อาลปนิบาต* และสรรพนามแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคู่สนทนา เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำเรียกขานและสรรพนามเหล่านี้เป็นภาษาไทยโดยรักษาระดับภาษาตามตัวบทต้นฉบับ โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคู่สนทนา ดังนี้

คำเรียกขาน

คำเรียกขานที่ปรากฏในตัวบทต้นฉบับมี ๒ คำ ได้แก่ *ภนฺเต* และ *ชื่อคู่สนทนา* หากคู่สนทนามีฐานะต่ำกว่าผู้พูดหรือมีความสนิทสนมกับผู้พูดจะใช้ชื่อคู่สนทนาเป็นคำเรียกขาน

คำเรียกขาน *ภนฺเต* “เป็นคำสำหรับคฤหัสถ์เรียกบรรพชิตด้วยเคารพ หรือบรรพชิตผู้อ่อนพรรษากว่า เรียกบรรพชิตผู้แก่กว่า” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๐: ๙๗)

เมื่อพิจารณากลวิธีการแปลคำเรียกขานดังกล่าวใน*นุทโพนนุทวตฺต* คำหลวงจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงตระหนักว่าตัวบทต้นฉบับมีการใช้คำเรียกขานเพื่อแสดงความเคารพคู่สนทนาที่เป็นบรรพชิต อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ภาษาบาลีใช้เพียงคำว่า *ภนฺเต* คำเดียวในการเรียกขานคู่สนทนาโดยไม่จำแนกว่าคู่สนทนาเป็นบรรพชิตระดับใด แต่ในภาษาไทยกลับแปลคำเรียกขานดังกล่าวออกไปอย่างหลากหลาย แตกต่างกันไปตามฐานะของคู่สนทนา ตัวอย่างเช่น

ผู้พูด	คู่สนทนา	คำแปล
(๑) อนาคตบัณฑิตพิเศษรัฐ	พระพุทธเจ้า	ข้าแต่สมเด็จพระพุทธรองค์ ผู้ เป็นพงษ์สุริยา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)
(๒) พระรัฐบาลเถระ	พระพุทธเจ้า	ข้าแต่สมเด็จพระพุทธรองค์อยู่ เกล้า (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๕)
(๓) พระโมคคัลลานเถระ	พระพุทธเจ้า	ข้าแต่สมเด็จพระพุทธรอยู่เกล้า (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๖)
(๔) พญานันโทปนันทนาคราช	พระพุทธเจ้า	ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๙)
(๕) พญานันโทปนันทนาคราช	พระโมคคัลลานเถระ	ข้าแต่พระผู้อยู่เกล้า (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

เมื่อพิจารณาตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยด้านสถานะของผู้พูดไม่
ว่าจะเป็นบรรพชิต (พระรัฐบาลเถระ, พระโมคคัลลานเถระ) ฆราวาส (อนาคตบัณฑิตพิเศษรัฐ) หรือ
พญานันโทปนันทนาคราช ล้วนไม่มีผลต่อการแปลคำเรียกขาน ภาณุเต แต่ปัจจัยด้านสถานะภาพของ
คู่สนทนาดังกล่าวกลับมีผลต่อการสร้างคำแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ คู่สนทนาใน
ตัวอย่าง (๑) – (๔) คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำเรียกขาน ภาณุเต
ด้วยคำว่า ข้าแต่ + คำนำหน้าว่า สมเด็จพระ หรือ พระ + รูปอ้างถึงพระพุทธเจ้ารูปต่าง ๆ ซึ่งมีนัย
ความหมายในเชิงยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังที่ผู้วิจัยได้อธิบายไปแล้วใน
หัวข้อการแปลโดยการหลากคำ และอาจลงท้ายด้วยคำยกย่องว่า อยู่เกล้า

ส่วนตัวอย่างที่ (๕) ซึ่งคู่สนทนาคือพระโมคคัลลานเถระนั้น แม้ว่าในตัว
บทต้นฉบับจะใช้คำว่า ภาณุเต เหมือนกัน แต่ในภาษาไทยเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลว่า ข้าแต่พระผู้
อยู่เกล้า คำแปลดังกล่าวนี้เป็นคำที่ยกย่องสรรเสริญคู่สนทนาเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการใช้
คำว่า ข้าแต่ และลงท้ายด้วยคำยกย่องว่า อยู่เกล้า เช่นกัน แต่คำที่ใช้อ้างถึงนั้นใช้เพียงคำยกย่อง
ว่า พระ เท่านั้น ไม่ใช่คำว่า สมเด็จพระ เช่นที่ใช้กับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สรรพนาม

ในภาษาบาลีมีการใช้รูปสรรพนามบุรุษที่ ๑ และ ๒ รูปพหูพจน์แทนผู้พูด และคู่สนทนาที่เมื่อต้องการแสดงความสุภาพ แม้ว่าผู้พูดและคู่สนทนาจะเป็นเอกพจน์ก็ตาม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลสรรพนามเหล่านี้โดยรักษาการแสดงความเคารพคู่สนทนาเหมือนตัวบทต้นฉบับ เช่น

อนาถปิณฑิกเศรษฐีพุดกับพระพุทธเจ้า

(๑๒๐) เสว...ปญจหิ ภิกขุสเทหิ สหุธิ **อมหากิ** เคเห ภิกขิ คณฺห
ตุติ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)

[“...ขอพระองค์ทรงรับภัตตาหารพร้อมด้วยพระภิกษุ
๕๐๐ รูปที่เรือนข้าพระพุทธเจ้า...”]

ข้าขออัญเชอญเสด็จพระพุทธองค์ จงรับโภชน
สุปพยัญชนิ กับด้วยพระอรหันต์ถ้วนห้า ร้อยในเรือน
ข้าพระพุทธเจ้า เพลาข้าพญานี้ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑
- ๑๒๑)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ตัวบทต้นฉบับใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ เอกพจน์ *อมหากิ* แทนผู้พูด คือ อนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งทูลนิมนต์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อแสดงความสุภาพ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลสรรพนามดังกล่าวด้วยสรรพนามว่า *ข้าพระพุทธเจ้า* ซึ่งในภาษาไทยเป็นสรรพนามที่ใช้กราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดินหรือกราบทูลเจ้านายชั้นสูง ในกรณีเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำมาใช้กับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งในสังคมไทยยกย่องว่าเป็นบุคคลชั้นสูงเช่นเดียวกัน

พญานันโทปนันทนาคราชพุดกับพระโมคคัลลานเถระ

(๑๒๑) กสฺมา ภาณเต **ตุมเห** สมณา เอวรूपิ กมฺมํ กโรถ... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

[“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุใดท่านผู้เป็นสมณะจึงกระทำ
กรรมเช่นนี้...”]

...ข้าแต่พระเจ้าอยู่เกล้า **พระผู้เป็นเจ้า** เป็นสริมณา แล
ทำซึ่งกรรมอันมีสภาพดังนี้แก่ข้า เพื่อการณาอันใด... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นคำถามที่พญานันโทปนนทนาคราชตามพระโมคคัล
ลานเถระ พญานันโทปนนทนาคราชใช้สรรพนามบุรุษที่ ๒ พหูพจน์ *ตุมเห* อ้างถึงพระโมคคัลลาน
แทนการใช้สรรพนามรูปเอกพจน์เพื่อแสดงความเคารพ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลสรรพนาม
ดังกล่าวด้วยคำที่แสดงสถานภาพของพระโมคคัลลานะว่า **พระผู้เป็นเจ้า** อันแสดงให้เห็นว่า
พญานันโทปนนทนาคราชพูดกับพระโมคคัลลานะด้วยความเคารพ

แม้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะทรงแปลสรรพนามบุรุษที่ ๑ และ ๒ โดย
รักษาการแสดงความเคารพคู่สนทนาเหมือนตัวบทต้นฉบับดังตัวอย่างที่แสดงข้างต้น อย่างไรก็ตาม
ตามผู้วิจัยเชื่อว่า หากในตัวบทต้นฉบับมีบทสนทนาที่คู่สนทนามีสถานภาพต่างออกไปจาก
ตัวอย่าง (เช่น สามัญชนพูดกับกษัตริย์) การใช้สรรพนามแสดงความเคารพย่อมไม่แปรไปตาม
สถานภาพคู่สนทนา แต่เมื่อแปลเป็นภาษาไทย คำแปลที่ได้ย่อมมีระดับการแสดงความเคารพ
แตกต่างกันไปเช่นเดียวกันการแปลคำเรียกขานอย่างแน่นอน

จะเห็นได้ว่า ในภาพรวมแล้วเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลโดยรักษาระดับ
ภาษาในตัวบทแปลให้เหมือนกับตัวบทต้นฉบับ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะพบว่า คำ
แปลในภาษาไทยมีการแบ่งระดับรูปภาษาแสดงความเคารพละเอียดกว่าตัวบทต้นฉบับ

๓.๓.๔.๒.๒ ระดับภาษาในบทบรรยาย

แม้ว่าในบทสนทนาในตัวบทต้นฉบับจะมีการใช้ภาษาต่างระดับเพื่อยก
ยongคู่สนทนา แต่ในบทบรรยายกลับพบว่าไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าว กล่าวคือ ไม่ว่าจะ
กล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พญานันโทปนนทนาคราช พระมหาโมคคัลลานเถระ หรือ
กล่าวถึงบุคคลหรือสิ่งใดในเรื่องก็ตาม ภาษาที่ใช้ล้วนเป็นภาษาระดับเดียวกันทั้งสิ้น หรือกล่าวอีก
นัยหนึ่งคือ ไม่มีการใช้ภาษาต่างระดับเมื่ออ้างถึงบุคคลที่มีสถานภาพหรือชั้นสังคมแตกต่างกัน
เหมือนกับการใช้ภาษาในบทสนทนา ทั้งนี้เป็นเพราะภาษาบาลีไม่มีการแบ่งแยกศักดิ์ของคำหรือ
ระดับภาษาในบทบรรยายเป็นราชาศัพท์ ภิกษุศัพท์ ภาษาทางการ ภาษาไม่เป็นทางการ ฯลฯ
เหมือนกับภาษาไทย อย่างไรก็ตาม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลบทบรรยายในตัวบทต้นฉบับให้มี

ความแตกต่างทางด้านระดับภาษาแตกต่างกันไปตามสถานภาพของบุคคลหรือสิ่งที่กล่าวถึง
ดังนี้

กริยา

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเลือกสรรคำแปลกริยาภาษาบาลีให้เหมาะกับ
ผู้กระทำกริยาและผู้รับการกระทำ ดังนี้

ถ้าผู้กระทำกริยาเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะทรงใช้กริยาราช
ศัพท์ หรือใช้การเติมหน่วยคำที่ทำให้กริยาสามัญกลายเป็นกริยาราชศัพท์ ดังตัวอย่าง (๑๒๒)
(๑๒๕) และ (๑๒๗)

ถ้าผู้กระทำกริยามีได้มีสถานสูงส่งเทียบเท่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
แต่ผู้รับการกระทำคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะทรงใช้กริยาราชศัพท์ในการแปลเช่นกัน ดัง
ตัวอย่าง (๑๒๔)

ถ้าผู้กระทำกริยามีได้มีสถานะสูงส่งเทียบเท่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จะทรงใช้กริยาที่เหมาะสมกับสถานภาพของผู้กระทำกริยา ดังตัวอย่าง (๑๒๓) (๑๒๖) และ
(๑๒๘)

ผู้วิจัยขอแสดงตัวอย่างเปรียบเทียบให้ชัดเจน ดังนี้

กริยาแสดงการพูด

(๑๒๒) ...สตถา อาห... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)

[“...พระศาสดา...ตรัสแล้ว...”]

อันว่าสมเด็จพระมหาเมณฑาวุฑฒินุสวระวรา โลกกาจารย์บพิตร...ก็ตรัส

พระคาถา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)

(๑๒๓) เถโร...อาห... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)

[“พระเถระ...กล่าวแล้ว...”]

อันว่าพระมหาโมคคัลลานเถร...กล่าวแก่นาคปติ

พาลา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๑)

(๑๒๔) อถ อนาคตปิณฑุโก...อาห (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข:

๑๕๑)

[“ลำดับนั้น อนาคตปิณฑุทิกเศรษฐี กล่าวแล้ว...”]

อันว่าอนาคตปิณฑุทิกเศรษฐี กรรบทูลถามคดีจึงเพียง

อรรถ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้จะสังเกตเห็นได้ว่า ตัวบทต้นฉบับใช้กริยา อาห “กล่าวแล้ว” ซึ่งเป็นกริยารูปการณลักษณะการณสมบูรณ์ (perfect) เหมือนกันทั้ง ๓ ตัวอย่าง แม้ว่าผู้กระทำกริยาจะมีชั้นสังคมต่างกัน แต่ในตัวอย่าง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลคำกริยานี้ ออกมาแตกต่างกันไปตามชั้นสังคมของผู้กระทำกริยาและผู้รับการกระทำ ดังนี้

ในตัวอย่างที่ (๑๒๒) ผู้กระทำกริยา คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลโดยใช้กริยา ตรัส ซึ่งเป็นราชาศัพท์และเป็นศัพท์ที่ใช้กับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ตัวอย่างที่ (๑๒๓) ทรงแปลโดยใช้กริยา กล่าว ซึ่งเป็นคำสามัญ เนื่องจากผู้กระทำกริยา คือ พระโมคคัลลานเถระ ซึ่งมีสถานภาพเป็นพระสงฆ์ มิใช่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมิได้ใช้กริยา ตรัส และในภาษาไทยไม่มีคำกริยาแสดงการพูดที่เป็นภิกษุศัพท์โดยเฉพาะ ส่วนผู้รับการกระทำ คือ พญานันโทปนันทนาคราชก็ถือว่า มีฐานะไม่ต่ำไปกว่าพระโมคคัลลานเถระ กวีจึงทรงใช้จึงใช้กริยา กล่าว ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ในการแปล

ส่วนตัวอย่างที่ (๑๒๔) ผู้กระทำกริยา คือ อนาคตปิณฑุทิกเศรษฐี เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลโดยใช้กริยา กรรบทูล ซึ่งเป็นราชาศัพท์ เนื่องจากผู้กระทำกริยาเป็นสามัญชน และผู้รับการกระทำ คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในสังคมไทยถือว่า มีสถานภาพสูงส่งเทียบเท่าพระราชา

กริยาแสดงการเคลื่อนที่

(๑๒๕) อถ ภควา...อนาคตปิณฑุทิกสุส นิเวสน์ อคมาสิ. (กรม

ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)

[“ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค...เสด็จไปแล้วสู่

เรือนของอนาคตปิณฑุทิกเศรษฐี”]

ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ...
กเสด็จไปสู่สถานคฤหาสน์ แห่งอนาถบิณฑิกคฤหาสน์... (กรม
 ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)

(๑๒๖) ...สิเนรุปาทำ คนตวา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข:
 ๑๓๒)

[(พญานันโทปนันทนาคราช...ไปแล้วสู่เชิงเขาสิเนรุ...)]
 อันว่าพระญาอุรคินทรภูษังค...สพรั่งพร้อมนำไป สู่ของ
 ไสลศิขเรนทร อันชื่อสุเมรุราชา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๒)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ตัวอย่างต้นฉบับใช้กริยาที่มาจากรากศัพท์ คฺม ซึ่งมีความหมาย “ไป” แม้ว่าจะมีรูปแตกต่างกัน แต่ก็เป็นความแตกต่างทางด้านหน้าที่ทางไวยากรณ์ มิได้เป็นความแตกต่างด้านระดับภาษา แต่เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลกริยาดังกล่าวเป็นภาษาไทย ทรงเลือกสรรคำแปลที่แตกต่างไปตามผู้กระทำกริยา ดังนี้

ในตัวอย่างที่ (๑๒๕) ผู้กระทำกริยาคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งในสังคมไทยถือว่ามีสถานภาพเทียบเท่าพระราชฯ จึงทรงใช้กริยารากศัพท์ เสด็จ ซ้อนกับคำสามัญว่า ไป เป็น เสด็จไป เพื่อให้เหมาะสมกับสถานภาพของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนตัวอย่างที่ (๑๒๖) ผู้กระทำกริยาคือพญานันโทปนันทนาคราชซึ่งมิได้มีสถานภาพสูงส่งเทียบเท่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงใช้กริยาว่า ไป ซึ่งเป็นคำสามัญ

กริยาอื่น ๆ

(๑๒๗) ...ภาวตุตยมเสลล์ โธโลเกสิ. (หน้า ๑๒๒)

[(สมเด็จพระผู้มีพระภาค)...ทรงพิจารณาตลอดภาพทั้งสาม...]

ธกเสด็จพิจารณา ในภาวทั้งสามเนียรพิเศษ (หน้า ๑๒๒)

(๑๒๘) ...ภควโต วรพทนิกลิตี...โอลิเกตุวา... (หน้า ๑๕๑)

[(พญานันโทปนันทนาคราช) มองซึ่งพระพักตร์อัน
ประดุจดอกไม้บาน...

อันว่าพระญาทฤรรมปฤษฎาญคกายินทร ทฤษฏินซึ่ง
พระพุทธรักตร อันมีบวรลักษณอะมะลงค ประดุจสุพรรณ
บงกชสมุขลิต อันพิภษิตริจิตรุจี...

ในตัวอย่างข้างต้น ตัวบทต้นฉบับใช้กริยาที่มาจากรากศัพท์ โลก และ
อุปสรรค “โอ-, อว-” มีความหมายว่า “มองดู, พิจารณา” ความแตกต่างของรูปกริยาในตัวอย่าง
(๑๒๗) และ (๑๒๘) เป็นความแตกต่างด้านหน้าที่ทางไวยากรณ์ มิได้เป็นความแตกต่างด้านระดับ
ภาษา ส่วนคำแปลในตัวบทแปลมีความแตกต่างทางด้านระดับภาษา กล่าวคือ

ในตัวอย่างที่ (๑๒๗) ผู้กระทำกริยาคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่ง
ในสังคมไทยถือว่ามีสถานภาพสูงส่งเทียบเท่าพระราช เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์จึงทรงแปลกริยา
ดังกล่าวว่า เสด็จพิจารณา อันเกิดจากการนำคำว่า เสด็จ ซึ่งในบริบทนี้ทำหน้าที่เหมือนกับคำว่า
ทรง คือ ทำให้กริยาสามัญเป็นกริยาราชศัพท์ประกอบลงข้างหน้ากริยาสามัญว่า พิจารณา

ส่วนตัวอย่างที่ (๑๒๘) แม้ว่าผู้กระทำกริยาคือพญานันโทปนันทนาคราช
จะมิได้มีสถานภาพสูงส่งเท่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็ถือว่ามีสถานภาพสูงส่งกว่าสัตว์
เดรัจฉานทั่วไป เพราะเป็นราชาของนาค (พญานาค) ดังนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์จึงทรงใช้คำว่า
ทฤษฏิน ซึ่งเป็นคำที่มีที่มาจากภาษาสันสกฤตมาแปลกริยา โอลิเกตุวา เนื่องจากคำยืมภาษา
สันสกฤตข้างต้นนับว่าเป็นศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ มีศักดิ์สูงกว่าคำไทยแท้ จึงเหมาะสมที่จะ
ใช้เป็นกริยาของพญานันโทปนันทนาคราช สอดคล้องกับคำเรียกพญานันโทปนันทนาคราชข้างต้น
ว่า พระญาทฤรรมปฤษฎาญคกายินทร ซึ่งมีนัยยกย่องพญานันโทปนันทนาคราชว่ามีสถานภาพ
สูงส่งกว่าสัตว์เดรัจฉานทั่วไป

คำนาม

จากการศึกษาพบว่า มีคำนามบางกลุ่มในตัวบทแปลที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบ
ศร์ทรงตกแต่งคำแปลให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษกว่าการใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ
คำนามกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีได้แก่ คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำนามที่หมายถึง
พญานันโทปนันทนาคราช คำศัพท์เกี่ยวกับหลักธรรมและสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การตกแต่งคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้การเติมคำยกย่องว่า *สมเด็จพระ- สมเด็จพระ- พระ- องค์สมเด็จพระ-* ลงข้างหน้าคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น **สมเด็จพระโลกยพำนักนိสبسกล** **สมเด็จพระชินเนนทรทศพล** **พระตถาคตทศพล** **องค์สมเด็จพระสุคต** เป็นต้น

คำยกย่องที่เติมลงข้างหน้าคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนเป็นคำที่ใช้แนะนำชื่อของบุคคลชั้นสูงเช่นพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ เมื่อนำมาใช้แนะนำคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทำให้คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษเทียบเท่ากับคำนามราชาศัพท์

คำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราช

การตกแต่งคำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชส่วนใหญ่กระทำด้วยการเติมคำว่า *พระญา-* ซึ่งแปลว่า “ผู้เป็นใหญ่, ผู้เป็นหัวหน้า” ลงข้างหน้าคำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชที่กวีสร้างขึ้น เช่น **พระญาอุรคราช** **พระญาวาสูกิ** หรือมิฉะนั้นก็ใช้การลงท้ายคำสมาสด้วยคำที่สื่อความหมายเรื่องความเป็นราชาหรือผู้เป็นใหญ่ อาทิ *ราชา, อธิบดี* ตัวอย่างเช่น **สัลปราช** **บรรณเคนทรอธิบดี** เป็นต้น กลวิธีการเติมคำยกย่องเหล่านี้ทำให้คำนามที่หมายถึงพญานันโทปนันทนาคราชมีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษเทียบเท่ากับคำนามราชาศัพท์

คำศัพท์เกี่ยวกับหลักธรรมและสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จากการศึกษาพบว่า กลวิธีการตกแต่งคำศัพท์เกี่ยวกับหลักธรรมและสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษประกอบด้วย ๒ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก คือ การแปลคำนามที่ต้องการตกแต่งให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษด้วยการแปลแบบทับศัพท์หรือใช้ศัพท์ที่ใกล้เคียงกับคำในภาษาบาลี เหตุที่ทรงใช้กลวิธีดังกล่าวนี้เนื่องจากคำแปลที่ได้จะให้ความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง เนื่องจากคำแปลจะประกอบไปด้วยคำยืมภาษาบาลี และ/หรือ สันสกฤตซึ่งจัดเป็นคำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ

ขั้นตอนที่สอง คือ การเติมคำที่มีความหมายยกย่องลงข้างหน้าหรือข้างหลังคำแปลดังกล่าว คำที่ทรงนิยมเติมลงหน้าหรือหลังคำแปล ได้แก่

คำว่า พระ- ซึ่งแผลงมาจากคำภาษาบาลีและสันสกฤตว่า วร “ยอดเยี่ยม, ประเสริฐ, เลิศ” คำนี้ทรงเติมลงข้างหน้าคำแปล

คำว่า วร่า วรวงค ซึ่งแผลงมาจากคำว่า วร และคำว่า บวร บวรวงค ซึ่งแผลงมาจากคำภาษาบาลีและสันสกฤตว่า ปวร “ประเสริฐ, ล้ำเลิศ” คำเหล่านี้จะทรงเติมลงข้างหลังคำแปล

ขอยกตัวอย่างคำนามที่ทรงตกแต่งให้มีระดับภาษาสูง ดังนี้

ตัวบทต้นฉบับ (นนุโทปนนทวตถุ)	ตัวบทแปล (นินโทปนันทสูตรคำหลวง)
(๑๒๙) ปฏิสมภิทาหิ (= ด้วยปัญญาอันแตกฉาน, ปฏิสัมภิทาญาณ)	...กับด้วย พระ ปฏิสัมภิทาญาณทั้งปวง... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๗)
(๑๓๐) ทสภารมิต์ (= ซึ่งทศบารมี)	...อนึ่งคือ พระ ทศบารมี... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗)
(๑๓๑) ปาทปทุมเมถุนิ (= ซึ่งคู่แห่งดอกบัวคือพระบาท)	...กฤษดาภยชลี พระ บาท... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)
(๑๓๒) ตีณิ สรณานิ (= ซึ่งที่พึ่งทั้งสาม)	...ซึ่ง พระ ไตรสรณาคมน บวร ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๐)
(๑๓๓) -วิปัสสนาภสตุ (= ซึ่งเครื่องสูบสมคือความเห็นแจ้ง, วิปัสสนา)	...อันธสูวาทนिरันดรไปมา คือ พระ วิปัสสนา วรวงค ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘)

ปฏิสัมภิทาญาณ ในตัวอย่างที่ (๑๒๙) และ ทศบารมี ในตัวอย่างที่ (๑๓๐) เป็นคำศัพท์เกี่ยวแก่หลักธรรมทางพุทธศาสนา เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเติมคำว่า พระ- ลงข้างหน้าคำทั้งสองเพื่อให้คำแปลมีระดับภาษาสูงขึ้น

ในตัวอย่างที่ (๑๓๑) คำว่า ปาท “เท้า” ในที่นี้หมายถึง เท้าของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงเติมคำว่า พระ- ลงข้างหน้าคำว่า บาท ซึ่งเป็นคำแปลแบบทับศัพท์เพื่อให้คำแปลมีระดับภาษาสูงขึ้นกว่าการแปลว่า เท้า

ในตัวอย่างที่ (๑๓๒) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล ตีณิ สรณานิ “ซึ่งที่พึ่งทั้งสาม” ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาด้วยคำสมาสว่า ไตรสรณาคม และเติมคำว่า พระ- ลงข้างหน้า และคำว่า -บวร ลงข้างท้ายคำแปล เพื่อให้คำแปลมีระดับภาษาสูงขึ้น

ในตัวอย่างที่ (๑๓๓) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล *วิปัสสนา* “ความเห็นแจ้ง” ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพุทธศาสนาด้วยการทับศัพท์ว่า *วิปัสสนา* และเติมคำว่า พระ- ลงข้างหน้า และคำว่า *วรางค* ลงข้างท้ายคำแปล เพื่อให้คำแปลมีระดับภาษาสูงขึ้น

กล่าวโดยสรุป เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดัดแปลงระดับภาษาในบทบรรยายให้มีความเหมาะสมกับสถานภาพของตัวละครตามแบบแผนการใช้ภาษาในสังคมไทย เช่น ทรงใช้กริยาราชาคัพท์เมื่อผู้ทำกริยาหรือผู้รับการกระทำคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเติมคำยกย่องลงข้างหน้าคำนามที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พญานันโทปนันทนาคราช และหลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาวัจนลีลาในตัวบทแปลเปรียบเทียบกับตัวบทต้นฉบับโดยใช้เกณฑ์*ความสมนัย (correspondence)* พบว่า วัจนลีลาใน*นันทโทปนันทสูตรคำหลวง*มีทั้งที่สมนัยและไม่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับ วัจนลีลาที่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับ ได้แก่ การรักษาระดับภาษาในบทสนทนาให้สอดคล้องกับสถานภาพของคู่สนทนา ส่วนวัจนลีลาที่ไม่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับนั้นพบว่า ในตัวบทแปลมีการใช้ระดับภาษาสูงเป็นพิเศษเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือสิ่งที่ยกย่อง และใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปล

การใช้วัจนลีลาที่ไม่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับนั้นมิได้ทำให้ตัวบทแปลด้อยคุณค่าแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม การใช้วัจนลีลาที่ไม่สมนัยกับตัวบทต้นฉบับกลับทำให้ตัวบทแปลมีความไพเราะและช่วยเน้นย้ำแนวคิดหลักของเรื่องคือการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเอื้อให้เกิดเสียงสัมผัสในวรรคช่วยเน้นย้ำความหมายให้แจ่มชัด และช่วยสร้างความรู้สึกลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวบทแปล ส่วนการใช้ระดับภาษาสูงเป็นพิเศษเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือสิ่งที่ยกย่องนั้นช่วยเน้นย้ำแนวคิดหลักของเรื่องคือการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผลการวิเคราะห์ในบทนี้อาจสรุป ดังนี้

ประการแรก *นันทโทปนันทสูตรคำหลวง*มีอรรถสสารระดับมหัพภาคตรงกับตัวบทต้นฉบับสอดคล้องกับสมมุติฐานการวิจัยข้อที่ ๑ ที่ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล*นันทโทปนันทสูตรคำหลวง* โดยรักษาเนื้อความจากต้นฉบับภาษาบาลีได้อย่างครบถ้วน

ประการที่สอง *นันทโทปนันทสูตรคำหลวง*เป็นวรรณคดีแปลที่มีความดีเด่นอันเกิดจากการแปลที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) การรักษาสุนทรียลักษณ์หรือลักษณะอันดีเด่นที่มีมาแต่ต้นฉบับ และ ๒) การเพิ่มสุนทรียลักษณ์หรือหรือลักษณะดีเด่นอื่น ๆ ลงไปในตัวบทแปล

การรักษาสุนทรียลักษณ์หรือลักษณะดีเด่นที่มีมาแต่ต้นฉบับ ได้แก่ การถ่ายถอดประเภทตัวบทและอรรถสารระดับมัทพภาคที่มีมาแต่นนโทปนันทวตฺตฤไว้อย่างครบถ้วน กลวิธีการแปลดังกล่าวนี้ นับเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ทำให้ *นันทวตฺตฤ* เป็นวรรณคดีแปลที่มีศิลปะ เนื่องจาก *นนโทปนันทวตฺตฤ* ซึ่งเป็นตัวบทต้นฉบับนั้นเป็นวรรณคดีที่มีอลังการเป็นเลิศ การรักษาประเภทตัวบทและอรรถสารระดับมัทพภาคจากต้นฉบับที่มีความงามเป็นเลิศจึงเป็นการคงสิ่งที่ดีไว้เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างให้ตัวบทแปลมีความงามทางวรรณศิลป์เป็นเลิศมากยิ่งขึ้น

ส่วนการเพิ่มสุนทรียลักษณ์หรือลักษณะดีเด่นอื่น ๆ ลงไปในตัวบทแปลอาจจำแนกได้ ดังนี้

๑) การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ทางด้านเสียง

การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ทางด้านเสียง ได้แก่ การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล *นันทวตฺตฤ* เป็นร้อยกรองประเภทร่ายยาว และทรงเล่นเสียงสัมผัสในวรรคทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ส่งผลให้ *นันทวตฺตฤ* มีความงามมีเสียงสัมผัสไพเราะ

๒) การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ด้านความหมาย

การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ด้านความหมายที่เห็นอย่างชัดเจน ได้แก่ การแปลแบบขยายความเพื่อสร้างอรรถรส สร้างจินตภาพ สื่อความหมายชัดเจน และเน้นย้ำแนวคิดหลักของเรื่อง การแปลคำศัพท์แบบอธิบายความที่ช่วยขยายความคำศัพท์ที่มีอรรถเคลือบคลุมให้สื่อความหมายชัดเจน และการแปลแบบหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันส่งผลให้การสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในตัวบทแปลมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าตัวบทต้นฉบับ

๓) การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ทางด้านระดับภาษา

การเพิ่มสุนทรียลักษณ์ด้านระดับภาษา ได้แก่ การตกแต่งภาษาในตัวบทแปลให้มีระดับภาษาสูงเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปลอันส่งผลให้ตัวบทเกิดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาในภาพรวม การรักษาสุนทรียลักษณ์ที่มีมาแต่เดิมในตัวบทต้นฉบับและการเพิ่มสุนทรียลักษณ์อื่น ๆ ลงไปในตัวบทแปลส่งผลให้ *นันทวตฺตฤ* ไม่เพียงแต่เป็นวรรณคดีแปลที่มีความงดงามเทียบเท่ากับตัวบทต้นฉบับเท่านั้น หากแต่ยังมีวรรณศิลป์อันงดงามเข้มข้นเป็นเอกลักษณ์แตกต่างกับตัวบทต้นฉบับอีกด้วย คุณวิเศษของ *นันทวตฺตฤ* จึงเป็นประจักษ์พยานที่ชี้ให้เห็นพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรที่ทรงแปลวรรณคดีเรื่องนี้ ออกมาอย่างมีวรรณศิลป์

การวิเคราะห์การเปลี่ยนนโยบายหนี้สาธารณะค่าหลวงในบทนี้ทำให้เห็นว่า ตัวบทต้นฉบับมิได้มีอิทธิพลกำหนดกลวิธีการแปรอันก่อให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ชนวรรณศิลป์ไทยหลายประการ มีการเล่นเสียงสัมผัสเป็นอาทิ รวมถึงชนบอื่น ๆ ก็น่าจะเป็นปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลและเกื้อกูลต่อการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนโยบายหนี้สาธารณะค่าหลวงด้วยเช่นกัน ดังนั้น ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลกำหนดการเลือกกลวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรและเกื้อกูลให้นโยบายหนี้สาธารณะค่าหลวงเป็นวรรณคดีแปลที่มีความงามทางวรรณศิลป์เป็นเลิศ

บทที่ ๔

ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการเปลี่ยนนโนทปนนทสูตรคำหลวง

ในบทที่ผ่านมาผู้วิจัยได้วิเคราะห์กลวิธีการเปลี่ยนนโนทปนนทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไปแล้ว ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ว่า เหตุใดเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงเลือกใช้กลวิธีเหล่านี้ในการแปล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการเลือกกลวิธีการเปลี่ยนนโนทปนนทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

จากการศึกษาพบว่า มีปัจจัยหลายประการที่มีอิทธิพลกำหนดกลวิธีการเปลี่ยนนโนทปนนทสูตรคำหลวง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้อาจจำแนกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ระดับรูปแบบระดับคำ และระดับประโยค ดังนี้

๔.๑ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลระดับรูปแบบ

๔.๑.๑ ปัจจัยที่กำหนดการใช้คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาวในการแปล

ลักษณะคำประพันธ์ในต้นฉบับกับต้นฉบับแปลแตกต่างกัน กล่าวคือ ในส่วนเนื้อเรื่อง นนุทปนนทสูตรแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว (คชช) เป็นส่วนใหญ่ มีบัญญัติฉันทลักษณ์แทรกตอนท้ายเพียง ๑ บท ส่วนนโนทปนนทสูตรคำหลวงนั้นใช้คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทร่ายยาวในการแปล คำถามที่น่าสนใจคือ ๑) เหตุใดการแปลแตงนโนทปนนทสูตรคำหลวงจึงต้องใช้คำประพันธ์ร้อยกรอง ทั้ง ๆ ที่ต้นฉบับแต่งเป็นร้อยแก้ว และ ๒) เหตุใดจึงต้องใช้ร้อยกรองประเภทร่ายยาวในการแปล

วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลีอาจจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ กลุ่มแรก คือ วรรณคดีที่ช่วยคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรภูมิภิกษา และวรรณคดีที่อธิบายขยายความข้อธรรม ได้แก่ เทศนาแก่พระราชบุดาของพระมหากษัตริย์ และมีลินทปัญหา (ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม) กลุ่มที่สอง คือ วรรณคดีพุทธศาสนาเชิงบันเทิงคดี เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ เสือโคคำฉันท์ พระมาลัย เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยในกลุ่มแรกนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอคติความเชื่อทางพุทธศาสนาและอธิบายขยายความข้อธรรมเป็นสำคัญ ไตรภูมิภิกษากล่าวถึง

โลกทัศน์และจักรวาลวิทยาตามคติทางพุทธศาสนาเพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ และการบรรลุพระนิพพานอันเป็นบรมสุข *มิลินทปัญหา* เป็นคัมภีร์ที่มุ่งตอบปัญหาข้ออรรถธรรมต่าง ๆ *เทศนาแก่พระราชปุจฉาของพระมหากษัตริย์มีวัตถุประสงค์* เพื่ออธิบายข้ออรรถธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงสงสัย แม้ว่าวรรณคดีกลุ่มนี้อาจมีเรื่องเล่าเชิงบันเทิงคดีรวมอยู่ด้วย แต่ก็ยังเป็นเพียงเรื่องแทรกที่ช่วยอธิบายขยายความประเด็นทางธรรมะหรือคติทางพุทธศาสนาให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ส่วนวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยกลุ่มหลังนั้นมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อถ่ายทอดสาระธรรมแบบบุคคลาธิษฐานหรือสื่อสาระธรรมผ่านเรื่องเล่าเพื่อเป็นอุทาหรณ์ มีเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ปมปัญหา ฉาก เป็นอุปกรณ์สื่อสาระธรรมซึ่งเป็นนามธรรมให้เข้าใจแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น มิได้นำเสนอสื่อสาระธรรมหรือแนวคิดแบบธรรมาธิษฐานเหมือนวรรณคดีกลุ่มแรก

ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยทั้งสองกลุ่มนี้แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยในกลุ่มแรกประพันธ์ด้วยคำประพันธ์แบบความเรียงหรือร้อยแก้วแบบมีภาษาบาลีสลับกับภาษาไทย (ร้อยแก้วมีคำบาลีคำประดับ) ส่วนวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยกลุ่มที่สองล้วนประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองทั้งสิ้น ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีทั้งสองกลุ่มนี้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของเรื่อง กล่าวคือ วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยกลุ่มแรกมุ่งนำเสนอคติความเชื่อทางพุทธศาสนาหรืออธิบายข้ออรรถธรรมซึ่งมีรายละเอียดมากและซับซ้อน อาจต้องอธิบายขยายความโดยละเอียด ด้วยเหตุนี้ความเรียงหรือร้อยแก้วคำประดับจึงเหมาะสมที่จะใช้ถ่ายทอดเนื้อหาซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของเรื่องให้ออกมาโดยละเอียดครบถ้วน เพราะไม่ต้องคำนึงถึงข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ ในขณะที่วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยเชิงบันเทิงคดีนั้นนำเสนอเนื้อหาผ่านเรื่องเล่าเพื่อสร้างอรรถรสให้ผู้อ่าน การแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองจึงเป็นกลวิธีหนึ่งซึ่งช่วยสร้างอรรถรสในเรื่องเล่า เพราะร้อยกรองมีข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์บังคับคือการเล่นเสียงสัมผัสระหว่างวรรค ทำให้เกิดเสียงเสนาะในคำประพันธ์ หากใช้ความเรียงหรือร้อยแก้วอาจทำให้สูญเสียอรรถรสจากเสียงสัมผัสไป ส่งผลให้กลายเป็นการเล่าเรื่องเพื่อให้ข้อมูลมากกว่าการเล่าเรื่องเพื่อสร้างอรรถรสเพื่อเป็นอุบายในการสื่อแนวคิดอย่างแยบคาย

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปล *นุโทปนุทวตฺต* เป็นภาษาไทยจึงทรงใช้คำประพันธ์ร้อยกรองในการแปล เพราะวรรณคดีเรื่องนี้ เมื่อพิจารณาจากวัตถุประสงค์และลักษณะเนื้อหาจึงจัดเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเชิงบันเทิงคดีเช่นเดียวกับ *มหาชาติคำหลวง* *กาพย์มหาชาติสมุทรโฆษคำฉันท์* และ *เสื่อโคคำฉันท์*

ส่วนเหตุผลที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้รายได้ในการแปลนั้นไทป็นนั้ทศูตรค้ำหลวงนั้นอาจตอบได้เมื่อพิจารณาการใช้ค้ำประพันธ์ประเภทร่ายในวรรณคดีไทยที่แต่งขึ้นก่อนหน้าและร่วมสมัยกับนั้ทศูตรค้ำหลวง ดังนี้

วรรณคดีไทยยุคก่อนหน้าและร่วมสมัยกับนั้ทศูตรค้ำหลวงที่ใช้ค้ำประพันธ์ประเภทร่ายในการแต่งมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๑ เรื่อง ได้แก่ *โองการแข่งน้ำ* *ยวนพ่ายโคลงดั้น* *มหาชาติค้ำหลวง* *ทวาทศมาสโคลงดั้น* *กำสรวลโคลงดั้น* *ลิลิตพระลอ* *อนิรุทธค้ำฉันท* *กาพย์มหาชาติ* *กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ* *โคลงนิราศนครสวรรค์* และ *พระมาลัย*

วรรณคดีทั้ง ๑๑ เรื่องนี้อาจจัดแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มโดยพิจารณาจากจำนวนของร่ายในเรื่องได้ดังนี้

กลุ่มแรก คือ วรรณคดีที่มีร่ายน้อยกว่าค้ำประพันธ์ประเภทอื่น วรรณคดีกลุ่มนี้มีจำนวนทั้งสิ้น ๘ เรื่อง ได้แก่

โองการแข่งน้ำ มีร่ายโบราณ ๙ บท เป็นร่ายตอนต้นเรื่อง ๓ บท เป็นบวงสรวงสดุดีพระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม ร่ายอีก ๕ บทอยู่ตอนท้ายเรื่อง มีเนื้อความอัญเชิญเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยานและลงโทษผู้คิดคดทรยศ ส่วนร่ายที่เหลืออีก ๑ บทอยู่ตอนจบเรื่อง เป็นคำถวายพระพรพระมหากษัตริย์ (ชลดา เรื่องรักษั้ลิต, ๒๕๔๗: ๔๕ – ๔๘)

ยวนพ่ายโคลงดั้น มีร่าย ๒ บท เป็นร่ายต้น ๑ บท เป็นร่ายนำเรื่อง แต่งเป็นบทประณามพจนัน้มัสการสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสดุดีสมาเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ส่วนร่ายอีก ๑ บทอยู่ตอนท้ายเรื่องเป็นร่ายสุภาพสั้น ๆ (ชลดา เรื่องรักษั้ลิต, ๒๕๔๗: ๗๑) บรรยายความว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปยังเมืองเชียงขึ้น^๑

ทวาทศมาสโคลงดั้น มีร่ายขนาดสั้น ๑ บทตอนจบเรื่อง มีลักษณะแบบร่ายสุภาพในระยะเริ่มแรก (ชลดา เรื่องรักษั้ลิต, ๒๕๔๗: ๑๓๙) เนื้อความถวายพระพรพระมหากษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยา

กำสรวลโคลงดั้น มีร่ายต้นนำเรื่องขนาดสั้น ๑ บท (ชลดา เรื่องรักษั้ลิต, ๒๕๔๗: ๑๕๘) เนื้อความเป็นบทชมกรุงศรีอยุธยา

^๑ชลดา เรื่องรักษั้ลิต (๒๕๔๗: ๗๑) สันนิษฐานว่าร่ายบทนี้ “เป็นการแต่งแทรกเข้าไปในส่วนที่เป็นโคลงดั้นเพื่อเป็นสัญญาณแจ้งให้ทราบว้ตรงนั้มีเนื้อความบางตอนขาดหายไป”

ลิลิตพระลอ มีร่ายทั้งสิ้น ๑๑๔ บท ประกอบด้วยร่ายโบราณ และร่ายสุภาพ (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๑๘๒ – ๑๘๘) ร่ายในวรรณคดีเรื่องนี้ใช้แต่งสลับกับคำประพันธ์ประเภทโคลง ตอนต้นเรื่อง ใช้แต่งบทสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ทรงทำสงครามชนะลาวและขม บ้านเมือง

อนิรุทธคำฉันท์ มีร่ายโบราณ ๒ บทสั้น ๆ แต่ไม่ได้แต่งต่อเนื่องกัน มีกาพย์ฉบบังคั่นอยู่ ๓ บท (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๕๐) เนื้อความเป็นบทพรรณนากองทัพของพาดะ

กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถและโคลงนิราศนครสวรรค์มีร่ายสุภาพนำเรื่อง ๑ บท^๒ เป็นบทนมัสการขอพรเทพเจ้า

กลุ่มที่สอง คือ วรรณคดีที่แต่งด้วยร่ายทั้งหมด หรือแต่งด้วยร่ายมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น วรรณคดีในกลุ่มนี้มีจำนวนทั้งสิ้น ๓ เรื่อง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ และ พระมาลัย

มหาชาติคำหลวง^๓ ส่วนใหญ่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่าย คำประพันธ์ประเภทอื่น ได้แก่ โคลง ฉันท์ และกาพย์ มีจำนวนน้อยกว่าร่าย (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๘๙) ร่ายในมหาชาติคำหลวงนี้เป็นร่ายโบราณ มีทั้งร่ายโบราณธรรมดา และร่ายโบราณที่มีลักษณะเป็นกลบท (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๙๑)

กาพย์มหาชาติ^๔ ซึ่งเหลือตกทอดมาเพียง ๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร และ กัณฑ์สักกบรรพ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายยาวทั้งเรื่อง

^๒ ร่ายบทดังกล่าวนี้กรมศิลปากรสันนิษฐานว่า ผู้บันทึกต้นฉบับกาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถคัดเอาร่ายนำของโคลงนิราศนครสวรรค์มาใช้ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๖๖๙)

^๓ เฉพาะกัณฑ์ที่สันนิษฐานว่าแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑๑ กัณฑ์ ไม่รวมกัณฑ์หิมพานต์และสักกบรรพซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งซ่อมขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๘๔ – ๘๕)

^๔ เป็นที่เชื่อถือกันตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่ากาพย์มหาชาติแปลแต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา (ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๕ – ๒๑๗๐) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางคน เช่น เปลื้อง ณ นคร (๒๕๒๗: ๗๓) และนิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๘: ๓๖๙) เห็นว่ากาพย์มหาชาติน่าจะแต่งขึ้นภายหลังรัชสมัยดังกล่าว เนื่องจากสำนวนภาษาไม่น่าจะเก่าถึงรัชสมัยดังกล่าว

พระมาลัย แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยสุภาพ^๕

นั่นไทปนันทสูตรคำหลวงก็เป็นวรรณคดีที่ใช้ร้อยตลอดทั้งเรื่องเช่นเดียวกัน ดังนั้น
นั่นไทปนันทสูตรคำหลวงจึงจัดอยู่ในวรรณคดีกลุ่มนี้

เมื่อพิจารณาวรรณคดีทั้ง ๔ เรื่องนี้แล้วจะพบว่า วรรณคดีในกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกัน ๒
ประการ คือ

- ๑) เป็นวรรณคดีพุทธศาสนา
- ๒) เป็นวรรณคดีที่แปลมาจากวรรณคดีบาลี

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้จึงอาจสรุปได้ว่า กวีไทยมีขนบนิยมในการใช้ร้อยเป็นคำประพันธ์
หลักในการแปลแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยจากต้นฉบับวรรณคดีบาลี หรือกล่าวอีกนัย
หนึ่งคือ การใช้ร้อยเป็นขนบนิยมประการหนึ่งในการประพันธ์วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปล
จากวรรณคดีบาลี

ข้อสันนิษฐานนี้น่าจะมีน้ำหนักขึ้นเมื่อพิจารณาว่า ในสมัยก่อนหน้าการแปลแต่ง
นั่นไทปนันทสูตรคำหลวงมีวรรณคดีพุทธศาสนาอีกสองเรื่อง คือ สมุทรโฆษคำฉันท์ และ เสือโค
คำฉันท์ วรรณคดีทั้ง ๒ เรื่องนี้มีได้แต่งด้วยร้อยเลย หากแต่แต่งเป็นคำฉันท์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ
มิได้เป็นวรรณคดีแปลเหมือนกับวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยอีก ๔ เรื่อง

เหตุที่วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลจากวรรณคดีบาลีนิยมใช้ร้อยเป็นคำประพันธ์
หลักในการแปลอาจเป็นเพราะเหตุผลต่าง ๆ ดังนี้

ประการแรก เมื่อพิจารณาในเชิงรูปแบบของตัวบทต้นฉบับแล้วจะพบว่า ตัวบทต้นฉบับ
ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยทั้ง ๔ เรื่องล้วนประพันธ์ด้วยร้อยแก้ว (คชฺช) เป็นส่วนใหญ่ ร่าย
นับว่าเป็นคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับการแปลแต่งวรรณคดีบาลีเหล่านี้ เพราะร้อยมีรูปแบบ
ใกล้เคียงกับคชฺชในภาษาบาลีมาก เนื่องจากร้อยเป็นคำประพันธ์ที่แต่งความต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ
โดยไม่มีข้อกำหนดเรื่องจำนวนวรรค จำนวนบท ฯลฯ เกรงครัดเหมือนกับคำประพันธ์ร้อยกรอง
ประเภทอื่น ดังนั้น จึงเป็นไปได้สูงที่กวีไทยจะสังเกตเห็นความสอดคล้องทางด้านรูปแบบระหว่างคชฺช
กับร้อย จึงได้เลือกใช้ร้อยเป็นคำประพันธ์หลักในการแปลแต่งวรรณคดีบาลีที่ในเรื่องประพันธ์
ด้วยคชฺชเป็นส่วนใหญ่

^๕ พิจารณาเฉพาะเนื้อเรื่อง ไม่พิจารณาบทประณามพจนันต์เรื่องและนิคมกถาท้ายเรื่องซึ่งประพันธ์เป็นโคลงสี่
สุภาพ

เหตุที่ผู้วิจัยเชื่อว่ากวีไทยน่าจะให้ความสำคัญกับความสอดคล้องระหว่างรูปแบบคำประพันธ์ของตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปลนั้น ผู้วิจัยมีข้อสันนิษฐานคือ หากพิจารณาจาก*พหุภาษาตินันโทป* *นันทสูตรคำหลวง* และ*พระมาลัย*แล้วจะพบว่า ตัวบทต้นฉบับของวรรณคดีทั้ง ๓ เรื่องนี้ล้วนประพันธ์ด้วยคชฺชเป็นส่วนใหญ่ ส่วนที่ประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาบาลี (คาถา) มีสัดส่วนน้อยกว่า แต่เมื่อกวีแปลเนื้อความดังกล่าวออกมาเป็นภาษาไทย กวีกลับใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยทั้งสิ้น และไม่ใช้ร้อยกรองประเภทอื่นแปลคาถาเลย แสดงให้เห็นว่ากวีให้ความสำคัญกับรูปแบบคำประพันธ์ส่วนใหญ่ของตัวบทต้นฉบับซึ่งแต่งเป็นคชฺช

ส่วน*มหาชาติคำหลวง*นั้น แม้ว่าจะมีคำประพันธ์ประเภทโคลง ฉันท์ และกาพย์ปนอยู่ด้วยนั้น แต่ก็มีเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับร้อย ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาการใช้คำประพันธ์ประเภทโคลง กาพย์ และฉันท์ใน*มหาชาติคำหลวง* กวีที่แต่งในสมัยอยุธยาแล้ว จากการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่แล้วกวียังคงใช้ร้อยแปดคชฺชเป็นส่วนใหญ่ ส่วนโคลง กาพย์ และฉันท์มักใช้แปลตัวบทต้นฉบับที่ประพันธ์ด้วยคาถา แต่ก็จัดว่าเป็นส่วนน้อยมาก ส่วนใหญ่แล้วกวีจะนิยมใช้ร้อยแปดคาถามากกว่า และมีเพียงส่วนน้อยที่ใช้ร้อยกรองชนิดอื่น ๆ แปลคชฺช เหตุที่*มหาชาติคำหลวง* ใช้ร้อยกรองประเภทอื่นนอกจากร้อยมาแปลนั้นอาจเป็นความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของกวีบางคนที่ต้องการจะรักษาความเท่าตรงเชิงรูปแบบระหว่างตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปล จึงทดลองใช้โคลง ฉันท์ และกาพย์มาแปลคาถาซึ่งเป็นร้อยกรองเช่นกัน แต่ความคิดริเริ่มนี้ไม่เป็นที่นิยมของกวีในยุคต่อมา อาจเป็นเพราะการแต่งเป็นร้อยกรองประเภทอื่น ๆ นอกจากร้อยนั้นอาจทำให้เก็บเนื้อความได้ยากกว่าการแปลเป็นร้อย เนื่องจากต้องคำนึงถึงข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์อื่น ๆ นอกเหนือจากสัมผัสระหว่างวรรค เช่น จำนวนวรรค จำนวนคำในวรรค เสียงหนัก-เบา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏว่าการแปลแต่งเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในสมัยต่อมาจะใช้คำประพันธ์ประเภทอื่นนอกจากร้อยในการแปล

ข้อเท็จจริงและข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ข้างต้นนี้จึงชวนให้เชื่อได้ว่า การใช้ร้อยในการแปลวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยน่าจะมีเหตุผลเรื่องความสอดคล้องด้านรูปแบบคำประพันธ์ระหว่างตัวบทต้นฉบับ (คชฺช) ซึ่งเป็นคำประพันธ์ส่วนใหญ่ของตัวบทต้นฉบับกับตัวบทแปล (ร้อย) ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

ส่วนเหตุผลที่ว่าเหตุใดเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงเลือกใช้ร้อยยาวในการแปลแต่ง*นันทสูตรคำหลวง*นั้น อาจเป็นเพราะว่าทรงดำเนินตาม*พหุภาษาตินันโทป* ซึ่งใช้ร้อยยาวแปลแต่งเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังอาจเป็นเพราะ*นันทสูตรคำหลวง* มีขนาดยาวจำนวนมาก เมื่อแปลเป็นไทยแบบแปลออกศัพท์อาจมีความยาวมาก การแต่งเป็นร้อยสุภาพจึงไม่เอื้ออำนวย

เพราะว่าภาพถ่ายมีข้อกำหนดเรื่องจำนวนคำในวรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนลงท้ายบทที่ต้องแต่งเป็นโคลงสองสุภาพ หากใช้ภาพถ่ายแปลด้วยบทต้นฉบับอาจทำให้ต้องแบ่งคำแปลออกเป็นช่วง ๆ ซึ่งส่งผลให้หาสัมผัสยากมากขึ้นก็เป็นได้

ประการที่สอง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ามหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ นันทโศภนันทสูตร คำหลวง และพระมาลัยแล้วนี้จัดเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเชิงบันเทิงคดี ตัวบทต้นฉบับของวรรณคดีทั้ง ๔ เรื่องนี้ล้วนเป็นวรรณคดีที่มีอสังการในการประพันธ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ ดังนั้น ในการแปลนอกจากก็จะต้องถ่ายทอดเนื้อความของตัวบทต้นฉบับออกมาให้ครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ยังต้องถ่ายทอดวรรคหรือสุนทรียลักษณ์ของตัวบทต้นฉบับออกมาด้วย ภาษานับเป็นคำประพันธ์ที่เหมาะสมในการถ่ายทอดทั้งเนื้อความและสุนทรียลักษณ์ได้เป็นอย่างดี ดังนี้

ในเชิงการถ่ายทอดเนื้อความ ว่าเป็นคำประพันธ์ที่สามารถแต่งต่อเนืองไปได้เรื่อย ๆ คล้ายความเรียงหรือร้อยแก้ว เพียงแต่เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคเข้ามาเท่านั้น ดังนั้น จึงเหมาะสมที่จะใช้ถ่ายทอดเนื้อความที่กวีแปลออกมาได้อย่างตรงไปตรงมามากกว่าคำประพันธ์ร้อยกรอง ประเภทอื่นที่กวีอาจต้องคำนึงถึงข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์มากกว่า

ในเชิงการสร้างสุนทรียลักษณ์ แม้ว่ารายจะมีข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์น้อยกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ แต่การที่รายสามารถแต่งเนื้อความไปได้เรื่อย ๆ นี้เองที่เอื้อให้กวีสร้างสุนทรียลักษณ์ผ่านการเล่นเสียงสัมผัสในวรรค ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร การเล่นเสียงสัมผัสจากการใช้คำประพันธ์ประเภทรายนี้จึงทำให้ตัวบทแปลมีสุนทรียลักษณ์เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบ คือ ความมีเสียงเสนาะอันเกิดจากสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะอันจัดเป็นลักษณะโดดเด่นประการหนึ่งของวรรณคดีไทย

ประการที่สาม เมื่อย้อนไปพิจารณาวรรณคดีกลุ่มที่มีรายน้อยกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่นแล้วจะพบว่า รายใช้แต่งเนื้อความต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) ใช้แต่งบทประณามพจน์ สดุดีขอพรเทพเจ้า บทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ บทอัญเชิญเทพยดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบทชมเมือง ได้แก่ โองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงตั้งกำสรวลโคลงตั้ง ลิลิตพระลอ กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ และโคลงนิราศนครสวรรค์ หรือมิฉะนั้นก็ใช้แต่งบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ตอนท้ายเรื่อง ได้แก่ ทวาทศมาสโคลงตั้ง

- ๒) ใช้แต่งบทพรรณนาทัพหรือกระบวนพยุหยาตราหรือบรรยายความสั้น ๆ ได้แก่ *อนิรุทธคำฉันท์* และ *ยวนพ่ายโคลงฉันท์*
- ๓) ใช้ดำเนินเรื่องโดยแต่งสลับกับคำประพันธ์อื่น ๆ ได้แก่ *ลิลิตพระลอ*

จะเห็นได้ว่า ร่ายมักไม่ใช้ในการดำเนินเรื่อง หากแต่นิยมใช้แต่งบทประณามพจน์ บทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ บทชมบ้านเมืองเป็นหลัก หรือมิฉะนั้นก็ใช้แต่งบทบรรยายทัพสั้น ๆ แทรกในเรื่องดังเช่นใน *อนิรุทธคำฉันท์* มีเพียงส่วนน้อยที่ใช้ร่ายในการดำเนินเรื่อง คือ *ลิลิตพระลอ* ซึ่งเป็นข้อกำหนดของคำประพันธ์ประเภทลิลิต แต่กระนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับโคลงแล้วพบว่าร่ายใน *ลิลิตพระลอ* มีจำนวนน้อยกว่าโคลงมาก^๖ ส่วนใหญ่แล้วร่ายในวรรณคดีกลุ่มนี้มักมีขนาดสั้นและมีจำนวนน้อยกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ ส่วนใหญ่มักมีจำนวนเพียง ๑ – ๒ บทเท่านั้น

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้จึงอาจสรุปได้ว่า ร่ายเป็นคำประพันธ์ที่กวีไทยนิยมใช้แต่งตัวบทที่มีเนื้อหาขลังและศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิม ดังจะเห็นได้ว่าวรรณคดีที่มีรายน้อยกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่นนั้นมักใช้ร่ายแต่งบทประณามพจน์ บทสดุดีสรรเสริญพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญนอกจากนี้ในงานเขียนโบราณอื่น ๆ ก็มักใช้ร่ายในการแต่งเนื้อความที่ต้องการความขลังและศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน เช่น “กฎหมายพิสุจน์ดำน้ำลุยเพลิง ซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๙๙ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ปรากฏร่ายที่อาลักษณ์อ่านคำสัจจาธิษฐาน ร่ายดังกล่าวมีลักษณะแบบเดียวกับร่ายที่ปรากฏใน *ลิลิตโลงการแข่งน้ำ*” (ชลดา เรื่อง *รักษลิขิต*, ๒๕๔๗: ๔๖) เนื้อความของร่ายดังกล่าวนี้เป็นบทนมัสการพระศรีรัตนตรัย เทพเจ้าในศาสนาฮินดู ตลอดจนเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันสถิต ณ สถานที่ต่าง ๆ ก่อนถวายเครื่องบวงสรวงพลีกรรม

ด้วยเหตุที่ร่ายเป็นที่นิยมใช้แต่งตัวบทที่มีเนื้อหาขลังและศักดิ์สิทธิ์ดังมีหลักฐานปรากฏนั้นจึงเป็นไปได้สูงที่กวีไทยจะนิยมใช้คำประพันธ์ประเภทร่ายแปลแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย เพราะวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยมีเนื้อหาเกี่ยวแก่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนพระสาวกหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นสำคัญ เนื้อหาเหล่านี้จัดเป็นสิ่งสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน เฉกเช่นเดียวกับบทประณามพจน์หรือบทนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ที่มีการอ้างถึงพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

^๖ ร่ายใน *ลิลิตพระลอ* มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๑๔ บท ในขณะที่โคลงมีจำนวนถึง ๕๔๕ บท แบ่งเป็นโคลงสี่ ๒๙๔ บท โคลงสองสุภาพ ๒๔๓ บท และโคลงสามสุภาพ ๘ บท (ชลดา เรื่อง *รักษลิขิต*, ๒๕๔๗: ๑๘๒ – ๑๙๗)

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้สอดคล้องกับที่นิธิ เที่ยวศรีวงศ์ (๒๕๓๗: ๔๕ – ๔๗) อธิบายไว้ว่า ร่ายเป็นภาษาที่คล้ายความเรียง แต่มีความละเอียดอ่อน สละสลวยมากกว่า จึงเป็นภาษาที่มีสถานะพิเศษ เหมาะสมที่จะใช้แต่งตัวบทศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ รวมถึงการแปลวรรณคดีบาลีด้วย ดังนี้

...คำประพันธ์ประเภทที่เรียกว่าร่ายนั้น คาบเกี่ยวก้ำกึ่งกับภาษาประเภทความเรียง กล่าวคือ ละเอียดอ่อนขึ้น ด้วยเกณฑ์เพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย หลักเกณฑ์สำคัญของร่ายก็คือ แต่ละวรรค หรือจะเรียกว่าแต่ละประโยค ต้องมีความสัมพันธ์กันด้วยการสัมผัสสระ และเนื่องจากร่ายเป็นลำดับขั้นต่อมาของบันไดความละเอียดอ่อนนับจากความเรียง (ซึ่งอยู่ในลำดับขั้นถัดมาจากภาษาพูดปกติ) กฎข้อบังคับที่พึงใช้กับภาษาความเรียง อันเป็นภาษาที่ไพเราะละเอียดอ่อนอยู่แล้ว ก็ต้องนำมาใช้กับร่ายด้วย แม้ว่าร่ายและภาษาความเรียงจะก้ำกึ่งกัน แต่ก็แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดแก่ผู้ฟัง (หรืออ่าน) ภาษาร่ายจึงเป็นภาษาที่เหมาะสมจะใช้ในสถานการณ์ที่พิเศษกว่าสถานการณ์ที่จะใช้ภาษาความเรียงและภาษาพูด หนึ่งในสถานการณ์พิเศษเช่นนี้ คงจะเป็นกรณีที่ต้องการจะพูดกับเทพ ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นไปได้อย่างมากว่า ภาษาร่ายเป็นภาษาที่ถูกใช้ในกรณีเช่นนี้ มาแต่เก่าก่อนมาก การเลือกสรรคำ และการส่งสัมผัส ทำให้ร่ายเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ หลักฐานที่สื่อว่าร่ายเป็นภาษาที่ดำรงสถานะเช่นนี้ จะเห็นได้จากบทเช่นผี บททำขวัญในงานต่าง ๆ ทั้งการแต่งงาน ทำขวัญนาค สูขวัญ เรียกขวัญ ทำขวัญจุก ฯลฯ ล้วนใช้ภาษาร่ายทั้งสิ้น...

ภาษาร่ายนี้ ทั้งวรรณกรรมวัดและวรรณกรรมราชสำนัก จะรับไปใช้ในวรรณกรรมของตนบ้าง ในด้านวรรณกรรมวัด ภาษาร่ายกลายเป็นแบบอย่างของการแปลคัมภีร์บาลีเป็นไทย การที่ปัญญาชนในวัดเลือกใช้ภาษานี้ในการแปลก็เป็นสิ่งที่พึงเข้าใจได้ เนื่องจากภาษาร่ายเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว จึงเหมาะที่จะใช้บรรจุความในคัมภีร์ ซึ่งต้องการสวดให้คนฟังเอาบุญ และด้วยเหตุนี้ แม้ว่าต้นฉบับบาลีมิได้เขียนเป็นภาษา

ร้อยกรอง ผู้แปลในวัดก็ยังคงสมัครที่จะใช้ภาษาร่ายเป็นภาษาไว้
แปลคัมภีร์อยู่นั่นเอง ภาษาเช่นนี้กลายเป็นธรรมเนียมที่จะใช้ใน
การแปลคัมภีร์ศาสนาเกือบทั่วไป...เมื่อกวีราชสำนักจะแต่ง
วรรณกรรมสำหรับสวดในวัดบ้าง ก็นำไปใช้เช่นเดียวกัน ดังเช่นที่
ปรากฏในวรรณกรรมคำหลวงของอยุธยาทั้งสามเรื่อง

กล่าวโดยสรุป อาจกล่าวได้ว่า การใช้ร่ายเป็นขนบนิยมของการแปลแต่งวรรณคดี
พุทธศาสนาพาทย์ไทยจากวรรณคดีบาลีที่มีเนื้อหาเชิงบันเทิงคดี ดังปรากฏในมหาชาติคำหลวงและ
กาพย์มหาชาติซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทยซึ่งแปลแต่งจากเวสสุวรรณชาตกฐณสูตร
เหตุที่กวีไทยมีขนบนิยมดังกล่าวนี้เป็นเพราะเหตุผลด้านลักษณะเนื้อหาที่เป็นบันเทิงคดี
ความสอดคล้องเชิงรูปแบบคำประพันธ์กับตัวบทต้นฉบับ และความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบท เจ้าฟ้า
ธรรมิเบศรทรงดำเนินตามขนบนิยมดังกล่าวนี้ และขนบนิยมดังกล่าวนี้ยังส่งอิทธิพลต่อการแปล
แต่งเรื่องพระมาลัยอันเป็นวรรณคดีร่วมสมัยกับนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงอีกด้วย

๔.๑.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปลแบบเล่นเสียงสัมผัสในวรรณคดี

ดังที่ได้กล่าวในบทที่ ๓ แล้วว่าตัวบทต้นฉบับไม่เด่นด้านการเล่นเสียงสัมผัส แต่เจ้าฟ้า
ธรรมิเบศรทรงแปลตัวบทต้นฉบับออกมาโดยให้ความสำคัญกับการสร้างเสียงสัมผัสในวรรณคดี
นอกเหนือไปจากสัมผัสสระระหว่างวรรคอันเป็นสัมผัสบังคับ ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า
เจ้าฟ้าธรรมิเบศรทรงให้ความสำคัญกับการสร้างเสียงเสนาะในตัวบทแปลเป็นอย่างยิ่ง สมดังที่
ทรงกล่าวไว้ในนิคมนกกาทำยเรื่องว่า “...แลข้านี้ก็สำแดงบท สงคายามี แต่งสิลิสฐพจนคำสยาม
ให้เกิดเสียงกลาตามในพระบาท นนุโทปนันทวตถุ์ ซึ่งมีในนนุโทปนันทพัศดู พหูสมมุตสสุกั แลมีบท
สัมผัสสระอันเจรอุญ...” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๔)

การสร้างเสียงสัมผัสในวรรณคดีอันก่อให้เกิดเสียงเสนาะในคำประพันธ์นับเป็นขนบนิยม
ประการหนึ่งของการแต่งวรรณคดีไทยโบราณ ขนบนิยมดังกล่าวนี้มีแหล่งไว้ชัดเจนในตำรา
ประพันธ์ศาสตร์ไทยและกวีไทยได้สืบทอดขนบนิยมดังกล่าวนี้มาโดยตลอด ดังที่ธเนศ เวศร์ภาดา
(๒๕๔๓: ๓๔๖) กล่าวว่า “นอกจากการใช้สัมผัสนอกตามข้อบังคับของฉันทลักษณ์ทุกประการแล้ว
ตำราประพันธ์ศาสตร์ของไทยทุกเล่มยืนยันร่วมกันว่า สัมผัสใน เป็นเครื่องมือสำคัญของการสร้าง
กฤตยาการในลำดับแรกสุดของกวีนิพนธ์ไทย...” และ “วรรณคดีไทยแบบฉบับของไทยได้แสดง
ชัดเจนเช่นกันว่า การเล่นเสียงสัมผัสในเป็นขนบวรรณศิลป์อันขาดเสียมิได้...”

ดังนั้น การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนันทโขนันทสูตรคำหลวงให้มีลักษณะเด่นด้านเสียงสัมผัสในแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลจากขนบวรรณศิลป์ไทยเรื่องการเล่นเสียงสัมผัส หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขนบวรรณศิลป์ไทยเรื่องการเล่นเสียงสัมผัสในเป็นปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลนันทโขนันทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสืบทอดการเล่นเสียงสัมผัสในวรรณคดีแบบฉบับในยุคก่อนหน้าในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๔.๑.๒.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

ในนันทโขนันทสูตรคำหลวงมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะจำนวนมาก มีทั้งที่เป็นสัมผัสชนิดและสัมผัสคั่น ดังนี้

สัมผัสคั่น

- ...แลพระผู้ยศโยคอุตตมา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ...อนึ่งคือทศบรมมัตถบารมี... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗)
- ...คือเปนพิสัยพุทธบริพาร... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)

สัมผัสชนิด

- ...พานรโกลดลมจร... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)
- ...แลพระมุสินทร์นารถสรรเพชร... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗ – ๑๑๘)
- ...พระสรรเพชรผู้พุทธเจ้า... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)
- ...แลเลื่อนหลากรูปา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)
- ...สมเด็จพระเนศวรราชพิตร เปลื้องไปล่ปลิดให้พัน... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะแบบสัมผัสชนิด ลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏในวรรณคดีไทยยุคก่อนหน้านันทโขนันทสูตรคำหลวงเช่นเดียวกัน ดังเช่นในคำประพันธ์ประเภทโคลง ธเนศ เศวศรีภาดา (๒๕๔๓: ๓๔๖) พบว่า

นับตั้งแต่ยวนพ่ายโคลงตันซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา กวีไทยนิยมเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะคู่ ๒ คำในตำแหน่งวรรคหลังของโคลงในแต่ละบาท ตัวอย่างเช่น

ยวนพ่ายโคลงตัน เช่น

- เรื่องรวิวรจำ	<u>แจ่มจันทร์</u>
- เอกาทศเทพสร้าง	<u>เอาองค์</u>
- พระเสด็จดำรงรักษ	<u>ลี้ยงโลก</u>
- ทุกเทพทุกท้าวไหว้ง	<u>ช่วยไชย</u>
- ทุกเทศทุกท้าวไท้	<u>นอบเนื่อง</u>

กำสรวลโคลงตัน เช่น

- อำนาจบุญเพรงพระ	<u>ก่อเกื้อ</u>
- ทุกแห่งห้องพระเจ้า	<u>นั่งเนื่อง</u>
- เต็มร่ำสรรคฤาปาง	<u>แผ่นแผ้ว</u>
- แสนยอดแยมแก้วแก้ว	<u>แจกโฉม</u>
- เรือนทองเทพแปลงปลุก	<u>ยินยาก</u>

ทวาทศมาสโคลงตัน เช่น

- วาทาประกาภักตร	<u>พรายแพรง</u>
- เสียล้ำฤทธิอาหาร	<u>แหล่งเหล้น</u>
- นัยนามพุลาลส	<u>ศัลยเสพย์</u>
- ปางเจ็บขำง้อถวิล	<u>ลิ่วไลด</u>
- ยังพรำน้ำวน้องเหน้า	<u>ร่วมเรียง</u>

(ธเนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๔๓: ๓๔๖ – ๓๔๘)

ส่วนในคำประพันธ์ประเภทร้อย ผู้วิจัยพบว่ากวีไทยนิยมเล่นเสียงสัมผัสอักษรแบบสัมผัสชนิดเช่นเดียวกัน

ลิลิตพระลอ เช่น

... ตะเคียนไม้สูงสุดหมอก พะยอมดอกมุงเมฆ อเนก
ไม้หลายพรรณ มีวัลย์เวียนเกี่ยวกิ่ง ไม้แมกมิ่งใบระบัด ...
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๘)

... ไก่อแก้วไซรับมิกลัว ชุกผกหัวองอาจ ผาดผันตีปีก
ป่อง ร้องเรื้อย เจื้อยฉาดฉาน เสียงขันขานแจ้วแจ้ว ... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๔๐)

มหาชาติคำหลวง เช่น

อจุเฉจจุ วัต โภ รุกข์ ดงคับแค้นธชาวเรา ทวยชนเฉา
เฉทเซอ สพุพกามทท ทุม อ้วนชลุตเลอลำแมก สรรพกามแจก
เจือคน ยถา ขาดภูษผลพึงใจ เหมือนด้นใดอุปมระมา... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๘๗)

... สองกล่าววลัยงเกล้าใจ ฟังงสายงไสสวน ลีวีณ
รฎสูวทุฒโน บำเพ็ญผลพยบหล้า ถ้วนหน้าอยู่เย็นใจสดใส
... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๙๓)

ภาพยัมมหาชาติ เช่น

... ทั้งรินร่านห่านบุง เหล่าเหลือบยุงยายี ทั้งที่ษชาติ
ก็มีมากหลาย ยังเลื้อยไล่ไถ่กรายแกลิ่งกระทำ ให้ท้าวเธอ
ชอกช้าประชวรปวนจิต ด้วยพวกพิศมพาธา ... (กรมศิลปากร,
๒๕๔๐: ๕๑๖)

... จึงอุส่าห้สู้ทุกข์ทนทรมานมา รับทานสองราช
โอรสาทรามสวาดี ไปเป็นทาสทาสี จงทรงพระโสมนัสสเปรม
ปรีดีปราโมทย์ ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๑๘)

สัมผัสพยัญชนะอีกลักษณะหนึ่งที่มีปรากฏในวรรณคดีไทยในยุคก่อนหน้านั้นไทปนันทสูตรคำหลวง คือ สัมผัสพยัญชนะที่เกิดจากคำซ้อนที่มีหน่วยเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกัน (คำซ้อนเสียง) ตัวอย่างเช่น

มหาชาติคำหลวง

...พวกตุณฐรหกหมื่น ก็จะต้องเป็นเจ้าหื่นมไหสวรรย์
ปตีตา ลทุบปลจยา ครั้นดูได้ธ มาเป็นเจ้า ก็**ขมขื่น**ทั่ววันตาย
ปริวารेतวาน คจฺจุนฺติ ตูทงหลาย**เหลือแหล่** ก็จะ**แหนแห่**
ทำวธเมื่อเมือง เหว ชานาหิ ขตฺติยาติ ทำวธอย่าเคืองใจเลยพ่อ
ไซ่ดูทำ**พ่อหลวง**พลง ปางนี้ทำวธดำรัส ตรัสเองทพ้อฮา ฯ (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๑๗)

ภาพยมมหาชาติ

...แต่เรานี้ให้พระยาคชสารศรีเสวตร กุญชร อันเป็น
เชษฐกุญชร เป็นธงไชยขาวพระนครสี่พี อีสานหุต มีนางอนงามดี
ดูจตั้งอนราชรถ สพฺพยุทธานัน อัน**องอาจอมอด**ใจอาวธ ทั้ง
ว่องไวในยงยุทธโยธา มีกัมพลพัตราคชาภรณ์พาดเหนือหลัง
ปกิณฺนี อันชัยมันมีกำลัง สตฺตุมุทฺทนี ทั้ง**รวดเร็ว**ในณรงค์ เป็น
ช้างทรงศัตตฺรนาศ...ทั้งกรุงไกรเขา**กริ้วโกรธ**กระทำ บัพพชานิย
กรรมไปวงกฎ บวชเป็นดาบสบรรพชา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐:
๕๐๑ – ๕๐๒)

สมุทรโฆษคำฉันท์

◦ ร่อนรื่อง รวมสม	และบรรสานสำเนียงสี่
สวนศัพท เปรมปรี-	ดีประดุจตั้งดุริยางค์
◦ เรียงเรียงทิพากร	ทวิขกรสรกอกกลาง
ปากกว้างยังรังกลาง	และคู่คล้ายก็ บินโบย
◦ นกหกต่าง รวงรัง	และประนังบังเหียรไทย
หากันกระสันโบย	บัตร์เรียกมา รังเรียง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๑๕๑)

โคลงพาลีสอนน้อง

- อย่าคิดจะนิทรปลง **ยาวยัด** (กรมศิลป์ฯ: ๓๐๑)
- อย่าแตงแตงน้อยผจง **นอบน้อม** (กรมศิลป์ฯ: ๓๐๒)
- มีชอบประกอบอาดูร **หยุดยั้ง** (กรมศิลป์ฯ: ๓๐๒)
- บำเหน็จเสร็จสรรพอัน **ถึถ้วน** (กรมศิลป์ฯ: ๓๐๓)
- อย่าคิดปิดแสงหวัง **อาจเอื้อม** (กรมศิลป์ฯ: ๓๐๓)

เสื่อโคคำฉันท์

- สกุนาทั้งสอง **ยีนยัน**   ถีบศิวขันท์

สท้านสเทือนธรณินทร์

- กางปีก **แตกถาโบยบิน**   เสี่ยงศัพทนมดิน

ในรมยปัตครันเครง

- **ยุงยาง**พานล้มหักเอง   สรรพสัตว์กัวเกรง

กิตกประหม่าบ่าใจ

- **ซอกซอน**เร้นใน **พงไพร**   พันคัศณาไโดย

ชรอุ่มชรอำมพร

(กรมศิลป์ฯ: ๓๔๙)

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะจากคำซ้อนเสียงนี้นับเป็นลักษณะที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งใน *นันทสุตาคำหลวง* ดังปรากฏว่าเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงนิยมสรรคำซ้อนเสียงมาเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในตัวบทแปล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำซ้อนเสียง ๒ พยางค์ ตัวอย่างเช่น

- ...ปราบหมู่มารให้ **พ่ายแพ้**... (กรมศิลป์ฯ: ๑๑๘)
- ...สัตว์ใน **แหล่งหล้า**ทั้งหลาย... (กรมศิลป์ฯ: ๑๑๘)
- ...อัน **หมายหมั้น**สัญญา... (กรมศิลป์ฯ: ๑๑๙)
- ...มีศรัทธา **ชมชอบ**... (กรมศิลป์ฯ: ๑๒๐)

- ...มีความเพียรขวายนวล... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)
- ...มีภักตราบขริมขราบ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ...ประคองนางครวนครำ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)
- ...แลจะเปลื้องปลดพระญานาค... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)
- ...ให้อภิวาทนบนอบ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)
- ...กษัตริย์ให้ผ่องแผ้วราคา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)

นอกจากในนั้นไทปนนทสูตรคำหลวงแล้ว ๓เนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๓: ๓๕๐) พบว่าในพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ยานีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระองค์ทรงนิยมใช้คำซ้อนเสียง ๒ พยางค์มาสร้างเสียงสัมผัสเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น

- พระเสด็จโดยแดนชล ทงเรือต้นงามเจ็ดฉาย
- กิ่งแก้วแพรวพรรณราย พายอ่อนหยับจับงามอน
- เรือวิฑูรย์ทองสลอน สาครณ์ครั้นครั้นฟอง
- พลพายกรายพายทอง ร้องให้เห่ไฉ่เห่มา
- เรียบเรียงเคียงคู่จรว ดั่งร้อนฟ้ามาแดนดิน
- สุวรรณหงส์ทรงภู่ออย งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์

(๓เนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๔๓: ๓๕๐)

หลักฐานที่แสดงมาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะด้วยคำซ้อนเสียง ๒ พยางค์น่าจะเป็นลีลาการประพันธ์แบบหนึ่งที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรโปรด

กล่าวโดยสรุป กวีไทยโบราณนิยมการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อสร้างเสียงเสนาะในคำประพันธ์ เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนั้นไทปนนทสูตรคำหลวงก็ทรงดำเนินตาม

ขนบนิยามดังกล่าวนี้ โดยทรงผสมผสานขนบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในรูปแบบต่าง ๆ ของกวีไทยโบราณมาสร้างเสียงเสนาะในวรรณคดีเรื่องนี้

๔.๑.๒.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระ

นอกจากการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะแล้ว การเล่นเสียงสัมผัสสระในวรรณคดีนับเป็นขนบนิยามอีกประการหนึ่งที่กวีไทยยึดถือปฏิบัติตาม ดังปรากฏการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในวรรณคดีไทยโบราณหลายเรื่องที่ตั้งขึ้นก่อนหน้านั้น ไทปนันทสูตรคำหลวง เช่น

ลิลิตพระลอ เช่น

นอนเดียวเปลี่ยวอ้างว้าง   กรกอดอกให้ข้าง
จากขุ้มเฝ้ายไกล   ออกนา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๒๘)

สมุทรโฆษคำฉันท์ เช่น

เทโพและชะโดหลากหลาย   แก้มซ้ำซ้ำชาย
แลไปให้ปลาหมอดู
ปลาแมวลินหมาปลาหมู   คชราราหู
มีจันทร์เม็ดและทรมาง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๑๕๖)

กาพย์มหาชาติ เช่น

สมเด็จพระเวสสันดรราชาฤๅษี ได้ทรงฟังคดีนางกัณหา
ทรงพระโคกำสรดระทดพระทัย น้ำพระเนตรไหลเป็นหยาด
เลือด สุดสดสีแสงแดงเดือดด้นออกมาจากพระนัยนาทั้งสอง
จะระบายอัสสาสะปัสสาสะตามคลองก็คืบคั้ง... (กรมศิลปากร,
๒๕๔๐: ๕๓๒)

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ทอง เช่น

เบื่องไต่ไต่ย่นถึงสุด   กาลาคนิรุทร
พหูทุกชาอารมณ์
เบื่องบนคันขึ้นถึงพรหม   ดาลเดือดแดกรม
คระหิวคระโหยโรยรน (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๔๑)

เมื่อพิจารณานันโทปนันทสูตรคำหลวงจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดำเนินตามขนบนิยมดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่าในนันโทปนันทสูตรคำหลวงมีการเล่นเสียงสัมผัสสระในวรรคโดยตลอดทั้งเรื่อง ทั้งสัมผัสชิตและสัมผัสคั่น เช่น

สัมผัสคั่น

- ...ในเมื่อสิ้นโทษฐานแห่งราชตริน ทินกรจรจร่าง... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕)
- ...กฤษณพรวณมลดรการ ปานปักษภมรมฤฤยุคคค... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)
- ...ตั้งจริงอันว่าอุปนิสัยไสยปัจเจย ในนันโทปนนทนี่... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)
- ...อันมีในสถานพนาทวา มีพรรณาอันชุ่ม... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๖)
- ...แลอสิตยานุพยัญชนวรา พุทธไกรัญชิตาติเรก... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๒)

สัมผัสชิต

- ...ให้ร้อนแกสัตวชาดทั้งผอง ด้วยจันองจิตตริชยา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘)
- ...ดูราพระญานนโทปนนท ท่านเปนนคนอนนพาล ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)
- ...แลสมเด็จพระศรีสรรพัชญ์ ผู้กำจัตรีปฐมุบาป... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)

เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมเล่นเสียงสัมผัสสระแบบสัมผัสชิต ๒ พยางค์ และมีกอยู่ในตำแหน่งคำรับ/ส่งสัมผัสกับคำส่ง/รับสัมผัสในวรรคก่อนหน้า/ถัดไป เช่น

- ...เป็นสุกรพยัคฆา ดูรคัคคคเคนทราภาสร เปนพานรสฤคาล... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)

- ...กึ่งสอนสัตว์ทั้งหลาย หมายมีอาทีคือเทวา ยักษามานุษนาค... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๘)
- ...จักมีฤทธิไกรอดุล กอปรด้วยคุณบุญยา อันได้อบรมมามากแล้ว... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๔)
- ...อันว่าภูซังคราชา ประดูจพระภาณุบวร ทินกรจรอุไทย... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๖)
- ...เปนที่สถิตแห่งสังขติศวราธิราช อันมีอำนาจอาณาญา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๓)
- ...อันจงสัตว์สิ้นกาลนาน ในชั้นธันดานสัตว์ทั้งหลาย... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)

สัมผัสสระที่อยู่ในตำแหน่งคำรับ/ส่งสัมผัสกับคำส่ง/รับสัมผัสในวรรคก่อนหน้า/ ถัดไปมีปรากฏในร่ายในวรรณคดียุคก่อนหน้านั้นโทปนันทสูตรคำหลวงอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น

มหาชาติคำหลวง

ในกาลเมื่อนั้น อันว่าบันนพุทธพงษ์ทั้งหลาย ก็ชุกนนหมายในใจว่าจะไปเห็นพระไตรโลกนารถ อนนเปนพระญาติยุคมแห่งเราทางผองนั้นนแล ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๒)

ลิลิตพระลอ

ตามกันไปบ่หึ่ง ถึงตีนเขาแต่ล่าง แลถึงค่างบ่างชะนี้ ผีผีร้องนำกลัว หัวหูพองอยู่คร่ำม...งูเหลือมคว่ำรัดควายเยี่ยงผาผายป็นปาย ฝ่ายข้างพังเซราซริก สัตว์พันลึกพันลายหมอมิกกลัวกลายจรคล้าย เข้าป่าไปคล้ายคล้าย ด้วยตันโดยทาง ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๘)

ภาพยมมหาชาติ

เมื่อชุกกพฤตมาจารย์ใจฉกรรจ์ ตะแก่ผูกพันพาพระพี่น้องไปใกล้จะถึงประตูป่า พระกัณหาละห้อยให้เห็นเวทนาว่า

อิม โน ปาทูกา คูกรพระพี่ชายลีของน้องเอย น้องไม่เคยที่จะ
เคื่องแค้นแสนเวทนา ด้วย**บาทา**ทั้งสองก็พองฟู ระบุวมบอบ
ซ้ำ ทชี่จุดไม่ปราณีตีกระหน่ำระหนาบ**ไป** ทีโม่ จตุธา หนทางก็
ยัง**ไกลกว่าไกล**นัก ทีไหนน้องรักจะรอดชีวิต...(กรมศิลปากร,
๒๕๔๐: ๕๓๒)

การเล่นเสียงสัมผัสสระที่อยู่ในตำแหน่งคำรับสัมผัสจากวรรคก่อนหน้ามีปรากฏ
อย่างเด่นชัดในกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ และปรากฏในกาพย์ห่อโคลงและกาพย์เห่เรือ
พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรเป็นจำนวนมากเช่นกัน ตัวอย่างเช่น

กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ

- หญิงชายหลายลำ**ซ้อง** มามี**ก้องถ้อง**แถวทาง (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ก: ๖๖๙)
- ราตรีศรี**ส่องฟ้า** แสงสว่าง**หล้าจ๋า**ดาวซล (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ก: ๖๗๐)
- ลางชายลายนุ่ง**เกี้ยว** ยกย่าง**เลี้ยวเอี้ยว**โอนด (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ก: ๖๗๐)
- แทวศรีศรี**สอดแสง** คาดชาย**แครงแบ่ง**ทองท้อ (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ก: ๖๗๐)
- เดินกลางพลา**งดีดนิ้ว** ชูชาย**หิ้วฉิว**นำเพลง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก:
๖๗๐)

กาพย์เห่เรือ

- สุวรรณหงส์ทรงภู**ห้อย** งามชด**ช้อยลอย**หลังสินธุ์ (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕: ๒๐๑)
- เรือไชยไวกว**องวัง** รวดเร็ว**จริงยิ่ง**อย่างลม (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕:
๒๐๑)
- ดนตรีมี**อึ้งอล** ก้องกา**หลพล**แห่ใหม่ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕:
๒๐๒)

- นวลจันทร์เป็นนวล**จริง** เจ้างาม**พริ้ง**ยิ่งนวลปลา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๐๒)
- ปลาสร้อยลอยล่อง**ชล** ว่ายเวียน**นวนปน**กันไป (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๐๓)

ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารทองแดง

- เครื่องสูงเพราะเพริศ**พราย** ชนชุม**สาย**ซ้ำ**ย**ขวาเคียง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๑๙)
- เพริศเพราะเหล่านาง**ห้าม** รูปทรง**งามตาม**เสด็จไป (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๒๐)
- เทียวเล่นเป็นเกษม**สุข** แสนสิ่ง**สนุกปลุก**ใจหวัง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๒๐)
- พังพลายหมู่หลาย**ชรัอง** ในเดือน**ท้องร้อง**ระงมดง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๒๐)
- กระป๋อโคโขลร้อง**เที้ยว** เขาเลี่ยม**เสี้ยวเสี้ยว**ใจหาย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๒๑)

ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารโคก

- ไร่น้อยรอยระ**เรียบ** เปนระ**เบียบเทียบ**ตามแนว (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๖)
- พิศงามตามนะ**ลาด** สายสุด**สวาทผาด**ผายขี้ง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๖)
- ชมขนงก่งเกา**ทัณฑ์** ดำเป็น**มันกัน**เฉียดปลาย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๖)
- นาสาอำแล**เลิศ** งามประ**เสริฐเกิด**ด้วยบุญ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๗)
- โขสูงามยามยืม**แย้ม** คางแส**ลุ่มแก้ม**เปรียบปราง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๗)

ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงได้รับอิทธิพลการเล่นเสียงสัมพันธ์สระในตำแหน่งคำรับ/ส่งสัมผัสกับคำส่ง/รับสัมผัสในวรรคก่อนหน้ามาจากวรรณคดีโบราณในยุคก่อนหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเล่นเสียงสัมผัสสระที่อยู่ในตำแหน่งคำรับสัมผัสจากวรรคก่อนหน้าซึ่งน่าจะเป็นลีลาการประพันธ์ที่พระองค์โปรดนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้รับอิทธิพลมาจากกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถ ดังปรากฏว่าในพระนิพนธ์ประเภทกาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และในนันทโศปน์ทศูตรคำหลวงมีสัมผัสสระแบบที่ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถเป็นจำนวนมาก

๔.๑.๒.๓ การเล่นเสียงสัมผัสแบบกลบทสะบัดสะบั้ง

สัมผัสแบบกลบทสะบัดสะบั้ง คือ พยางค์ที่ ๑ เป็นพยางค์เดียวกับพยางค์ที่ ๓ ส่วนพยางค์ที่ ๒ และ ๔ มีเสียงพยัญชนะสัมผัสกัน ในนันทโศปน์ทศูตรคำหลวงพบการเล่นเสียงสัมผัสลักษณะนี้อยู่บ้าง เช่น

นันทโศปน์ทศูตรคำหลวง

- ...ให้ชีวชีวิต... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๗)
- ...ปลิดพระชนมพระชาติ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๗)
- ...บมีได้จลาจเลนทร์... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)
- ...เมฆดำรัศทุระทุรา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๕)

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๔๗: ๒๙๙ – ๓๐๐) พบว่าในมหาชาติคำหลวง ยวนพ่ายโคลงต้น ทวาทศมาสโคลงต้น อนิรุทธคำฉันท์ และสมุทโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นก็มีการเล่นเสียงสัมผัสลักษณะดังกล่าวนี้เช่นกัน ดังนี้

มหาชาติคำหลวง (อ้างถึงใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๙๙)

... ลางหมู่ดูสระคะสระต้น ลางหมู่ดูรยีนรย่ง งา
สระพรั่งสรพรวด ... ลางหมู่ชรัอดชรัอัน ... เห็นคคลิ้นค
คลับ มีหมู่ต่างหมู่แดง ย่อมม้าแรงม้าเจ้า หมู่ม้าเหล่าม้า
เลือก หมู่ม้าเผือกม้าผ่อง ... หมู่ม้าปลั่งม้าปลอด ตีนคอ
ขอดคอขด หมู่ม้าหมดม้าหม่น ... หมู่ม้าหล่อม้าเหลือง ดู

เมลิองมลาก หมู่ม้านาคม้านิล จบทุกดินทุกดาน หมู่ม้ากาล
 ม้าแก้ว โนมดูแพ้วดูพราย หมู่ม้าซ่ายม้าแซม ... หมู่ม้าฝ้าย
 ม้าฝุ่น ... อาจตรตรงค์ ... ม้ายรยงยรยอง ...

ยวนพ่ายโคลงดั้น (อ้างถึงใน ชลดดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๙๙)

- เร่งรบเร่งหันเขา รุมรอบ (หน้า ๓๓๐)
- ลดเขื่อนลดขัชนัน ช่องข้าง (หน้า ๓๓๒)
- ตรบัตตรแบ่งหาญ หาดาบ (หน้า ๓๓๓)

ทวาทศมาสโคลงดั้น (อ้างถึงใน ชลดดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๙๙)

- วิไลยวิลาพินทุ์ เพาโพธ (หน้า ๖๘๓)
- สุธสุเรนทราธร เพื่อยฟ้า (หน้า ๖๘๘)
- ธรณิธรณิศรแล้ง เลอหาว แห่งแด (หน้า ๖๙๐)
- นิรานิราศร้าง แรมสมร (หน้า ๖๙๒)
- ฤตุฤดีครรรภ์ รมเยศ (หน้า ๖๙๒)
- รำเพยรำพาธาร ไหลหลัง (หน้า ๖๙๒)

อนิรุทธคำฉันท์ (อ้างถึงใน ชลดดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๙๙ – ๓๐๐)

สองเมียงสองม่ายเมียง สอง**ประเดียงประอรกา**
 มาเสพยกวีธา สุขเสวยสุขไชศวรรย์ (หน้า ๕๘๒)
 ต่างต่างเขจรภูธร คือดารากร

ประดับประดาษดวงจันทร์

[...]

พระเสด็จพฤษภพระศรี ในสังขรูจี
จัญญจรัสจักรพาฬ (หน้า ๖๐๙)

สมุทรโฆษคำฉันท์ (อ้างถึงใน ชลดดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๒๙๙ – ๓๐๐)

กีก้องเสียงเกวียนแก้วนไกว รุติเวียนไว
ตรลบตรเลิศเวหาส (หน้า ๑๓๐)

เสด็จด้วยพฤษภมहिมา

นางเห็นโศกา

บเลงบแลพิศวง (หน้า ๑๗๕)

แม้สัมผัสลักษณะดังกล่าวในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงจะมีไม่มาก แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสืบทอดขนบการเล่นเสียงสัมผัสลักษณะนี้จากวรรณคดีแบบฉบับในยุคก่อนหน้า

กล่าวโดยสรุป เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงโดยคำนึงถึงการเล่นเสียงสัมผัสในวรรคอันก่อให้เกิดเสียงเสนาะในตัวบทแปลนอกเหนือไปจากเสียงสัมผัสระหว่างวรรคอันเป็นสัมผัสบังคับของคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว ปัจจัยที่มีอิทธิพลกำหนดให้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลเช่นนี้ คือ ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยเรื่องการเล่นเสียงสัมผัสในวรรค เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสืบทอดและผสมผสานการเล่นเสียงสัมผัสพยางค์ สัมผัสสระ และสัมผัสแบบกลบทสะบัดสะบั้งจากกวีไทยในยุคก่อนหน้าได้อย่างกลมกลืนในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดำเนินตามและผสมผสานขนบนิมิตดังกล่าวนี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีแปลที่มีวรรณศิลป์ด้านเสียงอันไพเราะงดงาม

๔.๒ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลระดับคำ**๔.๒.๑ ปัจจัยที่กำหนดการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการแปล**

กลวิธีการแปลนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงในระดับคำประการหนึ่ง คือ การใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อแปลภาษาบาลี กลวิธีการใช้ภาษาในลักษณะดังกล่าวนี้นับเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีไทย ดังที่ จินดามณี ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาได้กล่าวถึงคุณสมบัติประการหนึ่งของกวีไว้ว่า ต้องรู้จัก พากย์ ต่าง ๆ ดังนี้

...ให้รู้จักพากย์ทั้งหลายคือตลุมพทพากย์ กำภูพากย์ สยามพากย์ สิงหลพากย์ ภูกามพากย์ หรือภูญไชยพากย์ ตเลงพากย์ มคธพากย์ให้เอาศัพท์ทั้งหลายนี้ประกอบประโหมกหน้าหลัง..." (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๔๗๕)

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๓: ๓๖๙) กล่าวว่า พากย์ หรือ คำศัพท์ภาษาต่างประเทศเหล่านี้ เป็น *กลแห่งศัพท์* ประการหนึ่งที่เกิด *กฤตยาการ* หรือ *มนตรีเสน่ห์* ขึ้นแก้ด้วยท วรรณคดีไทยโบราณทุกเรื่องที่ตั้งก่อนหน้านั้นไทปนนทสูตรคำมีการใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในการ ประพันธ์ แม้ว่าอาจจะมีจำนวนมากน้อยแตกต่างกัน คำศัพท์เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคำยืมภาษา สันสกฤต บาลี และเขมร ทั้งที่เป็นคำยืมแบบดัดแปลงเพียงการออกเสียงเพียงเล็กน้อย คำยืม แผลง และคำสมาส การใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจึงนับเป็นขนบวรรณศิลป์ที่สำคัญ ประการหนึ่งของวรรณคดีไทย ขอยกตัวอย่างการใช้คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในวรรณคดีไทย โบราณที่ตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นไทปนนทสูตรคำหลวงมาแสดง ดังนี้

คำยืมภาษาบาลี และ/หรือ สันสกฤต

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

เชิญช่วยสงฆ์ผู้แผ้ว เกลดศไกล (ท. เกลดศ “กิเลส, เครื่องเศร้าหมอง” < ส.

เกลดศ; ป. กิเลส, เกลล) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๑๐๐)

อัลปเบญญูเยาว ยิงผู้ (ท. อัลป “น้อย” < ส. อลุป) (ราชบัณฑิตยสถาน,

๒๕๔๔: ๘๒)

อัลปเบญญูเยาว ยิงผู้ (ท. เบญญู “ปัญญา” < ป. ปญญา)

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๘๒)

สรวมแสดงบันทึกสาร สงเชป ใต้พ่อ (ท. สงเชป “สังเขป” < ส. สัมเขป)

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๑๐๔)

ทวาทศมาสโคลงฉันท์

ดีกดำฤชณ์เล็ยเล็ยว กอดไกร (ท. ดำฤชณ “ค้นหา, ความปรารถนา” < ส.

ตฤชณา) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๖๘๓)

บานเบิกบงกชช้อย ช่อมาลัย (ท. บงกช “บัว” < ป. ส. ปงกช) (กรมศิลปากร

, ๒๕๔๕ก: ๖๘๓)

ดีสกน์แล้วฝ้าย ผาดจร (ท. สกน “ร่างกาย” < ส. สกนุ) (กรมศิลปากร

, ๒๕๔๕ก: ๖๙๐)

ลิลิตพระลอ

พระกรเกยผากไ้ มีอือบทรงงไล้ไล้ ทำเล่หีให้เขาเห็น (ท. กร “มือ” < ป.ส. กร)
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๔)

ชมข่าวสองพี่น้อง ต้องหฤทัยจอมราชา (ท. หฤทัย “หัวใจ, ใจ” < ส. หฤทัย) (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๔)

เหนือบาทยกุลขุน ครวญคร่ำ ไปนา (ท. ยกุล “คู่” < ป. ส. ยกุล) (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๒๓)

กำสรวลโคลงตัน

พระเอยสรโรชสร้อย ศรีสรง ภูนา (ท. สรโรช “ดอกบัว, บัว” < ป. ส. สโรช)
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๓๑)

กระแหง่วนแวนนาภี พืดัน (ท. นาภี “สะตือ” < ป. ส. นาภี, นาภี) (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๔๓)

ทวารรุจियงหอ สรหล้าย (ท. ทวาร “ประตู” < ป. ส. ทวาร) (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๑๕)

สมุทรโฆษคำฉันท์

ข้านอบน้อมด้วยใจสา- ทรทูลบาทา (ท. สาทร “เคารพนบขอบ” < ป. ส. สาทร)
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๑๑๑)

แตرسังข์ประนังภริ (ท. ภริ “กลอง” < ป. ส. ภริ, ภรี) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก:
๑๕๘)

พระสงกาฝันไซ้ฝัน (ท. สงกา “สงสัย” < ป. สงกา; ส. ศงกา) (กรมศิลปากร,
๒๕๔๕ก: ๑๖๗)

อนิรุทธคำฉันท์

กุมดับกับแก้มารมรณ (ท. กุม “ควัน” < ป. ส. กุม) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐:
๔๙)

คึกคึกเครงเครงธาษตรี (ท. ธาษตรี “แผ่นดิน, โลก” < ส. ธาตรี)
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๖๕)

ด้วยลูกจําปแล่นลิ่ว (ท. จําป “ธฺ, ศร, หน้าไม้” < ป. ส. จําป) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๕๖)

ราชาพินาปคำฉันท์

ประสาธน์ประดับ จักชุมลักเห็น (ท. ประสาธน์ “เครื่องประดับ” < ส. ปฺรสาธน) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๙๑)

พระนุชท้อแท้ จิตปลาบคิ่ว (ท. คิ่ว “คอ” < ป. คิ่ว) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๓)

เรียนลัมพระกาย เหนือวาลูฟาย (ท. วาลู “ทราย” < ป. ส. วาลูกา) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๘๐)

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง

เขษมสนุกทั่วราษฎร์ประชา (ท. เขษม “สุขสบาย, ปลอดภัย” < ป. เขม + ส. เกษม) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๒๗)

คำยืมภาษาเขมร

โองการแข่งน้ำ

แลบล้าสีลอง (ท. สี “กิน” < ข. สี) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๗)

ตนเขาเรื่องร้อนหล้าเลอหาว (ท. เลอ “เหนือ, ข้างบน” < ข. เล็) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๘)

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

หมื่นต่านกเต้าหมื่น โจลจูล (ท. โจลจูล “ละทิ้งไป” < ข. โจล+จูล) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๑๕๓)

เมอลในตรศกดีชยณ ขามแข่ง ไล่แฮ (ท. เมอล “ดู, เห็น” < ข. เม็ล) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๒๑๔)

ทวาทศมาสโคลงฉันท์

คิดปางพิโตรฉม พักเตรศ (ท. พิโตร “กลิ้งฟุ้งไป” < ข. พิโฏร) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๖๘๕)

กำเดากำดาดาลตรี ภพนาศ (ท. กำเดา “ร้อน” < ข. เกฎา “ร้อน” กำเฎา “ความร้อน”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๖๘๙)

ข้างใจคือเดชแห่ง หริรงค์ (ท. ข้างใจ “คิดเป็นทุกข์, วิตก” < ข. ข้าง “โรค, ความเจ็บไข้”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๐๑)

กำสรวลโคลงตัน

มาดลบำรุงคราว ครวญสวาสติ (ท. ดล “ถึง” < ข. ฎล) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๒๓)

ปางจากอญถยานาน จึ่งเต้า (ท. เต้า “ไป” < ข. เทา) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๒๙)

ตระบอกบวาศรีไส กليبกลัยง (ท. ตระบอก “กليب” < ข. ตุรบก) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๕๓๑)

ลิลิตพระลอ

ชมพนมพนาไผ่ พลงไผ่ มฤคนา (ท. พนม “ภูเขา” < ข. ภูน) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๑๔)

สองศรีสมบูรณบง- กษมาศ ภูเอย (ท. มาศ “ทอง” < ข. มาส) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๔)

ถึงจรรอกหมอแล้วมา (ท. จรรอก “ทาง” < ข. จุรก) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๙๕)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เบื่องบูรพระฮามแซไซ (ท. พระฮาม “เวลาเข้ามีด” < ข. พุรหาม) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๑๕๘)

พฤษาสรรพางค- คสร้อยสรภูพรายขจี (ท. ขจี “งามสดใส” < ข. ขุจี “อ่อน”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๑๔๘)

อนิรุทธคำฉันท์

พื้นไร่รายแหวน วิโรจนดาษดำถมอ (ท. ถมอ “หิน” < ข. ถม) (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๓)

กำสรวลโคลงฉันท์

ตราบอก บววศรีไส กลีบกล้วย (กรม
ศิลป์ากร, ๒๕๔๕ก: ๕๓๑)

คำว่า ตราบอก, ตราบอก เป็นคำยืมจากคำภาษาเขมรว่า ตฺรบก มีความหมายว่า “กลีบ
เช่น กลีบดอกไม้”

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

และมีตราบอก เมฆันดรเมฆา (กรม
ศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๕๐)

สมุทรโฆษคำฉันท์

เบื้องบูรพพระฮาม แซไซ (กรมศิลป์ากร
, ๒๕๔๕ก: ๑๕๘)

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

ในกาลเมื่อใกล้ จโกษยแห่งพระฮาม
(กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

คำว่า พระฮาม เป็นคำยืมจากคำภาษาเขมรว่า พฺรหาม มีความหมายว่า “เวลาเข้ามีด”

สมุทรโฆษคำฉันท์

ลีลาคลาคง สมิป สร้อยสระศรี (กรม
ศิลป์ากร, ๒๕๔๕ก: ๑๕๓)

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

นุเนา สมิป เชองพนมชากุมพศรม
พิชฎาร (กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๑๓๐)

คำว่า สมิป, สมิป เป็นคำยืมจากคำภาษาบาลีและสันสกฤตว่า สมิป มีความหมายว่า
“ใกล้”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเรื่องอื่น ๆ ได้แก่ กาพย์เห่เรือ
กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ไม่ค่อยปรากฏว่าเจ้าฟ้า
ธรรมธิเบศรทรงใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษมากหรือซับซ้อนเหมือนในนันทโพนันทสูตรคำหลวง
แต่ทรงนิยมใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาสามัญซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่คำไทยทั้งหลาย ๆ มากกว่า
ตัวอย่างเช่น

กาพย์เห่เรือ

จำปาหนาแน่นเนื่อง
คิดคะนึ่งถึงนงราม

คลีกล้วยเหลืองเรืองอร่าม
ฉิวเหลืองกว่าจำปาทอง

(กรมศิลป์ากร, ๒๕๔๕: ๒๐๔)

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง

มีหมี่พีดำขลับ
เรียวแรงแข็งขึงขึง

ขึ้นไม้ฝับจับไวถึง
กัดโพรงไม้ได้ผึ้งกิน ๆ

มีหมี่ดำขลับหน้า	เปนมัน
ขึ้นไม้ฝับฉับปล้น	ขบขี้
เรียวแรงแข่งข้างขยั่น	สามารถ
กัดฉีกไม้ได้ผึ้ง	คาบเคี้ยวพลางหวาน ฯ

(กรรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๒๒๑)

ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารโศก

นิ้วนางพิศเพี้ยน	เล็บข้อมเทียนแสงเฉิดฉัน
นิ้วแดงแสงมีพรรณ	กลมคือปั้นฟันเทียนกลิ้ง ฯ
นิ้วนางเรียวรูปต๋อง	ตาเรียม
เล็บแดงทับทิมเทียม	กำแก้ว
นิ้วแดงไคร้และเลียม	โลมลูบ
งามเปรียบเทียนฟันแล้ว	ช่างซ้ำเกลากลิ้ง ฯ

(กรรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๒๕๙)

จากคำประพันธ์ที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำไทยแท้ ง่าย ๆ แต่สื่อความหมายได้ลึกซึ้งเป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษอยู่บ้าง เช่น พิศ “ดู, พงดู” พรรณ “ผิว” แต่ก็นับเป็นส่วนน้อย และเป็นคำที่ไม่ซับซ้อนเหมือนในนั้น *ไทปันท* *สูตรคำหลวง* นักวรรณคดีล้วนมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การใช้คำง่าย ๆ แต่สื่อความหมายได้ ลึกซึ้งงดงามนี้เป็นลักษณะเด่นด้านการใช้คำในพระนิพนธ์ประเภทภาพยี่ห้อและภาพยี่ห้อโคลงของ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เช่น นิตยา ตันทโสภาส (๒๕๒๐: ๑๑๙) กล่าวว่า

...ความไพเราะของบทพระนิพนธ์นั้นมิได้อยู่ที่การ เลือกใช้ศัพท์สูงที่เข้าใจยาก ใช้ศัพท์บาลี หรือสันสกฤตซึ่งต้องมีการแปลต่อหลายทอด แต่ขึ้นอยู่กับการเลือกสรรคำไทยง่าย ๆ ที่ สามารถถ่ายทอดสาระที่กวีต้องการให้ผู้อ่านได้ฟังครบถ้วน เจ้า ฟ้าธรรมธิเบศรทรงสามารถใช้คำในการถ่ายทอดสิ่งซึ่งทรง ต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับทราบด้วยอย่างชาญฉลาด และ นอกจากนี้ ยังทรงแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า คำไทยนั้นหาก เลือกใช้ให้ถูกต้อง รู้จักนำมาขยายกันให้เหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้

ความหมายลึกซึ้ง ให้จินตนาการกระจ่างชัดจับใจได้อย่างมาก
ทีเดียว

ศุภร บุนนาคและสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๘: ๑๓) ก็มีความเห็นไปในทำนองเดียวกันว่า

“...ในการรจนาภาพต่าง ๆ นั้น ท่านทรงใช้ถ้อยคำ
ง่าย ๆ อย่างสามัญซึ่งเข้ากับลีลาของภาพ...แต่ว่าคำสามัญ
ง่าย ๆ นี้เอง เมื่อได้ผ่านการเลือกเฟ้นจากยอดกวีเช่นเจ้าฟ้ากุ้ง
และร้อยกรองเข้าด้วยกันเป็นอันดีแล้ว กลับได้รสไพเราะอย่าง
ที่เข้าถึงใจคนได้รวดเร็วและลึกซึ้ง เพราะเหตุที่อ่านแล้วเข้าใจได้
ด้วยตนเอง ไม่ต้องหาคนช่วยแปลหรืออธิบาย หรือต้องค้นคว้า
จากพจนานุกรมใด ๆ ให้เสียจังหวะแห่งความเพลิดเพลินไป...”

การที่พระนิพนธ์ประเภทภาพเห็นและภาพห่อโคลงกับนันทโศภนันทสูตรคำหลวงมีลีลา
การใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ทั้ง ๆ ที่เป็นพระนิพนธ์ของกวีพระองค์เดียวกันนั้นแสดง
ให้เห็นว่า ประเภทของวรรณคดีมีผลต่อการเลือกใช้คำศัพท์ในการประพันธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
เป็นอย่างยิ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเลือกใช้คำศัพท์ที่เหมาะสมกับประเภท
ของวรรณคดี ดังจะเห็นได้ว่าภาพเห็นเรือและภาพห่อโคลงนั้นมีลักษณะอย่างวรรณคดีนิราศซึ่ง
มุ่งพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของกวีเป็นสำคัญ คำไทยแห่งง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนเป็นคำที่เหมาะสมจะ
นำมาพรรณนาอารมณ์สะเทือนใจของกวีได้อย่างตรงตามความรู้สึกของกวีได้ดีกว่าการใช้ศัพท์ใน
ทำเนียบภาษาพิเศษซึ่งเป็นศัพท์ที่มุ่งก่อให้เกิดความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง และเป็นที่ยอมรับ
ในการประพันธ์วรรณคดีศาสนาหรือวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวแก่ราชสำนักหรือเทพเจ้า

เมื่อเปรียบเทียบกับมหาชาติคำหลวงแล้วจะพบว่า คำศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษใน
นันทโศภนันทสูตรคำหลวงหลายคำพ้องกับมหาชาติคำหลวง อันแสดงให้เห็นว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร
น่าจะทรงได้รับอิทธิพลการใช้คำศัพท์หลายคำจากมหาชาติคำหลวง เช่น

มหาชาติคำหลวง (ทานกัณฑ์)

ส่วนสัตว์**ไตรตุดัน**

นันทโศภนันทสูตรคำหลวง

ลม่งงพี**ตฺวโตรจ**

(กรมศิลปากร,

๒๕๔๕: ๑๑๘)

มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์มหาพน)

ในเมื่อ**พระฮาม** ยามสุริยะเสด็จออก

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

ในกาลเมื่อใกล้ จโกษยแห่ง**พระฮาม**
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๒)

มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์ทศพร)

ก็รู้ว่าตนจะตายวายชี**พสมิป**การ ด้วย
พิจารณาในน ๗

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

นุเนา**สมิป**เชองพนมชากุมพศคม
พิชฎาร (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๐)

มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์ฉกษัตริย์)

อันอาพาธอาเภทพยาธิโรคาบปีทาทวา
เทวอวิกไลได

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

อันพระองค์**เทพอ**สำเร็จมา สิ้นกัลปา
อันยิ่ง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๔)

มหาชาติคำหลวง (ทานกัณฑ์)

เดอรอดอนนอนขวงเชอ พุ่มพุ่ม**เทวอ**
ต่างไหรณ

คำว่า **เทวอ**, **เทพอ** เป็นคำยืมจากคำภาษาเขมรว่า **เทวี** มีความหมายว่า “ทำ”

มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์ฉกษัตริย์)

เพื่อจะ**ถกถ**การพระราชพิธี ถวัลยา
พิไชยราชาภิเศก

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

มีพุทธกมลเหตุไทย **ถกถ**สัตว์ไว้ให้
บริสุทธิ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)

คำว่า **ถกถ** เป็นคำยืมจากคำภาษาเขมรว่า **ถุกถ** มีความหมายว่า ตั้ง, ตั้งขึ้น, ตั้งไว้

มหาชาติคำหลวง (ทานกัณฑ์)

พระผู้ตัดต้นหา**โกษย** กล่าวแก่พินัย
ศึกษา

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

อรุโณทัยขึ้นมา เมื่อ**โกษย**ราตรีกาล
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)

คำว่า **โกษย** เป็นคำยืมจากคำภาษาสันสกฤตว่า **กุษย** มีความหมายว่า “สิ้นไป, หหมดไป”

มหาชาติคำหลวง (ทานกัณฑ์)

พระพรพอใจนั้นนนั้นน อนนเปน
โกษฐาสถ้วนหมั่นนทศพิธ

นันทโศปนนทสูตรคำหลวง

ในเมื่อสิ้น**โกษฐาส**แห่งราชตริน ทินกร
จกรระจ่าง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๕)

คำว่า *โกษฐาส*, *โกษฐาส* เป็นคำยืมจากคำภาษาบาลีว่า *โกฏฐาส* มีความหมายว่า “สวน, ภาค”

มหาชาติคำหลวง (กัณฑ์ทศพร)

ในเมื่อพระศาสดานั่นนโสด แลกรุง
สุทโธทนต์นัสการ **กฤษดาญชลี**

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

อันนี้เป็นอุประมาคฤหบดี **กฤษดาญชลี**
ชลีพระบาท ด้วยเสียรอาตมแล้ววกไป แล (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๑)

คำว่า *กฤษดาญชลี* (< ส. กฤษ + ป.ส. อญชลี) มีความหมายว่า “ยกมือไหว้”

มหาชาติคำหลวง (ทานกัณฑ์)

ลูกท่านไทบมาน โทษแท้

นันทโพนันทสูตรคำหลวง

บางทีตีด้วยค้อนโลหกมาน กทำให้
การบริวารณ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๘)

คำว่า *มาน* เป็นคำยืมจากคำภาษาเขมรว่า *มาน* มีความหมายว่า “มี”

เมื่อพิจารณาการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในมหาชาติคำหลวงจะพบว่า กวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อเชื่อมต่อการเล่นเสียงสัมผัสในคำประพันธ์ดังเช่นที่ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (๒๕๕๕) วิเคราะห์ไว้ ขอยกบทวิเคราะห์บางตัวอย่างมาแสดงดังนี้

ปณฺญตฺตฺพรพฺพุธาสน เน นิสฺสีทิ ธจฺจเสตฺตฺจแพนงเชอง

คำเกองเหนือรัตนาศน์ อนนธลาดเลงงามกว่าขึ้นแล...

กวีแปลคำ “นิสฺสีทิ” เป็นคำภาษาเขมรว่า “เสด็จพนาง
เชอง” มีความหมายว่านั่งขัดสมาธิ คำว่า “พนางเชอง” ยังส่ง
สัมผัสไปยังคำว่า “ดำเกิง” ในวรรคต่อไปด้วย ให้ได้ทั้งภาพและ
เสียงคำที่ไพเราะ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ๒๕๕๕: ๑๓๙)

ตโต วุฏฐาย อากาสํ อพฺภุคฺคฺนฺตฺวา พระผู้นฤทุกข์ก็ลุก
จากอาศน์ เสด็จอาคาศในคະนาคะนาค

คำว่า “อาคาศ” มาจากคำภาษาบาลีว่า “อาคต” มี
ความหมายว่าลุกขึ้น เข้าไป เมื่อใช้คำนี้มาสามารถรับสัมผัสจาก

คำว่า “อาศน์” ที่อยู่ข้างหน้าได้เป็นอย่างดี ทำให้เกิดเสียงคำที่
ไพเราะคล้องจอง (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๕๕: ๑๔๐)

นอกจากการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อเอื้อต่อการเล่นเสียงสัมผัสแล้วยังปรากฏ
ว่า กวีผู้แปลแต่งมหานิติคำหลวงยังใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อเน้นย้ำความหมายอีกด้วย
เช่น

...กณูน์ ปริเทวิญ์ เขาก็ให้พิลาปลาลศ กราบภรรณา
ทุกขนุเต ปฏิเวเทนติ เขาก็บอกความทุกขทรเหล แต่ดูผู้บันเด็น
บันเดอรเท้าฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๑๑)

คำประพันธ์ในมหานิติคำหลวงกัณฑ์วาระประเทศนี้ข้างต้นนี้ กวีใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษา
พิเศษที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาซ้อนกันเพื่อเน้นย้ำความหมาย ได้แก่ นำคำว่า พิลาป/ (< ป.
ส. วิลลาป) และ ลาลศ (< ป. ส. ลาลสา) ซึ่งมีความหมายไปในทำนองเดียวกันว่า “ร้องไห้, คร่ำ
ครวญ” มาซ้อนกันเพื่อสื่อภาพประชาชนที่ร้องไห้คร่ำครวญให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น เมื่อเห็นสี่กษัตริย์
ถูกเนรเทศไปยังเขาวงกต และใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษว่า ทรเหล “ความลำบากในการ
เดินทางไป” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๓๗๗) มาซ้อนกับคำว่า ทุกข์ “ความยากลำบาก” เพื่อ
สื่อความว่าการเดินทางไปยังเขาวงกตนั้นยากลำบากยิ่งนัก

การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ในมหานิติคำหลวงดังที่ได้
อธิบายไปแล้วนั้นแสดงให้เห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้ศึกษามหานิติคำหลวงมาเป็น
อย่างดี จึงทรงได้รับอิทธิพลด้านการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจากมหานิติคำหลวง ดัง
ปรากฏหลักฐานการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในนั้นไทป่นันทุสรคำหลวงที่พ้อง/ใกล้เคียงกับ
มหานิติคำหลวงหลายคำ

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษที่เป็นคำยืมภาษาบาลีและ
สันสกฤตในมหานิติคำหลวงแล้ว นักวิชาการหลายคน เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิป
พงศ์ประพันธ์ (๒๕๓๓: ๒) ศุกร บุนนาคและสุริยา รัตนกุล (๒๕๔๘: ๒๒) ตั้งข้อสังเกตว่า กวีผู้แปล
แต่งมหานิติคำหลวงนิยมใช้คำยืมภาษาสันสกฤตหรือแผลงคำยืมภาษาบาลีให้มีรูปอย่างคำ
ภาษาสันสกฤตมากกว่าใช้คำยืมภาษาบาลีโดยตรง อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๓๙: ๑๐๔)

วิเคราะห์ลักษณะคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมารพพบว่า

“...กระแสความนิยมภาษาสันสกฤตยังดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในมหาชาติคำหลวงตลอดทั้งเรื่อง แม้มหาชาติคำหลวงจะเป็นวรรณกรรมที่แปลในลักษณะเสริมความมาจากภาษาบาลี และยกคำภาษาบาลีตั้งไว้ตลอดเรื่องก็ตาม แต่กลับปรากฏว่าภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อการแปลแต่งมหาชาติคำหลวงไม่เท่าภาษาสันสกฤต...”

ตัวอย่างผลการศึกษาของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล มีดังนี้

- ๑) การเลือกเฉพาะแต่คำยืมภาษาสันสกฤต เช่น ใช้คำว่า *กษณ* (< ส. กุษณ) แทน *ชน*(ะ) (< ป. ชณ) ใช้คำว่า *ตยา* (< ส. ตฺยาค) แทน *จา*(ะ) (< ป. จาค) ใช้ *บุท* (< ส. ปุทฺท) แทน *บุค* (< ป. บุคฺค) เป็นต้น (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, ๒๕๓๙: ๑๐๔ – ๑๐๕)
- ๒) การสร้างศัพท์สันสกฤตขึ้นใช้เองโดยอาศัยเสียงปฏิภาครระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตเป็นแนวเทียบ เช่น คำว่า *แพศยันดร กฤติกา สบวรรษดี มทธี* (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, ๒๕๓๙: ๑๐๖)

การเลือกใช้คำยืมภาษาสันสกฤตในลักษณะดังกล่าวเป็นความนิยมที่ปรากฏในนันทบทปัทมสูตรคำหลวงเช่นกัน ดังที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในข้อ ๓.๓.๒ อรรถนงค์ พัดพาดิ (๒๕๒๒: ๑๕๔ – ๑๖๓) ก็มีความเห็นสอดคล้องกันว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤตมากกว่าคำที่มาจากภาษาบาลี และทรงนิยมแผลงคำยืมภาษาบาลีให้เป็นรูปภาษาสันสกฤต

ตัวอย่างการใช้คำยืมภาษาสันสกฤตและการสร้างศัพท์ภาษาสันสกฤตขึ้นเองโดยอาศัยเสียงปฏิภาครระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตเป็นแนวเทียบในนันทบทปัทมสูตรคำหลวงมีดังนี้

การใช้คำยืมภาษาสันสกฤต เช่น นิยมใช้คำว่า *กษณ* (< ส. กุษณ) มากกว่า *ชน*(ะ) (< ป. ชณ) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๔, ๑๒๘, ๑๒๙) นิยมใช้คำว่า *ปริตยา*, *ปริตยา* (< ส. ปริตฺยาค) มากกว่า *ปริจา* (< ป. ปริจฺจาค) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๗) นิยมใช้คำว่า *บุท* (< ส. ปุทฺท) มากกว่า *บุค* (< ป. บุคฺค) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๙) นิยมใช้คำว่า *มาร* (< ส.

มารุค) มากกว่า *มัคค* (< ป. มคฺค) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๓๖, ๑๓๗) ใช้คำว่า *โกษย* (< ส. กุชย) แทน *ขัย* (< ป. ขย) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙) เป็นต้น

การสร้างศัพท์สันสกฤตขึ้นเองโดยอาศัยเสียงปฎิภาคระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตเป็นแนวเทียบ เช่น คำว่า *มฤจฉา* (ส. มิถุยา, ป. มิจฺฉา) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๑, ๑๔๓) คำว่า *สฤโตทก* (ส. ศีต+อุทก, ป. สีสฺต+อุทก) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๗) คำว่า *นฤพาน* (ส. นิรุวาน, ป. นิพฺพาน) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๗) คำว่า *ทรรพมา* (ป., ส. ทฺรม) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐, ๑๓๗) *ทรรพบาย* (ส. ทมฺย+อุบาย, ป. ทมฺม+อุบาย) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๕) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดำเนินตามขนบนิยมของกวีผู้แปลแต่งมหากาติ คำหลวงอีกประการหนึ่งคือ ทรงนิยมใช้คำยืมภาษาสันสกฤตหรือคำยืมที่แปลงให้มีรูปอย่างคำภาษาสันสกฤตเหมือนอย่างในมหากาติคำหลวง

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงรับอิทธิพลขนบการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจากวรรณคดีโบราณในยุคก่อนหน้าในลักษณะการเลียนสำนวนเท่านั้น หากแต่ทรงรับนำแนวคิดหรือกลวิธีการสร้างศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในวรรณคดีไทยยุคก่อนหน้ามาใช้ในการเปลี่ยนไทปนันทสูตรคำหลวงอีกด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการรับวิธีการผูกศัพท์อย่างคำสมาส ในวรรณคดีไทยโบราณหลายเรื่องมีการผูกศัพท์สมาสขึ้นใช้อย่างวิจิตรบรรจง เช่น

ยวนพ่ายโคลงฉันท์

- กุเพนทราสุร “อสุรผู้เป็นใหญ่คือท้าวภูเวร” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๑๒)
- สันุพระสัทธรรมมาทิตย “ประกอบด้วยพระธรรมอันดั่งงาม (สองโลก) ดุจพระอาทิตย์” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๓)
- เอกาทยาศรย “ผู้ปกครองที่มีความเมตตากรุณาเป็นเลิศ” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๒๐)
- ษฎฺฐสารนิยารภ “ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกัน, สาราณียธรรม ๖” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๓๗)
- อัษฎฺฐโลกุคฺคเรศ “โลกุตรธรรม ๘” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๔๓)

มหากาติคำหลวง

- กพลิมฤคางคณ “เนินที่มีมีกวางหรือชะมด” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘: ๒๒๑)

- กิริตยภิชิตสรรพวงค์ “อาบน้ำชำระร่างกาย” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘: ๒๓๑)
- ขณิกพรพรชธรา “สายฝนที่โปรยลงมาในช่วงขณะ” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘: ๒๕๖)
- คนโธสถูบาบุษบ “ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมซึ่งเป็นยารักษาโรค” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘: ๒๗๐)
- จักกฤศวโรรส “โอรสของผู้เป็นใหญ่ ผู้ประเสริฐผู้มีจักร ในที่นี้หมายถึงพระเจ้าเวสสันดร” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘: ๓๐๑)

ในนั้นไทปนันทสูตรคำหลวงมีศัพท์สมาสที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงผูกขึ้นเองหลายคำ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ รูปอ้างถึงพญานันทปนันทนาคราชซึ่งเป็นศัพท์ที่กวีทรงผูกขึ้นใช้เองอย่างหลากหลาย ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น

- สุพรรณบงกชสมุขลิต “ดอกบัวอันรุ่งโรจน์ดุจทอง” (< สุพรรณ “ทอง” + บงกช “บัว” + สมุขลิต “รุ่งโรจน์, อร่าม”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)
- ทิพสภาคส์บดวาร “ส่วนแห่งวันทั้ง ๗, เจ็ดวัน” (< ทิพส “วัน” + ภาค “ส่วน” + สับด “เจ็ด” + วาร “วัน”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)
- มหาเศรษฐีพุททฐาสกุดดมา “มหาเศรษฐีผู้เป็นจอมอุบาสกแห่งพระพุทธเจ้า” (มหาเศรษฐี + พุทธ + อุบาสก + กุดดมา “เลิศ, อุดม”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๒)
- ภิกษุภิกษุรณนยาติ “มีภิกษุและภิกษุนี้เป็นต้น” (< ภิกษุ “ภิกษุ” + ภิกษุรณนี “ภิกษุณี” + อาติ) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)
- สรรพบุโชปกรณาดิเรก “สิ่งของพิเศษทั้งปวงสำหรับบูชา” (< สรรพ “ทั้งหมด” + บูชา + อุปกรณ “เครื่องใช้, สิ่งของ” + ดิเรก “พิเศษ”) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๓)

การผูกศัพท์สมาสขึ้นใช้เป็นจำนวนมากในนั้นไทปนันทสูตรคำหลวงจึงเป็นประจักษ์พยานของการนำแนวคิดหรือกลวิธีการสร้างศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจากวรรณคดีโบราณในยุคก่อนหน้ามาสร้างสรรคขึ้นใช้ใหม่อันสะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพทางการประพันธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป การที่นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงอุดมไปด้วยศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษนั้น เป็นเพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงได้รับอิทธิพลจากขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยเรื่องการใช้ ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ ดังปรากฏหลักฐานในวรรณคดีไทยโบราณที่แต่งขึ้นก่อนหน้านันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยอย่าง มหาชาติคำหลวง เมื่อเปรียบเทียบลีลาการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษในมหาชาติคำหลวง และนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงแล้วพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงได้รับอิทธิพลด้านการใช้ศัพท์ใน ทำเนียบภาษาพิเศษจากมหาชาติคำหลวงเป็นอย่างสูง ดังจะเห็นได้ว่า ศัพท์ในทำเนียบภาษา พิเศษหลายคำในนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงพ้อง/ใกล้เคียงกับในมหาชาติคำหลวง ทรงนิยมใช้คำยืม ภาษาสันสกฤตหรือคำภาษาสันสกฤตแผลงมากกว่าคำยืมภาษาบาลี นอกจากนี้ยังทรงนำแนวคิด หรือกลวิธีการสร้างศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษคือการผูกศัพท์สมาสมาใช้ในการแปล นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงอีกด้วย หลักฐานเหล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่า วรรณคดีโบราณก่อนหน้านันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาชาติคำหลวง มีฐานะเป็นวรรณคดี ชั้นครู ที่ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดำเนินรอยตาม และในขณะเดียวกันก็ทรงแสดงผีพระหัตถ์ในการใช้ศัพท์ใน ทำเนียบภาษาพิเศษที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า *ครู*

๔.๒.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปลโดยการหลากคำ

การหลากคำเป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในการแปลนันทโศปน์นันทสูตร คำหลวง คำที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลโดยใช้การหลากคำอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ คำนามที่ หมายถึงพระพุทธเจ้าและพญานันทโศปน์นันทนาคราช

การหลากคำนับเป็นขนบวรรณศิลป์วรรณคดีไทยอีกประการหนึ่ง กวีไทยนิยมใช้การหลาก คำเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำๆ ที่จะทำให้หน้าเบื่อ หลายครั้งการหลากคำยังเป็นไปเพื่อสร้างเสียง สัมผัส และช่วยให้สามารถใช้คำที่มีนัยความหมายเหมาะสมกับบริบทอีกด้วย

ในอนิรุทธคำฉันท์มีการใช้คำนามที่หมายถึงตัวละครต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ส่งผลให้ สามารถหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำ ๆ กัน ตัวอย่างเช่น กวีเรียกพระอนิรุทธด้วยคำนามที่แตกต่างกันไป มีทั้งการใช้ชื่อตัวละคร คือ อนิรุทธ และการนำคุณสมบัติของพระอนิรุทธมาใช้อ้างถึงแทน เช่น กามบุตร สมเด็จพระเจ้านางพระจักรี ภูธรศตรี เป็นต้น

◦ **อนิรุทธ** ไนม่นาวเกาทัณฑ์ ผาดแผลงศรศัลย์

ด้วยเดชอำนาจศรศิลป์

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๑๔)

- มีเจ้าพระเจ้า
ฟ้าหล้าเหมือนหมาย

อันเลิศคือชาย
แก้วนแก้วกามบุตร
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๖)
- บัดนั้นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
รำลึกพนาลี

กฤษณเทพจักรี
สุขรมยกรีทา
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๗)
- ปลายศรส่องตายองยิน
ทรดาลรลวยลีมหนี

ยวนตานุถบดินทร

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๑๔)
- เทพีอุษาบมิมเฝียร
สี่มื่อมิตุจนฤยุพา

ก็ลีมพาษปธารา
และแปรเพสฤตีควน
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๓๙)
- ชมชฎพระลักษณฐจี
อุษาสำราญไศยา

วางแทบกษัตริย์

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๒๗)
- ไปแฮพระโลกา
หาใจจะใคร่โดย

ธิปเต็มตุข้าไทย
บตีดาลบโดยใจ
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๑๒)
- ถึงเถลิงรเริงร้อง
วิงว้างยังพระภู

สินนาทเก็รียงกุ
ธรรุทธเรศตรี
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐: ๑๗)

ใน *ราชาพิลาปคำฉันท์* กวีใช้การหลกาคำที่หมายถึงนางสีดา กลวิธีดังกล่าวนี้นับเป็นกลวิธีอันแยบคายในการสื่อความเรื่องความทุกข์ของพระรามที่ต้องพลัดพรากจากนางสีดา เพราะ

คำนามที่หมายถึงนางสีดาแต่ละคำล้วนมีนัยความหมายแสดงถึงความมั่งคั่งของนางสีดาและ
ความรักความผูกพันของพระรามที่มีต่อนางสีดาอย่างลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่น

◦ จักร่างปางเมื่อนรา นเรศนินรา

นิราศสีดาดวงมัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๑)

◦ ใครหนอเรื่องฤทธิชาญยล พาแก้วกับตน

จอมสวาทินิราศเจียรไกล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๑)

◦ สุรักเร่งเร็วร้อนหา จงพบพินิตา

แลทูลจงรู้เรียมศัลย์

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๒)

◦ ไฉ่โฉมเฉลิมภาคย์ จักหาหายาก

ยากแลแลมา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๔)

◦ ไฉ่โฉมประไพ หายากยากได้

ได้แล้วแล้วดาล

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๔)

◦ ปางครวญพิโรธถึงโฉมเฉลา หัวสัตว์หงา

บได้จร

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๕)

◦ ด้วยท้าวเสวยกันแสงศรี ถึงภักวดี

สีดานารินาฏกัลยา

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ก: ๗๗๗)

เมื่อพิจารณามหาชาติคำหลวงในฐานะที่เป็นวรรณคดีแปลแล้วจะพบว่า การหลากคำเป็นกลวิธีการแปลที่โดดเด่นและแตกต่างกับกลวิธีการใช้ภาษาในตัวบทต้นฉบับอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ในขณะที่ตัวบทต้นฉบับใช้การซ้ำเดียวกัน (reiteration) แต่กวีไทยกลับแปลคำเหล่านั้นด้วยการหลากคำ คำที่กวีไทยนิยมหลากคำ ได้แก่ คำนามที่หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้ว่าตัวบทต้นฉบับใช้คำนามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเพียงสองรูป คือ ภควา “พระผู้มีพระภาค” และ สตุถา “พระศาสดา” แต่ตัวบทต้นฉบับใช้คำแปลที่หลากหลายอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างรูปอ้างถึงพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง^๗ เช่น

มหาชาติคำหลวง

- พระชินศรี “พระผู้ชนะ (กิเลส) อย่างดงาม” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๗๗)
- พระตถาคต “พระผู้ไปเช่นนั้น, พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า, คำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เอง” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๗๘)
- พระไตรโลกนารถ “พระผู้เป็นที่พึ่งใน ๓ โลก” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๗๘)
- พระทศพลบพิตร “พระผู้มีกำลัง ๑๐ หมายถึง พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๗๘)
- พระผู้นฤทุกชนฤโทชบพิตร “พระผู้เป็นใหญ่ปราศจากทุกข์ปราศจากโทษ หมายถึง พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๑)
- พระผู้มีญาณยศยิ่ง “พระผู้มีญาณและยศอันยิ่งใหญ่ หมายถึง พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๒)
- พระผู้มีพระภาคย “พระผู้มีพระภาค, พระผู้จำแนกธรรม หมายถึง พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๒)
- พระภริเบญญาญาณวิกสิต “พระผู้มีปัญญาญาณอันกว้างใหญ่ไพศาลดุจแผ่นดิน ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๕)
- พระมุนีมหิษรีศาสดา “พระมุนีมหิษรีศาสดา, พระมุนีผู้เป็นศาสดา; พระมุนีมหาฤษีศาสดา, พระมุนีผู้เป็นฤษีใหญ่” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๕)

^๗ เหตุที่ผู้วิจัยไม่ยกตัวอย่างการหลากคำรูปอ้างถึงพระพุทธเจ้าในกาพย์มหาชาติเป็นเพราะกาพย์มหาชาติทั้ง ๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์สังกัรบพรพินันท์ กวีละความในส่วนที่มีรูปอ้างถึงพระพุทธเจ้าอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ไม่ปรากฏรูปอ้างถึงพระพุทธเจ้า

- พระโลกยเชษฐาจารย์ “พระอาจารย์ผู้เจริญที่สุดในโลก คือ พระพุทธเจ้า”
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙: ๔๘๗)

ในจินดามณีมีการประมวลคำไวพจน์ที่หมายถึงพระพุทธเจ้าไว้หลายคำ ดังนี้

ตถาคต ทศพลญาณ อชิตบพิตรจอมอารย
ไตรโลกาจารย์ ตริภพมกุฏโลกย เมาลี ตริภูวนารรต ศรีสุคต
ชินเนทร ชินนราช ชินศรี มุนีราชะ ธรรมราช สัมพุทธโธ โลกนาโถ
ไตรภพนาถ สัตถาเทวา ว่านามพระ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕:
๔๔๔)

สันนิษฐานว่าคำไวพจน์ที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในจินดามณีบางคำนั้น ผู้ประพันธ์
จินดามณีน่าจะประมวลมาจากมหาชาติคำหลวง ดังจะเห็นได้ว่าค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าใน
จินดามณีหลายคำพ้อง/ใกล้เคียงกับในมหาชาติคำหลวง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้รับ
อิทธิพลด้านการใช้ค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าจากจินดามณี หรือมิฉะนั้นก็น่าจะทรงได้รับ
อิทธิพลจากมหาชาติคำหลวงโดยตรง เนื่องจากค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในนันทโศปนนทสูตร
คำหลวงหลายรูปพ้อง/ใกล้เคียงกับทั้งในมหาชาติคำหลวงและจินดามณี เช่น

มหาชาติคำหลวง	จินดามณี	นันทโศปนนทสูตรคำหลวง
อันว่าพระญาติท้าวไท้ บมิหวัง ให้ พระตถาคต (ทศพร)	ตถาคต	จิตรจอำพลด้วยสรัทธา ในศาสนานา พระตถาคต นี้ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๔) พระตถาคต จึงเสด็จมาสู่ คฤหาแห่งท่าน (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๒) อันกำเนอดในอุรธนา แห่ง พระ ตถาคต นี้ แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๒)
อันว่า พระชินเนทร มีพระกาลู มายีเถรเปนพิตินายก (ทศพร)	ชินเนทร	อันสมเด็จ พระชินเนทร ทศพล ผจญมาราธิราช (กรม

มหาชาติคำหลวง	จินตามณี	นันทโศปนิทสูตรคำหลวง
		ศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๘) อันนี้เป็นลักษณะประมา แห่ง สมเด็จพระชินทรราชาจารย์ (กรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙)
ก็มีมือถือบุษปคนธ์ ที่จะไปรับ พระทศพลบพิตร นั้นน (ทศ พร)	ทศพลญาณ	อัน สมเด็จ พระทศพล พระองค์ ดำรงสัตว์ทั้งปวงไว้ (กรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๐) ข้าแต่ สมเด็จพระทศพล ธรรวญาณ จำเดอมแต่กาล บัดนี้ไปภายหน้า (กรม ศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๐)
ชุกนหมายในใจ ว่าเราจะไป เห็น พระไตรโลกนารถ (ทศ พร) อันว่า พระไตรโลกยมุนีนารถ ก็ประมวลชาติชาฎก (กุมาร)	ไตรโลกจารย์, ไตรภพนาถ	สมเด็จพระบรมไตรโลกา จารย์ กอธิษฐานตั้งนั้นเสร็จ (กรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๑) สมเด็จพระบรมไตรโลกา ภิวาท บมิได้อนุญาตให้ ทรมาน (กรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๕)
อันว่า พระศรีสุคต นิตราค ตันทา ก็โปรดบพระคาถาให้	ศรีสุคต	เมืองศรีสมเด็จพระสุคต ชา ประธาน (กรมศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๓) อันราตรีแลทิพส อันอยู่ใกล้ พระสุคตศาสดา (กรม ศิลป์ปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๑)

นอกจากมหาชาติคำหลวงและจินตามณีแล้ว ต้นทางของขนบการหลากคำนามที่หมายถึง พระพุทธเจ้าในนันทโศปนิทสูตรคำหลวงน่าจะได้แก่ขนบการสรรเสริญพระพุทธเจ้าใน ประณามพจน์และนิคมณฑาในวรรณคดีบาลีอีกด้วย ดังจะอธิบายต่อไปนี้

ในวรรณคดีบาลีชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกามีขนบนิยมประการหนึ่ง คือ การประพันธ์ประณามบท (ปณามพจน์, ประณามคาถา) และนิคมกถาเพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ในส่วนของบทสรรเสริญพระพุทธเจ้านั้น พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน (๒๕๕๑: ๙๙ – ๑๑๕) พบว่ามีการใช้ศัพท์เพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกา บางคำเป็นคำที่กวีใช้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในขณะที่อีกหลายคำกวีผูกขึ้นมาใช้ใหม่ ลักษณะสำคัญของคำศัพท์กลุ่มนี้คือการนำพุทธลักษณะ พระจริยวัตร ตลอดจนพระปัญญาคุณมาผูกขึ้นเพื่อสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นอกจากนี้ค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้ายังได้รับการรวบรวมไว้ในพจนานุกรมคำพ้องภาษาบาลีชื่อ *อภิธานปฺปทีปิกา* อีกด้วย มีจำนวนถึง ๓๙ ศัพท์ ได้แก่ พุทฺโธ ทสฺสโล สตุฏฺฐา สพุทฺธญฺญู ทิปฺพุตฺตโม มุณินฺนุโท ภควา นาโถ จกฺขุมา อญฺคิโรโส มุณี โลกนาโถ อนนฺวิโร มเหสี วินายโก สมฺนตฺจกฺขุ สุกฺโค ฐฺริปฺปญฺโญ มารชิ นรสีโห นรวโร ธมฺมราชา มหามุณี เทวเทโว โลกครุ ธมฺมสุสฺสามิ ตถาคโต สยมภู สมฺมาสมฺพุทฺโธ วรรปฺปญฺโญ นายโก ชิโน สกฺโก สิฑฺฑตฺโต สุทฺโธทนิ โคตโม สกฺยสีโห สกฺยมุณี อาทิจฺจนฺนุ (อภิธานปฺปทีปิกาและอภิธานปฺปทีปิกาสุจิ, ๒๕๓๕: ๓)

ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเชื่อได้ว่าค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในภาษาไทยน่าจะมีที่มาจากค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในคัมภีร์บาลีต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎก ประณามคาถาและนิคมกถาในอรรถกถาและฎีกา และคัมภีร์*อภิธานปฺปทีปิกา*

เมื่อพิจารณารูปอ้างอิงพระพุทธเจ้าใน*อภิธานปฺปทีปิกา* พระไตรปิฎก และในประณามบทและนิคมกถาในอรรถกถาและฎีกาแล้วพบว่า มีรูปอ้างอิงหลายรูปที่คล้ายคลึงกับรูปอ้างอิงในมหานาคาคำหลวงและนันทโปนนทสูตรคำหลวง เช่น

วรรณคดีบาลี	มหานาคาคำหลวง	นันทโปนนทสูตรคำหลวง
<i>อภิธานปฺปทีปิกา</i> ฐฺริปฺปญฺโญ “ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญากว้างใหญ่ประดุจแผ่นดิน”	อ้างว่า พระภูริเบญญาญาณ วิกสิต ยงอำมฤตยธรรเมศ (ฉกษัตริย์) (พระภูริเบญญาญาณวิกสิต “พระผู้มีปัญญาญาณอันกว้าง ใหญ่ไพศาลดุจแผ่นดิน”)	ด้วยโอวาทแห่ง สมเด็จพระภูริ เบญญา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๕๑)
	อ้างว่า พระภูริบวรญาณมหา	

วรรณคดีบาลี	มหาชาติคำหลวง	นันทโศภนันทสูตรคำหลวง
	ดิลกรัตน์ กีบอกบรรมรรถ ธรรมประเภท (ชูชก) (พระภูริบวรญาณมหาดิลก รัตน์ “พระผู้เป็นยอดแห่งรัตนะ ผู้ประกอบด้วยปัญญาอันล้ำ เลิศกว้างขวางดุจแผ่นดิน”)	
อภิธานปุพที่ปีกา ทิปทุตตโม “ผู้เลิศในบรรดา สัตว์สองเท้า”	-	อันอดิเรกวิสุทธ แห่ง สมเด็จพระ ทิปทุตตโมโคดมเจ้า (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๖)
ชุ. อ. ๓๒/๑๙๕/๒๙๓ ดิโลกครุ “ผู้เป็นครูของสัตว์ทั้ง สามโลก” สมณฑปาสาทิกา, สุมงฺคฺลวิลาสินี, ปปญฺจสุทนี, สารตฺตปกาสินี, อภิธานปุพที่ปีกา โลกครุ “ผู้เป็นครูของสัตว์โลก	-	ในกาลนั้น อันว่า สมเด็จพระโลก คุรุคุงฺคฺยเดชมหิมา (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๖)
ชาตกฏฐกถา, อฏฐสาสินี, อภิธานปุพที่ปีกา มเหสี “จอมฤาษี”	-	ในกาลปางนั้น อันว่า สมเด็จพระ มเหสียสุคต ทสพลธรร ญาณอนันต (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๔)
อภิธานปุพที่ปีกา นรสีโห “มนุษย์เพียงดั่งสิงห์”	-	แล สมเด็จพระนรสีนสุคต ๑ โอวาท ด้วยบทธรรมาน (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๔)
อภิธานปุพที่ปีกา องฺคิโร “พระอังคิรส, ผู้มีรัศมี ชำนอออกจากกาย”	-	คือ สมเด็จพระอังคิรรัศมิ ษาศดา แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๒๙) อันว่า สมเด็จพระอังคิโรส

วรรณคดีบาลี	มหาชาติคำหลวง	นันทโศภนันทสูตรคำหลวง
		ดรบรมุนีรพีพงษ์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๓๐)
อภิธานปฐพีปกา สกุยสีโห “ผู้องอาจสามารถ เพียงดั่งราชสีห์, พระศากย พุทธเจ้าผู้ประดุจราชสีห์”	-	คือบุญยาพระทศบารมี อัน สมเด็จพระ สาทายสี หรัักษา (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๘)
อภิธานปฐพีปกา จกขุมา “ผู้มีญาณจักขุ, ผู้ มองเห็นแจ้งชัดหรือมีปัญญา แจ่มใส”	-	แลสมเด็จพระมัจจุมาสรร เพชญ์ เสด็จพุทธยาตรลีลา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๘)

จะเห็นได้ว่าค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าในนันทโศภนันทสูตรคำหลวงหลายคำใกล้เคียงกับในวรรณคดีบาลี อันแสดงให้เห็นว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้ศึกษาค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าจากคัมภีร์บาลีต่าง ๆ มาอย่างแตกฉาน ค่านามที่หมายถึงพระพุทธเจ้าหลายคำในนันทโศภนันทสูตรคำหลวงจึงใกล้เคียงกับในคัมภีร์คัมภีร์บาลีต่าง ๆ มาก

อย่างไรก็ตาม เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงได้รับอิทธิพลด้านการใช้รูปอ้างอิงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากมหาชาติคำหลวง จินตามณี หรือวรรณคดีบาลีเท่านั้น แต่พระองค์ยังน่าจะทรงสร้างสรรครูปอ้างอิงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นใช้ด้วยพระองค์เองอีกด้วย ดังปรากฏว่ามีรูปอ้างอิงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายคำไม่ปรากฏหรือพ้องกับรูปอ้างอิงในมหาชาติคำหลวง จินตามณี และวรรณคดีบาลีข้างต้น เช่น *สมเด็จพระอชิบดีธเรยา*^๖ “พระผู้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่, พระผู้เป็นใหญ่ในสติปัญญา” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙) *สมเด็จพระสังฆกิจศวรรจารย์* “พระผู้เป็นอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือครูทั้ง ๖” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๙) เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ลักษณะเด่นด้านการหลากคำในนันทโศภนันทสูตรคำหลวงสะท้อนให้เห็นความประสานกลมกลืนกันระหว่างขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยกับขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลี กล่าวคือ ในเชิงแนวคิดเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรน่าจะทรงได้รับอิทธิพลเรื่องการหลากคำ

^๖ คำว่า *ธเรยา* ในที่นี้น่าจะมาจากคำภาษาสันสกฤตว่า *ธโรย* ซึ่งมีความหมายว่า “สติปัญญา ความเฉลียวฉลาด ความรอบคอบ” (Monier-Williams, 2005: 520)

^๗ ได้แก่ ปุณณกัถสพ มกฺกขลิโคสาล นิคฺรณณานุกฺบุตร สัณฺฑชยเวฬุฏฐุนฺตร ปทุททกัจฺจาณะ และอชิตเกสกัมพล

จากขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย แต่ในเชิงปฏิบัติ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำานามที่หมายถึง พระพุทธเจ้าหลายรูปตามที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีเล่มต่าง ๆ นอกจากนี้ยังทรงสร้างสรรค์คำานาม ที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยพระองค์เองอีกด้วย

๔.๒.๓ ปัจจัยที่กำหนดการแปลโดยคำนึงถึงระดับภาษา

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลนุโทปนนุตตุเป็น *นัมโทปนันทสูตรคำหลวง* โดยคำนึงถึงระดับ ภาษา กล่าวคือ ทรงรักษาระดับภาษาในบทสนทนาตามตัวบทต้นฉบับ และทรงแปลให้มีความ แตกต่างด้านระดับภาษาในบทบรรยาย การที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงคำนึงถึงระดับภาษาในการ แปลนั้นอาจอธิบายได้ว่าเป็นเพราะระเบียบการใช้ภาษาที่แปรไปตามความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูด กับผู้ฟัง

อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (๒๕๕๐: ๑๐๔) กล่าวว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังที่เป็น ตัวกำหนดให้ผู้พูดใช้ภาษาแตกต่างกันไปนั้นถูกกำหนดโดยปัจจัยหลายอย่าง เช่น ความเกี่ยวข้อง กันในบทบาททางสังคม เช่น พ่อกับลูก นายกับบ่าว ครูกับนักเรียน ชั้นสังคม เช่นราชวงศ์กับคน สามัญ หรืออายุ เช่น คนแก่กับเด็ก เป็นต้น...”

การใช้ภาษาที่มีระดับแตกต่างกันไปตามปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นอาจนับเป็น ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยประการหนึ่ง ดังปรากฏว่าวรรณคดีไทยมีการใช้ภาษาที่มีระดับ แตกต่างกันไปตามสถานภาพหรือชั้นสังคมของตัวละคร ตัวอย่างเช่น ใน *ลิลิตพระลอ* กวีนิยมใช้ คำี่ยมภาษาบาลีและสันสกฤตเมื่ออ้างถึงอวัยวะของพระลอในบทชมโฉมและนิยมเติมคำว่า *พระ- ลอ* ข้างหน้าคำี่ยมเหล่านั้นเพื่อแต่งให้มีระดับภาษาสูงอย่างราชาศัพท์ เช่น

พิศคางดูสระสม พิศคอกลมกลกลิ่ง สองไหล่พึงใจกาม
อกงามเงื่อนไกรสร **พระกร**กลวงคช นิวสลดยชดเล็บเล็ด
ประเสริฐสรพสรพวงค์ แต่**บาททางค์**สุดเกล้า **พระเกศ**งามล้วน
เท้า **พระบาท**ไถ่งามสม สรรพนา ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐:
๓๙๐)

ในบทสนทนายระหว่างพระลอกับพระนางบุญเหลือ พระมารดา ก็ปรากฏว่า พระลอใช้ สรรพนามแสดงความเคารพพระมารดา โดยใช้สรรพนามแทนตนเองว่า *ข้าพระบาท* และเรียกพระ

นางบุญเหลือด้วยสรรพนามว่า พระเจ้า นอกจากนี้ก็ยังคงใช้กริยาราชศัพท์ว่า ทูล เมื่อบรรยายเหตุการณ์พระลอบพูดกับพระนางบุญเหลือด้วย ดังนี้

ท้าว ทูล อิราชไท่	ชนนี้
ไหว้บาทบงกชศรี	ใส่เกล้า
ข้าพระบาท อยู่มา	ใจเหนือย พระเอย
จักใคร่ลา พระเจ้า	เที่ยวเหล้นพนาสมณท์ ฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๑๓)

เมื่อพิจารณาวรรณคดีพุทธศาสนาพหุโยไทยที่แปลขึ้นก่อนหน้านั้นไทปนัทสูตรคำหลวงจะพบว่า มีการแปลโดยคำนึงถึงปัจจัยด้านระดับภาษาเช่นเดียวกับนั้นไทปนัทสูตรคำหลวง ในมหาชาติคำหลวง ในบทสนทนามีการแปลคำเรียกขานให้สะท้อนความแตกต่างด้านระดับภาษาเช่นเดียวกับในตัวอย่างต้นฉบับ เช่น

คำเรียกขาน	ลักษณะการใช้	สถานการณ์	คำแปลในมหาชาติคำหลวง
ภนุเต	บรรพชิตผู้อ่อนอาวุโสเรียก บรรพชิตผู้อาวุโสกว่า, คฤหัสถ์เรียกบรรพชิต	พระเจ้าสุทโธทนะพูดกับ พระพุทธเจ้า	ข้าแต่พระมุนีนารถ
		พระธิดาพระเจ้าพันธุมิพูด กับพระวิปัสสิพุทธเจ้า	ข้าแต่พระชินศรี
ภิกษเว	พระพุทธรเจ้าพูดกับ พระภิกษุ	พระพุทธรเจ้าพูดกับ พระภิกษุ	ดูกรพระชวกภิกษุ ดูกรภิกษุบริพัรา
ภทเท	คำเรียกคู่สนทนาเพศหญิง	ท้าวสักกะเรียกพระนางผุสดี	ดูกรเจ้าสบรรชดี
		พระเวสสันดรเรียกพระนาง มัทรี	ดูกรนางพญา

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าปัจจัยเรื่องสถานภาพของคู่สนทนามีผลต่อคำแปลคำเรียกขานในมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ ในการแปลคำเรียกขานที่ผู้มีสถานภาพต่ำกว่าเรียกผู้มีสถานภาพสูงกว่า (ได้แก่ ภนุเต) ก็มักจะเติมคำว่า ข้าแต่ หรือ ข้าแต่ ลงข้างหน้ารูปอ้างถึงคู่สนทนาเนื่องจากคำนี้เป็นคำขึ้นต้นที่ใช้พูดกับบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมสูง เช่น พระสงฆ์ ดังปรากฏ

ในภาษาปัจจุบันว่า *ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ* เป็นต้น ส่วนในการแปลคำเรียกขานที่ผู้กล่าวคำเรียกขานสถานภาพสูงกว่าคู่สนทนา (ได้แก่ ภิกขเว) หรือผู้กล่าวคำเรียกขานมีสถานภาพเท่ากับคู่สนทนา (ได้แก่ ภทฺเท) กวีจะเติมคำว่า *ดูกร* ลงข้างหน้ารูปอ้างถึงคู่สนทนา เนื่องจากคำนี้เป็นคำกลาง ๆ ใช้กล่าวขึ้นต้นข้อความกับผู้ที่จะพูดด้วยให้สนใจฟัง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕)

การแปลคำเรียกขานในลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในกาพย์มหาชาติเช่นเดียวกัน เช่น แปลคำเรียกขาน *ภิกขเว* ว่า *ดูกรสงฆ์ ผู้ทรงศีลสิกขา* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๐) *ดูกรกัลยาณสงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิ* (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๑) แปลคำเรียกขาน *ภทฺเท* ว่า *เอมมตรี^{๑๐}* (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐: ๕๑๓) เป็นต้น

ในบทบรรยาย กวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงจะแปลกริยาภาษาบาลีที่บรรยายพฤติกรรมของตัวละครมาเป็นภาษาไทยให้เหมาะสมกับฐานะของตัวละคร เช่น เมื่อแปลกริยาที่ผู้กระทำคือพระเวสสันดร ซึ่งมีสถานภาพเป็นเชื้อพระวงศ์ กวีจะนิยมตกแต่งกริยาเหล่านั้นให้เป็นกริยาราชาศัพท์ เช่น

มหาสตุโต อนุโต นคร **อปริสิตวา** อันว่าพระมหาสัตว์
ก็มีได้**เสด็จประเวศ** ในนครเรศมาตุลยกันดาล อนนเปนสถาน
พระภูธรทั้งหลายอยู่นั้น นครทวารเว สาลาย **นิสสิทิ** ทำวธก
เสด็จในศาลาสถาน อันอยู่แทบทวารเมืองเมือง
มาตุลยนครนั้นน ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๑๔)

จะเห็นได้ว่า กวีแปลกริยา *อปริสิตวา* “ไม่เข้าไป (absolute)” และ *นิสสิทิ* “นั่ง (aorist)” ด้วยการเติมคำว่า *เสด็จ* ลงข้างหน้าคำแปล ทำให้คำแปลกลายเป็นกริยาราชาศัพท์ เหมาะสมกับการบรรยายถึงพระเวสสันดรซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ เมื่อเปรียบเทียบกับบทบรรยายพฤติกรรมของชูชกแล้วจะพบว่า กวีแปลโดยใช้คำกริยาสามัญเท่านั้น เช่น

ชูชโกปิ อจจุตตปาเสณ กถิตมคฺเคน ยาว จตุรสฺส
ไปกุขรณิธีริ **ปตวา จินเตสิ** บันนชูชกพราหมณ **ไป**ปมิขามโดย
ด้าน บมิล่านบมิหลง ดันนแดนดงไต่เต้า **เท้าถึง**ฝ่งจตุรัส

^{๑๐} คำว่า *เอม* เป็นคำที่เปล่งออกมาเพื่อบอกรับหรืออนุญาต มักเป็นคำที่ผู้ใหญ่นิยมใช้กับผู้ใญ่ หรือระหว่างเพื่อนที่สนิทสนมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕: ๑๓๙๔)

โบษขรณี โดยอจุตฤษีสงฆ์ กิ่งงใจรำพึง รำพึงดังนี้... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๘๓)

กวีใช้กริยาว่า ไป...ถึง และ รำพึง เพื่อแปลกริยาภาษาบาลี ปตฺวา “ถึง (absolutive)” และ จินฺเตสิ “คิด (aorist)” ตามลำดับ กริยาเหล่านี้เป็นกริยาสามัญ เนื่องจากผู้กระทำกริยาคือชุกเป็นสามัญชน

เนื้อความทั้งสองตอนข้างต้นนี้ กวีผู้แปลแต่งกาพย์มหาชาติก็แปลไปในลักษณะเดียวกับ โนมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ ใช้กริยาราชศัพท์กับพระเวสสันดร และใช้กริยาสามัญกับชุก ดังนี้

...สมเด็จพระบรมนารถหน่อมนี มิได้เสด็จดำเนินเข้า
ในบุรีราชฐาน ก็เสด็จประทับแทบทวารนครศาลา... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๐)

... ชุกโกปี แม้อันว่าชีชุกใจกาจจกรรจ์ ตะแกเตาะเดิน
ด้นดั้นแดนกันดาร โดยมารคมหาสิทธิอาจารย์จอมอจุตใจอารี
เธอรำเรื่องราววิถีแถวพนัสพนมธารทิวไม้ มาด้วยโมหใจนึก
จำนง ประสงค์แสวงหาโลกอันเหลือกำลัง ปตฺวา ก็ลวงลูถึง
ฝั่งพระสรงมหามงคลโบกขรณี สายณฺเห พระสุรศรีสนธยาเย็น
ยอแสง พรหมณฺก็เคลือบคลายแคลงเคลิ้มจิตจินตนา พินิจว่า
ไฉนหนอนี้จะเป็นสำนักนิ พระหน่ออนุชินทรธิบัติโดยพระดาบ
สอจุตฤษีเธอชีเฉลย... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๑๒)

ส่วนการแปลค่านามในบทบรรยายในมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาตินี้ก็มีลักษณะสอดคล้องกับใน นันทสูตฺรคำหลวง กล่าวคือ กวีนิยมแต่งค่านามที่เกี่ยวข้องกับตัวละครที่เป็นบุคคลชั้นสูง เช่น พระเวสสันดร ให้มีระดับภาษาสูงขึ้นด้วยการใช้คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตและเติมคำยกย่องว่า พระ- ลงข้างหน้าเพื่อทำให้เป็นค่านามราชาศัพท์ เช่น

มหาชาติคำหลวง

...เจ้าก็เอามือเบิกเล็กใบบว ยอหววขึ้นจากน้ำ ตรล้า
แล่นขึ้นมา คลาจากชลาลัยนั้นน มหาสตุตฺส ทกุชินปาเท ปติตุ

วา เจ้าก็กราบสยบซบลงเหนือพระบาทเบื้องขวา แห่งพระมหา
สัตว์ ไสดแล โคปุณกสนธิ ทพฺหิ คเหตุวา ปโรติ เจ้าก็เอาพระกร
กระหวัด สองมือรัดข้อพระบาท ให้นอนไปมาลาลศ ครวญ
กำสรดกว่าขึ้นแล ฯ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๙๖)

ภาพยมหาชาติ

...เธอจึงเลิกใบบัวบังพระเกษาเศียรเกล้า เจ้าก็กลิ้ง
เกลือกเลือกซบพระเศียรเข้ามาอดพระบาทพระบิดา ทรง
กันแสงกราบกรานสะอื้นอื้นอดพระทรงซบพักตรากับบาทบา
ทาทพระบิดา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๒๓)

เมื่อเปรียบเทียบกับบทบรรยายพฤติกรรมของชุกกตอนชุกกใช้เถาว์วัลย์มัดสองกุมาร จะ
เห็นได้ว่ากวีจะใช้คำสามัญเมื่ออ้างถึงสิ่งที่มีความหมายกลาง ๆ เช่น เถาว์วัลย์ ส่วนคำที่อ้างถึงชุกก
กวียังอาจใช้คำที่มีนัยความหมายเชิงลบด้วย เช่น ในมหาชาติคำหลวงใช้สรรพนามว่า มัน ซึ่งแฝง
นัยไม่ยกย่อง เป็นต้น แต่เมื่ออ้างถึงสองกุมาร กวีจะนิยมแต่งคำนามให้เป็นคำราชาศัพท์ ดังนี้

มหาชาติคำหลวง

...มันก็กัดเอาเชือกเถาว์วัลย์ ด้วยพนมมนนไสดแล อา
ทาย กุมารสูส ทกฺขินหตุถิ กุมาริกาย วามหตุเถน สทุธิ เอกโต
พนฺธิตุวา ก็เอามากรหวัดมีอราชชาลีเบื้องขวา พาไปกรหวัดมีอ
ราชกัณหาเบื้องซ้ายหมั่นน ก็ฝนนเปนกลยวดยวด้วยกัน ไสด
แล... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๒๐๑)

ภาพยมหาชาติ

...เมื่อพราหมณ์เฒ่าได้รับสองบังอรมา ฉินฺทิตฺวา กัด
ได้เครือเขาขาดแล้ว ก็ผูกพันพระกรแกวักัณหาชาลี แล้วก็ต้อน
ตีกระหน่ำเน้นนวดเอาปลายวาลีลดาหวดซ้ายขวาพาไปเฉพา
หน้าพระที่นั่ง... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๒๖)

ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า ขนบวรรณศิลป์ไทยเรื่องการใช้ภาษาให้เหมาะสมกับสถานภาพ
ของตัวละครอันเป็นผลมาจากระเบียบการใช้ภาษาในสังคมไทยนั้นนี้มีอิทธิพลต่อกลวิธีการใช้

ภาษาของกวีไทยอย่างเห็นได้ชัด ยิ่งไปกว่านั้นแม้วรรณคดีที่แปลจากภาษาบาลีซึ่งมิได้มีการจำแนกระดับภาษาโดยละเอียดเหมือนภาษาไทย แต่ปัจจัยดังกล่าวกลับส่งอิทธิพลต่อการเลือกสรรคำแปลของกวีไทยไม่น้อยไปกว่าปัจจัยข้ออื่น ๆ ไม่เพียงแต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเท่านั้นที่ทรงได้รับอิทธิพลจากปัจจัยดังกล่าวนี้ แต่กวีผู้แปลแต่งมหາชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติก็ล้วนได้รับอิทธิพลดังกล่าวเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกลวิธีการแปลคำเรียกขานในบทสนทนา และการแปลคำกริยาและคำนามในบทบรรยายในวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ที่เป็นไปในลักษณะเดียวกันในนรมโศปนนทสูตรคำหลวง

๔.๒.๔ ปัจจัยที่กำหนดการแปลคำศัพท์ภาษาบาลีแบบอธิบายความ

ดังที่ได้กล่าวไปในข้อ ๓.๓.๔.๒ ว่า กลวิธีการแปลศัพท์ภาษาบาลีประการหนึ่งของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรคือการแปลแบบอธิบายความ กลวิธีดังกล่าวนี้มีได้เป็นกลวิธีที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสร้างสรรคขึ้นโดยพระองค์เอง แต่เป็นกลวิธีที่ปรากฏมาแต่วรรณบาลีประเภทอรรถวินยนา (*exegetical literature*)

สุภาพรธรรม ฦ บางช้าง (๒๕๓๓: ๓๘๑) ให้คำนิยามของ *วรรณคดีอรรถวินยนา* ว่า หมายถึง “คัมภีร์บาลีประเภทอธิบายความหมายของคำและความและอรรถาธิบายขยายความ คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งหรือหัวข้อธรรมหมวดใดหมวดหนึ่ง ซึ่งผู้แต่งคัดเลือกขึ้นมาเป็นหลัก” วรรณคดีกลุ่มนี้อาจจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ *อรรถกถา* ซึ่งเป็นวรรณคดีอธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎก และ *ฎีกา* ซึ่งเป็นวรรณคดีอธิบายความหมายของคำและความในอรรถกถา นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในประเทศไทยได้มีวรรณคดีอรรถวินยนาที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ใหม่อีกหลายเรื่อง เช่น *เวสสันดรที่ปณี จักรวาฬที่ปณี สังขยาปาสาทกฏีกา มังคลัตถที่ปณี วัชรสารัตถสังคณฎีกา มาลัยยวัตถุที่ปณีฎีกา โลกสันฐานโชตรตนคณฎีกา ปริตตสังเขป เป็นต้น* (สุภาพรธรรม ฦ บางช้าง, ๒๕๓๓: ๓๘๑ – ๓๘๒)

การอธิบายความหมายของศัพท์ในวรรณคดีอรรถวินยนามีหลายลักษณะ เช่น การแสดงอรรถวิเคราะห์ การอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์ การให้คำจำกัดความ เป็นต้น ทั้งนี้ ล้วนมีวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่ง คือ เพื่อทำให้ศัพท์หรือเนื้อความที่มีอรรถเคลือบคลุม สื่อความได้กระจ่างชัดเจนขึ้น

เมื่อกวีไทยแปลแต่งวรรณคดีบาลีมาสู่พากย์ไทย การแปลแบบอธิบายมื่ออิทธิพลต่อกวีไทยอยู่ไม่น้อย ในวรรณคดีบาลีบางเรื่องมีการอธิบายขยายความคำศัพท์หรือเนื้อความภาษาบาลีอยู่แล้ว เมื่อกวีไทยแปลมาเป็นภาษาบาลี กวีก็จะแปลคำอธิบายความดังกล่าวจากภาษาบาลีออกสู่

ภาษาไทย เช่น ใน *เวสสุตฺตวรรณนา* หรือ *อรรถกถาแห่งเวสสันดรชาดก* นั้นมีการอธิบายขยายความคาถาอยู่โดยตลอดทั้งเรื่อง กวีผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงได้แปลคำอธิบายขยายความนี้ออกสู่พากย์ไทยด้วย ตัวอย่างเช่น

อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ผู้สุตฺตี วรรณนาภะ   วรรสุสุ ทสธา วัเร

ปฐุพฺยา จารุบุพฺพคฺติ   ยํ ตฺยหํ มนโส ปิยนฺติ

(ช. ขา. อ. (บาลี) ๓๗/๓๙๒)

[“แน่ะผู้สุตตีผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างาม เอลงเลือกเอาพร ๑๐ ประการ ในปฐุพียซึ่งเป็นที่รักแห่งหทัยของเธอ”]

(ช. ขา. อ. (ไทย) ๖๔/๕๖๑)

พระอรรถกถาจารย์อธิบายขยายความคำและความในคาถานี้ไว้ ๗ ส่วน ดังนี้

- ๑) *ผู้สุตตี* อธิบายความว่า “ตํ นามเนาปติ” (= เป็นคำที่ทำวสัฏกเทวราชใช้เรียกชื่อ)
- ๒) *วรรณนาภะ* อธิบายความว่า “วราย วรรณนาภาย สมนฺนาคเต” (= ผู้ประกอบด้วยรัศมีแห่งผิวอันประเสริฐ)
- ๓) *ทสธา* อธิบายความว่า “ทสฺวิเร” (= ๑๐ อย่าง)
- ๔) *ปฐุพฺยา* อธิบายความว่า “ปฐุพฺยํ คเหตุพเพ กตุวา” (= ทำให้เป็นสิ่งที่พึงถือเอาในแผ่นดิน)
- ๕) *วรรสุสุ* อธิบายความว่า “คณฺหฺสุสุติ วทติ” (= ทำวสัฏกเทวราชตรัสว่า “เธอจงถือเอา”)
- ๖) *จารุบุพฺพคฺติ* อธิบายความว่า “จารุณา บุพฺพเคน วรรลกฺขณ สมนฺนาคเต” (= ผู้มีอวัยวะส่วนหน้าอันงาม คือด้วยลักษณะอันประเสริฐ)
- ๗) *ยํ ตฺยหํ มนโส ปิยํ* อธิบายความว่า “ยํ ยํ ตว มนสา ปิยํ, ตํ ตํ ทสฺหิ โภกฺสุสาเสหิ คณฺหาหิ อิติ วทติ” (= ทำวสัฏกเทวราชตรัสว่า “เธอจงถือเอาพรซึ่งเป็นที่รักแห่งใจของเธอนั้น ๆ ทั้ง ๑๐ ส่วน)

กวีไทยผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงได้แปลคำอธิบายขยายความของพระอรรถกถาจารย์ข้างต้นออกมาเป็นภาษาไทย ดังนี้

ผุสุตตี วรพณณาเก วรสุสุ ทสธา วเร ปฐพยา จารุ
 ปุพพุงคิ ยัม ตฺยหัม มนโส ปิยนฺติ ฯ ภาทเท ผุสุตตี ดูกรเจ้าสวรสตรี
 มหิษีสวรรค์งามรอบ วรพณณาเก เมาะ วราย วณณาภาย สมนุ
 นาคเต ฯ สมนุ นาคเต อันกอบปรัดด้วยสรวลลักษณโถมตระศักดิ์
 เสาวภาคย์ พิศมลากลายอง วณณาภาย ในรงรองสรวพวงค์
 ล้าอางองศ์เทพี รุบาทฤษดีเลงเลอค วราย อันประเสรอฐุโสภา
 จารุปุพพุงคิ เมาะ จารุปุพพุงเคน วรลภุขณณ สมนุ นาคเต อัน
 กอบปรัดด้วยลักษณาการดุลย์ สุนทรเทพมกุฏ ตวิ อันว่าเจ้าผู้อุด
 ดมภิรมยศุขอาจิณ พินดาอินทรแสงวงหวง กตฺวา จงแม่มาสดับ
 ฟังเสร์จสรบ ฯ วเร พรคํารบโดยด่วน ทสธา เมาะ ทสทิ โภฏฐุสา
 เสหิ อนนเปนสวัสดีส้วนสืบประการ คเหตุพเพ แลนางนงพาลพี
 จะพึงเอาไป ปฐพยา เมาะ ปฐุวิยัม ในพิสัยแหล่งหล้า วรสุสุ เมาะ
 คณฺหาหิ จงนางน้องหน้าแม่มาเอา ยัม ตฺยหัม มนโส ปิยัม เมาะ ยัม
 วริ พระพรเราใดใด มนโส ปิยัม แลพอพึงใจเจ้าจงเสพย์ ตฺยหัม แห่ง
 น้องผู้เปนนอดิเทพเทพี โหติ แลมีดงนนั้น ตวิ อันว่าเบื่องบั้นน
 เทพอนุช คณฺห จงเจ้าอย่าหยุดอย่าแม่มาว่าวอนขอ ตัม ตัม วริ พระ
 พรพอใจนั้นนนั้น ทสทิ โภฏฐุสาเสหิ อนนเปนโกษฐุสาศ ถ้วน
 หมันนทศพิธ เพื่อเจ้าจะเสี่ยชีวิตวายชนม์ ยงเมืองคนนี้น่า
 เจ้า... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๒ – ๔๓)

ใน *นุไทปนุทตฺตฺถุ* มิได้มีการอธิบายความแก้อรธเหมือนดังอรธกถาเวสสันดรชาดก
 แต่เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลเป็นภาษาไทยกลับปรากฏว่า พระองค์ทรงใช้การแปลคำศัพท์
 แบบอธิบายความหลายตอน เช่น ทรงแปลศัพท์ว่า *โลกวิทู* (= ผู้รู้แจ้งโลก) ว่า *ทราบในโลกทั้งหลาย*
หมายในภพทั้งสาม อันมีนามบรรหาร สังขารโลกยโลกา ภาษาเนาโกลาสนโลก (กรมศิลปากร,
 ๒๕๔๕: ๑๒๒) อันเป็นการแปลแบบอธิบายตามนัยที่มีมาแต่*วิสุทฺถุมคฺค* และ *สมนุตปาสาทิกา*
อรธกถาแห่งพระวินัยปิฎก หรือทรงแปลศัพท์ว่า *มหาชมฺพุฏฺกโช* (= ต้นหัวใหญ่) ว่า *ในบริบทนี้*
หมายถึงต้นหัวใหญ่ประจำชมพูทวีป เชิงเขาหิมพานต์ (อนึ่งอุประไมยหิณูประมา ต่อชมพู
พฤษยามหิม่า อันประจำทวีปหิมา...แลสถิตในอุตตรสถานแห่งชมพูทวีป นุเนาสมิปของพนมสา
กุมพศรมพิษฏาร เนากำนุงสถานเดอมพนชมอะหิมวณตประเทศ แล) (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕:

๑๓๐) เป็นต้น^{๑๑} อันแสดงให้เห็นว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำแนวคิดการแปลศัพท์แบบอธิบายความแบบวรรณคดีอัตถ์วัฒนธรรมมาใช้อธิบายความคำศัพท์ในภาษาบาลีด้วยพระองค์เอง

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า ขนบการอธิบายความศัพท์ในวรรณคดีบาลีประเภทอัตถ์วัฒนธรรมนั้นส่งอิทธิพลต่อกลวิธีการแปลคำศัพท์ของกวีไทยและเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ดังปรากฏว่ากวีไทยผู้แปลแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยจากวรรณคดีบาลีในยุคก่อนหน้านั้นโทปนทสูตรคำหลวงและเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรต่างก็ใช้กลวิธีการแปลคำศัพท์แบบอธิบายความเช่นเดียวกัน เนื่องจากกลวิธีดังกล่าวนี้ส่งผลให้คำแปลมีเนื้อความชัดเจนกระจ่างขึ้นกว่าการแปลเนื้อความจากภาษาบาลีตามรูปศัพท์เพียงอย่างเดียว

๔.๒.๕ ปัจจัยที่กำหนดการเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามภาษาบาลีบางกรก

ในข้อ ๓.๓.๓.๑ ผู้วิจัยพบว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิยมเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามภาษาบาลีบางกรก กล่าวคือ ทรงนิยมเติมตัวบ่งชี้ *อันว่า* ลงข้างหน้าคำแปลการกประธาน (ค่านามที่แจกรูปวิภัติที่ ๑) ทรงนิยมเติมตัวบ่งชี้ *ซึ่ง* ลงข้างหน้าคำแปลการกกรรมตรงของกิริยากรรม (ค่านามที่แจกรูปวิภัติที่ ๒) ทรงนิยมเติมตัวบ่งชี้ *แห่ง* ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามการกเจ้าของ (ค่านามที่แจกรูปวิภัติที่ ๖) และทรงเติมตัวบ่งชี้ *ดูกร, ดูรา* ลงข้างหน้าการกเรียกขาน (ค่านามที่แจกรูปอาลปนะ)

กลวิธีการแปลดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นอิทธิพลของสำนวนการแปลภาษาบาลีโดยพยัญชนะซึ่งคณะสงฆ์ไทยกำหนดขึ้น กล่าวคือ ในการแปลค่านามภาษาบาลีในการกหรือรูปวิภัติต่าง ๆ โดยพยัญชนะนั้นมีข้อกำหนดให้เติมตัวบ่งชี้ต่าง ๆ ลงข้างหน้าคำแปลค่านามเหล่านั้นเพื่อแสดงความหมายเชิงการกของค่านาม ได้แก่

ลำดับวิภัติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ปฐมวิภัติ (วิภัติที่ ๑) [การกประธาน] ^{๑๒}	อันว่า	อันว่า...ทั้งหลาย
ทุติยวิภัติ (วิภัติที่ ๒) [การกกรรมตรง]	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น...ทั้งหลาย
ตติยวิภัติ (วิภัติที่ ๓)	ด้วย, โดย, กับ, ตาม, อัน, มี,	ด้วย, โดย, กับ, ตาม, อัน, มี,

^{๑๑} ดูบทที่ ๓ ข้อ ๓.๓.๔.๒

^{๑๒} ข้อความในวงเล็บเหลี่ยมผู้วิจัยใส่เพิ่มเข้าไปเพื่อบอกให้รู้ว่าค่านามรูปวิภัติต่าง ๆ ตรงกับการกใด

ลำดับวิภัติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
[การกเครื่องมือ]	เพราะ	เพราะ...ทั้งหลาย
จตุตถีวิภัติ (วิภัติที่ ๔) [การกกรรมรอง]	แก่, เพื่อ, ต่อ	แก่, เพื่อ, ต่อ...ทั้งหลาย
ปัญจมีวิภัติ (วิภัติที่ ๕) [การกแหล่งที่มา]	แต่, จาก, กว่า, เหตุ	แต่, จาก, กว่า, เหตุ...ทั้งหลาย
ฉกฺษีวิภัติ (วิภัติที่ ๖) [การกเจ้าของ]	แห่ง, ของ, เมื่อ, ใน, ที่	แห่ง, ของ, เมื่อ, ใน, ที่... ทั้งหลาย
สัตตมีวิภัติ (วิภัติที่ ๗) [การกสถานที่]	เพราะ, ใกล้, ครั้นเมื่อ, ได้, บน, ในเพราะ	เพราะ, ใกล้, ครั้นเมื่อ, ได้, บน, ในเพราะ...ทั้งหลาย
อาลปนะ [การกเรียกขาน]	แน่ะ, ข้าแต่, ดูก่อน	แน่ะ, ข้าแต่, ดูก่อน...ทั้งหลาย

(บรรจบ บรรณรุจิ, ๒๕๔๙: ๘)

ตัวบ่งชี้ต่าง ๆ เหล่านี้มีศัพท์เรียกในวงการการเรียนการสอนภาษาบาลีสายคณะสงฆ์ไทยว่า *อายตนิบาต* หรือ *สำเนียงอายตนิบาต* เหตุที่ต้องเติมสำเนียงอายตนิบาตลงข้างหน้าค่านามที่แปลงจากนามศัพท์ในรูปวิภัติต่าง ๆ นั้นเป็นเพราะภาษาบาลีแสดงความสัมพันธ์เชิงการกของคำต่าง ๆ ในประโยคด้วยการแจกวิภัติ แต่ภาษาไทยไม่มีลักษณะดังกล่าว เมื่อแปลงนามศัพท์เหล่านี้เป็นภาษาไทยจึงต้องเติมสำเนียงอายตนิบาตเหล่านี้แทนเพื่อบอกความสัมพันธ์เชิงการก ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๕๐: ๓๕) ทรงอธิบายไว้ว่า

คำพูดที่ท่านจัดเป็นลิงค์และวจนะดั่งนี้นั้น ต้องอาศัยวิภัติช่วยอุปถัมภ์ ผู้ศึกษาจึงจะกำหนดเนื้อความได้ง่ายขึ้น เพราะในภาษาบาลีนั้นไม่มีคำใช้ที่จะทำนามศัพท์นี้และนามศัพท์นั้นให้เนื่องเป็นอันเดียวเหมือนภาษาของเรา ซึ่งนักปราชญ์เรียกว่า “อายตนิบาต” เหมือนคำว่า “ซึ่ง, ด้วย, แก่, จาก, ของ, ใน” เป็นต้น ต้องใช้วิภัติข้างหลังศัพท์บอกให้รู้เนื้อความเหล่านี้ทั้งสิ้น...

อายุตนิบาตเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วก็คือคำบุพบทในภาษาไทยนั่นเอง โดยปกติแล้วภาษาไทยอาจจะคำบุพบทได้เพราะการลำดับคำแสดงความสัมพันธ์เชิงการกอยู่แล้ว นักวิชาการทางด้านภาษาไทยบางคนตั้งข้อสังเกตว่า การเติมบุพบทบางคำลงข้างหน้าคำนามบางการกอาจเป็นอิทธิพลของการแปลจากภาษาบาลี เช่น พระยาอุปกิตศิลปสาร (๒๕๔๕: ๙๗) กล่าวว่า "...ที่จริงคำบุพบทของเราไม่มีมาก เพิ่มมามีมากภายหลังเมื่อเรานิยมใช้ภาษาบาลี..." บุพบทที่พระยาอุปกิตศิลปสารสันนิษฐานว่าเป็น *สำนวนบาลี* หรือสำนวน *หนังสือเทศน์* ได้แก่ บุพบทนำหน้าคำอาลปณ์ เช่น *ดูกร ดูรา* (๒๕๔๕: ๙๘) บุพบท *ซึ่ง* ที่ใช้คำหน้ากรรมการก (๒๕๔๕: ๑๐๐) บุพบท *แก่* ในสำนวน *อาศัยแก่* (๒๕๔๕: ๑๐๐) บุพบท *ยัง* ที่นำหน้าการิตการก (๒๕๔๕: ๙๙) ส่วน สุภาพร มากแจ้ง (๒๕๓๕: ๑๕๖) กล่าวว่า "...สำนวนไทยมักละบุพบท แต่สำนวนบาลีจะต้องมีบุพบทอยู่ด้วยเสมอ ดังนั้น หากผู้เขียนใช้บุพบทฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น อาจเป็นไปได้ว่าได้รับอิทธิพลจากภาษาบาลี..."

ข้อกำหนดเรื่องการเติมสำเนียงอายุตนิบาตที่คณะสงฆ์ไทยบัญญัติขึ้นสำหรับการแปลโดยพยัญชนะนั้นน่าจะจะมีมาแต่อดีตแล้ว ดังปรากฏหลักฐานว่าในเทศนาแก่พระราชปวงอัครมัยกษัตริย์อยุธยาในยุคก่อนหน้านั้น *โทปนันทสูตรคำหลวง* ในส่วนที่พระราชาคณะผู้ถวายวิชันาอ้างเนื้อความจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาและแปลความนั้น มีการเติมตัวบ่งชี้ต่าง ๆ ลงข้างหน้าคำแปลการกต่าง ๆ ไม่เฉพาะแต่การกทั้งสี่เท่านั้น เช่น

เทศนาแก่พระราชปวงอัครมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่าด้วยทศพลญาณ

...ฐานบุญ ฐานโต อฐานบุญ อฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ
 ฯ **ตถาคโต อันว่า**พระตถาคต ปชานาติ ตริสฺสุ **ยถาภูตํ โดย**
 อันมีแท้ **ฐานบุญ ซึ่ง**กรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กรรม
 ทั้งหลาย **ฐานโต โดย**อันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลายฯ
ตถาคโต อันว่าพระตถาคต ปชานาติ ตริสฺสุ **อฐานบุญ ซึ่ง**กรรม
 อันมิได้เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลาย **อฐานโต โดย**อันมี
 เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กรรมทั้งหลาย อันนี้ชื่อทศพลญาณเป็น
 ประถม

กมุสมาทานานํ ฐานโส เหตุโส วิปากํ ยถาภูตํ ปชานา
 ติฯ **ตถาคโต อันว่า**พระตถาคต ปชานาติ ตริสฺสุ **ยถาภูตํ โดย**
 อันมีแท้ **วิปากํ ซึ่ง**วิปาก **กมุสมาทานํ** แห่งกรรมอันบุคคล

ทั้งหลายถือเอาแล้วแลกระทำ **ฐานโส เหตุโส โดยฐานะแลโดย**
เหตุ อันนี้ที่ทศพลญาณเป็นคำรบ ๒ (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐:
๑๙)

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ นอกจากการเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามในการก
ประธาน (อันว่า) การกรรมตรงของกิริยากรรม (ซึ่ง) และการกเจ้าของ (แห่ง) แล้ว ยังปรากฏการ
เติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามในการกเครื่องมือ (โดย) อีกด้วย

เทศนาแก้พระราชปจฉาสมเด็จพระเพทราชาเรื่องอัฐกรรมปัญหา

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าจิงตรัสเทศนาดังนี้

จตุสุ สมุทเทสุ **ขล** ปริตตกั

ตโต พหุ **อสุขล** อนุปกั

ทุกเขน ผุฏฐุส นรสสุ โสจติ

กัการณา **อมม** ตวุ ปมชชสีติ

ดูกรนางปติจฉรา **อันว่า** น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ นั้นมี
เป็นอันน้อย **อันว่า** น้ำตาแห่งบุคคลผู้หนึ่งอันเกี่ยวตายเกี่ยวเกิด
อยู่ในวิภวสังสารสิ้นกาลช้านานจะนับมิได้นั้น **อัน**ทุกขโศกาดูรมา
ถูกต้อง แลร้องไห้ในกาลเมื่อญาติกาทั้งหลาย มีอาทิคือบุตรธิดา
พินาศฉิบหายล้มตายนั้น แลน้ำตาแห่งบุคคลผู้หนึ่งนั้นก็เป็อัน
มาก ยิ่งกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ นั้น ดังที่ท่านจะประมาทอยู่
ด้วยรักญาติกาทั้งปวง ท่านก็จะได้เสวยทุกขเวทนาเห็นปานดังนี้
สืบไปในวิภวสังสารนั้นเล่า (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐: ๔๔)

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ มีการเติมตัวบ่งชี้ **ดูกร** ลงข้างหน้าคำแปลการกเรียกขาน เติมตัวบ่งชี้
อันว่า ลงข้างหน้าคำแปลการกประธาน เติมตัวบ่งชี้ **แห่ง** ลงข้างหน้าการกเจ้าของ และเติมตัวบ่งชี้
อัน ลงข้างหน้าการกเครื่องมือ

ตัวอย่างดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า ข้อกำหนดเรื่องการเติมสำเนียงอายตนิบาตในการแปล
โดยพยัญชนะหรือการเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลค่านามภาษาบาลีในการกต่าง ๆ นั้นมีมาแต่
สมัยกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้าการแปลแตงนันทปันทสูตรคำหลวงแล้ว สำนวนการแปลดังกล่าวนี้

ส่งอิทธิพลต่อกวีไทยเมื่อแปลแต่งวรรณคดีบาลีเป็นวรรณคดีไทยด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในมหานาคติ คำหลวงและภาพยัมมหานาคติมีการเติมสำเนียงอายุตนิบาต อันว่า และ ดูกร, ดูก่อน ลงข้างหน้าคำแปลค่านามการกประธาน (วิภัติที่ ๑) และการกเรียกขาน (อาลปนะ) เหมือนกับในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง และในมหานาคติคำหลวงมีการเติมอายุตนิบาต แห่ง ลงข้างหน้าคำแปลค่านามการกเจ้าของ (วิภัติที่ ๒) เหมือนในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง ดังนี้

คำแปลค่านามการกประธาน

ตัวบทแปล	คำในตัวบทต้นฉบับ	คำแปล
มหานาคติคำหลวง	สตถา	<u>อันว่า</u> สรรเพ็ชฌัญญุพุทธอยู่เกล้า (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๑)
	สากุยราชาโน	<u>อันว่า</u> บันนพุทธพงษ์ทั้งหลาย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๒)
	นิโครธสกุสสุสราชาโน	<u>อันว่า</u> ไทราชาติพนารามสนาม เจ้านิโครธ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๒)
	ภควา	<u>อันว่า</u> พระผู้มีพระภาคยพิมล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๒)
	มยัม	<u>อันว่า</u> พวกตูผู้เฝ้า (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๓)
ภาพยัมมหานาคติ	เต จตุตาโร ขตุติยา	<u>อันว่า</u> พระบรมกษัตริย์ทั้งสี่ศรี สุริยวงศ์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๙๙)
	เจตา	<u>อันว่า</u> สมเด็จกรุงกษัตริย์วิเศษ เจตราชทั้งหมดหมื่น (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๕)
	อสุสโม	<u>อันว่า</u> อาศรมแสนสุราภิรมย์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๑๒)
	ชูชโก	<u>อันว่า</u> ที่ชูชกาจารย์ (กรม ศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๑๔)

คำแปลค่านามการกเจ้าของ

ตัวบทแปล	คำในตัวบทต้นฉบับ	คำแปล
มหาชาติคำหลวง	อมุหากั	<u>แห่ง</u> เราทั้งผองนั้นนแล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๒)
	ตุมุหากั	<u>แห่ง</u> ลำพังชาวเจ้า (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๓)
	มยุหิ	<u>แห่ง</u> พ่อผู้จะหวังปลุกประชาชน (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๘๖)
	มม	<u>แห่ง</u> พ่อผู้ศรัทธาใ้ช่น้อย (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๙๕)

คำแปลค่านามการกเรียกขาน

ตัวบทแปล	คำในตัวบทต้นฉบับ	คำแปล
มหาชาติคำหลวง	ภิกฺขเว	<u>ดูกร</u> พวงษ์พวงภิกษุ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๓๗)
		<u>ดูกร</u> พวงภิกษุบริวาร (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๔๗)
		<u>ดูก่อน</u> ภิกษุพิสุทธิ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๘๕)
กาพย์มหาชาติ		<u>ดูกร</u> สงฆ์ผู้ทรงศีลสิกขา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๐)
		<u>ดูกร</u> กัลยาฯสงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๐๑)
		<u>ดูกร</u> ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลสิกขา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๒๐)

เหตุที่การเติมอายตนิบาตของกวีไทยแต่ละคนแตกต่างกันนั้นอาจขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และลักษณะของงานเขียน ดังจะเห็นได้ว่าในเทศนาแก้พระราชปจฉาสำนวนต่าง ๆ นั้น กวีนิยม

เติมอายุตนิบาตอย่างสม่ำเสมอเหมือนกับการแปลภาษาบาลีโดยพยัญชนะ เพราะการอ้างเนื้อความภาษาบาลีในวรรณคดีเหล่านี้เป็นการยกหลักฐานเพื่อสนับสนุนคำแก้พระราชปุจฉา จึงต้องแปลความเป็นภาษาไทยอย่างเคร่งครัด คำแปลจึงมีลักษณะใกล้เคียงกับการแปลโดยพยัญชนะ ส่งผลให้ปรากฏอายุตนิบาตมากกว่าตัวบทวรรณคดีพุทธศาสนาร้อยกรองอย่างมหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ และนันทโศภนันทสูตรคำหลวง

อาจสรุปได้ว่า การเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการกค่านามภาษาบาลีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเป็นอิทธิพลจากข้อกำหนดเรื่องการเติมอายุตนิบาตที่คณะสงฆ์ไทยบัญญัติขึ้นเพื่อการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทย สำนักงานการแปลดังกล่าวเป็นขนบนิยมประการหนึ่งที่กวีไทยในยุคก่อนหน้าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรนิยมใช้ในการแปลวรรณคดีบาลีเป็นวรรณคดีไทย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรย่อมต้องเคยศึกษาภาษาบาลีตามหลักสูตรคณะสงฆ์ไทยและย่อมต้องเคยศึกษางานแปลของกวีไทยในยุคก่อนหน้ามาอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ เมื่อทรงแปลนันทโศภนันทสูตรคำหลวงจึงทรงนำสำนักงานการเติมอายุตนิบาตจากข้อกำหนดการแปลโดยพยัญชนะและขนบนิยมของกวีไทยในยุคก่อนหน้ามาใช้ ส่งผลให้นันทโศภนันทสูตรคำหลวงมีการใช้อายุตนิบาตอย่างหลากหลาย การเติมอายุตนิบาตหรือตัวบ่งชี้การกลงในคำแปลนันทโศภนันทสูตรคำหลวงจึงเป็นประจักษ์พยานของขนบการแปลโดยพยัญชนะและสำนักงานการแปลของกวีชั้นครูที่มีอิทธิพลกำหนดกลวิธีการแปลนันทโศภนันทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร

๔.๓ ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลระดับประโยค

กลวิธีการแปลในระดับประโยคในนันทโศภนันทสูตรคำหลวงมี ๒ ประเด็น ได้แก่ ๑) การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด และ ๒) การแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าปัจจัยที่กำหนดให้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเลือกใช้กลวิธีการแปลประโยคสองแบบดังที่ได้อธิบายไปในบทที่ ๓ นั้นเป็นเพราะขนบนิยมของกวีไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากข้อกำหนดการแปลภาษาบาลีโดยพยัญชนะซึ่งกำหนดขึ้นโดยคณะสงฆ์ไทย ดังจะอธิบายต่อไปนี้

๔.๓.๑ ปัจจัยที่กำหนดการแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูดผู้คิดเสมอดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในข้อ ๓.๓.๓.๒ เมื่อพิจารณาวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลจากวรรณคดีบาลีในสมัยอยุธยาาก่อนหน้านันทโศภนันทสูตรคำหลวงแล้วจะพบว่ามีความ

นิยมที่จะแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดในภาษาบาลีเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดอย่างเห็นได้ชัด ในวรรณคดีแปลร้อยแก้วอย่าง *มิลินทปัญหาฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม* ซึ่งแปลขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏการแปลในลักษณะดังกล่าวนี้ตลอดทั้งเรื่อง ทั้ง ๆ ที่เนื้อความส่วนใหญ่ของวรรณคดีเรื่องนี้เป็นบทสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนซึ่งใช้ประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด ตัวอย่างเช่น

มิลินทปัญหา (มิลินทปัญหา ภาษาบาลี)

พระเจ้ามิลินท์ (๑): ภนฺเต นาคเสน โฆรสฺสสฺส คฺทฺรภสฺสสฺส เอกงฺคํ คฺเขตฺตพฺพนฺติ ยํ วเทสิ
กตมฺนฺตํ เอกงฺคนฺติ ฯ

[‘ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ที่พระเจ้าเป็นเจ้าว่าองค์แห่งลาอย่าง
๑ นั้นเป็นการใด’]

พระนาคเสน (๒): ยถา มหาราช คฺทฺรโภ นาม สงฺการกฺฎฏปิ จตฺกฺเกปิ สิงฺฆาฏฏเกปิ
คามทฺวารปิ ภูสฺราสิมฺหิปิ ยตฺถ กตฺถจฺจิ สยติ น สยนพฺพโล โหติ
เอวเมว โข มหาราช โยคินา โยคาวจเรณ ตินฺสนฺนุถาเรปิ ปณฺณสนฺนุ
ถาเรปิ กฺฎฐมฺญจเกปิ ฉมายํปิ ยตฺถ กตฺถจฺจิ จมฺมขณฺฑํ ปตฺถวิตฺวา
สยิตพฺพํ น สยนพฺพเลน ภวิตพฺพํ ฯ อิทํ มหาราช โฆรสฺสสฺส
คฺทฺรภสฺสสฺส เอกงฺคํ คฺเขตฺตพฺพํ ฯ (มิลินทปัญหา, ๒๙๕ – ๒๙๖)

[‘มหาราช ธรรมดาว่าเวลานั้นมิได้เลือกที่นอน จะเป็นกองแห่ง
หยากเยื่อก็ดี เป็นถนน ๔ แพร่งก็ดี เป็นหัวตะแคงแกงก็ดี ที่
ประตูกี้ดี กองแกลบกี้ดี ที่ใด ๆ ที่ไม่ว่า ลานนอนได้สิ้น และเวลานั้น
ไม่นอนมากนักและนานนักด้วยฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็มีได้
เลือกที่นอนเหมือนกัน จะเป็นหญ้าลาด ใบบัวลาดและเพียงตั้ง
อย่างไรไม่ว่า ลาดลงซึ่งจัมมกัณฑ์แล้วก็จำวัดมิได้เลือก นี่แหละ
เป็นองค์อื่น ๑ แห่งลา’]

มิลินทปัญหา ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม

พระเจ้ามิลินท์ (๑): **สมเด็จพระเจ้ามิลินทตรัสถามพระนาคเสนว่า** ภนฺเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เป็นเจ้าว่า เอก อกฺคํ อันว่าองค์
อันหนึ่ง โฆรสฺสสฺส แห่งลา พระภิกษุผู้ปรนนิบัติ คฺเขตฺตพฺพํ พึง
ถือเปนอย่างนั้น เปนดังฤา

พระนาคเสน (๒): **พระนาคเสนถวายพระพรวิชันนาว่า** ยถา มหาราช คหุโรโก นาม ขอถวายพระพร คหุโรโก นาม ชื่ออันว่าลา นอนในไต่ใดที่หนึ่ง แทบกองหยากเยื่อเปนอาทิ ย่อมมักนอนมิได้มาก มิได้ช้ายถา อุปมาฉันใด โยคินา โยคาวจรณ อันพระโยคาวจรเจ้าอันประกอบด้วยความเพียร สยิตพุพพิ์ พึงจำวัดในไต่ใดที่หนึ่ง เหนือหญ้ำลาดเปนอาทิ มิพึงจำวัดมากช้านาน เหว่ หม้อ ตถา มีอุปมาดังลานอนฉนั้น สมเด็จพระบรมครูเจ้าตรัสสั่งสอนพระสงฆ์ว่า ให้ถือองค์อย่างฉนั้นจึงควร (มิลินทปัญหา ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม, ๒๔๖๗: ๓)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในมิลินทปัญหาภาษาบาลีเป็นบทสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน บทสนทนาทั้งสองผลัดนี้เป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดทั้งคู่ กล่าวคือเป็นคำถามของพระเจ้ามิลินท์และคำตอบของพระนาคเสนโดยตรง แต่ในมิลินทปัญหาฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม ผู้แปลเพิ่มประโยคระบุว่าพระเจ้ามิลินท์ถามคำถามพระนาคเสน และพระนาคเสนวิชันนาปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ดังที่ขีดเส้นใต้ ทำให้ตัวบทแปลกลายเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูดผู้คิด

ในมหาชาติคำหลวงก็ปรากฏว่ากวีแปลประโยคเลขแบบแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดเช่นเดียวกัน ขอยกตัวอย่างบทสนทนาระหว่างพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีในกัณฑ์กุมารตอนที่พระนางมัทรีเสด็จไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดรเพื่อทูลขอให้ทำนายพระสุบิน และคำแปลในมหาชาติคำหลวงมาแสดง ดังนี้

พระเวสสันดร (๑): **มหาสโตโต โภ เอโสติ อานห**
 ["พระมหาสัตว์ตรัสถามว่า "นั่นใคร?"]

พระนางมัทรี (๒): **อหิ เทว มทุที่ติฯ**
 ["ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมัทรีเพคะ"]

พระเวสสันดร (๓): **ภทฺเท อมฺหากิ กตฺติกวตฺตํ ภินฺทิตฺวา กสฺมา อกาเล อาคตาสิติฯ**
 ["แ่นะนางผู้เจริญ เธอทำลายกติกาวัดของเราทั้งสองเสียแล้ว เพราะเหตุไรจึงมาในเวลาอันไม่สมควร"]

พระนางมัทรี (๔): **เทว นานิ กิเลสฺวเสน อากจฺฉามิ อปีจฺ โข ปน เม ปาปโก สุบินิ ติฏฺฐิตฺติฯ**

[ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้มาเฝ้าด้วยอำนาจกิเลส ก็แต่ว่า
หม่อมฉันฝันร้าย]

พระเวสสันดร (๕):   *เตน หิ กเถหิ มทุทีติฯ*
[“ดูกร มัทรี ถ้าเช่นนั้นเธอจงเล่ามา”]

(ชา. อฎฐ. (บาลี) ๓๗/๕๐๕)

จากบทสนทนาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า มีประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเพียงประโยคเดียวคือประโยคหมายเลข (๑) ซึ่งเป็นคำถามของพระเวสสันดร ส่วนประโยคที่เหลือเป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดทั้งสิ้น แต่ในมหาชาติคำหลวง กวีไทยแปลประโยคเหล่านี้เป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดทั้งสิ้น ดังนี้

พระเวสสันดร (๑):   **อันว่าพระมหาสัตว์ก็ตาม** เพื่อว่าดีก็ตื่นตื่นนอน ใครแลมาเพง
ทวารพระกฐิกูดังนี้ฯ

พระนางมัทรี (๒):   **อันว่าเจ้ามัทรีก็ทูล** บพิตรข้านี้ไซ้ผู้อื่นผู้ไกล แลจะเข้ามาในพระ
กฐิกู ข้านี้ไซ้หมัทรีสนาทำวฯ

พระเวสสันดร (๓):   **ท้าวเธอก็มีพระเสาวนีย์** ดูกรนางพญา อันว่าความกตฤดีกาแต่
สองเราแนกทรงพรต กำหนดว่าไซ้กาลบมิพาน ไปมาสู่สถาน
ดั่งงาฯ แลนางบมียอยู่ในธรรมอันสัตย์ แลมาตัดความปริคนเสียนี้
ว่าสิ้น กสุมา อกาเล อาคตาลี ดั่งงาแลเจ้ามาในเวลาอันไซ้กาล
ไซ้ความจะสงสารแลมาสู่กุเียบใด ดั่งงาฯ

พระนางมัทรี (๔):   **จึงเจ้ามัทรีเฉลย** ว่าพ่อเออไซ้ตั้งใจแก้ความกำหนด
ในตรกัถกริธา แลข้าจะมาในที่นี้ อปีจ ไซ ปน เม ปาปโก สุปิโน
ทิฏฐุ อหนึ่งข้าฝนเห็นอัศจรรย์พึงกลัว จึงมายังสำนักนี้พนมหวัณ
ไสดไ้ฯ

พระเวสสันดร (๕):   **พระมหาสัตว์ก็มีพระสาสนดั่งนี้** ผิดงนนน จงเจ้ามาแก้ฝน
แต่่นอกบรรณศาลา มาพีจะทำนาย ทายหนาเจ้าฯ

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๘๔)

ข้อความที่ขีดเส้นใต้ในบทสนทนาหมายเลข (๒) – (๕) เป็นประโยคที่กวีไทยเพิ่มเข้ามา
ข้างหน้าบทสนทนาของตัวละครทั้งสองเพื่อระบุว่าผู้พูดบทสนทนาเหล่านั้นคือใคร ส่งผลให้ประโยค

ในต้นฉบับซึ่งเป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดกลายเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดทั้งหมดเหมือนกับประโยคหมายเลข (๑)

ความนิยมการแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดของกวีไทยดังที่ได้ยกตัวอย่างไปนั้นสอดคล้องกับข้อกำหนดของคณะสงฆ์ไทยสมัยปัจจุบัน เรื่องการแปลประโยคเลขในโดยพยัญชนะ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

ในตำราการแปลภาษาบาลีสายคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีข้อกำหนดเรื่องการแปล ท้องนิทาน หรือการแปลประโยคเลขในโดยพยัญชนะเป็นหลักการชัดเจนดังปรากฏในตำราแบบเรียนแปลภาษาบาลีเป็นไทยหลาย ๆ เล่ม เช่น

ในการแปลท้องนิทาน (ท้องเรื่อง) นั้น ถ้าไม่มีเลขใน ก็ให้แปลไปตามหลักการแปล ๘ ประการดังกล่าวแล้ว แต่ถ้ามีเลขในและไม่มีศัพท์เปิด อิติ ปรากฏอยู่ นักเรียนจะต้องขึ้นศัพท์มาเปิดอิติ เปรียบเหมือนสิ่งของที่อยู๋ภายในห้อง อิติศัพท์เปรียบเหมือนประตู ศัพท์ที่ขึ้นมาเปิดอิติ เปรียบเหมือนกุญแจที่ใช้เปิดประตู จะเข้าห้องได้ก็ต้องเปิดประตู จะเข้าแปลใน อิติ ก็ต้องเปิดอิติ ก่อน เมื่อเปิด อิติ แล้ว ศัพท์ภายในอิติ ก็ให้แปลไปตามหลักการแปล ๘ ประการ (บุญสืบ อินสาร, ๒๕๕๓: ๒๖)

การ ขึ้นศัพท์มาเปิดอิติ ในคำอธิบายข้างต้นนี้ก็คือการเพิ่มประธานและกริยาลงข้างหน้าบทสนทนาใน ท้องนิทาน หรือคือการระบุผู้พูด/คิดลงข้างหน้าประโยคเลขในนั่นเอง วิธีการ ขึ้นศัพท์มาเปิดอิติ ใน ท้องนิทาน อาจสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

- ๑) ถ้าเป็นประโยคบอกเล่าให้เพิ่มกริยา อาห, อาหฺสุ, วตุวา (ขึ้นอยู่กับพจน์ของประธานและกาล)
- ๒) ถ้าเป็นประโยคคำถามให้เพิ่มกริยา ปุจฺฉิ, ปุจฺฉิสฺสุ, ปุจฺฉิตฺวา (ขึ้นอยู่กับพจน์ของประธานและกาล)
- ๓) ถ้าเป็นประโยคคิดให้เพิ่มกริยา จินฺเตสิ, จินฺเตสฺสุ, จินฺเตตฺวา (ขึ้นอยู่กับพจน์ของประธานและกาล)
- ๔) ประธานจะเป็นตัวใดให้สังเกตจากเนื้อเรื่อง

(บุญสืบ อินสาร, ๒๕๕๓: ๒๖ – ๓๙)

ขอยกตัวอย่างวิธีการแปลงท้องนิทานหรือการแปลประโยคเลขในตามทีดำราบแบบเรียน
แปลภาษาบาลีเล่มนี้ได้แสดงไว้ ดังนี้

ภาษาบาลี:

ก (๑): อถ น สตุถา นตฺถิ เต โกจึ อปาจุฉิตฺตพฺพยุตฺตโก ญาตีติ อาหาฯ

ข (๒): กนิฏฺฐภาตา เม อตฺถิ ภาเนตฺติฯ

ก (๓): เตนหิ ตํ อปาจุฉาหิตฺติฯ

คำแปลโดยพยัญชนะ:

ก (๑): อถ ครั้งนั้น สตุถา อันว่าพระศาสดา อาหา ตรัสว่า ญาตี อันว่าญาติ โกจึ ไร เต อปา
จุฉิตฺตพฺพยุตฺตโก ผู้ควรแล้วแก่ความเป็นแห่งญาติอันเธอพึงอำลา นตฺถิ ย่อมไม่มี (ก็) หรือ อติ ดังนี้
น (มหาปาลกฺกุฎุมพิก) กะกุฎุมพิจื่อว่ามหาปาละนั้น ฯ

ข (๒): (มหาปาลกฺกุฎุมพิก) อันว่ากุฎุมพิจื่อว่ามหาปาละ (อาหา) กราบทูลแล้วว่า ภาเนตฺติ
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กนิฏฺฐภาตา อันว่าน้องผู้เฒ่าที่สุด เม ของข้าพระองค์ อตฺถิ มีอยู่ อติ ดังนี้ ฯ

ก (๓): (สตุถา) อันว่าพระศาสดา (อาหา) ตรัสแล้วว่า เตนหิ ถ้าอย่างนั้น ตํ อันว่าเธอ อปา
จุฉาหิ จงลา ตํ (กนิฏฺฐภาตโร) ซึ่งน้องชายผู้เฒ่าที่สุดนั้น อติ ดังนี้ ฯ

(บุญสืบ อินสวร, ๒๕๓๕: ๒๙ - ๓๐)

ท้องนิทาน ข้างต้นนี้เป็นบทสนทนาหากพิจารณาจากบริบทจะรู้ได้ว่าเป็นบทสนทนา
ระหว่างพระพุทธเจ้า (ก) กับกระฎุมพิมหาปาละ (ข) ในภาษาบาลีมีเพียงประโยคหมายเลข (๑)
เท่านั้นที่เป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด (คือส่วนที่ผู้วิจัยพิมพ์ตัวหนาและขีดเส้นใต้) ส่วน
ประโยคหมายเลข (๒) และ (๓) ล้วนเป็นท้องนิทาน ที่ไม่มี ศัพท์เปิดอติ หรือประโยคเลขในแบบไม่
ระบุผู้พูด/คตินั้นเอง แต่เมื่อแปลประโยคทั้งสองโดยพยัญชนะ ผู้เรียนแปลจะต้องเพิ่ม ๑) ประธาน
หรือผู้กล่าวข้อความนั้น และ ๒) กริยาที่สอดคล้องกับลักษณะของข้อความ เช่น ในประโยค
หมายเลข (๒) ผู้เรียนแปลจะต้องเพิ่มคำว่า มหาปาลกฺกุฎุมพิก เพราะเป็นผู้กล่าวข้อความนั้น และ
เพิ่มกริยา อาหา ลงไป ส่วนในประโยคหมายเลข (๓) ต้องเพิ่มประธานคือ สตุถา และกริยา อาหา ลง
ไปเสียก่อนแล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย

ข้อกำหนดดังกล่าวนี้คณะสงฆ์ไทยไม่น่าจะเพิ่งกำหนดขึ้นในสมัยปัจจุบันหรือสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ แต่น่าจะดำเนินตามข้อกำหนดที่มีมาแต่เดิม อย่างน้อยที่สุดในสมัยกรุงศรีอยุธยา
น่าจะมีข้อกำหนดดังกล่าวแล้ว เนื่องจากปรากฏว่ามีมีการแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด

เป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดในวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยที่แปลจากวรรณคดีบาลีในสมัยอยุธยา เช่น *มิลินทปัญหาฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม มหาชาติคำหลวง* เป็นต้น ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปข้างต้น

อย่างไรก็ตาม สำนักงานการแปลดังกล่าวมิได้มีอิทธิพลต่อกวีไทยทุกคน ดังปรากฏว่าใน *กาพย์มหาชาติ* กวีนิยมแปลประโยคเลขในตามต้นฉบับ ดังเช่นเนื้อความตอนพระนางมัทรีไปพบพระเวสสันดรเพื่อให้ทรงแก้พระสุบิน กวีแปลเนื้อความดังกล่าวดังนี้

- พระเวสสันดร(๑):   ...ก็โปรดประกาศมาว่า โโก ฟูริโส ใครนั้นหนอมาเคาะพระ
ทวารเราปานนี้
- พระนางมัทรี (๒):   พระพุทเจ้าข้าม้ทรีมาทูลของธูลีพระบาท
- พระเวสสันดร (๓):   เออม่ทรีเป็นไรจึงลีลาศล่วงมาผิดเวลาฉะนี้
- พระนางมัทรี (๔):   พระพุทเจ้าข้าม้ทรีนี้ฝันร้าย จะรับพระราชทานทำนายแล้วจะ
ลาไป
- พระเวสสันดร (๕):   เออเจ้าอย่าเข้ามาในนั่งอยู่แต่บนอกนั้น แก้วความฝันเข้ามาเกิดพิ
จึงจะทำนายไป

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๕๑๓)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ประโยคในหมายเลข (๑) กวีแปลเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดตามต้นฉบับ ส่วนประโยคที่เหลือก็แปลเป็นประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดตามต้นฉบับ

ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่า การแปลประโยคเลขในโดยแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดมีอิทธิพลต่อสำนักงานการแปลของกวีไทยส่วนใหญ่เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากกวีเหล่านี้ย่อมต้องเคยศึกษาภาษาบาลีและแปลภาษาบาลีโดยพยัญชนะมาก่อน เมื่อมาแปลแต่งวรรณคดีบาลีเป็นวรรณคดีไทยย่อมได้รับอิทธิพลการแปลท้องถิ่นหรือการแปลประโยคเลขในตามที่คณะสงฆ์ไทยได้กำหนดไว้ การแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดจึงเป็นขนบนิยมประการหนึ่งของกวีไทยที่มีต้นเค้ามาจากข้อกำหนดการแปลท้องถิ่นของคณะสงฆ์ไทย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงได้รับอิทธิพลจากขนบดังกล่าว และทรงดำเนินตามขนบดังกล่าวตามที่กวีไทยในยุคก่อนหน้าได้เคยปฏิบัติมาดังเช่นหลักฐานที่ปรากฏใน *มิลินทปัญหาฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม* และ *มหาชาติคำหลวง*

๔.๓.๒ ปัจจัยที่กำหนดการแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบรักษาโครงสร้างตามภาษาบาลี กล่าวคือ แปลเป็นประโยคขนานกันไป ๒ ประโยค โดยเริ่มแปลประโยค ยัม ซึ่งเป็นอนุประโยคก่อน แล้วจึงแปลประโยค ต ซึ่งเป็นประโยคหลักทีหลัง (ดู ๓.๓.๓.๓) การแปลประโยค ยัม ในลักษณะนี้ สอดคล้องกับที่ระบุในตำราไวยากรณ์บาลีสายคณะสงฆ์ไทย เช่น

ภาษาบาลี:

อนจฺจริยํ ภิกฺขเว เอตํ, ยัม สกฺโก เทวราชา มยิ สินฺเหํ กโรติ ฯ

[“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์ที่ท้าวสักกเทวราช

ยอมกระทำซึ่งความรักในเรา (= ย่อมรักเรา)”]

คำแปลโดยพยัญชนะ:

(ภิกษุเว) ดูกรภิกษุทั้งหลาย (เทวราชา) อันว่าเทวดาผู้
พระราช (สกฺโก) พระนามว่าสักกะ (กโรติ) ย่อมทรงกระทำ
(สินฺเหํ) ซึ่งความรัก (มยิ) ในเรา (ยัม) ไต, (เอตํ) [สกฺกสฺส เทวรณฺ
ญฺม มยิ สินฺเหสฺส กรณํ] อันว่าอันทรงกระทำ ซึ่งความรัก ในเรา
แห่งเทวดาผู้พระราช พระนามสักกะ] นั้น (อนจฺจริยํ) เป็นเรื่อง
ไม่น่าอัศจรรย์ (โหติ) ย่อมเป็น ฯ (บุญสืบ อินสาร, ๒๕๕๓: ๙๐)

คำแปลจากตัวอย่างข้างต้นนี้มีโครงสร้างประโยคสอดคล้องกับภาษาบาลี คือ แปลเป็น
ประโยคขนาน ๒ ประโยค ประโยคแรก คือ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าเทวดาผู้พระราชพระนามว่า
สักกะยอมทรงกระทำซึ่งความรักในเรา ไต และประโยคที่สอง คือ นั้น เป็นเรื่องไม่น่าอัศจรรย์ ย่อม
เป็น ประโยคแรกเป็นคำแปลของประโยค ยัม (ยัม สกฺโก เทวราชา มยิ สินฺเหํ กโรติ) ประโยคที่สองเป็น
คำแปลของประโยคหลัก (อนจฺจริยํ ภิกฺขเว เอตํ) โครงสร้างประโยคในคำแปลนี้ต่างกับโครงสร้าง
ประโยคในคำแปลตามธรรมชาติของภาษาไทย (แปลโดยอรรถ) ซึ่งมีโครงสร้างเป็นประโยคความ
ซ้อนแบบวิเศษณานุประโยค (ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์ที่ท้าวสักกเทวราช ย่อมกระทำซึ่ง
ความรักในเรา)

ดังนั้น การแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสเป็นประโยคขนานความ ๒ ประโยคจึงเป็น
อิทธิพลของสำนวนการแปลโดยพยัญชนะเช่นเดียวกับการเติมตัวบ่งชี้ลงข้างหน้าคำแปลการก

ค่านามภาษาบาลี และการแปลงประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด

อย่างไรก็ตาม ในมหาชาติคำหลวง กวีมิได้แปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภาษาบาลี:

อโห อจฺฉริยํ อโห อพฺภุตํ อโห พุทฺธานํ มหฺนุภาวตา เยสํ
ญฺาติสฺมาคฺเม เอวรูปํ โปกฺขรวรสฺสํ วสฺสึ...

[“โอ น้าอัศจรรย โอ ไม่เคยมี โอ อานุภาพแห่ง
พระพุทธเจ้า มหาเมฆจึงยังฝนโบกขรพรรษเห็นปานนี้ให้ตกใน
สภาคมแห่งพระประยูรญาติทั้งหลาย”]

มหาชาติคำหลวง:

อโห อจฺฉริยํ โอ อัศจรรยหนักรหนา อโห อพฺภุตํ โอบห่อน
เห็นแก่ตาแลมามี อโห พุทฺธานํ อานุภาโว โออานุภาพพระศรี
ศาสดา ดูมहिมากกว่าขึ้นแล ฯ เยสํ ญฺาตินํ สฺมาคฺเม มหาเมฆ เอว
รูปํ โปกฺขรวรสฺสํ วสฺสึ ในเมื่อหุ้พงษ์ญาติกากร อันว่าโบษขร
พรรษธรรมา ก็ตกลงมาด้วยเดช พระผู้เชษฐแก่สงสารนั้นน (หน้า
๓๗)

เมื่อพิจารณาโครงสร้างประโยคในคำแปลข้างต้นนี้แล้วพบว่า คำแปลดังกล่าวมีโครงสร้างใกล้เคียงกับคำแปลตามธรรมชาติของภาษาไทย (แปลโดยอรรถ) คือแปลประโยคหลัก คือ อโห อจฺฉริยํ อโห อพฺภุตํ อโห พุทฺธานํ มหฺนุภาวตา ก่อน แล้วจึงแปลประโยค ยัม คือ เยสํ ญฺาติสฺมาคฺเม เอวรูปํ โปกฺขรวรสฺสํ วสฺสึ

ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า การจะแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบใดเป็นความนิยมของกวีเป็นสำคัญ กวีผู้แปลมหาชาติคำหลวงเลือกแปลแบบตามธรรมชาติของภาษาไทย (แปลโดยอรรถ) ในขณะที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแปลในลักษณะที่ใกล้เคียงกับสำนวนการแปลโดยพยัญชนะ อันแสดงให้เห็นว่าสำนวนการแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบการแปลโดยพยัญชนะ นั้นมีอิทธิพลกำหนดกลวิธีการแปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอย่างเห็นได้ชัด

ที่กล่าวไปทั้งหมดข้างต้นเป็นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นของกลวิธีการเปลี่ยนนันทสวดร คำหลวงและปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการแปลเหล่านั้น อาจสรุปได้ว่า ปัจจัยที่กำหนดกลวิธีการ เปลี่ยนนันทสวดรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมี ๔ ปัจจัย ได้แก่

- ๑) ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย มีอิทธิพลต่อกลวิธีการแปลโดยเล่นเสียงสัมผัส การ ใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ การแปลโดยคำนึงถึงระดับภาษา และการหลากคำ
- ๒) ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย มีอิทธิพลต่อการใช้คำประพันธ์ ร้อยกรองประเภทร้อยกรองในการแปล การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษและรูปอ้างอิง พระพุทธเจ้าที่พ้องกับมหาชาติคำหลวง การแปลโดยคำนึงถึงระดับภาษา และการ เติมอายุตนิบาตลงข้างหน้าคำแปลคำนามบางการก
- ๓) ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลี มีอิทธิพลต่อกลวิธีการใช้คำนามที่หมายถึงสมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า และการแปลศัพท์แบบอธิบายความตามแนววรรณคดี อรรถวินยนา
- ๔) ขนบการแปลโดยพยัญชนะ มีอิทธิพลต่อการเติมอายุตนิบาตลงข้างหน้าคำแปล คำนามบางการก การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบ ระบุผู้พูด/คิด และการแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสเป็นประโยคชานความสอง ประโยค

ในจำนวนขนบทั้ง ๔ ประการนี้ มีขนบที่เป็นข้อค้นพบเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากสมมติฐาน คือ ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยและขนบการแปลโดยพยัญชนะ ส่วนขนบ วรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยและวรรณคดีบาลีสอดคล้องกับสมมติฐาน

ขนบที่ปรากฏในนันทสวดรคำหลวงหลายประการมีลักษณะค่อนข้างไปในทางกฎ กล่าวคือ เป็นสิ่งที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงดำเนินตามกวีโบราณอย่างเคร่งครัด เช่น การแปล ประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิด ขนบบางประการเป็น ลักษณะเฉพาะพระองค์ของกวี (Idiosyncrasy) เช่น การแปลประโยค ยัม กิริยาปรามาสแบบการ แปลโดยพยัญชนะ เนื่องจากยังไม่พบว่ามีการใช้กวีโบราณคนใดแปลประโยคชนิดนี้ตามแบบการแปล โดยพยัญชนะเหมือนดังเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ในขณะที่ขนบบางประการที่ลักษณะคาบเกี่ยวระหว่าง กฎและลักษณะเฉพาะพระองค์ของกวี เช่น การแปลโดยเล่นเสียงสัมผัสในวรรค กล่าวคือ กวีทรง ผสมผสานลักษณะการเล่นเสียงสัมผัสลักษณะต่าง ๆ ของกวีโบราณในยุคสมัยก่อนหน้าพระองค์ มาสร้างเสียงสัมผัสในนันทสวดรคำหลวง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า ในบรรดาชนบททั้ง ๔ ประการนี้ ชนบทที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนั้นโทปนั้นทสุตรคำหลวง ได้แก่ ชนบทวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทยและชนบทวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพหุภักย์ไทย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำชนบททั้ง ๒ ประการนี้มาเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับลักษณะเนื้อหาของตัวบทแปลในแต่ละตอน ตัวอย่างเช่น

(๑) คือในกาลครั้งหนึ่งนั้น อันว่าอนาถบิณฑิกคฤหบดี มีศรัทธาชมชอบ กอปรด้วยสัมมาทฤษฎี มีความเพียรขวนขวาย เชื้อในผลในกรรม ได้สดับซึ่งพระธรรมอันเลิศ อันประเสอฐอุตตมา พระธรรมเทศนาแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเป็นที่เคารพบูชา ไตรโลกาภิวันท์ อันมีพระสรเสียง พุทธสำเนียงบวรา ปานพรหมาทังหลาย หมายถึงอัญญาางคประการ อันเกิดแต่สถานช่องพระโอบุษฐ์ แห่งสมเด็จพระสรรมโณดดม วิสุทธิ มกุฎโลกยนมัสการ ปานสำเนียงปีแก้ว แจ่มใสแผ้วสระหละ เปนลักษณะหิณูประมา พระมฤตสุรสาพุทธพากย ยิ่งกว่ามากอนันต์ ตรัสพระธรรมมาภิไธมย อันไพเราะสนอจะยิ่งนัก เปรียบด้วยอัคคชลชลา อมฤตยาทิพโพยทก ธาธาตกสงโรจ ในช่องโสดประสาท แห่งเวไนยชาติทังหลาย รำงับจิตระระวาย กระवल ในสกนธแห่งสัตว์ทังหลาย หมายถึงอาทิตคือเทพยดา ยักษาสูรกุมภินท์ คนธรรพนาคาครุฑ แลมนุษย์ชาติทังปวง... อันว่าอนาถบิณฑิกนั้ ถวายเครื่องสรรพบูชา บัสนันนาการ ค้ำพรพย ประณามนบสรรเสริญ เจริญแห่งนิกรพระคุณวรา แห่งสมเด็จวิสุทธเทพตามุนีวร อันอมรรนรคณา โลกยสรัทธา เปรมปรีติ จึงนิมนต์พระศรีสรรเพชญ์ ข้าแต่สมเด็จพระพุทธองค์ ผู้เปนพงษสุริยา อันเปนพระชนกาธิราช ทูวโลกธาตบุชชา...แล้ว เสรษฐีถวายอภิวาท แทบพุทธบาทยุคคคล สมเด็จพระญาณสมนตตรการ เปรียบด้วยกมุทบานประดับ ดับด้วยหมู่แมลงภู่ บินหวีหวู่ร้อนร้อน รงมก้องไปมา ในพนสรापทุมเมศ แห่งสมเด็จ เทเวศรมัธมา อันนี้เปนอุประมาคฤหบดี กฤษดาณูชลีพระบาท

ด้วยเสียวราตมแล้ววกไป แล (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐ - ๑๒๑)

ตัวอย่างคำแปลตอนอนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบทูลอาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าข้างต้นนี้เป็นตัวบทที่มีเนื้อความพรรณนาพระคุณสมบัติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเชิงยกย่องสรรเสริญเป็นสำคัญ ในการแปลเนื้อความตอนดังกล่าวนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำขนบการหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาสร้างความงามทางวรรณศิลป์ ดังปรากฏว่า ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้มีการใช้คำนามที่หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายคำ ได้แก่ สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า สมเด็จพระสร้อยมโนดดมวิสุทธิมกุฏโลกยนมัสการ สมเด็จพระวิสุทธิเทพตามุนีวร สมเด็จพระพุทธองค์ผู้เปนนางสุริยาอันเปนนระชนกาธิราชทั่วโลกธาตบุชา สมเด็จพระญาณสมนตตรการ การใช้ขนบการหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบริบทนี้นับว่ามีความสอดคล้องกับเนื้อหาของตัวบทที่มุ่งสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ เนื่องจากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละคำนั้นล้วนมีนัยความหมายในเชิงยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแง่มุมต่าง ๆ เช่น สรรเสริญพระปัญญาคุณ (สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า สมเด็จพระญาณสมนตตรการ) เป็นต้น การใช้ขนบดังกล่าวนี้ส่งผลให้ตัวบทแปลมีนัยของการยกย่องสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าตัวบทต้นฉบับที่มีได้ใช้การหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังเช่นตัวบทแปล

ขนบประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำมาใช้สร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลข้างต้นนี้ ได้แก่ ขนบการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเนื้อความในตัวบทแปลตอนดังกล่าวนี้มุ่งพรรณนาสรรเสริญพระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ การใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษจึงเป็นกลวิธีสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยให้ตัวบทแปลบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว เนื่องจากศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ ได้แก่ คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร เช่น *สดับ* *ตรัส* *ประเสรรอฐ* *พระโอรส* *อุคดมา* เป็นศัพท์ที่มีศักดิ์สูงส่งกว่าคำไทยแท้ เมื่อนำมาใช้ในการแปลเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงช่วยในการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตส่วนใหญ่มีศักดิ์สูงอยู่แล้ว เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนำศัพท์เหล่านี้หลาย ๆ คำมาผูกรวมกันเป็นคำสมาส เช่น *อัมภาวคประการ* *พระมฤตสุราพุทธพากย* *อมฤตยาทิพพิทยทก* ยังส่งผลให้เกิดลีลาสูงส่งงามในตัวบทแปล อันช่วยสนับสนุนวัตถุประสงค์สำคัญคือ การสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้น

เนื่องจากเนื้อความข้างต้นกล่าวถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงทรงนำขนบวรรณศิลป์ไทยเรื่องระดับภาษามาใช้ในการแปลด้วยท่วงต้นนี้ด้วย ดังจะเห็นได้ว่า กวีทรงใช้กริยาราชศัพท์และนามราชศัพท์กับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น *ตรัสพระสรเสียง พระโอรสุ์* เป็นต้น และใช้คำได้เหมาะสมกับอนาถปิณฑิกเศรษฐี เช่น ใช้กริยา *ถวายอภิวัต* เมื่ออนาถปิณฑิกเศรษฐีกราบสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น การใช้ราชศัพท์กับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงช่วยเน้นย้ำเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกทางหนึ่ง

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาด้านเสียงสัมผัสแล้วจะพบว่า คำประพันธ์ในตอนนี้มีเสียงสัมผัสในที่ไพเราะรื่นหูอันเกิดจากสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะมากมาย เช่น *มีความเพียร ขวายขวล ประณามนบสรรเสริญ บินหวีหวู่อร้อง เปนลักษณะหินูประมา* อีกทั้งส่วนใหญ่จำนวนคำในแต่ละวรรคยังค่อนข้างยาว ส่งผลให้เกิดเสียงที่รื่นไหล สอดคล้องกับความยาวของร่ายแต่ละวรรค ไม่ห้วน ความไพเราะทางด้านเสียงนี้จึงมีอำนาจโน้มนำให้ผู้ฟังเกิดความรื่นรมย์ อันช่วยสนับสนุนให้คล้อยตามเนื้อความที่มุ่งสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างทรงประสิทธิภาพ ดังนั้น ขนบวรรณศิลป์เรื่องการเล่นเสียงสัมผัสในวรรคจึงนับเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ตัวบทแปลนี้มีความงามทางวรรณศิลป์เป็นเลิศ

ในทางตรงกันข้าม เมื่อแปลเนื้อความที่มีได้มุ่งสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็จะทรงใช้ลีลาการแปลที่แตกต่างกับคำแปลในข้อ (๑) อย่างเห็นได้ชัด เช่น

(๒) ...แลชนิดหมู่มารโยธะ อันนฤมิตรเพศกายา มีรูปานานัตว เปนชนิดพละนาเนก มารดิเรกฟังกสูว ตูวสูงบงคคนานต์ รูปามารนานา เปนเทพตามนุษุ อุดบัติดิเป็นคนธรรพ์ กุมภันธา สุรายักษิทธิ แปลงเปนนิตยารธร เปนกินรสสุวรรณ ลางบางผันรูปา เปนพญาไกรสร เปนสุกรพยัคฆา ดุรคชัคคคเซนทราภาสกร เปนพานรสถุงคาล อัจฉาสวานมฤคา เปนพฤษภาแลโคพลอะฉพลอะ เปนวราหพานรโฆมล กทิงโตนโคกวาง ลางบางเปนวิฬาร ลางมารเปนนาคราช แมลบลมลิ้นพราศพรายแสง ลางจำแลงกายา เปนสับปาอัชฉัคร เปนสุนัขในแลชนี ลม่งงพีตูว ไตรจ พานรโลดลมจร เปนพั้งพอนเปนเสื้อแผ้ว แล้วยมูยักษ นานา นฤมิตรเปนปักษาคณางค์ ลางบางเปนหงษปักษา นก

กตุมกานกลาง เป็นนกกยางเสณภมรโมร เขาเพลอง
 โกรญจคิขณา เป็นสกุณาค้อนหอย แข่งกันลอยโอบยบิน เป็น
 กุมภิลสูงสูมาร เป็นพิศดารกายา เป็นมกราเปนนาค แลเลื่อน
 หลากฐปา... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๑๑๘)

คำประพันธ์ในตัวอย่าง (๒) นี้เป็นบทพรรณนาภาพกองทัพพญามารที่แปลงกายเป็น
 อมนุษย์นานาชนิดเพื่อมาชิงโพธิบัลลังก์ของสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ จะสังเกตเห็นได้ว่า ลีลา
 คำประพันธ์ตอนดังกล่าวนี้แตกต่างกับคำประพันธ์ (๑) อย่างเห็นได้ชัด แม้ว่าจะมีการใช้ศัพท์ใน
 ทำเนียบภาษาพิเศษเช่นเดียวกับคำประพันธ์ (๑) แต่ศัพท์ที่เป็นบทสมนาชขนาดยาวที่มีการ
 ประกอบรูปซับซ้อนกลับมีจำนวนน้อยกว่าในคำประพันธ์ (๑) มาก แต่สิ่งที่แตกต่างกับคำประพันธ์
 (๑) อย่างชัดเจน คือ จำนวนคำในแต่ละวรรค ดังจะเห็นได้ว่า ร่ายในคำประพันธ์ (๒) มีจำนวนคำ
 ในแต่ละวรรคน้อยกว่าคำประพันธ์ (๑) กล่าวคือ มีจำนวนเฉลี่ยเพียง ๕ – ๖ คำต่อวรรคเท่านั้น
 ส่งผลให้ร่ายในแต่ละวรรคมีขนาดสั้น และมีจังหวะกระชับอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้เมื่อพิจารณา
 โครงสร้างประโยคในคำประพันธ์นี้ก็มีโครงสร้างแบบ *เปน... หรือ ลางบางเปน...* ขนานความกัน
 ไปเรื่อย ๆ ความสั้นกระชับของร่ายในแต่ละวรรค และการใช้โครงสร้างประโยคแบบขนานความกัน
 ไปเช่นนี้นับว่าช่วยสร้างจินตภาพเรื่องกองทัพพญามารอย่างแจ่มชัด กล่าวคือ ร่ายที่มีจำนวนคำ
 สั้น กระชับทำให้รู้สึกถึงความรวดเร็วและรุนแรงของกองทัพพญามารที่โถมกระหน่ำเข้ามาโจมตี
 พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ส่วนการใช้โครงสร้างประโยคที่ขนานความกันไปช่วยสร้างจินตภาพเรื่อง
 ปริมาณของกองทัพพญามารที่มีจำนวนมากและมีรูปร่างต่าง ๆ นานาที่น่ากลัวได้อย่างชัดเจน ความ
 งามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปลข้างต้นนี้จึงเกิดจากพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรที่ทรง
 นำขนบการใช้คำประพันธ์ประเภทร่ายมาประพันธ์ให้มีจำนวนคำในวรรคและมีโครงสร้างประโยคที่
 เหมาะสมกับการถ่ายทอดเนื้อความของตัวบทตอนดังกล่าวได้อย่างยอดเยี่ยม

ส่วนขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลี แม้ว่าจะมีบทบาทเป็นรองขนบวรรณศิลป์ของ
 วรรณคดีไทยและขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย แต่ก็นับว่าช่วยเกื้อกูลการ
 สร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนันทนาการที่มุ่งสร้างคุณค่าหลวงให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นต้น
 เค้าของการผูกศัพท์เพื่อหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งทำให้เจ้าฟ้า
 ธรรมาธิเบศรทรงสรรคำมาแปลคำศัพท์ที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างหลากหลาย
 อันช่วยเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้น และ
 การแปลคำศัพท์แบบอธิบายความตามแบบวรรณคดีอิตถวรรณาช่วยให้คำแปลมีความแจ่มชัด

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีมีบทบาทช่วยสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในเชิงเนื้อความเป็นสำคัญ

ส่วนขนบการแปลโดยพยัญชนะนั้นพบว่ามิได้มีบทบาทโดยตรงในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนันทิบทปนันทสูตรคำหลวง แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอาจทรงติดสำนวนดังกล่าวและทรงดำเนินตามสำนวนแปลของกวีในยุคก่อนหน้าดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์โดยละเอียดจะพบว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงใช้ประโยชน์จากขนบการแปลโดยพยัญชนะมาสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในนันทิบทปนันทสูตรคำหลวงเช่นกัน คือ ทรงใช้อายตนิบาตเป็นอุปกรณ์ในการสร้างเสียงสัมผัส ดังปรากฏว่า อายตนิบาตหลายคำมักอยู่ในตำแหน่งคำสัมผัส ทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน เช่น

- ...แลทรมานอันใดอันอุตตมา พันอันว่าทรมาน แห่งพระมหา
โมคคัลลานอุตตม... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๑๙)
- ...คือในกาลครั้งหนึ่งนั้น อันว่าอนาถปิณฑิกคฤหบดี มีศรัทธา
ชมชอบ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๐)
- ...ในกาลนั้น อันว่าสมเด็จบรมมารชินศาสดา อันเปนนิตยวรา
แห่งไตรโลกยด้วยพิเศศ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๑)
- ...ธกถึงซึ่งอรหัตตผลญาณ กพาเอาบริวารทั้งหลาย... (กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๒๘)
- ...ผู้แลมีแก่ท่านจริง แลท่านทำซึ่งกรรมแก่ข้า เหนหยาบข้ายัง
นัก... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๐)
- ...แลข้าพระพุทธเจ้าผู้หนึ่ง อาจจึงจักทรมาน ซึ่งภุชคินทรใน
บาดาลทั้งหลาย... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๔๕)
- ...พระพุทธองค์ฉลาดในประโยชน์กดี บมีเปนประโยชน์แจ้ง แห่ง
นิกรเทพามานุษ... (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕ข: ๑๕๑)

นอกจากนี้ การแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดก็ยังช่วยสร้างความงามทางวรรณศิลป์คือ ช่วยให้สื่อเนื้อความในบทสนทนาได้อย่างแจ่มชัด ไม่สับสนดังที่ได้อธิบายไปแล้วในข้อ ๓.๓.๑.๒.๑

ชนบแต่ละประการแม้จะมีบทบาทโดดเด่นแตกต่างกันไป แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ทรงแสดงให้เห็นว่า ชนบต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็อยู่ร่วมกันในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ในตัวบทแปล ดังเช่นชนบการเติมอายุตนิบาตที่เกื้อกูลการสร้างเสียงสัมผัสในคำประพันธ์ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว หรือการเล่นเสียงสัมผัสในคำประพันธ์อาจเกิดขึ้นได้ยากหากปราศจากการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ เพราะศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษเอื้อให้เกิดเสียงสัมผัสได้เป็นอย่างดีดังที่ได้อธิบายไว้ในข้อ ๓.๓.๔.๑

จากที่กล่าวไปข้างต้นจะเห็นได้ว่า แม้ว่าตัวบทแปลตอนหนึ่ง ๆ จะสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของชนบหลายชนบ แต่ชนบต่าง ๆ เหล่านี้มีได้มีบทบาทเสมอกันทุกตอน เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงคัดสรรชนบมาใช้ได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของเนื้อความแต่ละตอน ความงามทางวรรณศิลป์ในนั้นไทป็นนทศูตรคำหลวงจึงมิได้เกิดจากชนบต่าง ๆ เหล่านี้โดยตรง แต่เกิดจากพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรที่ทรงคัดสรรชนบต่าง ๆ มาทรงใช้แปลเนื้อความได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของเนื้อความแต่ละตอนได้อย่างชาญฉลาด ดุจดั่งนายช่างมาลาการบรรจงเก็บดอกไม้มานานาพรรณมาร้อยเรียงเป็นพวงดอกไม้อันงดงามได้อย่างแยบคาย ฉะนั้น

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

นวนิยาย *นันทสูตาคำหลวง* เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรผู้ทรงเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่งของไทย วรรณคดีเรื่องนี้แตกต่างกับพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ คือ *กาพย์เห่เรือ* *กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง* และ *กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก* ตรงที่มีใช้วรรณคดีที่กวีทรงรังสรรค์ขึ้นโดยอาศัยจินตนาการเหมือนดังพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ หากแต่เป็นวรรณคดีที่ทรงแปลแต่งจากวรรณคดีบาลีชื่อ *นันทสูตาทตฤ* ของ *พระพุทธสิริเถระ* ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภิกษุชาวไทย และประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อนำมโนทัศน์เรื่องการวิจารณ์งานแปลของ *คาทารินา ไรส์ (Katharina Reiss)* นักทฤษฎีการแปลชาวเยอรมันมาศึกษาการแปล *นันทสูตาคำหลวง* แล้วพบว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงรักษาความดีเด่นของตัวบทต้นฉบับไว้ใน *นันทสูตาคำหลวง* ได้อย่างครบถ้วน ด้วยการถ่ายทอดตัวบทแปลให้เป็นตัวบทมุ่งรูปแบบเช่นเดียวกับตัวบทต้นฉบับ ทั้งยังทรงรักษาสมมูลภาพของอรรถสารหรือเนื้อความในระดับมหัพภาคไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้ว่า *นันทสูตาคำหลวง* มีโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก กลวิธีการเล่าเรื่อง และแนวคิดของเรื่องตรงกับตัวบทต้นฉบับ

ไม่เพียงแต่ทรงรักษาสมมูลภาพของอรรถสารในระดับมหัพภาคไว้อย่างครบถ้วนเท่านั้น แต่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรยังทรงใช้การแปลขยายความในอรรถสารระดับจุลภาค ทั้งที่เป็นการขยายความเชิงจินตภาพ การขยายความเชิงตัวละคร และการขยายความในประโยคเลขใน การขยายความในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้ตัวบทแปลมีอรรถสารเข้มข้นขึ้น มีจินตภาพแจ่มชัด มีเนื้อความกระชับมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยเน้นย้ำแนวคิดสำคัญของเรื่อง คือ การสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

เมื่อพิจารณากลวิธีการแปลคำศัพท์ใน *นันทสูตาคำหลวง* แล้วพบว่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงมีความรู้ในเรื่องที่แปลอย่างแตกฉาน ทรงสามารถเลือกใช้กลวิธีอันหลากหลายในการแปลคำศัพท์ภาษาบาลีออกมาเป็นภาษาไทยได้อย่างเหมาะสมกับภูมิรัฐของผู้อ่าน เช่น ศัพท์ภาษาบาลีใดที่สามารถสื่อความได้อย่างชัดเจนแล้วก็ทรงเลือกใช้กลวิธีการแปลแบบทับศัพท์ ศัพท์ใดที่มีอรรถเคลือบคลุมก็ทรงใช้กลวิธีการแปลแบบอธิบายความ เป็นต้น นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่วรรณคดีเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญคือการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

ทรงใช้กลวิธีการหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการแปล ส่งผลให้ตัวบทแปลมีนัยความหมายเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้มข้นมากยิ่งขึ้นกว่าตัวบทต้นฉบับ

ในด้านไวยากรณ์ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้สำนวนภาษาได้ถูกไวยากรณ์และความนิยมของสำนวนภาษาแปลในยุคสมัยของพระองค์ ดังปรากฏว่าทรงแปลการกคำนามภาษาบาลีประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิด และประโยค ย่ กิริยาปรามาสมตามแนวทางการแปลโดยพยัญชนะ

เมื่อพิจารณาในเชิงวจนลีลา เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงรักษาวจนลีลาที่มีในตัวบทต้นฉบับ คือการใช้สรรพนามในบทสนทนาตามสถานภาพของคู่สนทนา นอกจากนี้ยังทรงใช้ภาษาในบทบรรยายได้อย่างเหมาะสมตามระเบียบการใช้ภาษาไทย นอกจากนี้ยังทรงนิยมใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษ ได้แก่ คำยืมภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรในการแปลภาษาบาลี เนื่องจากคำศัพท์เหล่านี้เอื้อให้ตัวบทแปลมีเสียงสัมผัส ช่วยเน้นย้ำความหมาย และช่วยสร้างความรู้สึกขลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวบท

อาจกล่าวได้ว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสามารถแปลนันทโปกปนนทสูตรคำหลวงออกมาโดยรักษาสุนทรียลักษณ์ที่มีมาแต่ตัวบทต้นฉบับ และในขณะเดียวกันก็ทรงสามารถประดับประดาตกแต่งคำแปลดังกล่าวนี้ให้งดงามมีวรรณศิลป์ทั้งด้านเสียง ความหมาย และระดับภาษาเข้มข้นมากยิ่งขึ้น การประดับประดาตกแต่งนันทโปกปนนทสูตรคำหลวงให้มีวรรณศิลป์นี้เกิดจากพระอัจฉริยภาพของกวีที่ทรงนำขนบประการต่าง ๆ มาผสมผสานกับกลวิธีการแปลอย่างกลมกลื่นขนบเหล่านี้ ได้แก่ ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนา พากย์ไทย ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลี และขนบการแปลภาษาบาลีโดยพยัญชนะ

ในบรรดาขนบประการต่าง ๆ เหล่านี้ ขนบวรรณคดีไทยนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้นันทโปกปนนทสูตรคำหลวงมีวรรณศิลป์เป็นเลิศ กล่าวคือ ขนบวรรณคดีไทยเรื่องการเล่นเสียงสัมผัสในวรรค ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะส่งผลให้นันทโปกปนนทสูตรคำหลวงมีเสียงเสนาะ ขนบวรรณคดีไทยเรื่องการหลากคำส่งผลให้ตัวบทแปลมีคำหลากหลาย ไม่น่าเบื่อ และสามารถสื่อความหมายเรื่องการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง เข้มข้นกว่าตัวบทต้นฉบับ ส่วนขนบวรรณศิลป์ไทยเรื่องระดับภาษาส่งผลให้ตัวบทแปลมีวจนลีลาเหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาและเน้นย้ำแนวคิดหลักของเรื่องคือการสรรเสริญสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยก็นับว่ามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างวรรณศิลป์ในนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขนบวรรณศิลป์ในมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยในยุคก่อนหน้านันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง นับว่ามีอิทธิพลต่อสำนวนการแปลของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรเป็นอย่างยิ่ง หลักฐานที่เห็นได้ชัด ได้แก่ อิทธิพลด้านการใช้ศัพท์ในทำเนียบภาษาพิเศษและการหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังปรากฏว่าในนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงมีศัพท์หลายคำที่พ้อง/ใกล้เคียงกับในมหาชาติคำหลวง

ส่วนขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีบาลีและขนบการแปลโดยพญชณะนั้นเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้ในนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงมีความงามทางวรรณศิลป์มากยิ่งขึ้น ดังปรากฏว่าคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในคัมภีร์บาลีต่าง ๆ เป็นคลังคำสำคัญที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงใช้เป็นวัตถุดิบสำคัญในการหลากคำนามที่หมายถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขนบการแปลแบบอธิบายความในวรรณคดีอรรถวินยนาเป็นต้นแบบให้เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงแปลคำศัพท์ภาษาบาลีที่มีอรรถเคลือบคลุมให้สื่อความหมายได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ส่วนขนบการแปลโดยพญชณะด้วยการเติมอายตนิบาตลงข้างคำแปลคำนามภาษาบาลีบางการกนั้นเอื้อต่อการสร้างเสียงสัมผัสด้วยบทแปล และการแปลประโยคเลขในแบบไม่ระบุผู้พูด/คิดเป็นประโยคเลขในแบบระบุผู้พูด/คิดช่วยให้ตัวบทแปลสื่อความหมายชัดเจน

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงคัดสรรขนบประการต่าง ๆ มาใช้แปลด้วยบทต้นฉบับได้อย่างเหมาะสมส่งผลให้นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงมีความงามทางวรรณศิลป์เป็นเลิศ ต่อกับรสนิยมทางวรรณศิลป์ไทยได้เป็นอย่างดี หากมิใช่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรแล้วใคร ก็ยากที่จะมั่นใจได้ว่าจะมีผู้ใดสามารถสร้างให้นันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงมีความงามทางทางวรรณศิลป์เป็นเลิศได้เช่นนี้

การศึกษาวิเคราะห์การแปลนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวงครั้งนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ผู้แปลเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้วรรณคดีแปลเรื่องนี้เป็นงานแปลที่ทรงคุณค่า เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรทรงเพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติของนักแปลที่ดี ดังนี้

ประการแรก ทรงมีความรู้ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาต้นฉบับ และภาษาแปล คือ ภาษาไทยอย่างเป็นเลิศ ยิ่งไปกว่านั้น ทรงมีความรู้ความสามารถด้านการประพันธ์ในชั้นสูง ทั้งยังทรงศึกษาวรรณคดีโบราณมาอย่างแตกฉาน

ประการที่สอง ทรงสามารถอ่านตัวบทต้นฉบับได้อย่างเข้าใจลึกซึ้ง แยกฉาน ทรงตระหนักถึงประเภทตัวบท กลวิธีการประพันธ์ในตัวบทต้นฉบับ ตลอดจนแนวคิดและวัตถุประสงค์ของตัวบทต้นฉบับเป็นอย่างดี

ประการที่สาม ทรงสามารถเลือกใช้กลวิธีการแปลเนื้อความของตัวบทต้นฉบับออกมาได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ ทรงสามารถรักษาสุนทรียลักษณ์ของตัวบทต้นฉบับ และในขณะเดียวกันก็ทรงเพิ่มสุนทรียลักษณ์ที่ไม่ปรากฏโดดเด่นในตัวบทต้นฉบับลงไปในตัวบทแปล

คุณสมบัติประการต่าง ๆ เหล่านี้เกื้อกูลให้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงสามารถแปลวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นอย่างมีอลังการชั้นสูงเป็นวรรณคดีไทยที่มีความงามทางวรรณศิลป์เป็นเลิศไม่แพ้กัน

อาจกล่าวได้ว่า คุณค่าของ*นันทโศภนันทสูตรคำหลวง* เกิดจากกระบวนการ ๒ กระบวนการ ได้แก่ กระบวนการ*แปล* คือการถ่ายทอดเนื้อความจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย และกระบวนการ*แต่ง* คือการประดับตกแต่งคำแปลภาษาไทยให้มีอลังการไพเราะงดงาม โดยอาศัยขนบประการต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ลักษณะการประพันธ์*นันทโศภนันทสูตรคำหลวง* จึงสอดคล้องกับคำที่นักวรรณคดีไทยมักเรียกรูปแบบการประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้ว่า *แปลแต่ง*

ลักษณะการแปลแต่ง*นันทโศภนันทสูตรคำหลวง* ซึ่งได้วิเคราะห์ไปนั้นน่าจะสะท้อนมิติในเรื่องการแปลของสังคมไทยในอดีต กล่าวคือ ลักษณะสำคัญของการแปลในสังคมไทยในอดีตมิได้อยู่ที่การถ่ายทอดเนื้อความจากภาษาหนึ่งไปเป็นอีกภาษาหนึ่งโดยพยายามรักษาสมมูลภาพและองค์ประกอบต่าง ๆ ของตัวบทต้นฉบับไว้ให้ครบถ้วนเท่านั้น แต่ยังคงอยู่ที่การอาศัยตัวบทต้นฉบับเป็นวัตถุดิบตั้งต้นในการสร้างงานวรรณศิลป์ให้มีสุนิยมต้องตามผู้เสพชาวไทย โดยนัยนี้งานแปลในมิติทัศน์ของกวีไทยจึงไม่ต่างกับการแต่งวรรณคดีขึ้นใหม่โดยอาศัยตัวบทต้นฉบับเป็นต้นเค้า ข้อเสนอพื้นฐานนี้จึงอาจเป็นคำตอบของคำถามที่ว่า เหตุใดเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจึงไม่ทรงใช้คำว่า *แปล* ในพระนิพนธ์เรื่องนี้เลย แต่ทรงใช้คำว่า *แต่ง* แทน วรรณคดีแปลในยุคก่อนหน้า *นันทโศภนันทสูตรคำหลวง* อย่าง*มหาชาติคำหลวง* ก็น่าจะมีมิติทัศน์เช่นเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า มิติทัศน์เรื่องการแปลในสังคมไทยสมัยโบราณนี้นับว่าคล้ายคลึงกับมิติทัศน์เรื่องการแปลในภาษาสันสกฤตมาก ดังจะเห็นได้ว่า คำที่หมายถึง “การแปล” ในภาษาสันสกฤตคือคำว่า *อนุวาท* คำว่า *วาท* มีความหมายว่า “กล่าว, พูด” ส่วน *อนุ* เป็นอุปสรรค มีความหมายว่า “ตาม, ภายหลัง” ตามรูปศัพท์ *อนุวาท* จึงมีความหมายว่า “การกล่าวหรือพูดในภายหลัง” ซึ่งอธิบายความได้ว่า ลักษณะสำคัญของงานแปลในภาษาสันสกฤตนั้นอยู่ที่การทำซ้ำตัวบทต้นฉบับให้มีความไพเราะสละสลวยมากยิ่งขึ้น มิใช่การถ่ายทอดหรือส่งผ่าน (*trans-late*) เนื้อความจากภาษาต้นทางภาษาหนึ่งไปยังอีกภาษาหนึ่งซึ่งเป็นปลายทางซึ่งเป็นมิติทัศน์ของคำว่า *translation* ในภาษาอังกฤษ (Pym, 2010: 2)

การนำมาโน้ตศัณการวิจารณ์งานแปลของไรส์ซึ่งเป็นทฤษฎีตะวันตกมาใช้ศึกษานันโทปนันทสูตรคำหลวงในครั้งนี้จึงทำให้เข้าใจความหมายของคำว่า แปลแต่ง ได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งยังทำให้ประจักษ์ในพระอัจฉริยภาพของเจ้าฟ้าบรมวิเบศรในฐานะที่ทรงเป็นทั้งนักแปล และ กวี ที่ทรงสร้างสรรค์ผลงานแปลนันโทปนันทสูตรคำหลวงให้เป็นวรรณคดีไทยที่มีวรรณศิลป์อันงดงาม นันโทปนันทสูตรคำหลวงจึงเป็นวรรณคดีที่ทรงคุณค่าไม่แพ้พระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ และเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยซึ่งแต่งขึ้นก่อนหน้า คือ มหาชาติ คำหลวงและกาวมมหาชาติ นันโทปนันทสูตรคำหลวงถือได้ว่ามีความงดงามไม่แพ้วรรณคดีชั้นครูเหล่านี้แต่อย่างใด

ผลการวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้ได้ก่อให้เกิดประเด็นที่สมควรศึกษาต่อไปดังนี้

๑) มีวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่เป็นวรรณคดีแปล แต่มีไม่ค่อยได้รับการศึกษาวิเคราะห์ ในฐานะวรรณคดีแปลสักเท่าใด ดังนั้น จึงสมควรที่จะศึกษาวรรณคดีเหล่านี้ในฐานะที่เป็นวรรณคดีแปลโดยใช้ทฤษฎีหรือกรอบการศึกษาที่หลากหลาย ผลการวิจัยที่ได้อาจทำให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีไทยที่เป็นวรรณคดีแปลอย่างละเอียดลึกซึ้งกว่าการศึกษาโดยไม่ตระหนักว่าเป็นวรรณคดีแปล

๒) นักวรรณคดีบางคนตั้งข้อสังเกตว่าพระมาลัยคำหลวงมิใช่พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าบรมวิเบศร การศึกษาเปรียบเทียบสำนวนการแปลของนันโทปนันทสูตรคำหลวงกับพระมาลัยคำหลวงอาจช่วยตอบข้อสันนิษฐานนี้ได้ชัดเจนมากขึ้น

๓) ควรสืบค้นและชำระต้นฉบับของนันทุโตนันทสูตร และตีพิมพ์เผยแพร่เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาวิจัยทางด้านภาษาและวรรณคดีบาลี เนื่องจากคำภาษาบาลีในต้นฉบับนันโทปนันทสูตรคำหลวงหลายคำมีอักขรวิธีคลาดเคลื่อน ส่งผลต่อการแปลเนื้อความ

๔) นันทุโตนันทสูตรเป็นวรรณคดีบาลีที่มีคุณค่า และมีประเด็นที่น่าสนใจมากมาย แต่ยังไม่ค่อยได้รับการศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดสักเท่าใด การวิเคราะห์ภูมิหลังของนันทุโตนันทสูตรในงานวิจัยนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานหนึ่ง สมควรที่ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณคดีบาลีจะศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในประเด็นต่าง ๆ โดยละเอียดต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๑๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา.
- กุลวดี มกราภิรมณ์. ๒๕๔๖. เอกสารประกอบการเรียนรายวิชา ๓๗๓๓๔๑ เรื่องสั้น (short story). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จุฑารัตน์ ไชยสวัสดิ์. ๒๕๕๓. มหาชาติคำหลวง: การแปลเพื่อการรับรู้สาร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.) พระราชหัตถเลขาถึงองค์นายกรรมการหอพระสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐. กรุงเทพฯ: (ม.ป.ท.).
- ชนิดา สีหามาตย์. ๒๕๕๓. ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน): การแปลเพื่อการรับรู้สาร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชลดา เรื่องรักษลิขิต. ๒๕๔๗. วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรื่องรักษลิขิต. ๒๕๕๕. มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพรและหิมพานต์: รำลึกคำอาจารย์สอน. ใน สุวิมล รุ่งเจริญ (บรรณาธิการ), ร้อยปีสี่ศาสตราจารย์, หน้า ๑๓๑ – ๑๕๗. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (บรรณารักษ์ร้อยปีสี่ศาสตราจารย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๕).
- ฎีกาพาทู. ๒๕๕๘. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.
- ธนิธ อยู่โพธิ์. ๒๕๑๓. พระประวัติเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ. ใน เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติ และพระนิพนธ์พร้อมอักษรอง, หน้า ๘. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. ๒๕๔๐. การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๑๔: ๔๕ – ๗๘.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. ๒๕๔๓. ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบทางวรรณศิลป์ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. สาขาวิชาวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. ๒๕๓๓. คำในมหาชาติคำหลวง. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ๗, ๓ (ธันวาคม): ๑ – ๑๑.

นิตยา ตันทโอภาส. ๒๕๒๐. **ลักษณะเด่นของภาพยี่ห้อโคลงและภาพยี่ห้อเรือพระนิพนธ์ของ
เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ๒๕๓๘. **ปากไก่และใบเรือ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.

นิยม อุตตโม, พระมหา. ๒๕๓๒. **วิธีแปลภาษามคธเป็นภาษาไทยโดยพยัญชนะและโดย
อรรถ.** กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.

บรรจบ บรรณรุจิ. ๒๕๔๙. **ไวยากรณ์บาลีขั้นต้น.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรจบ บรรณรุจิ. ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๔. อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สัมภาษณ์.**

บัญชา สุวรรณานนท์. ๒๕๔๖. **เกณฑ์ประเมินคุณภาพงานแปลวรรณกรรมของคาทารินา
ไรส์: กรณีศึกษาเรื่องกามนิต.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. สาขาวิชาการแปลและ
การล่าม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญสืบ อินสาร. ๒๕๕๓. **เทคนิคการแปลธรรมบท ประโยค ๑-๒ และ ประโยค ป.ธ. ๓ ฉบับ
สืบสานพุทธศาสน์.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: รุ่งนครการพิมพ์.

ปัทมา พุฒเนียด. ๒๕๕๓. **ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณ
เจ้ากรมพระปรมาธิบดีชิโนรส: การแปลเพื่อการรับรู้สาร.** วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปรีดา ศรีชลาลัย. ๒๕๙๖. คำหลวง. **วารสารศิลปากร ๖ (มีนาคม): ๖๐ – ๖๕.**

เปลื้อง ณ นคร. ๒๕๒๗. **ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: ไทย
วัฒนาพานิช.

พนิดา หล่อเลิศรัตน์. ๒๕๔๘. **พัฒนาการการแปลอาชุนิยายชุดเซอร์ลือก โฮมส์ตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ ๕จนถึงปัจจุบัน.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. สาขาวิชาการแปลและการ
ล่าม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรหมคุณาภรณ์, พระ. ๒๕๕๓. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘.
นนทบุรี: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๗ พระวินัยปิฎก จุลวรรค ภาค ๒. ๒๕๒๕.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

**พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๙ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑ ทีฆนิกาย
สีลขันธวรรค.** ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๐ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๒ ทีฆนิกาย
มหาวรรค. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๒ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๔ มัชฌิมนิกาย
มูลปณณาสก. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๒๐ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๒ อังคุตตรนิกาย
เอกก-ทุก-ติกนิบาต. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๒๕ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๗ ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐ-ธรรมบท-อุทาน-อติวุตตก-สูตรนิบาต. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ:
กรมการศาสนา.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๒๖ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๘ ขุททกนิกาย
วิมาน-เปตวัตถุ เถระ-เถรีคาถา. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พระมาลัยคำหลวง. ๒๕๐๙. พระนคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนางเจียน ผดุงเกียรติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์
พุทธศักราช ๒๕๐๙).

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. ๒๕๔๘. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ ภาค ๑ มหาวิภังค์ ปฐมภาค และอรรถกถา. ๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๒ มหาวิภังค์ ทุตติยภาค และอรรถกถา. ๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑.
๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒ เล่ม ๓. ๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เถระคาถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๔. ๒๕๔๓.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ ๘ ภาคที่ ๑. ๒๕๔๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสูตรและอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑. ๒๕๔๓.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยอวทาน: คัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน. ๒๕๕๓. แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา.

มิลินทปัญหาฉบับเจ้าปานเจ้าป้อมครั้งกรุงศรีอยุธยา. ๒๕๖๗. พระนคร: ทิพยรัตน์.

สังฆรักขิตมหาสามี, พระ. ๒๕๐๔. คัมภีร์สุโขทัยการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง. พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แยม ประพัฒน์ทอง. ๒๕๑๓. สวดมนต์แปลสิบสองตำนาน. กรุงเทพฯ: (ม.ป.ท.). (อนุสรณ์พล

อากาศเอกเฟื่อง เฟื่องวุฒิวราญ ม.ว.ม., ป.ช., ท.อ. กองทัพอากาศ จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ ๒๕ กันยายน ๒๕๑๓).

รังสิมา นิลรัตน์. ๒๕๕๐. การแปลวรรณกรรมเยาวชนของผกาวัต อุตตโมทย์: การศึกษา

ประวัติและแนวทางการแปล. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการแปลและการล่าม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๔. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา ไคลงยวนพ่าย.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๕. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา ลิลิตโองการแข่ง

น้ำ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ:

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๙. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๕๐. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์.

กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ลัลลนา ศิริเจริญ. ๒๕๒๕. อลังการในมหาชาติคำหลวง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นบัณฑิต.

แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วชิรญาณวโรรส. ๒๕๕๐. บาลีไวยากรณ์ วจิวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และ อพยยศัพท์ (หลักสูตร

เปรียญธรรมตรี). พิมพ์ครั้งที่ ๔๙. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วรวุฑฒิปิสิฐ, พระ. ๒๔๙๖. วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัชรวิ รมยนันท์. ๒๕๒๒. นันทโศภนันทสูตร. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ๑๕:

๙, ๕๐๓.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒. ๒๕๕๓. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา. ๒๕๓๔. คำหลวง. ใน **วรรณวิทยา: รวมบทความทางวิชาการภาคภาษา และวรรณคดีไทย-บาลี-สันสกฤตบางเรื่อง**, หน้า ๘๑ – ๙๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา. ๒๕๔๓. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา. ๒๕๕๓. **สำนวนไทยที่มาจากวรรณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการ เผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๐๕. **เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร: พระประวัติ และพระนิพนธ์บทร้อยกรอง**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๑๓. **เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติ และพระนิพนธ์บทร้อยกรอง**. พิมพ์ ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๔๐. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๔๕ก. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนัก วรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๔๕ข. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนัก วรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๕๐. **ประชุมพระราชปจญา เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศุกร บุนนาค และ สุริยา รัตนกุล. ๒๕๔๘. **สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้ากุ้ง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

โศภณคณาภรณ์, พระ. ๒๕๕๓. **อธิบายวากยสัมพันธ์ เล่ม ๒ (อุปกรณ์การเรียนสัมพันธ์และ การแต่งภาษาบาลี)**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สนิท ตั้งทวี. ๒๕๒๗. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไอเดียเนสต์โร.

สายัญ ศรีอ่อน, พระมหา. ๒๕๕๐. **ประณามบทและนิคมกถาในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาบาลีและ สันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุจิตรา จงสถิตยวิวัฒนา. ๒๕๕๑. การเดินทางของปัญญาและจินตนาการใน กามนิต ของเสฐียร โกเศศ-นาคะประทีป. **วารสารอักษรศาสตร์ ฉบับพิเศษ**. ๑: ๑ – ๒๘.

สุไพธาลังการมัญชรี หลักการตกแต่งเสียงและความหมาย. ๒๕๔๖. แปลโดย พระคันธ- สาราภิวงค์. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา พุทธโฆส.

- สุภาพร พลายน้อย. ๒๕๔๑. **นิราศสมัยรัตนโกสินทร์: การสืบทอดขนบวรรณศิลป์จากพระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพร มากแจ้ง. ๒๕๓๕. **ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. ๒๕๒๖. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. ๒๕๒๙. **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย: จารึกตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. ๒๕๓๓. **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง (แม่ชีวิมุตติยา). ๒๕๔๙. **นโม ไตรสรณคัมภ์**. กรุงเทพฯ: หอพระไตรปิฎกนานาชาติ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แสง มนวิฑูร. ๒๕๐๕. **นันทโพนันทสูตรและพระมาลัย**. ใน **เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร พร้อมด้วยพระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง**, หน้า ๓๓๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๕.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. ๒๕๓๙. **ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. ๒๕๔๕. **ปฐมสมโพธิสำนวนล้านช้าง**. **วารสารอักษรศาสตร์** ๓๑, ๑: ๕๕ - ๘๒.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. ๒๕๔๕. **ความแตกต่างทางโครงสร้างของภาษาไทยกับภาษาอังกฤษที่มีผลต่อการแปล**. **วารสารรามคำแหง** ๑๙, ๓ (กรกฎาคม - กันยายน): ๗๐.
- อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. ๒๕๕๐. **ภาษาศาสตร์สังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรอนงค์ พัดพาดิ. ๒๕๒๒. **พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต. แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิรวดี ไตลังคะ. ๒๕๔๖. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อุปกิตศิลป์สาร, พระยา. ๒๕๔๕. **หลักภาษาไทย (อักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ จันท์ลักษณะ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ภาษาต่างประเทศ

มลินุทปถุหา. ๒๕๓๖. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปฐฺโม ภาโค. ๒๕๑๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ทฺติโย ภาโค. ๒๕๐๗. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ วินยปิฎเก จุลลวคฺโค ทฺติโย ภาโค. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ สุตตนฺตปิฎเก ชุทฺทกนิกายสฺส ชุทฺทกปาฐ-ธมฺมปท-อุทาน-อิตฺตฺตค-สฺสฺตนิปาตา. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ สุตตนฺตปิฎเก ชุทฺทกนิกายสฺส วิมานวตฺถ-เปตวตฺถ-เถรคาถา-เถรีคาถา. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ สุตตนฺตปิฎเก ทีฆนิกายสฺส มหาวคฺโค. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ สุตตนฺตปิฎเก ทีฆนิกายสฺส สีลขนฺธวคฺโค. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกํ สุตตนฺตปิฎเก มชฺฌิมนิกายสฺส มูลปณฺณาสกํ. ๒๕๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา ชาตกฏฐกถา ๑๐ มหานิปาตวณฺณนา ๒. ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา ธมฺมปทกฏฐกถา (ปฐฺโม ภาโค). ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา ปรมตฺถทีปนี นาม เถรคาถาอฏฐกถา (ทฺติโย ภาโค). ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา มโนรตฺถปฺรณี นาม องฺคตฺตรนิกายกฏฐกถา เอกนิปาตวณฺณนา (ปฐฺโม ภาโค) มหาวិภงฺควณฺณนา. ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรฎฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา วิสฺสุทฺตชนฺวิลาสินี นาม ชุทฺทกนิกายกฏฐกถา อปทานวณฺณนา (ปฐฺโม ภาโค). ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรจนุสสร เตปิฏกนุสสรกถา สมณฑปาสาทิกานาม วินยนุสสรกถา (ปฐโม ภาค) มหาวิงค
 วรรณนา. ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สยามรจนุสสร เตปิฏกนุสสรกถา สมณฑปาสาทิกานาม วินยนุสสรกถา (ทุติโย ภาค) มหาวิงค
 ภิกขุณีวิงควรรณนา. ๒๕๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

อภิธานปฐกัปปิกาและอภิธานปฐกัปปิกาสูจิ. ๒๕๓๕. กรุงเทพฯ: มุลินนิมิตามกุฏราชวิทยาลัย.

Collins, S. 2006. *A Pali Grammar for Students*. Chaing Mai: Silkworm Books.

Dauids, R. T. W., and Stede, W. 2007. *Pali – English Dictionary*. New Delhi: Motilal
 Banarsidass.

Edgerton, F. 2004. *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. Vol. II. Delhi:
 Motilal Banarsidass.

Forster, E. M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.

Geiger, W. 2005. *A Pāli Grammar*. Translated by Batakrisna Ghosh. Oxford: The Pali
 Text Society.

Jeffries, L., and McIntyre, D. 2010. *Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Klaudy, K. 1998. Explication. In Baker, M., *Routledge Encyclopedia of Translation
 Studies*, pp. 80 – 84. London: Routledge.

Leech, G. N., and Short, M. 2007. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English
 Fictional Prose*. 2nd ed. London: Pearson Education.

Nyanatusita, Bhikkhu. 2008. *Reference Table of Pali Literature*. [Online]. Available from:
http://www.sub.uni-goettingen.de/ebene_1/fiindolo/gretil_elib/Nyt008_Nyanatusita_ReferenceTableOfPaliLiterature.pdf
 [2011, November 30]

Malalasekera, G., P. 2007. *Dictionary of Pali Proper Name*. Vol. II. Delhi: Motilal
 Banarsidass.

Monier-Williams, M. 2005. *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Munday, J. 2001. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London:
 Routledge.

Pym, A. 2010. *Exploring Translation Theories*. Oxon: Routledge.

Reiss, K. 2000. *Translation Criticism-The Potentials & Limitations, Categories and
 Criteria for Translation Quality Assessment*. Translated by Errol F. Rhodes.
 Manchester: St. Jerome and American Bible Society.

Vinay, J., P. and Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et le l'anglais*.

Paris: Didier.

Warder, A., K. 2001. *Introduction to Pali*. 3rd ed. Oxford: The Pali Text Society.

ภาคผนวก

กถ

เอกสมเ กิร สมเย สมมาทิฏฐิโก กมฺมผลสทฺทหนฺโต อนาถปิณฺฑิโก เสฎฐิ สกีย
หทยพฺภนฺตรคราคทหนฺปชฺชลิตกปฺปคฺคิชาลสตตปริตฺตปิตี สกเลทฺวาสุรมนุชฺสฺปนฺณคฺคณฺพ
ยฺกฺขาทีนํ หทยปริฟ้าหฺวปสมนํ นิปฺนฺณํ คิริราโชตฺตุงคฺวณิตลพฺพลรตนาคฺมฺภิรณภฺวิสาลมภฺวินํ สก
เวเนยฺยโสตฺตวิวราภิสฺสิจิตามตฺรสฺวํ ติโลกมณฺฑลสพฺพาปติวิธาย กกฺขพฺชนฺธสฺตานิ จิรกาล
ปฺวตฺติตสพฺพาสววิธารณสมตฺถํ ทฺคฺคติสฺสฺสพฺตฺตมฺมานํ สพฺพสฺตฺตนิกรานํ ธารณํ ภควตา โลกทีเป
ตสฺส มฺขวิวรอดีสวณฺิยตฺรรมณฺิวิสฺวิสฺฐสรณอภฺฐจฺจสฺมปฺนฺนาคเตน พฺรหฺมสเรณ เทสิตี อติมคฺ
ธมฺมสํ สุตฺวา สสาทพฺพมฺานสฺหิตมฺานโส เทวตามนุสฺสนิกรมฺานิชฺคณฺนิกรสมนฺนาคตสฺส มฺนิวรสฺ
คฺคณํ อานยิตฺวา เสว ภานฺเต โลกปีตามหาชนฺธสมฺหิตโต ปญฺจที ภิภฺชฺสเดหิ สทฺธิ อมฺหากํ เคเห ภิภฺ
คฺคณฺหตฺตติ นิมนฺเตตฺวา สหสฺสนยฺนปฺงกชภวนาทิลินิมฺขนิกรสญฺจุมฺพิตี ภควโต ปาทปทฺมเมณฺ
สกลสิรราภิวฺทิตฺวา ปกฺกามิ.

อถ สพฺพสฺตฺตนาภฺกมฺโปโก สพฺพาสววินิมฺตฺโต สพฺพโลกเชฎฐิโน สตฺถา ตสฺส นิมนฺตนํ
อธิวาทิตฺวา ตํ ทิวสวเสสํ รัตติภาคฺคญฺจ ปกฺตีกตฺตพฺพทฺทกฺิจฺเจน วีตินาเมสิ.

อถ รัตติยา วรมฺหิยาสา ย อตฺตโน ชยฺปฺปนวิรัตติโสกาย ภควโต สนฺตีกมฺปฺปฏฺฐนํ อลภนฺติยา
ตสฺสสาสนฺนุปฏฺฐาเน ทิวาหิ ทิวาปตีหิ จ ปฏฺฐิลภิตพฺพมฺติเรกปฺปิติสฺสํ อนุสฺสรนฺติยา วิย.

พลวปฺจฺจสฺสมเย นานปฺปการทฺชคณฺานํ รวนการุญฺญวิลานเปณ สรณิกรตฺตนิยมฺพฺรสิตฺตปริ
ปฺนฺณณนฺทมณฺฑลสกลสภควทนาย ปริเทวมานาย วิย ปริกฺขมฺปคตาเยว.

อถ ปฺจฺจสฺสมเย สมฺปาคเต สพฺพาการสมฺปฏฺฐนฺธ ทฺรฺปโม โลกวิเสฎฐิโน จิตฺตวลฺลิกโก โลกวิทฺท
วิทฺทริโต โน ภควา มโนวชิปนิธาย กายปฺปติปาเตสฺส กปฺปสฺตสฺสสฺสาธิกวีสฺตือสงฺเขยฺยกปฺป
ปกปฺปิตนยฺนปฺปทฺธิปทานาทิสฺจฺจิตจฺวารินา เทวตาคณสมลฺงกตอวณิตลอจฺจติลลสมฺภตฺตสฺสฏฺฐมฺราช
มฺูลาธิตเตน เคหฏฺฐปการปาสาทเสลวตฺถนฺนาวตฺเตน อจฺจนฺตปฺริสฺสทฺเทน ทิพฺพจฺกชฺชานา สพฺพากา
เรน ทิสฺมานหตฺตตลภฺฐิตกนกตฺถนฺชฺกปฺปติมํ ภาวตฺตยมเสสํ โอลเเกสิ.

ตสฺสโลกนกาเลเยว ปฺรารณพฺทฺทปฺปาทพฺปฏฺฐิตติวิธสฺจฺจิตสกลเวเนยฺยชนวิจฺฉินตฺนปฺนฺณ
อเนกโกภฺฐิสฺสสฺจกฺกวาฟ้าภิปฏฺฐริเต พฺทฺททิวากรสฺสญฺญาณชาลมฺเช ชฺชทฺทกมฺิจฺฉาทิฏฺฐิโก
นฺนุโทปนฺนทฺทนาคราชา อาปาถมาคฺจฺจติ.

ไส จายั มิจจุฉาทิฏฐิโก สมโณติ วา พุราหุมนโณติ วา อุปชฎาจาริโยติ วา มาตาปิตโรติ วา
ธมฺโมติ วา น ชานาติ.

อถาตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนวัตตฺถุณฺณโกวิทฺโถ โน ภควา อัย นนฺโทปนฺนทฺตฺถุรชฺชา มยฺหิ
ณฺณชาลปามฺเช อาปาถมาคฺจฺจติ อตฺถิ นฺโช นนฺโทปนฺนทฺสฺส ฌณฺปิติสฺส อุปนิสฺสโย นตฺถิติ
อวชฺชเชนฺโต อิทํ อทฺทสฺส กิณฺจาปี ไส เตนตฺตฺถวเณ มคฺคผลํ ปติพฺพชฺฉิตฺตํ น สกฺโกติ ทพฺพวิเนยฺน
วิเนตฺวา กมฺมผลํ สทฺทฺทิตฺวา มม สาสนํ สทฺโธ สมานอ อายตี มคฺคผลปฺปวิพฺพชฺฉนการณฺสฺส ปติฏฺฐาย
กามินมิจจุฉามคฺคโต สกตฺตานํ สมฺทฺทฺทิตฺวา สกฺยปฺปฏิสฺสรณํ กริสฺสตีติ.

ไส อิทฺธิมา อาสิวไส โฆรวิโสปี สวากเวเนยฺโยเยว.

อถ สตฺถา โก นฺโช อิทฺธิมา กตฺถิการสมฺปนฺโน ทฺทฺทมนฺุปฺปายกฺุสโล มานุทฺธิตมานสํ
ปฺปฏิทฺทมานธชฺชํ ทฺวินยนาติทารุณกฺุขพฺมานํ อิมํ นนฺโทปนฺนทฺตฺถุรชฺชาปตี วิเนยฺนโต นิพฺพิเสวณํ กตฺวา
มฺพฺพหฺวเสนาสปฺปฺริสเสวิตกฺุมคฺมิจจุฉาทิฏฐิโต ปริโมเจตฺวา สทฺทฺทปฺปฺริสเสวิต อริยมคฺคเ ปเวเสสฺสตี
ติ อวชฺชเชนฺโต อิทฺธิปาฏิหาริยการณฺ สกฺลามาณวณิกรวิสิฏฺฐตฺโร กตฺถิการสมฺปนฺนํ ทฺทฺทมนฺุปฺปาย
กฺุสลํ โมคฺคฺลฺลานตฺถโร ทฺุติยคฺคฺสวากํ ปสฺสุสิ.^๑

อถ นรามาณาโถ มลปฺริสทฺุโธ โน ภควา ปภาตยา รตฺติยา อุปฏฺฐากานุคฺคณกรณตฺถํ สริร
ผาสฺกฺคณตฺถฺจ มฺุชโรวนาทิสริรกมฺมํ กตฺวา สกฺลทฺิพฺพมานวณิกรานนฺุทพฺพลชฺฉลิมณฺุทลวิวิทํ
สฺรทสมยวิลสิตาสุภควทนปฺริปฺถุณฺนทฺมานนฺุทมาณฺุเตตฺวา อานนฺุท ปญฺุจณฺฺนํ ภิกฺุชฺชตฺานํ อารโจะทฺิ
อชฺช ตถาคโต เกณจิทฺเวว กรณเียเน เทวโลกํ คมิสฺสตีติ.

ตฺถจ ปน ทิวสํ นาคมานวณิกราน นนฺโทปนฺนทฺสฺส ฌณฺปิติสฺส สทฺทฺทตฺนมยอาปาถมณฺุชฺลํ
สชฺชยีสฺ.

ไส ปน จกฺุกวตฺติฐฺุปฺสิริ นิมฺมิตฺวา นานปฺปการวิจิตฺตฺสุวณฺุณรชฺชมณฺิมยํ ทิพฺพเสตจฺจตฺ
ธารยมาเนหิ ทิพฺพภฺุสิตภฺุสิตฺเตหิ อเนกสทฺุเสหิ นาคมานวเกหิ เจว ทฺุสนกถนทฺุสนาทีหิ อาการ
วิลาสฺหิ กามินมโนหฺราหิ ปรมวิลาสฺหิ นาคภฺุณฺญาหิ จ ปฺริวฺโต ยฺคฺนุทธสมฺคฺคตฺรณฺุสฺริโย วิย ทิพฺพ
รตฺนปฺลฺลฺงเก นิสฺสิโน สทฺทฺทตฺนชฺจิตฺตฺสุวณฺุณรชฺชมณฺุชฺชเณสฺส อุปฏฺฐาปตี จกฺุกวตฺติโกชฺนาหารรหํ นานา
รสนนฺุณปานนวิกตี โอลิเกตฺวา ภฺุณฺชิตฺุ อารทฺุโธ อโหสิ.

^๑น่าจะเป็น ปสฺสุสิ แปลว่า "เห็นแล้ว"

ตโต ภควา สัพพญญพุทฺธจกฺวตฺติราชาภิเสกการิณฺชิตกฺวจสมฺภูเตน นววิธวาเรน สกฺล
ปฺฐวิกมฺปนสมตฺเถน อุปริปกฺกถาขารสตีนฺตชยฺกฺกุสมฺโกวิทฺวารปฺปฺพวณฺณรตฺตปรมปฺปฺสฺกุลจิวเรน
กนกาจลสิขรปตีมฺ สมนฺคตฺสฺคตฺกายํ สมนฺปฏิจฺจนฺโน สมนฺตฺสฺรฺจฺริกนกคฺพฺภนฺตรโต อสมฺภิตฺตรฺณ
หฺรณฺนิโท วีย ปรมฺสฺคนฺธฺกฺวิโต นิภฺขมิตฺวา จ ปน อุทฺยปฺพตฺกฺฏ ฺปฺนฺณจฺนฺโท วีย คณฺธฺกฺวิปฺมฺเช
ฐฺตฺวา อานนฺทํ ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตสิ.

ตทา จ ปน วิปฺสฺสนาสุกายตฺนหฺตฺเถน สพฺพกิเลสตีณฺลตานิเกเร คณฺหิตฺวา อิติปฺปาทว
รฺมมียํ ปาเตตฺวา จตฺสตีปฺฐฺฐานปฺนฺหยา ปหฺริตฺวา กามรฺูปรฺูปรภวสงฺขาเต ตโย ภเว จณฺณวฺิจฺจนฺเ
กตฺวา สห ปฺฐิสมฺภิทาหิ สพฺพาสวสมฺจฺเจทวหฺตฺตปฺตโต ปฺฐมคฺคสาวโก สารีปฺตฺตวรคฺนฺชช
ปฺฐิสมฺภิทาปฺตเต อตฺตโน ปริวาระ คเหตุวา อนฺปมายคฺคสาวกสิลาเย ภควโต ทกฺขินปฺสฺเส นิสฺสีทิ.

ตทนนฺตรเมว สมาริธวาวาญฺ วิริยงฺคารํ ปริปฺุเรตฺวา อนิจฺจาทิลกฺขณฺธุกามฺขวิปฺสฺสนาภสฺต
โยเชตฺวา จตฺมมหาภุมิกํ กรชฺกายอຍปิณฺทญฺญานคฺคินา ปริตาเปตฺวา ทานสนฺธาเสน คเหตุวา สีลาธิ
กรณฺียํ ฐฺเปตฺวา อริยสจฺจกฺฏเณน ปหฺรณฺโต ตสฺส อวิชฺชาสีลํ ภินฺทิตฺวา อคฺคผลปฺตโต ทฺุติยสาวกมหา
ไมคฺคคฺลฺลานตฺเถรกมฺมารปฺวโร อตฺตนา สทิสฺเส ปริวาระ คเหตุวา ภควโต วามปฺสฺเส นิสฺสีทิ.

ตโต อนฺตรา โลกิยโลเกตฺตรสทฺธา มหาโสณฺทาย สกฺลกิเลสตีณฺลตํ คเหตุวา จตฺสตี
ปฺฐฺฐานวรชานฺมฺหิ อปรာปรี ปหฺริตฺวา สพฺพานฺฐฺวิธายกกามรฺชฺชํ ปฺปฺไปฐฺเตตฺวา อนิจฺจาทิวิปฺสฺสนา
มฺเช ฐฺเปตฺวา สมาริธฺวิหฺวาย ปริวตฺเตตฺวา ญฺานทาฐฺาหิ วิทฺธํเสตฺวา มคฺคผลคฺวาหิ ปเวเสตฺวา อมต
นิพฺพานจฺจิมฺหิ ปฺริโต อญฺญาตโกณฺทญฺญมฺหานาโค สพฺพาสวปฺริสฺสุทฺธ อตฺตโน ปริวาระ คเหตุวา
ภควนฺตํ ปริวาระนฺโต ภควโต ปจฺจโต นิสฺสีทิ.

ตทา สกฺลหฺทยพฺภนฺตเร ฐฺิตํ สพฺพานฺฐฺวิธายกสพฺพกิเลสํ กปฺปวิคฺมนสมฺเย ปญฺจสุริย
ปาตฺตพฺภาเวน มหณฺณโวทกวินาสํ วีย อริยมคฺคสุริยปาตฺตพฺภาเวน สุกฺขาเปตฺวา อคฺคผลปฺตโต
มหากสฺสปฺตฺเถโร อตฺตโน ปริวาระ คเหตุวา ภควนฺตํ ปริวาระสิ.

อถญฺเญ มหาเถรา จตฺปาริสฺสุทฺธสิลาจามิกรกฺวจกญฺจํ ปารุปีตฺวา สมาริธฺชกฺกเวเน ติรํ
พฺนฺทิตฺวา อุตฺตมเมตรสทฺตงฺคสนฺนาหํ สนฺนยฺหิตฺวา อโยนิโส มนสิการสรสฺตตีโตมรฺนิวาร์ณตฺถํ
จตฺสตีปฺฐฺฐานผลกฺวจํ คณฺหิตฺวา สตตฺมจฺจนฺตภิตฺตจฺจชาติ ทารุณตฺรํ ชาติชฺรามรณาทิสฺสารทฺกฺขาติ
สมฺพาทภวทฺคฺคมทฺธานปฺปภวอติฆฺภมิจฺฉาทิกฺฐฺวิวนปาทปฺลตาชาลํ สญฺฉินฺทนฺตฺถํ มคฺคญฺญาน
นิสฺสีตฺตคฺคํ คณฺหิตฺวา วจิตจามิกรจมฺมวมฺมิกา วีย มหาโยธา สตฺถจกฺวตฺตินฺรินฺทํ ปริวาระสุ.

เตหิ ปริวาริโต ภควา รามเณยฺยฉทุทนต์ทหตีเร อญฺฐสฺสหสฺสกุญฺชรนาเคหิ ปริวาริโต วिय อสีตติหตฺถุเพโร ฉทุทนต์วารณราชา ปาริกขาตมฺมูเล ปณฺฑุทุมฺพลสิลาสนे तावตีสเทวताคณ ปริวฺตุโต विय สกโก เทวราชา วิปลฺขทุททคจฺปลลวงฺกุรสมสญฺจโน विय रतन्तिपुพฺรุกฺโข सुวณฺณสาखाปत्तปฺป्लปลลวงฺกุรวिราชาโต विय महाชम्पुรุกฺโข विโรचित्त.

อถ รณคณผณิปตินิกรปฺหรณโกโร โรसानลวินฺโท สพฺพญญฺพุทฺครุพฺราชา มานุทฺตมานลํ มานนียตฺราวมานกตํ นนฺโทปนนฺทอฺรคฺราชํ สมฺปทาเลตฺตกาโม ยถา ปสฺสนุนานํ ภิยฺโยภาวาย อิสฺสา ปกตตฺตานํ อิสฺสาปกตตฺตตาย ตถานนฺรูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขริตฺวา ฉพฺพิธฺริสฺโย ปุโรโต วิสฺซุเชตฺวา ยถา นาครราชา สภิกฺขุสงฺฆํ ภควนฺตํ ปสฺสตี ตถา อธิญฺฐหิตฺวา เทวตามนฺุสฺสวจนฺปถาติตาย พุทฺธสิริยา อนิลปถมพฺภุคฺคฺนฺตฺวา เทวโลกาภิมุโข ปายาสี.

อถ ภควา สาวกนิกรรตนมยทุททกไปตาคารานุกโต ฉพฺพญญฺนาทิสฺสิตทกภริตามุพรตลลวงฺปลลวฺมานอฺตุตมธมฺมกฺขนฺธวิวิจิตฺตสฺวารสฺปญฺณกนฺกไปตาคาราเณนาภิลาสมาโน อถวา นีลปถตลปฺกฺขสมิรณปฺกฺโข ภัตฺตีโฆ ลงฺขมาโน ปฺราธานนฺรูปวินยิตฺพุทฺ ทุญฺฐกมฺมสมฺมจฺจํ นนฺโทปนนฺทอฺรคฺราชํ สนฺทิสฺสมาโน ยติวรคณนानาวิธวณฺณปฺตฺตรชนิกรปริวฺตุโต ทิยทุตฺมโยชนสทพฺนุคฺคฺโต นิหตฺสพฺพรณคณกฺฎิลคตฺวิปฺกฺโข ราชสฺุปญฺโณ อถวา สรทสมยพฺพลปโยธรปตลวิวิทวิสาลามุพรตลาเนกตฺนฺชนฺกฺขตฺตตฺวารกปริวฺตุโต วिय นกฺขตฺตรราชา ปุณฺณจฺนฺโท พสฺสมยจกมสทิสฺเสน ตสฺส วิมานมตฺถเกเนว ปญฺจภิกฺขุสเตหิ สทฺธิ เทวโลกาภิมุโข ปายาสี.

เตน โข ปน สมเยน นนฺโทปนนฺทอฺรคฺราชํ อฺรคฺคิปติสฺส อฺวรฺรูปํ ลามกตฺรํ ทุญฺฐิตํ อฺปฺปนฺนํ โหติ อิเม นาม มฺนุทฺทกสมณฺนา มยฺหํ อฺปฺริภาวเนน เทวตฺตานํ ตาวตีสานํ ภวนํ ปวิสฺสนฺติ นิกฺขมฺนฺติปิ อิทานิ อิตฺ ปญฺญาย อิเมสํ มยฺหํ ปาทปฺปํ อิกิรฺนฺตฺวานํ คณฺตุํ น ทสฺสาเมตี.

อญฺฐาย อนเเกหิ นาคมานเวหิ ปริวฺตุโต สีนฺรฺปาทํ คณฺตฺวา นาคานฺภาเวน ทีฆมหนฺตตฺรํ อตฺตภาวํ นิมฺมีตฺวา สีนฺรํ สตฺตกฺขตฺตํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อฺทฺธมจฺจคฺคตสฺส จตฺราสฺสิตฺโยชนสทฺสฺสปฺมาณสฺส สีนฺรฺเสลราชสฺสโรปฺริตลตฺถิตํ ทฺวาทสโยชนปฺปมาณํ ตาวตีสามรฺวานํ มหาสฺทฺสสนนฺครํ สมฺนฺตาว กุญฺจิตายตโนตฺตฺจคฺตฺรํ ชชฺชลิตนาเนาวิวิธรตนวิจิตฺตาเนกภิสนฺกสกโกฏิปญฺจทสฺสหสฺสผเณน ปฏฺิจฺฉาเทตฺวา อทฺสฺสนํ คเมสิ.

อถ โข ปนายสฺมา รญฺฐปาลो สมฺนฺธกาโร ทิสฺวา สิริสฺสิ สฺมาโรปิตฺตฺชลิปฺญฺมกฺกุลกมโล ภควนฺตเมตทโวจ ปุพฺเพ ภาเน อิมสฺมึ ปเทเส สฺฐิตานํ อมฺหากํ สีนฺรฺราชสฺส สตฺตรตนมฺยานิ จตฺตาวิ กฺฎยานิ ทิสฺสนฺติ สีนฺรฺโน วิจิตฺตเมขลํ สตฺตรนตมยํ สตฺตปฺปฺริภณฺทปพฺพตฺตฺว จ ทิสฺสตี ตาวตีสามรฺวานํ

อถ เตน สีเนรฺรนา นิปปิพฺปิยมาณํ อรฺคฺราษสฺส ทีฆปฺปฤสรีรํ อวิรตสนฺทหนเสทํ เตล
นิปปิพิตฺตติลวิษฺฐปริตฺต^๒ เวตฺตปจฺฉิกํ วิย อติตฺนุณฺมโหสิ.

อถ นาคราชา ฐมาสิ

ตํ ปน ฐมาลํ โภภิสฺตสทฺสจฺกฺกฺวาเพสฺส ฐมาณนฺตํ ปสฺสูวีสลโต ยาว กมลคพฺพกาลยา
ฐมนิรฺนฺตรมกาสิ

เถโร อຍံ มยฺหํ สรีเร ฐโม อตฺถิติ มณฺเญติ อมฺหากํ สรีเร ฐมฺสฺส อตฺถิภาวํปี น ชานาติ อปีจ ไซ
ปน อมฺหากํ สรีเร สมฺมา ปริคฺคตฺตตฺตา น ฐมายสี สติ จ การเณ ฐมาณนฺนินฺนุติ ฐมายิ.

ตโต นาคราชา ปชฺชลิ

เถโร อຍံ มยฺหํ สรีเร อคฺคิ อตฺถิติ มณฺเญติ อมฺหากํ สรีเร อคฺคิอตฺถิภาวํ น ชานาติ อปีจ
อมฺหากํ หทยพฺพนฺตรทหนํ สพฺพกาลเมว อสํวฺพฺพเมตฺตวา มจฺจฺริยโกธโลภมทฺมานปฺปปริฺนฺทนา
ปชฺชลิตฺตตฺตา สพฺพกาลเมว เมตฺตากรุณาสีโตทเกณ สมฺมาปริฺนฺพพาปิตฺตตฺตา น ปชฺชลติ สติ ปจฺจเย
ปชฺชลาเปสี ยเวาติ.

อิธกจฺจํ นํ หิ สภาโว สฺวณฺณโลหสทิสฺโส อคฺคินา อปจิตฺวา สพฺพธาเมณ ญฺเณ น ปหริตฺวา
ยถา อิจฺฉิตกมฺมณฺญํ น โหติ สฺวณฺณํ วา น โหติ ตสฺมา ยถา สฺวณฺณกาโร โลหกาโร สฺวณฺณโลหวิกตึ
กตฺตกาโม อกมฺมณฺญสฺวณฺณโลหํ คเหตุวา อคฺคินา ปจิตฺวา ปชฺชลิตกาเล สนฺธาเสน คเหตุวา
อธิกรณียํ สฺวเปตฺวา โลหญฺเณน ปหฺรฺนฺโต กมฺมณฺญํ กโรนฺติ เหวํ กโรนฺตา ปน โทสนฺตเรณ น กโรนฺติ
กโรนฺติ นาปี อปฺปิเยน อปีจ ไซ ปน สฺวณฺณกมฺมณฺญภาวตฺถาย ปกโรนฺติ เหวเมว ไซ ปน ปณฺธิตา
ชนา กิจฺจาปี ญฺตานํ สกฺิยหทยพฺพนฺตเร สฺฐิตํ โภคฺคิ ปชฺชลาเปนฺติ อิทฺธิยา พาหิรฺตฺตี น อิสฺสา
ปกเตน น โทสนฺตเรณ น อปฺปิเยน ปชฺชลนฺติ อถ ไซ นิพฺพิเสวเนน กมฺมณฺญภาวตฺถาย ปกโรนฺติ
สีลาทีสุ จ อณฺญตรสมฺปทาย โสตาปตฺติผลาทีสุ อณฺญตรมคฺคผลสมฺปทาย ตสฺมา เถโร มหฺนฺตํ
อิทฺธิยา พาหิรฺคฺคิขนฺนํ ปชฺชลติ.

อุภินฺนํ เตชสฺสุปฺปนฺนา นพฺชาลา จ สกฺลจฺกฺกฺวาพคฺพภํ ปตฺถริตา สมฺปชฺชลีสฺสุ

ตทา จฺตรสฺสีโตยชนสทฺสโยยชนปฺปมาณํ สีเนรฺรโน ขนฺนํ สพฺพสฺตฺตานํ ภาคทฺนุสฺสเทณคฺคินา
กปฺปทหนสมฺยํ วิย สมฺนตฺตปชฺชลิตเมว อโหสิ.

^๒ น่าจะเป็น เตนนิปปิตฺตติลวิษฺฐปริตฺต แปลว่า “เต็มไปด้วยเมล็ดงาที่ถูกรับบเป็นน้ำมันงา”

อถ เถรสสุ โลมกุปมตุตํ น อถนุหติ

นาครณญโณ ปน สรีริ อุกกามุขปุกุชิตํ อยปิณฺฑํ วย อติสนฺตปมโหสิ

อถ นาครราชา อยเมว โก มํ สีนฺรนา สทุธิ ปิเพตฺวา ฐฺมายติ เจว ปชฺชลติ จาติ โก นฺุไซ ตฺวนฺุติ
ปฺุจฺฉิ

อหํ ไซ นนฺุท สกถวณมณฺุชลปรมสตุถฺโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทฺุติยสาวโก โมคฺคฺลลาโน
นามาติ

กสฺมา ฆนฺุเต ตฺุมเห สมณฺา เอวรฺุปี กมฺมํ กโรถ น ตฺุมหากํ ยฺุตุตํ ยทิทํ สพุทฺทฺเตสฺส ทณฺุช
ปติฏฺฐาปนฺุติ

นาหํ โกธาปฺปิเยน โทสนฺุตเรณ วา กโรมิ ตฺุมหากํ มิจฺจามคฺคโต ปริโมเจตฺวา สฺมคฺเค ปติฏฺฐ
ฐาปนฺายาติ

เอวํ สนฺุเตปิ อติหารุณฺํ เต กตํ อตฺตโน ภิกฺขุภาเวณ ติฏฺฐาหิตี

เถโร ตํ นาคตฺตภาวํ ปชฺชหิตฺวา ปกตฺภิกฺขุวณฺุณเณน สฺฐตฺวา อาห ตฺุํ อฺุรค ติรจฺจนาโน หุตฺวา
ชาตฺิยา อนฺุโธ สมโณติ วา พฺุราหฺมโณติ วา อจฺจาริยฺุปฺปชฺชฎาโยติ วา มาตาปิตโรติ วา น ชานาสี
ปรมปฺุณฺุญฺุชตฺุตํ ตถาคตํ ตาวตีสเทวโลเก สสาวกสงฺฆเณน สญฺจาริกํ อุกโกสนวจฺเณน ฆรฺุสวจฺเณน
อุกโกสสิ อิเม มฺุณฺุชกสมณฺา อมฺุหากํ อฺุปริสฺสีเส ปาทปฺปํสฺุ อิกิรฺนฺุตา สญฺจรฺุณฺุติ ปฏฺิสนฺุจฺรฺุณฺุติ อิทานิ
อิตฺ ปฏฺุฐาย เตสฺสํ สญฺจริตฺุํ น ทสฺสามีติ อญฺุญฺุ เทวมนฺุสฺสา อตฺตโน สิริสฺสมิ ปรมปฺาสาทิกสฺส ภาควโต
สสาวกสงฺฆสฺส ปาทปฺปํสฺุ ปติฏฺฐาปนฺาย สมฺมา ปฏฺุฐยฺุนฺุตาปี น ลภีสฺุ เยว สเจ เกจฺ กิสมิ ลภฺมานา
สิพฺพานตฺุถวิธายกํ^๓ จิรกาลกฺขนฺุสนฺุตฺานปฺปตฺุถิตํ สพฺพาสวณฺิรฺวเสสเมว โสเธนฺุติ ตฺุํ อฺุรคตฺิรจฺจนาโน
สมานो เอว มิจฺจาทิฏฺฐิโก ตถาคตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปรมปฺาสาทนฺิยํ สสาวกสงฺฆมฺุจ ปฺุณฺุญฺุชตฺุตํ
อุกโกสสิ สึลวณฺุตฺานมฺุจ อุกโกสนนฺุนาม อายตี อตฺตนา ปฏฺิถิตพฺุทฺ ฆกามาวจฺรตฺุติสฺสุสิริยเมว
อุกโกสนฺุโต วย โหติ ปฺุจฺฉโต สิริ อญฺุพนฺุชิตฺุวา อุกโกสิตฺุวา ปหริตฺุวา ปลาณฺุโต วย ทิฏฺฐฺุ ฆมฺุเมว
ตาทิสฺสํ ทฺุกฺขํ อนฺุภวสฺสีติ วตฺุวา ตสฺส ทฺุกฺขินกณฺุณฺุสเตน ปวิสิตฺุวา วามกณฺุณฺุสเตน นิกฺขมิ

วามกณฺุณฺุสเตน ปวิสิตฺุวา ทฺุกฺขินกณฺุณฺุสเตน นิกฺขมิ

---

^๓น่าจะเป็น สพฺพพานตฺุถวิธายกํ แปลว่า "ให้ความไม่เป็นประโยชน์ทั้งปวง"

ทกขินนาสาไสเตน ปวิสิตฺวา วามนาสาไสเตน นิภขมิ

วามนาสาไสเตน ปวิสิตฺวา ทกขินนาสาไสเตน นิภขมิ

นาคราชา อธิมตฺตํ เวทนี เวเทนฺโต ยथा มุณฺฑกสมณฺสฺส มยฺหํ มุเขน ปวิสิตฺวา ติกฺขตฺรํ มม
วีสทาฐฺฐาหิ มุขปตฺตกาเล ตํ มุรุมฺราเปตฺวา ภสฺมํ กโรมีติ จินฺเตตฺวา ตเมตทโวจ ภาเนต สมณฺา นาม
ธมฺมปุเรกฺขา เยว สพุพกาลํ ตฺวํ ปน สมโณ หุตฺวา น ตถาภาวาทิ มยฺหํ ตาทิสํ ทารุณกมฺมํ กโรนฺโต
เปเมน กโรมิ ปิเยน กโรมิ น โทสนฺตเรน กโรมีติ วทสิ เยว ตมีทิสํ วจนมตฺตเมว ปฏฺิชานาสึติ วตฺวา
อตฺตโน มุขํ วิวริตฺวา สฺสิโต.

เถโร ตสฺส วจันํ สุตฺวา ปกตฺิยา สุตฺวจฺฉลชฺชนนี วิย สลาลปฺสฺส โอรสปฺตฺตสฺส วจันํ สุตฺวา
โทสวเสน มนสิ อภริตฺวา ตเมตทโวจ ปุพฺเพ ปนาวุโส สมโณติ วา พุราหฺมโณติ วา อจฺจาริยฺุปฺชฺฐมา
โยติ วา มาตาปิตโรติ วา น ชานาสิ อิทานิ มยา เอวฺรูเปหิ วินเยหิ วินยฺนฺโต สมณฺา นาม ธมฺม
ปุเรกฺขาติ ชานาสิ เยว ตสฺมา ปณฺุชิตานํ วินยฺสฺส มหฺนตฺตคฺคณํ กถํ ตฺมฺเหหิ ชานิตพฺพํ เอวญฺจ อตฺเถ
สตี นนฺุ มยฺหํ วิเสสาธคฺเมน ตาทิสํ กมฺมํ กโรตีติ สลฺลกฺเขตฺตพฺพํ โลกสฺมึํ หิ กทาจิ มาตาปิตโร
ปฺตฺตตานํ เอวฺรูปํ ปิพฺพนํ กโรนฺติ อจฺจารุปฺชฺฐมายาปิ อนฺุเตวาสิกสทฺธิวหาริกานํ กทาจิ เอวํ กโรนฺติ อปิ
ชโย ปน เตสํ วิเสสาธคฺมาย กโรนฺติ น อปฺปิเยน น โทสนฺตเรนาติ ยถา สกสพฺพกามททานํ นีฉินํ ปวตฺต
มานสฺส ปิเพตฺวา ปหริตฺวา อเนกปฺปการํ ฝรฺสวจันํ วทมานสฺสาปิ สยํ อายตี ผลุปฺตฺติยา โโกโธ น
กาตพฺุโพ เอวเมว มิจฺฉามคฺคปฏฺิปนฺนสฺส ทฺุฏฺฐกมฺมสมฺงฺคิโน ทฺุนี้ตกมฺมวิสชฺชนตฺถาย สมฺมา
ปฏฺิปนฺเนหิ วีรฺปุริเสหิ อเนกปฺปการํ ปิลนํ ชนยฺนฺตสฺส อตฺตโน จมฺมจฺเจทฺนสมตฺถํ ฝรฺสวจันํ
วทนฺตสฺสาปิ สยํ โโกโธ น กาตพฺุโพ เยวาทิ วตฺวา ตสฺส วิวฏฺเณน มุเขน ปวิสิตฺวา อนฺุโตกฺจฺฉิยํ ปาจีเนน
ปจฺฉิเมน จงฺกมตี.

ยถา นาม กุสโล ทกฺโข ปฺุริโส อายตฺนมหฺนฺเตสฺส ฆเรสฺส สตฺตฺตวิธํ รัตนํ ปฺุเรนฺโต อนฺุโต ปวิสิตฺวา
สมนฺุตโต อฺุจฺฉิภฺุฏฺฐํ วิโสเธติ ปฺุริปุเรติ เอวเมว เถโร นาคราชาสฺส อนฺุโตททเย สทฺธาทิกํ สตฺตฺตวิธํ อธิยฉนํ
ปฺุเรนฺโต มิจฺฉาทิภฺุฏฺฐิโณโกธาทิกํ วิโสเธนฺโต ตสฺส อนฺุโต กฺุจฺฉิยํ อปฺราปรี จงฺกมตี.

อถ ตถาคโต วรรณนีโก สวาทาราธาคนปฺริวฺโต อากาสตเล สฺฐตฺวา อติสมฺพานภฺุฏฺฐานสฺส
ปตฺตภาวํ ญตฺวา โอบาสํ ทสฺเสนฺโต มนสิ กโรหิ โมะคฺคฺลฺลาน มหิทฺธิโก โส นาคราชาติ อาท.

เถโร มยฺหํ ภาเนต จตฺตารโห อิทฺธิปฺปาทา ภาวิตา พหฺุสิกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนฺุภฺุฏฺฐิตา สฺ
สมารทฺธา ติภฺุฏฺฐตฺุ เอโก นนฺุโทปนฺนฺุโท นนฺุโทปนฺนฺุทสฺทิสานํ สตฺปิ สหสฺสปี สตฺสหสฺสปี ทเมตฺถํ สก
กฺุณฺเณยฺยํ มา ภควา สงฺกมามีติ อาท

โส ปน นาคราชา ปวิสุสนโต ตาว น เม ทิฏฐิสฺส ตสฺส นิภมณกาเล ติกฺขตรราหิ จตุหิ ทาสฺสาหิ
ตํ ขาทิสฺสามีติ จินฺตเตตฺวา สเจ ภาเนเต น อปฺปิเยน น โทสนนฺตเรณ เวมกริตฺต มา มยฺหํ เอวรูปํ อนุโต
กฺจฺฉิยํ อปราราปํ จงฺกมฺนฺโต พาทยิตฺต พหิ นิภมณธาติ.

ตสฺส วจเน อวสิฏฺฐิสฺส เวย เถโร ตํ ขณเมว นิภมิตฺวา พหิ อญฺฐาสฺสิ

นาคราชา ตํ ทิสฺวา อยเมโสติ จินฺตเตตฺวา นาสาวาตํ วิสขุเชสิ

ตํ ขณเมว เถโร สฺมาปตฺตี สฺมาปชฺชิตฺติ

เตน โลมกฺุปมตฺตํปี จาเลตฺตํ น สกฺโกติ

อวเสสภิกฺขุ กิร อาทิตฺโต ปญฺญาย สพฺพานิ ปาฏิหาริยานิ กาคฺตํ สกฺกุณฺเอยฺยํ อิทํ ปน ฐานํ ปตฺวา
เอวํ ชิปฺปํ นสฺสนฺติ โน หุตฺวา สฺมาปชฺชิตฺตํ น สกฺขิสฺสนฺติ.

เตน ภควา เตสํ นาคราชทมณํ นานุชานาติ

โส อิมสฺส สมณสฺส นาสาวาเตน โลมกฺุปมตฺตํปี จาเลตฺตํ นาสกฺขี มหิทฺธิโก โข สมโณ ทสฺสหนํ
นียเตไซ ยาว มํ มาเรตฺวา ปลายยามีติ ปลายิตฺตํ อารพฺภิ.

เถโร ตสฺส กุญฺฉิํ วิโสธเนโต ปากตฺกตฺตภาวํ ปชฺชหิตฺวา เอกปฺปหารุปาตนโกฏิ
สตสฺสทสฺสสฺสนีสทฺททสิํ ภีสนปฺกฺขมารุตฺตวิปฺกฺโขปาตนสมตฺถํ วิลสิตํ สตฺตวิชรตนปตฺต
รณฺชิตฺโตภยปฺกฺขํ ทฺวารสฺสทเตชํ ติกฺขตรนชชคฺควชิรสมนฺนาคตํ สีนฺรูปพฺพตฺตราจตฺตคฺคณฺนาธิกฺุพฺเพ
ปฺกุลปรมาณมานิตํ ปกฺขิราชตฺตภาวํ นิมฺมิตฺวา นาคราชานํ อนุพนฺธิ.

โสปี นาคราชา อเนกปฺปการณฺลชฺชมตฺตภาวํ นิมฺมิตฺวา ปลายิ

เถโร ตสฺส ปราชิตปฺปตฺตภาวํ ญตฺวา ตสฺส สํเวชนตฺถาย อนุพนฺธิ

อถ นาคราชา กิณฺจึ เลณํ ปฏฺิสรณญฺจ อลภิตฺวา จิรกาลํ สกฺิยททยพฺพนฺตเร ลฺลิตํ มิจฺฉาทิฏฺฐิสฺสิ
หลาหลวีลํ วมฺมิตฺวา มานวกเสลํ ธาเรตฺวา ภาเนเต ตฺมฺหากํ สรณํ คจฺฉามีติ เถรสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา
อาห มยา ภาเนเต อตฺตโน อนุทฺพาลตาย สํสารทฺกฺขนิสฺสวารสโมกิณฺณาย สํสารรตฺติยา
มิจฺฉาทิฏฺฐิมฺหณฺนการปฺริโยนทฺธโลจณฺญคฺคเลน ตฺมฺหากํ คฺคณฺมจฺจํ อทิสฺวา เอวรูปํ มหาปรารโธ กโต
ยถา ชจฺจนฺโธ ปฺริโส อตฺตโน อนุทฺภาเวน อจฺจนฺตวณฺหนิยํ จกฺกวตฺตินรินฺทํ อปฺสฺสมาโน น วนฺทติ ตสฺส
โทโส น คเหตุพฺโพ เอวเมว โข มยฺหํ ตฺมฺหากํ เตไซพลํ อชานนฺตสฺส เอวรูปํ กตาปรารโธ มมาปรารภํ

มนสิ อกริตฺวา มยฺหํ ปุตฺตภาเวน สรณํ ภวาทิ อญฺญธา เม สรณํ นตฺถิ ปิยปฺพุพโก ภนฺเต โทโส
จิรกาลเมว ปวตฺติตฺวา มหानตฺถาวโห โหติ อญฺญมญฺญสฺส สฺมฺมจฺจนิตตฺตา โทสปฺพุพโกปี น ปิโย
ตสฺส ตฺยฺหํ อชานิตตฺตา จิรกาลเมว ปริวตฺเตตฺวา ทิฏฺฐิมฺมิกสมฺปรายิกสฺสชาวโห โหตีติ.

อถ เถโร นาคราชสฺส วจฺนํ สุตฺวา โอรสปุตฺตํ วย มญฺญมาโน สตฺถานนฺท อิธาคโต เตน ตํ
ทมาปยมาโน สเจ ตฺมฺหากํ โทสํ ชมาเปติ เอหิ ภควนฺตํ โลกการณํ ชมาเปสีติ.

อถ นํ เถโร ภควโต สนฺติเก เนสิ.

อถ นาคราชฯ สกลทิพฺพมานวคณสีลินิมฺขนิกรสฺตตเสวิตํ จกฺกลกฺขณลกฺขิตํ สุวิโสธิตสพฺ
พกาธิกํ วิมลจามิกรวทณํ ปรฺปการํ วิสุทฺโธตฺตมณฺชวิราชิตํ ภควโต ปาทปงฺกชยมกํ วนฺทิตฺวา อจฺจโย มํ
ภนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลํ ยถามุฬฺหํ ยถาอกุสลํ โยหํ ภนฺเต สํสํวรวตฺติยา นิทฺทายมาโน สกาย
หทยพฺภนฺตเรฏฺฐิตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิมฺภูตฺตนุทการาย ปรีโยนทฺธวทโนชนชรามรณฺรหิตํ นํ
ภควนฺตมณฺตคฺคณํ น ชานามิ ชานามิ ภนฺเต ปเนตฺรหิ ตํ อคฺคปฺคฺคลมฺตฺตมํ ปุณฺณกฺเขตฺตมฺปิ ยตฺถ
อปฺปมตฺตกํ ทินฺนํ มหปฺผลตฺรํ โหติ อิตฺ ปญฺญา ย ภนฺเต อตฺตานํ ปรีจฺจชิตฺวาปี ตีณิ สรณานิ ปรีจฺจชิตฺ
น สกฺโกมีติ กตฺตพฺพาวसानํ ตีณิ สรณานิ อคฺคเหสิ.

อถ สตฺถา ปาตลปโยธฺรปตลปรีโยนทฺธกนกาจลนิตมฺพฺรหฺทาตกปญฺจกฺกณฺทลํ ปุปฺพมกฺล
ปตฺติมปญฺจางฺคฺคฺคหิ วิราชิตํ อนปฺกปฺปฺชนิตฺตฺตสฺสจิตฺตผลสฺสชวตํ สฺกฺลกฺขสฺสจิตํ สํสํวรสํครมโฆ
นิมฺมคฺคชนตาทารณสมตฺถํ สฺมฺมจฺจลิตํ ภามรทฺกฺชินฺทตฺถํ ปสาเรตฺวา อมิตฺตสมฺภารากินิพฺพตฺตํ สํสํว
ทฺกฺกชกฺกณฺทสฺสลาทิปรีตาทิตสกลโลกกณฺณววิรวมตฺรสปรีสิญฺจมานมิว อตฺตมฺรตฺรํ อญฺญสฺสคฺสมนฺนาคตํ
พฺรหฺมโฆสํ โฆสิตฺวา ปาณาทิปาตาทิปญฺจวิธเวรฺรหิตานิ สิกฺขาปทานิ อญฺสาสติ.

นาคราชฯ สกลเทวมนฺุสฺสหิตาหิตกฺสเลน สตฺตทิตตฺตปญฺญิตฺตนาถเกน นียยานิกสาสนเนน
อนฺุสิญฺฐสฺส สาทฺ ภนฺเต ตธา ปรีจฺจชิตฺตสํมิ^๕ ยถา มํ ภควา อญฺสาสตีติ วตฺวา สพฺพญฺญตฺตญาณรฺุจิริ
รฺุสิปฺปภาหิ วิกสิตรตฺตปงฺกชปตฺตพฺภนฺตเร ฐิตํ นิลวณฺณภมฺรฐฺฐนินฺนยณฺนยมกราชิตํ อเนกโกฏฺฐิพฺุญฺญป
ภาวปายาปี สมฺปญฺณนํ ภควโต วรฺวทฺทวิกสิตํ สฺวณฺณกฺุเล^๖ สยํ โยโลเกตฺวา อญฺสาสติ.

อถ ภควา ภิกฺขุสงฺฆปรีวฺโต อนาถปิตฺตฺติกสฺส นีเวสนํ อคฺมาสิ.

^๕ น่าจะเป็น *วทฺชน* แปลว่า “เจริญ, รุ่งเรือง, เพิ่มพูน”

^๕ น่าจะเป็น *ปฏฺิพฺุชิตฺตสํมิ* แปลว่า “ข้าพระองค์จักปฏิบัติ”

^๖ น่าจะเป็น *สฺวณฺณกฺุวลเย* แปลว่า “บัวทอง”

อด อนาคตปิณฑุโก ก็ ภาณุเต อดิตวิธา อาคตตฤตาติ อาห

อชฺชชาติ เสฏฐี โมคคัลลานสฺส นนฺโทปนนฺทสฺส สงฺคาโม อโหสีติ

กสฺส ภาณุเต ชโย กสฺส ปราชโยติ อาห

กิญฺจาปี โส มหानุภาโว อาสิวิโส ทุทฺทมิตโต โมคคัลลาเนน ทมิตโต คณฺฐุปาโท วिय นิพฺพิสฺสตุตฺ
ปฺตฺโต นิยุยานิกสฺสเน สกตฺตานิ ปติฏฺฐิตฺโต ตถาคตสฺส อตฺตานิ โอรสปฺตฺตภาวํ อฺปนเนตีติ อาห.

ติ สุตฺวา เสฏฐี เอวฺวํ มหานุภาวํ นิยุยานิกสฺสเน อดิปฺสึทิตฺวา สตฺตาทํ พุทฺธปฺปมฺขานํ
ปญฺจนํ ภิกฺขุสฺตานํ มหาสฺกการสมฺมานํ กตฺวา เอวํ มหานุภาวสฺส เณรสฺส สตฺตาทํ สกฺการํ อกาสิ.

เตน การณฺน เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ โมคคัลลาเนติ พุทฺธิยฺฐาเน
ฐฺเปสิ

ตสฺส คุณฺ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห

ทเมตฺวา โย อทฺนฺตานํ

นาคาทินํ มหาปเถ

ฐฺเปสิ ตํ มหาวีริ

นมนฺตุ สิริสาธโวติ

นนฺโทปนนฺทตฺถุ นิฏฺฐิตํ

พุทฺธสิริตฺถเรน สงฺคายิตํ นนฺโทปนนฺทตฺถุ นิฏฺฐิตํ.

คำแปล นนุไทปนนทวดตุ

ขอความนอบน้อมจงมีแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พระจอมมุนีทรงชนะพญานันโทปนันทนาคราช ผู้มีฤทธิ์
มาก มีมิชฌาทีฐิ ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ โดยโปรดให้นำาคือพระเถระ
ผู้เป็นโอรสไปทรมาน ด้วยเดชแห่งชัชชนะนั้น ขอชัชมงคลจงมี
แต่ท่าน

ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์แต่อย่างใดที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคบำเพ็ญสมเด็จสภารมีเป็นเวลา
๒๐ อสงไขย กำไร ๑๐๐,๐๐๐ กัป ได้แก่ (๑) ทศบารมี คือ การบริจาคซึ่งทรัพย์มีอาทิคือสิริราช
สมบัติแห่งพระจักรพรรดิอันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งอันประกอบด้วยอุปกณ์อันวิจิตรต่าง ๆ อาทิ
พัสดราภรณ์ เครื่องประดับพระวรกาย เงิน ทอง ไพฑูรย์ สังข์ ประพาฬ มสารคัล อันผูกสัตว์โลกทั้ง
๓ ภพให้อยากได้ ปราภรณ์ และเสน่ห์อย่างเหนียวแน่น (๒) ทศอุบารมี คือ การบริจาคอวัยวะ
สำคัญ อาทิ พระเศียรอันทรงประดับตกแต่งแล้ว พระหทัย พระมังสา พระเนตรที่หยอดเอี่ยม พระ
นาสิก พระหัตถ์ พระบาท อันยังใจเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงให้เฝ้าอาบยั้ง (๓) ทศปรมัตถบารมี คือ
การสละพระชนม์ชีพอันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งแก่หมู่มนุษย์ เทวดา และผู้มีชั้นชั้นยังไม่สิ้นคือรูปพรหม
ทรงผจญกองทัพแห่งเจ้าผู้เป็นใหญ่ในกามธาตุที่โคนต้นวิชัยพฤกษ์ที่สะดือแห่งแผ่นดิน อันเป็น
บริเวณที่ถูกผจญแล้วด้วยท่าฝนที่ตกพร้อมกันทั้ง ๔ ทวีป ถือพระขรรค์ จักร ธนู ศร โดมร สาก
ภูเขาใหญ่และแผ่นดินใหญ่มีสีหลากหลาย มีอาการประดุจสายฟ้าที่ส่องแสงสว่าง อันเนรมิต
รูปร่างเป็นชนิดต่าง ๆ อันอาจฆ่าหมู่เทพมานพทั้งหมดในกามภพ มีขนาดมหึมาน่าเกลียดน่ากลัว
เป็นเทวดา มนุษย์ ยักษ์ คนธรรพ์ วิทยาธร ทานพ กุมภณที ราชสีห์ เสือ แรด ช้าง กระบือ หมูป่า วัว
ป่า วัว วัวลาน วัวผู้ สุนัข สุนัขจิ้งจอก ม้า เนื้อ ค่าง ลิง หมี หม่าโน หม่าป่า กวาง ลิง งูเหลือม
พังพอน เสือปลา งูใหญ่ หงส์ นกกด นกจากพราว นกยาง นกกระเรียน กา เหยี่ยว นกกระสา แร้ง
กบินทร์ แมลงภู่ นกยูง นกกระเรียน จระเข้ มกร งูน้ำ งูใหญ่ ปลา เต่า เป็นต้น ด้วยกองทัพนกรบผู้
แข็งแรงยิ่ง คือ ทศบารมีอันสำเร็จด้วยใจที่ระวังรักษาไว้อย่างแน่นอนหนาในอดีตกาลด้วยการ
พระราชทานอาหาร รางวัล และการบริจาคทั้ง ๕ ประการ อันยังให้พิภพสิ้นสะเทือนสิ้นเวลาหลาย
กัป แล้วทรงบรรลุประสัพพัญญุตญาณอันให้คุณมีศพลญาณและความแก้แค้นในจตุเวสารช-
ญาณอาทิ ทรงแนะนำวินัยอันโอฬารแก่เทวดา มนุษย์ ยาค ยักษ์ที่ฝึกได้ยากเป็นอาทิ ด้วยอุบายอัน
แยบคายประการต่าง ๆ อันทำให้ถึงฝั่งแห่งความยิ่งใหญ่ในยศ บุญ และปัญญา แล้วทรงปลี่ยน
สัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากหนทางที่ผิดซึ่งเป็นทางไกลที่ทำให้เกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ แลกการเฝ้า

บานของสัตว์โลกย่อมมีเพราะพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์โลกมีพระทัยกระทำสัตว์ให้ตั้งอยู่ในมรรคา คือ มรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐ ซึ่งนำไปสู่มหานครคือนิพพานอันปราศจากอันตราย เป็นบรมสุข ไม่บังเกิดขึ้นอีก อันพระอริยเจ้าทั้งหลายปรารถนานั้น ประดุจแสงสว่างของดวงอาทิตย์ที่แผดเผาความมืดที่ข่มได้แสนยากในเวลาที่ยังวันในฤดูร้อน เหมือนพระอาทิตย์ที่ขึ้นในฤดูร้อน และเหมือนดอกไม้แย้มบานในสมัยที่มีไออุ่น

แต่การที่ศิษย์ผู้สมบูรณ์ด้วยปัจจัยที่กระทำมาในอดีตเป็นเวลาสองไขแสนกัลป์ทรมานสัตว์อันทรมานยากเหล่านี้ ให้หลุดพ้นจากหนทางที่ผิด แล้วให้ตั้งอยู่ในหนทางอันถูก หมดพยศ ตามพระอนุญาตของพระตถาคตนั้น เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์

อย่างไร?

ได้ยินว่า ในสมัยหนึ่ง อนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้มีความเห็นชอบ ศรัทธาในกรรมและผลกรรม ได้ฟังเสียงธรรมแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอันไพเราะยิ่ง อันทรงแสดงแล้วประดุจเสียงแห่งพรหม อันสมบูรณ์ไปด้วยคุณสมบัติทั้ง ๘ อันแผ่ชานออกจากช่องพระโอษฐ์แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประดุจเสียงปี่แก้วอันฟังฟังยิ่งนัก อันพระผู้มีพระภาคผู้เป็นประทีปแห่งโลกทรงไว้ทรงไว้ซึ่งสรรพสัตว์ไม่ให้เกิดไปสู่ทุกคติ สามารถทำลายอาสวะทั้งปวงที่เป็นไปตลอดกาลนาน จากชั้นธสันดานที่หยาบเข้าซึ่งทำให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิดใน ๓ โลก ด้วยการรดน้ำอมฤตอันประเสริฐทางช่องโสตของเวไนยสัตว์ทั้งปวงที่อยู่บนพื้นเบื้องล่าง ภูเขา และท้องฟ้าอันไพศาล ดับความเร่าร้อนในหัวใจของแห่งเทวดา อสูร มนุษย์ ครุฑ คนธรรพ์ ยักษ์เป็นต้น อันเร่าร้อนอยู่เนื่อง ๆ จากไฟไหม้กับอันลุกโชนคือไฟราคะอันอยู่ภายในใจของตน จึงน้อมนำพระคุณแห่งพระจอมมุนีผู้ถึงพร้อมด้วยองค์คุณซึ่งทำให้หมู่เทวดาและมนุษย์ด้วยจิตตั้งมั่นพร้อมด้วยความเคารพเลื่อมใส แล้วกราบทูลนิมนต์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ทรงเป็นพระโลกบิดา ผู้ทรงประกอบด้วยมหาขันธ์ ขอพระองค์ทรงรับซึ่งภิกษาที่เรื่อนของข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป” แล้วจึงน้อมไหว้พระยุคลบาทแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประดุจคู่แห่งดอกบัวอันหมู่แมลงภู่ออมในสระบัวต่าง ๆ มีสระแห่งทำวสหัสสนัยน์เป็นอาทิ ด้วยเศียรเกล้าของตน แล้วจึงหลีกไป

ลำดับนั้น พระศาสดาแห่งเราทั้งหลาย ผู้ทรงเมตตาต่อสรรพสัตว์ ผู้ทรงพันวิเศษแล้วจากอาสวะทั้งปวง ผู้ทรงเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวงทรงรับคำนิมนต์ของเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงยังเศษแห่งวันนั้นและส่วนแห่งราตรีให้น้อมล่องไปวิเศษแล้วด้วยพุททกิจอันพระองค์พึงกระทำโดยปกติ (ทรงใช้เวลาตอนกลางวันและกลางคืนปฏิบัติกิจที่ทรงกระทำตามปกติ)

ครั้งนั้น เมื่อเทพราตรี ผู้มีความหวังดีที่ยิ่งใหญ่ ผู้เศร้าโศกเพราะการจะสิ้นไปของตน ไม่ได้เข้าใกล้พระผู้มีพระภาค จึงทำที่ประหนึ่งจะระลึกถึงปิติสุขอย่างยิ่งที่ดวงทิวาและเทพแห่งทิวาจะพึงได้รับเพราะการได้เข้าใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคนั้น

ในเวลาใกล้รุ่ง เทพรাত্রีผู้มีดวงหน้าดงามดั่งพระจันทร์เพ็ญที่พรั่งพร้อมด้วยน้ำตาที่ปรี่มออกเพราะกลุ่มเสียงครวญ เพราะเสียงร้องรำพันที่แสดงออกถึงความสงสาร คือ เสียงร้องของหมูนกนานาพรรณ

ลำดับนั้น ครั้นเมื่อเวลารุ่งเข้ามาถึงแล้ว พระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย ผู้ทรงบริบูรณ์ไปด้วยอาการทั้งปวง ผู้อันบุคคลอื่นจะเปรียบได้ยาก ผู้ประเสริฐสุดในโลก ผู้ทรงทำจิตให้อยู่ในอำนาจ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ผู้ทรงห่างไกลจากความชั่ว ทรงพิจารณาภพทั้ง ๓ ไม่มีเศษ อันมีรูปร่างประดุจผลมะขามป้อมทองอยู่บนฝ่ามือ ซึ่งปรากฏด้วยอาการทั้งปวง ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งพันวัตถุต่าง ๆ คือ เรือนยอด กำแพง ปราสาท ภูเขา อันทรงได้รับแล้ว ณ โคนต้นอัสสัถะ ด้วยการประพาสสุจริตมีอาทิ คือ การให้ประทีปเป็นทานคือพระเนตรอันสำเร็จผลสิ้นยี่สิบสองไขยก่าไรแสนกัลป์ นับแต่ทรงตั้งมโนปณิธาน ทรงเปล่งพระวาจา และทรงบำเพ็ญด้วยพระองค์เอง

ในกาลเป็นอันทอดพระเนตรแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (เมื่อพระผู้มีพระภาคทอดพระเนตร) นั้นเทียว พระยานันโทปนันทนาคราช ผู้มีมิจชาติฐิละเอียดก็มาปรากฏในหน้าแห่งชายญาณของพระพุทธเจ้าผู้ประจวบดวงอาทิตย์อันแผ่ไปในทั่วทั้งแดนโกฏินันเต็มไปด้วยความคิดต่าง ๆ ของเวไนยชนทั้งปวงผู้มีสุจริต ๓ ที่เริ่มปรากฏตั้งแต่พุทธบาทกาลของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่าง ๆ

แลพระยานาคนั้นมีมิจชาติฐิ ไม่รู้จักสมณะ พราหมณ์ อุปัชฌาจารย์ มารดาบิดา หรือธรรม

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย ผู้ทรงปรีชาหยั่งรู้เรื่องราวในอดีตปัจจุบัน และอนาคต ทรงรำพึงว่า “พระยานันโทปนันทนาคราชนี้มาปรากฏสู่คลองในปากชายญาณของเรา อุปนิสัยแห่งพระยานาคนั้นโทปนันทะนี้มีอยู่หรือไม่หนอ ?” ครั้นทรงเห็นแล้วว่ามีจึงทรงดำริว่า “ถึงกระนั้นก็ตาม พระยานาคตนนี้ย่อมไม่สามารถที่จะรู้แจ้งมรรคผลได้เพราะอติภาพของตน (ที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน) ต่อเมื่อได้ฝึกตนด้วยการฝึกอันเคร่งครัด จึงจะเลื่อมใสในคำสอนของเรา จะเชื่อผลกรรม ตั้งอยู่ในเหตุแห่งการรู้แจ้งมรรคผลต่อไปในภพภาคหน้า จะยกตนเองขึ้นจากหนทางที่ผิดอันกอบปรไปด้วยกาม กระทำให้เป็นที่พึงแก่ตน

พญานาคนี้เป็นผู้มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรง แม้กระนั้น ก็เป็นผู้ที่พระสาวกพึงสั่งสอนได้

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงพิจารณาว่า “ใครกันหนอที่มีฤทธิ์ ถึงพร้อมด้วยการกระทำอันตนกระทำแล้ว ฉลาดในอุบายในการทรมานอันยาก จะฝึกหัดพญานาคนั้นโทปนันทะนี้ ผู้มานะอันกักขฬะหยาบเข้ายิ่ง ยากที่จะสั่งสอน มีธมคือมานะอันตนได้รับเฉพาะ มีใจอันถูกทำลายแล้วด้วยมานะ ให้คลายพยศ เปลื้องให้จากความเห็นผิดนอกทางแห่งผู้เสพด้วยอัสตบรูษเพราะอำนาจแห่งความลุ่มหลง นำให้เข้าไปสู่หนทางอันประเสริฐอันสืบบุรุษทั้งปวงเสพ” ก็ทรงเห็นพระโมคคัลลานเถระ ผู้เป็นทุติยอัศรสวาก เป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งการทรมานอันยาก ถึงพร้อมด้วยการกระทำอันตนกระทำแล้ว ประเสริฐกว่าหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง ในการกระทำอิทธิปาฏิหาริย์

ครั้นเมื่อราตรีสว่างแล้ว ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย ผู้ทรงเป็นที่พึ่งแห่งมนุษย์และเทวดา ผู้บริสุทธิจากมลทิน ทรงกระทำประโยชน์ในการอนุเคราะห์ผู้อุปัฏฐาก ความผาสุกแห่งพระวรกาย และพระสรีริกมีการสงระงพระพักตร์เป็นอาทิ ทรงเรียกพระอานนท์ ผู้มีดวงหน้าประดุจพระจันทร์เต็มดวงอันงดงามส่องแสงในฤดูใบไม้ผลิ อันปราศจากบริมณฑลห่มเมฆใหญ่อันหมู่เทวดาและมานพทั้งปวงยินดี แล้วตรัสว่า “ดูกรอานนท์ เธอจงแจ้งแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า ‘พระตถาคตจักเสด็จไปสู่เทวโลกด้วยกิจอันพึงกระทำบางประการนั้นเทียวในวันนี้’ ”

ก็แลในวันนั้น หมู่มาณพทั้งหลายได้จัดเตรียมบริเวณโรงตีมอันสำเร็จไปด้วยรัตนชาติทั้งปวง แก่พญานันโทปนันทนาคราช

ฝ่ายพญานันโทปนันทนาคราชนั้นก็เนรมิตรูปแห่งจักรพรรดิอันงดงาม แวดล้อมไปด้วยนาคมาณพหลายพันอันประดับประดาด้วยเครื่องแต่งกายทิพย์ กางกั้นทิพยเศวตฉัตรอันแล้วไปด้วยแก้ว เงิน และทอง และนางนาคมาณวิกาทั้งหลายอันงดงามยิ่ง มีอาการอันดึงดูดใจให้รักใคร่ด้วยอาการอันงดงาม มีการมอง การเจรจา การหัวเราะเป็นอาทิ, แล้วนั่งลงบนบัลลังก์แก้วอันเป็นทิพย์ ประดุจพระอาทิตย์ยามรุ่งอรุณอันขึ้นเหนือยอดเขาสุคนธร, มองดูอาหารและเครื่องตีมมีรสหลากหลาย อันเป็นโภชนาหารอันคู่ควรกับพระจักรพรรดิ อันถูกจัดวางในภาชนะเงินทองอันประดับแล้วด้วยแก้วทั้งปวงทั้งหลาย, แล้วจึงปรารภจะบริโภค

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงประดับพระวรกายของพระสุคตที่สูงสง่าประดุจยอดเขาทองด้วยมหาบังสุกุลจีวรอันย้อมด้วยน้ำครั้งสี่สุกแก่ดุษดีดอกชัชโยสุมและดอกทองหลวง อันสามารถยังปฐพีทั้งสิ้นให้หวั่นไหว ๙ ครั้ง ประดุจเกราะอันย้อมในพิธีราชาภิเษกแห่งพระจักรพรรดิ

คือพระสัพพัญญูพุทธเจ้า แล้วจึงเสด็จออกจากพระบรมคันธกุฎี ประดุจลูกราชสีห์ซึ่งไม่หวาดกลัว ที่ออกจากระหว่างแห่งคูกาของอันส่องแสงรุ่งเรืองทั้งสิ้น และประดุจดวงจันทร์เพ็ญอันขึ้นเหนือ ยอดแห่งเขาขุคนธร ประทับอยู่หน้าพระคันธกุฎี แล้วโปรดให้พระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์

ในกาลนั้นแล พระสารีบุตรผู้ประดุจช้างตัวประเสริฐ ผู้เป็นปฐมอัครสาวก ผู้บรรลุนิพพาน ตัดขาดจากอาสวะทั้งปวงด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย รวบกอบหญาคือกิเลสทั้งปวงด้วยวงวคืออสุภวิปัสสนา แล้วทิ้งลงบนพื้นคืออิทธิบาท เหยียบด้วยสันเท้าคือสติปัญญา ๔ กระทำภพทั้ง ๓ ให้เป็นจุนและวิจุน ก็พากันผู้เป็นบริวารของตนมาด้วยลีลาแห่งพระอัครสาวกอันมีที่เปรียบหามิได้ แล้วนั่งลง ณ เบื้องขวาแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ในกาลต่อมานั้นเทียว ช่างเหล็กผู้ประเสริฐสุดคือพระมหาโมคคัลลานะผู้เถระผู้เป็นอัครสาวกลำดับที่สอง ผู้บรรลุนิพพานอันเลิศ ยังกอบถ่านเพลิงคืออวิชชาให้เต็มในหลุมไฟคือสมภาติ สุกลมในเบ้าหลอมคือไตรลักษณ์มีอาทิจคืออนิจจา กระทำให้มหาภูตรูปทั้ง ๔ ร้อนด้วยไฟคือญาณประดุจก้อนเหล็กในร่างกาย ใช้คีมคีบวางบนทั่งคือศีล ตีด้วยค้อนคืออริยสัจ ทำลายศิระชะคืออวิชชาของตนให้แตก ก็พากันผู้เป็นบริวารผู้เสมอกับตนมา แล้วนั่ง ณ เบื้องซ้ายแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระอัญญาโกณฑัญญะผู้ประดุจช้างตัวประเสริฐ รวบกอบหญาคือกิเลสทั้งปวง ด้วยวงวใหญ่ เหยียบไปมาด้วยเท้าคือสติปัญญา ๔ สลัดธุลีคือความรักใคร่อันให้ซึ่งความไม่มีประโยชน์ทั้งปวง แล้วนำมาใส่ในปากคือวิปัสสนามือนิจจาเป็นอาทิ บดด้วยลิ้นคือสมภาติ และเคี้ยวจนแหลกด้วยเขี้ยวคือญาณทั้งหลาย กลืนลงไป ในคอคืออมรรคและผลจนเต็มในท้องคือพระนิพพาน อันเป็นอมตะ ก็พากันผู้เป็นบริวารของตน ผู้บริสุทธ์จากอาสวะทั้งปวง มาแวดล้อมสมเด็จพระผู้มีพระภาค แล้วนั่งลง ณ เบื้องหลังของสมเด็จพระผู้มีพระภาค

ในกาลนั้น พระมหากัสสปเถระ ผู้บรรลุนิพพานอันเลิศ ยังกิเลสทั้งปวงอันให้ความไม่เป็นประโยชน์ทั้งปวงที่ตั้งอยู่ภายในใจให้เหือดแห้งด้วยการปราภวแห่งดวงอาทิตย์คืออริยมรรค ดุจดั่งการพินาศของน้ำในห้วงมหรณพด้วยการปราภวแห่งดวงอาทิตย์ทั้ง ๕ ในคราวแห่งการสิ้นไปแห่งกัป ก็พากันผู้เป็นบริวารของตนมาแวดล้อมสมเด็จพระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พระมหาเถระทั้งหลายรูปอื่น ๆ ประดุนันท์กรบที่ยิ่งใหญ่ที่ผูกเกราะหนังและทอง ประดับเกราะทองคือศีลบริสุทธ์ทั้งสี่ ผูกเกราะเงินคือสมภาติอย่างมั่นคง และผูกเกราะคืออตุตงค์ ๑๓ อันเป็นยอด ถือเกราะคือผลแห่งสติปัญญา ๔ อันเป็นประโยชน์ในการป้องกันลูกศร, ดาบ, โคมร จากการทำในใจโดยไม่แยบคาย ถือพระขรรค์อันคมคืออมรรคญาณอันเป็นประโยชน์ในการตัด

ชายแห่งเครือไม้ในป่าคือมิชฌาทีฐอันหนายิ่งซึ่งเกิดจากการถือทางอันยากและคับแคบคือทุกข์แห่งสังสารวัฏมีชาติ ชรา มรณะเป็นอาทิ อันทารุณยิ่ง คือ ความว่างเปล่าน่ากลัวไม่รู้จักสิ้น ก็มาแวดล้อมพระศาสดาผู้ประดุจพระเจ้าพรตผู้เป็นใหญ่แห่งมนุษย์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคอันหมู่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นแวดล้อม ทรงสง่างามประดุจพญาช้างฉัททันต์ ซึ่งมีความสูง ๘๐ ศอก อันช้างทั้งหลาย ๘,๐๐๐ ตัวแวดล้อม ณ ฝั่งสระฉัททันต์อันนำวันรมย์, ประดุจท้าวสักกะ ผู้เป็นราชาแห่งทวยเทพ แวดล้อมด้วยหมู่เทวดาแห่งสวรรค์ดาวดึงส์ บนแท่นหินนามว่าบัณทุกัมพล ณ โคนต้นปาริชาติ, ประดุจต้นไม้แก้วอันเป็นทิพย์ อันปกคลุมแล้วด้วยพุ่ม ใบอ่อน หน่อใหญ่ น้อย, ประดุจต้นหว่าใหญ่อันงามด้วยกิ่ง ใบ ดอก ใบอ่อน หน่อ อันมีสีงามดุจทอง

ลำดับนั้น ราชาแห่งครุฑคือพระศัพทัญญูพุทธเจ้า ผู้กระทำซึ่งการประหารหมู่พญานาคคือหมู่กิเลส ผู้ทำลายไฟคือความโกรธ ทรงปรารถนาที่จะตัดพญานาคนั้นโทปนันทะ ผู้มากด้วยมานะชอบดูหมิ่นผู้อื่น มีใจฟูด้วยมานะ ทรงบันดาลอิทธาภิสังขารที่มีรูปอย่างเดียวกันนั้นเพื่อทำให้ผู้ที่เลื่อมใสแล้วเลื่อมใสยิ่งขึ้น และทำให้ผู้ริษยาแล้วริษยายิ่งขึ้น ทรงเปล่งพระฉัพพัตถรังสีให้ปรากฏข้างหน้า พญานันโทปนันทนาคราชจะเห็นอยู่ด้วยประการอย่างไร ก็ทรงอธิษฐานเช่นนั้น แล้วทรงเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้าด้วยพุทธรูปอันมีสิริเกินที่เทวดาและมนุษย์จะสรรเสริญได้ ป้ายพระพัทตร์เสด็จสู่เทวโลก

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงดงามด้วยอาการประดุจเรือทองอันเต็มพร้อมไปด้วยของมีค่ามีลวดลายวิจิตรต่าง ๆ คือพระธรรมขันธ์อันสูงสุดซึ่งลอยไปในห้วงทะเลฉัพพัตถรังสีคือท้องฟ้า แวดล้อมด้วยเรือเล็กอันแล้วด้วยหมู่แก้วคือพระสาวกแล้ว หรือมิฉะนั้นก็ประดุจพญาครุฑผู้เป็นศัตรูของหมู่พญานาคคือกิเลสทั้งปวงอันถูกกำจัดแล้ว มีร่างกายขนาด ๑๕๐ โยชน์ แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุปรารถนาพรตคือหมู่พระภิกษุ ปรากฏอยู่ต่อหน้าพญานันโทปนันทนาคราช ผู้มีกรรมอันชั่วช้า ซึ่งสามารถแนะนำได้ตามสมควร ทะยานขึ้นอย่างรวดเร็วและน่ากลัวขึ้นสู่ท้องฟ้าด้วยปีกที่ก่อให้เกิดลมพายุ หรือมิฉะนั้นก็ประดุจพระจันทร์เพ็ญอันเป็นราชาแห่งดวงดาว อันแวดล้อมแล้วด้วยดวงดาวอันเกิดบนท้องฟ้าอันดงามปราศจากก้อนเมฆมากในฤดูใบไม้ผลิ เสด็จป้ายพระพัทตร์สู่เทวโลกประดุจจกรมแก้ว พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เหนือยอดวิมานของพญานาคนั้นเทียว

ก็ในครานั้นแล ความเห็นผิดอันชั่วช้ายิ่งเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่นันโทปนันทะผู้เป็นพญาแห่งนาคว่า “ไอ้สมณะไลน์เหล่านี้เหาะไปยังที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ ตน เหนือภพของข้า แม้คราวออกมาก็เช่นกัน ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เมื่อสมณะพวกนี้เรียกรายละของเท้าแก่ข้า ข้าจักไม่ให้ไป”

พญานันโพนันทนาคราชลูกก็ขึ้นไปยังเชิงเขาพระสุเมรุ โดยมีนาคนานพจำนวนมาก แวดล้อม เนมิตร่างกายของตนให้มีขนาดใหญ่และยาวยิ่งด้วยอานุภาพแห่งนาคน ใช้ขนาดพันรอบ เขาสิเนรุ ๗ รอบ แล้วใช้พังพานมีขนาดประมาณ ๕๐,๐๐๐ โกฏิ นำสะพรั่งกล้วย มีรัตนชาติอเนก ประการส่องแสงปกคลุมทั่วมหาสุทัสสนนครแห่งเทวดา ๓๓ ตน อันมีขนาดประมาณ ๑๒ โยชน์ อันตั้งอยู่บนเขาสิเนรุซึ่งสูงประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ทำให้เกิดความมืดจนมองไม่เห็น

ลำดับนั้น พระรัฐบาลผู้มีอายุเห็นความมืด จึงกระพุ่มอัญชลีประดุจดอกบัวตูมยกขึ้นเหนือเศียรเกล้า แล้วกราบทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน เมื่อข้าพระพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่นี้ ย่อมปรากฏมียอดเขาทั้งสี่แห่งเขาพระสุเมรุอันแล้วไปด้วยรัตนชาติทั้ง ๗ ย่อมปรากฏสถิตบริภคทศิรีอันประดุจสายสร้อยแห่งเขาสิเนรุ ย่อมปรากฏนครมหาสุทัสสนะของเทวดาทั้ง ๓๓ ตน ย่อมปรากฏเวชยันตปราสาทอันแล้วไปด้วยทองและเงิน สูง ๗ โยชน์ เป็นยอดในเทวโลก เป็นที่ประทับของท้าวสักกะ ราชาแห่งทวยเทพ ย่อมปรากฏทิพยฉัตร ธงชัย ธงผืนผ้า จามร เป็นต้น อันมีสีต่าง ๆ กันที่ตั้งขึ้นเหนือยอดเวชยันตปราสาท ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่บัดนี้อะไรเป็นเหตุให้สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่ปรากฏ?”

ลำดับนั้น พระผู้ชนะสูงสุดซึ่งสงครามคือกิลเลส ผู้เป็นพระจอมมุนีผู้กล้าหาญยิ่ง ประดุจทรงเปิดกล่องทองอันประดับด้วยแก้ว ๗ ประการอันบรรจขอมหอมทั้งสิ้น คือ ทรงเผยพระโอษฐ์ประดุจปากเมฆที่โปรยปรายฝนคือพระสังกัธรรม งดงามด้วยริมพระโอษฐ์ทั้งคู่ที่มีสีดุจอรุณรุ่ง ประดุจสีดอกกชบา เป็นที่อยู่ของพระชีวหาที่แผ่อ่อนนุ่มมีสีแดงดุจดอกบัวแดง มีแถวแห่งพระทนต์ ๔๐ ซึ่งซึ่งมีรัศมีแผ่ออกมาดั่งรัศมีพระอาทิตย์และพระจันทร์ประมาณหลายโกฏิ แผ่เข้าไปพร้อมกันสู่ภายในปราสาททองอันเป็นที่ประดิษฐานพระชีวหา ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ อันเกิดจากผลแห่งสุจริตอันเป็นประโยชน์นานัปการ ประกอบด้วยความสมบูรณ์แห่งองค์ทั้ง ๘ อันกังวลน่าฟังยิ่งนัก จากภายในห้องแก้วอันเปิดแล้วคือพระโอษฐ์แห่งพระผู้เป็นใหญ่แห่งภิกษุ ประดุจเสียงระฆัง กลอง กิณนร นกการเวก เสียงร้องของช้างพลายซับบัน เสียงคำรามของราชสีห์ เสียงทะเลสั่นสะเทือน และเสียงฟ้าร้อง ตรัสว่า “ดูก่อน ท่านรัฐบาล พญานาคชื่อนันโพนันทะนี้ไกรธที่พวกเราสัตยูจรไปมาสู่ดาวดั่งสเทวโลก แล้วเรียรายละของเท้าเหนือเศียรเขา เขาจึงพันเขาพระสุเมรุด้วยขนาด ๗ รอบ แล้วใช้พังพานที่มีขนาดใหญ่ปกครอบดาวดั่งสวรรค์ จนทำให้เกิดความมืดไปทั่วบริเวณ”

พระรัฐบาลกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าจะทรมานพญานาคตนนี้ พระพุทธเจ้าข้า”

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานพระอนุญาต

ลำดับนั้นแล พระภททียะผู้มีอายุก็ได้กราบทูลขอประทานพระอนุญาตทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเช่นเดียวกัน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคไม่ประทานพระอนุญาต

พระเถระทั้งปวงต่างลุกขึ้นจากที่นั่งโดยลำดับ แล้วกราบทูลขอประทานพระอนุญาตทรมานพญานันโทปนันทนาคราช

สมเด็จพระผู้มีพระภาคไม่ประทานพระอนุญาต

ในลำดับท้ายสุด พระมหาโมคคัลลานเถระก็กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าขอทรมานพญานาคตนนี้”

สมเด็จพระผู้มีพระภาคประทานพระอนุญาตว่า “ดูกรโมคคัลลานะ ท่านจงทรมานพญานาคตนนี้เถิด”

พระโมคคัลลานเถระก็ละร่างปกติ แล้วเนรมิตเป็นพญานาคมีขนาดสูงใหญ่เป็น ๒ เท่า มีพังพานแผ่ไปแสนโกฏิวิจิตรไปด้วยรัตนชาติ นานาชนิด มีความงามโดยรอบ มีลวดลายวิเศษ มีสีเสมอด้วยสีน้ำของดอกหญ้าฝรั่ง มีร่างกายราวแผ่นทอง มีปลายหางอนราวกับเปลวไฟอันปลิวไหวด้วยลมพัด แล้วพันเขาพระสุเมรุตั้งที่พญานันโทปนันทนาคราชพัน ๑๔ รอบ ใช้พังพานที่มีขนาดใหญ่ปกครอบเหนือพังพานของพญานันโทปนันทนาคราช แล้วบีบรัดพญานันโทปนันทนาคราชเข้ากับเขาพระสุเมรุ

ลำดับนั้น ร่างอันใหญ่และหนาของพญานาคนั้นถูกพระโมคคัลลานเถระบีบรัดไว้กับเขาพระสุเมรุก็มีเหงื่อไหลรินไม่ขาดสาย ราวกับตะกร้าหว่ายที่เต็มไปด้วยเมล็ดงาที่ถูกบีบเป็นน้ำมันงาจนมีขนาดเล็กลงยิ่งนัก

ลำดับนั้น พญานันโทปนันทนาคราชก็ทำให้ควันทวนตลบขึ้น

แลกลุ่มควันทวนนั้นก็ฟุ้งตลบไปในแสนโกฏิจักรวาลแสนโกฏิ ตั้งแต่พื้นแผ่นดินจนกระทั่งถึงที่อยู่แห่งผู้มีดอกบัวเป็นห้องคือพรหมโลก จนไม่มีที่ใดที่เว้นว่างจากควัน

พระโมคคัลลานเถระคิดว่า “พญานาคนี้สำคัญว่า ‘ควันมีอยู่ในร่างกายเรา’ แต่ไม่รู้ว่ควันในร่างกายของเราก็มี แต่เพราะถูกคุ้มครองไว้ด้วยดี จึงมิได้ตลบออกมา แต่ในเมื่อมีเหตุ เราก็จะทำให้ควันตลบออกมา” แล้วพระโมคคัลลานเถระจึงบังหวนควัน

จากนั้น พญานันโทปนันทนาคราชก็ฟันไฟออกมา

พระโมคคัลลานเถระคิดว่า “พญานาคนี้สำคัญว่า ‘ไฟมีอยู่ในร่างกายของเรา’ แต่ไม่รู้ว่ไฟในร่างกายของเราก็มี แต่ไฟในใจของเราไม่ลุกโผลงตลอดกาลเพราะไม่มีเชื้อเก้าคือความตระหนี่ ความโลภ ความมัวเมา ความถือตัว ถูกดับด้วยน้ำเย็นคือเมตตากรุณาตลอดกาล จึงไม่ลุกไหม้ แต่ในเมื่อมีเหตุ เราก็จะทำให้ไฟโผลงขึ้นมา”

แท้จริงแล สภาวะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งประดุจแร่ทอง เมื่อช่างไม่เผาไฟ ไม่ตีด้วยค้อน ด้วยกำลังทั้งหมดที่มี ย่อมไม่สามารถใช้งานได้ หรือย้อมไม่เป็นทองคำ ดังนั้น ช่างทองปรารถนาที่จะกระทำแร่ทองให้เป็นทองคำ จึงนำแร่ทองอันยังใช้งานไม่ได้มาเผาไฟ ใช้คีมคืบขึ้นมาขณะไฟลุกโชน นำมาวางบนทั่ง ใช้ค้อนเหล็กตี จนสำเร็จเป็นทองคำ ขณะที่ช่างทองกระทำการอยู่นั้น ก็ไม่ได้กระทำด้วยโทสะและความเกลียด แต่ย้อมกระทำเพราะปรารถนาจะให้เป็นทองคำที่ใช้งานได้ อย่างนั้นนั่นเพียงอันใด ก็แลอันว่าชนทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต เมื่อจะทำให้ไฟคือความโกรธลุกโชนอยู่ในใจของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็ไม่ได้ใช้ฤทธิ์บันดาลไฟให้ออกมานอกร่างกายเพราะความริษยา โทสะ หรือความเกลียด แต่ย้อมกระทำเพื่อให้มีคุณสมบัติเหมาะสมจากความหมดยศ เพื่อให้บรรลุสัมปทาอันหนึ่งมีศีลเป็นอาทิ และเพื่อให้บรรลุสัมปทาอีกอันหนึ่งคือมรรคผลมีโสดาปัตติผลเป็นอาทิฉนั้น เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงบันดาลกองไฟให้ออกมาภายนอกร่างกายด้วยมหิทธิฤทธิ์

ไฟที่เกิดขึ้นจากพญานาคทั้งสองลุกโชนแผ่ไปทั่วทุกห้องแห่งสกลจักรวาลประดุจไฟไหม้ต้นอ้อ

ในกาลนั้น กองเขาพระสุเมรุอันมีขนาดประมาณแสนแปดหมื่นสี่พันโยชน์ก็เป็นไฟลุกโชนประดุจไฟไหม้ในสมัยกาลปิณาศด้วยไฟที่หนาขึ้นคือไฟราคะของสรรพสัตว์

ลำดับนั้น ร่างกายของพระโมคคัลลานเถระไม่ร้อนแม้เพียงแต่รูขุมขน

แต่ร่างกายของพญานาคนั้นร้อนยิ่งราวกับก้อนเหล็กที่ถูกโยนลงในบ้ำาหลอม

ลำดับนั้น พญานันโทปนันทนาคราชคิดว่า “ใครกันมาบีบเราไว้กับเขาพระสุเมรุ บังหวดคั่นและพันไฟให้โพลงอยู่” จึงถามว่า “ท่านเป็นใคร ?”

“ดูกรนันทะ เราชื่อโมคคัลลานะ เป็นทูตีสาวกแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นบรมครูทั่วสากลพิภพ”

“ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุใดท่านผู้เป็นสมณะจึงกระทำการกรรมเช่นนี้ การละเว้นทัณทกรรมแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายเช่นนี้ไม่สมควรแก่ท่านหรือ ?”

“เราไม่ได้กระทำต่อท่านด้วยความโกรธและไม่รักหรือโทสะ แต่ปรารถนาที่จะเปลื้องท่านให้พ้นจากทางที่ผิด ให้ตั้งอยู่ในทางที่ชอบ”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านจงหยุดกระทำการอันทารุณยิ่ง กลับมาเป็นเพศภิกษุของตนเถิด”

พระโมคคัลลานเถระจึงกลายร่างจากนาคกลับมาเป็นภิกษุตามปกติ แล้วกล่าวว่า “ดูก่อนพญานาค ท่านเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นผู้มืดบอดโดยกำเนิด ไม่รู้จักสมณะ พราหมณ์ อุปัชฌาจารย์ และมารดาบิดา ท่านด่าพระตถาคต ผู้ทรงเป็นเนื่อนาบุญยิ่ง ซึ่งเสด็จไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก พร้อมด้วยหมู่พระสาวก ด้วยคำด่าอันหยาบคายว่า ‘ไอ้สมณะศรัทธาไล่นทั้งหลายเหล่านี้ไปยั้งขี้ตีนใส่หัวเราขณะสัจจรไปมา นับแต่บัดนี้เป็นต้นไป เราจักไม่ให้สมณะทั้งหลายเหล่านั้นสัจจรไปมาอีก’ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอื่น ๆ แม้ปรารถนาโดยชอบจะประดิษฐานละอองพระบาทแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้นำเลื่อมใสอย่างยิ่ง พร้อมด้วยหมู่พระสาวกไว้เหนือเศียรของตนก็ยังไม่ได้ผิว่าใครก็ตามได้ละอองบาทแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็จะทำให้ระกิลเลสทั้งปวงไม่เหลือเศษ อันเป็นที่ปรารถนาในชั้นธันดานมาเป็นเวลานาน อันให้ซึ่งความไม่เป็นประโยชน์ทั้งปวง ท่านเป็นนาคเดียรัจฉาน มีมิจฉาทิฐิ ด่าพระตถาคต ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ผู้เป็นที่น่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง พร้อมด้วยหมู่พระสาวก ผู้เป็นเนื่อนาบุญและเป็นผู้มีศีลด้วย ธรรมดา การด่าผู้มีศีลเปรียบเสมือนคนด่าความเป็นใหญ่ในสวรรค์จะมาพจรอันตนจะพึงได้รับต่อไปภายหน้า และเปรียบเสมือนคนไล่ตามด่าศีลวิสมบัติที่ติดตามมาเบื้องหลังให้ปลาดหนีไป ท่านยอมประสพทุกข์เห็นปานนี้โดยพลันนั้นเทียว” เมื่อพระโมคคัลลานะกล่าวแล้ว จึงเข้าไปในรูลูด้านขวาของพญานาคนั้น แล้วออกมาทางรูลูด้านซ้าย เข้าไปในรูลูด้านซ้าย แล้วออกมาทางรูลูด้านขวา เข้าไปในรูลูมูกด้านขวา ออกมาทางรูลูมูกด้านซ้าย แล้วเข้าไปแล้วในรูลูมูกด้านซ้าย ออกมาทางรูลูมูกด้านขวา

เมื่อพญานันโทป็นนทนาคราชเสวยทุกขเวทนาอย่างใหญ่หลวง ก็คิดว่า “ในกาลใดที่พระเถระเข้าไปในปากของเรา เราจะเคี้ยวพระเถระนั้นให้เป็นจุนด้วยเขี้ยวพิษทั้งหลายของเราอันคมยิ่งนัก” จึงกล่าวกับพระโมคคัลลานเถระว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรมดาสมณะทั้งหลายย่อมเคารพธรรมเป็นธรรมดา ท่านก็เป็นสมณะ แต่ไม่ได้กระทำทารุณกรรมเช่นนี้แก่ข้าพเจ้าด้วยสภาพเช่นนั้นขอท่านจงกระทำดังที่ท่านได้กล่าวปฏิญาณไว้ว่า ‘เรากระทำต่อท่านด้วยความรัก ด้วยความรัก ไม่ได้กระทำด้วยโทสะ’ เทอญ” เมื่อพญานาคกล่าวจบแล้วก็อ้าปากของตน

พระโมคคัลลานเถระฟังถ้อยคำของพญานาคนั้น รวากับมารดาผู้มีความเมตตากับบุตร เป็นปกติได้ฟังถ้อยคำของบุตรที่พูดอยู่ก็ไม่ถือโทษเพราะความโกรธ จึงกล่าวแล้วกับพญานันโทป็นนทนาคราชว่า “ดูก่อนอาวุโส ก็แต่ก่อนท่านไม่รู้จักสมณะ พราหมณ์ อุปัชฌาจารย์ หรือมารดาบิดา บัดนี้ เราฝึกท่านด้วยการฝึกเช่นนี้ ธรรมดาสมณะย่อมเคารพธรรม เพราะเหตุนี้ ท่านพึงรู้คุณอันยิ่งใหญ่แห่งการฝึกของบัณฑิตทั้งหลายว่าเป็นอย่างไร แลในเมื่อประโยชน์มีอยู่อย่างนี้ ท่านพึงกำหนดว่า ‘สาธุชนย่อมกระทำกรรมเช่นนี้ด้วยหวังให้ได้ดีมิใช่หรือ?’ เพราะในโลกนี้ บางครั้งมารดาบิดาก็กระทำความบีบคั้นเช่นนี้แก่บุตรทั้งหลาย บางครั้งอุปัชฌาจารย์ก็กระทำเช่นเดียวกันแก่ศิษย์และสัทธวิหริกทั้งหลาย แต่บุคคลเหล่านี้กระทำเพราะหวังให้คนเหล่านั้นได้ดี ไม่ได้กระทำเพราะไม่รัก หรือโทสะ ประคอบบุคคลไม่พึงโกรธผู้ซึ่งชุ่มทรัพย์ซึ่งให้สิ่งที่ทำให้ใจรักใคร่ผูกพันทั้งปวงแก่ตน แม้ว่าผู้นั้นจะกล่าวคำขบถต่าง ๆ ตี หรือบีบคั้นก็ตาม เพราะประโยชน์จะเกิดขึ้นแก่ตนเองต่อไปภายหน้าฉันใด บุคคลก็ไม่พึงโกรธบุรุษผู้กล้า ผู้ปฏิบัติชอบ หวังที่จะสลัดกรรมที่ชั่วช้า ของผู้มีมิจฉมชั้ว ถึงพร้อมด้วยความเห็นผิด แม้ว่าบุรุษนั้นจะกล่าวคำหยาบคายอันสามารถตัดผิวหนัง หรือจะสร้างความบีบคั้นต่าง ๆ ฉันนั้น” เมื่อพระเถระกล่าวแล้ว ก็เข้าไปในปากของพญานาคที่เหยยอยู่ แล้วเข้าไปเดินจงกรมไปทางทิศตะวันออก-ทิศตะวันตกภายในท้องของพญานาค

ธรรมดา บุรุษที่ขยัน ฉลาด เมื่อจะนำรัตนชาติ ๗ ประการมาใส่ให้เต็มเรือขนาดใหญ่ ย่อมเข้าไปชำระสิ่งสกปรกในเรือให้บริสุทธิ์เสียก่อน แล้วจึงนำรัตนชาติเหล่านั้นมาใส่ให้เต็มฉันใด เมื่อพระโมคคัลลานเถระจะยังทรัพย์อันประเสริฐ ๗ ประการ มีศรัทธาเป็นอาทิ ให้เต็มอยู่ภายในใจของพญานาคนั้น และเมื่อจะชำระความเห็นผิด ความโลภ ความโกรธเป็นอาทิให้บริสุทธิ์ จึงเข้าไปเดินจงกรมไปมาภายในท้องของพญานาคฉันนั้น

ลำดับนั้น พระตถาคตผู้ประดุจดวงจันทร์อันประเสริฐ อันหมู่ดาวคือพระสาวกแวดล้อมแล้ว ได้ประทับยืนอยู่บนท้องฟ้า ทรงทราบว่พระโมคคัลลานะเข้าไปอยู่ที่อันคับแคบยิ่งนัก จึงทรงเปล่งแสงสว่าง แล้วตรัสว่า “ดูก่อนโมคคัลลานะ ท่านจงอย่าประมาท พญานาคตนนี้มีฤทธิ์มาก”

พระโมคคัลลานเถระกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อธิติบาท ๔ ข้าพระองค์กระทำให้เกิดมีแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดูจายน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ดำรงขึ้นอยู่เนื่อง ๆ ทำให้สำเร็จแล้ว พญานันโทปนันทนาคราชตนเดียวจงยกไว้ แม้พญานาคที่เท่ากับนันทโทปนันทะสัก ๑๐๐ ตน ๑,๐๐๐ ตน ๑๐๐,๐๐๐ ตน ข้าพระองค์ก็สามารถที่จะทรมานได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าได้ทรงสงกา”

ฝ่ายพญานาคนั้นคิดว่า “ตอนที่พระเถระเข้าไปในท้องเรา เราไม่ทันเห็น ต่อเมื่อพระเถระออกมา เราจักเคี้ยวพระเถระนั้นด้วยเขี้ยวทั้ง ๔ อันคมยิ่งนัก” แล้วจึงกล่าวกะพระโมคคัลลานเถระว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ติว่าท่านไม่ได้กระทำเช่นนี้ด้วยความไม่รักและโทสะ ขอพระคุณเจ้าจงอย่าเบียดเบียนด้วยการเดินจงกรมไป ๆ มา ๆ ภายในท้องของข้าพเจ้าเช่นนี้เลย ขอพระคุณเจ้าจงออกมาภายนอกเถิด”

ในขณะที่ยังไม่สิ้นคำของพญานาค พระโมคคัลลานเถระก็ออกมาอยู่ภายนอกในขณะนั้นเอง

เมื่อพญานาคเห็นพระโมคคัลลานะเถระออกมา ก็คิดว่า “นี่แหละคือพระโมคคัลลานะเถระ” แล้วก็สละลมจากจมูกออกมา

ในขณะนั้นนั้นเทียว พระเถระก็เข้าสู่สมาบัติ

พญานาคนั้นไม่สามารถที่จะทำให้พระโมคคัลลานะหวั่นไหวได้แม้เพียงรุกรุมชนด้วยลมนั้น

ดังได้ยินมาว่า ภิกษุรูปอื่น ๆ สามารถที่จะกระทำปาฏิหาริย์ทั้งหลายที่พระโมคคัลลานะกระทำมาแต่ต้นได้ แต่เมื่อถึงตอนนี้จะไม่สามารถเข้าสู่สมาบัติได้ทัน ก็จะต้องความพินาศโดยพลัน

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทรมานพญานาคตนนี้

เมื่อพญานาคไม่สามารถที่จะทำอันตรายพระสมณะได้แม้เพียงแต่รุกรุมชน ด้วยลมที่พ่นออกทางจมูก จึงปรารถนาที่จะเห็นว่า “ก็พระสมณะรูปนี้มีฤทธิ์มาก มีเดชของตน ด้านทานได้ยาก เราจักหนีในตอนที่เราสมณะนี้ยังไม่ทันสังหารเรา”

พระเถระ เมื่อจะชำระความคิดโง่งของพญานาคนั้นให้บริสุทธิ์ จึงละอัสภพของตน แล้วเนรมิตเป็นพญาครุฑที่มีขนาดสูงใหญ่กว่าเขาพระสุเมรุถึง ๔ เท่า มีเล็บคมยิ่งนักประดุจพระขรรค์

เพชร มีฤทธิ์อันยากที่จะเอาชนะได้ มีปีกทั้งสองข้างประดับด้วยรัตนชาติต่าง ๆ ๗ ประการอันส่องแสง สามารถยังเข้าศึกให้ปลิวด้วยลมจากปีกอันนำกล้ว มีเสียงราวกับเสียงสายฟ้าแสนโกลีอันตกในคราวเดียวกัน แล้วจึงบินติดตามพญานาคไป

ฝ่ายพญานาคก็เนรมิตกายให้มีขนาดเล็กและใหญ่ต่าง ๆ กัน แล้วจึงหนีไป

เมื่อพระเถระรู้ว่าพญานาคถึงแก่ความปราศัย จึงติดตามพญานาคไป หวังจะให้พญานาคหวาดกลัว

ลำดับนั้น เมื่อพญานาคไม่ได้ซึ่งที่หลีกเร้นและที่พึ่งใด ๆ ก็คายพิษร้ายคือมัจฉาทิฐิที่อยู่ภายในใจของตน แปลงกายเป็นมาณพ กราบที่เท้าของพระโมคคัลลานเถระ แล้วกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอยึดถือพระคุณเจ้าว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เห็นซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ของพระคุณเจ้า ด้วยดวงตาทั้งคู่มีขอบเพราะมัจฉาทิฐิปกคลุมเพราะความยินดีในสังสารวัฏที่เคลื่อนกล่นไปด้วยด้วยทุกข์ที่ไหลออกมาจากการเวียนว่ายตายเกิด จึงได้กระทำความผิดใหญ่หลวงถึงเพียงนี้ บุรุษผู้มีตาขอบแต่กำเนิด เมื่อมองไม่เห็นสมเด็จพระจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่แห่งชน ผู้ควรแก่การกราบไหว้อย่างยิ่ง จึงไม่ได้กราบไหว้เพราะความมืดบอดของตนของตน ไม่ควรถูกถือโทษอันใด แลเมื่อข้าพระองค์ไม่รู้ซึ่งพลังแห่งฤทธิ์ของพระคุณเจ้า จึงกระทำความผิดใหญ่หลวงเช่นนี้ ขอพระคุณเจ้าจงอย่าถือโทษของข้าพระองค์ ขอพระคุณเจ้าจงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ดุจข้าพระองค์เป็นบุตร ที่พึ่งอื่นของข้าพระองค์ไม่มี ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โทษอันเป็นที่รักมาแต่ก่อนที่เป็นไปแล้วสิ้นกาลนานนั้นเทียบนำมาซึ่งความเปล่าประโยชน์ยิ่ง เพราะความที่มีทิฐิ นำหน้า ต่างไม่เป็นที่รักของกันและกัน เพราะต่างฝ่ายต่างทำมานะให้เกิด เมื่อท่านไม่ทำมานะให้เกิดตลอดกาลนาน จึงยอมนำมาซึ่งความสุขในปัจจุบันและในสัมปรายภพ

ครั้นพระเถระได้ฟังถ้อยคำของพญานาคนั้นแล้ว ก็สำคัญว่าพญานาคนั้นเสมือนบุตร จึงกล่าวว่า “ดูก่อนนันทะ พระศาสดาได้เสด็จมาที่นี่ เพื่อโปรดให้เราทรมานท่าน ติว่าจะให้พระผู้มีพระภาคยกโทษท่าน ท่านจงไปขอขอขมาพระผู้มีพระภาคผู้ทรงกระทำแสงสว่างแก่โลกเกิด”

จากนั้น พระโมคคัลลานเถระจึงนำพญานาคไปสู่สำนักแห่งพระผู้มีพระภาค

ลำดับนั้น พญานาคได้กราบซึ่งคู่มงคอกบัวคือพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาค อันรุ่งเรืองด้วยรัศมีจากพระนขาอันบริสุทธิยิ่ง รุ่งเรืองประดุจทองคำอันปราศจากมลทิน มีพระกายทั้งปวงบริสุทธิ์สะอาดดีแล้ว มีลักษณะแห่งจักรติดอยู่ อันหมู่แมลงภูคือเทวดามนุษย์ทั้งปวงยอมเสพอยู่เสมอ แล้วจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความผิดได้ชนะข้าพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ข้าพระองค์เป็นผู้หลักใหญ่อยู่ตลอดราตรีคือสังสารวัฏเพราะความเขลา เพราะความหลง เพราะความชั่ว ไม่ตระหนักผู้พระคุณอันยิ่งใหญ่แห่งพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่ง อันปราศจากการครอบงำจากชรา มรณะ เพราะความมืดบอดอันประกอบแล้วในมัจฉาทิฐิอันตั้งอยู่ภายในใจของตนเอง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่บัดนี้ ข้าพระองค์รู้ว่าการถวายนเพียงเล็กน้อยแต่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นเนื่อนาบุญ เป็นบุคคลผู้เลิศกว่าบุคคลใด ๆ ย่อมให้ผลใหญ่ยิ่ง”

ในทำนองที่สุด พญานาคได้ยึดซึ่งไตรสรณคมน์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จำเดิมแต่บัดนี้ไป แม้ข้าพระองค์จะต้องสละชีวิต ก็จักไม่ยอมสละซึ่งสรณะทั้ง ๓”

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาอันกลมมนุ่มนวลยิ่งนัก อันสามารถยังหมู่ชนอันจมลงในห้วงน้ำใหญ่คือสังสารวัฏให้ข้ามได้ อันอุดมไปด้วยลักษณะมงคลอันบังเกิดพร้อมเพราะผลแห่งความสุจริตอันบำเพ็ญเป็นเวลาหลายกัป อันรุ่งเรืองด้วยนิวพระหัตถ์ทั้ง ๕ อันประดุจดอกกุณฑล^๓ ทองคำ ๕ ดอกอันผุดขึ้นบนยอดเขาทองคำอันมั่นคง มีกลุ่มก้อนเมฆปกคลุมเป็นพदानประดุจดอกกุณฑล ทรงเปล่งพระสุรเสียงประดุจเสียงแห่งพรหมอันอุดมไปด้วยองค์คุณทั้ง ๘ อันไพเราะยิ่งประดุจทรงรดน้ำอำมฤตลงในช่องหูแห่งสัตว์โลกทั้งปวงเดือดร้อนทรมาณจากไม้แหลมในหูคือสังสารวัฏ อันบังเกิดขึ้นด้วยการสะสมสมภารอันประมาธมิได้ สั่งสอนสิกขาบทต่าง ๆ คือการงดเว้นจากการประกอบกุศลกรรม & ประการ มีการยังชีวิตสัตว์ให้ตกลงไปเป็นอาทิ

พญานาค อันพระศาสดาผู้ทรงนำมาซึ่งประโยชน์อันเป็นที่ปรารถนาของสัตว์ ผู้ทรงปรีชาในสิ่งที่เป็นประโยชน์และโทษแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง สั่งสอนแล้วด้วยคำสอนอันนำสัตว์ออกจากทุกข์ จึงกราบทูลว่า “สาธุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนข้าพระองค์ฉันใด ข้าพระองค์จักปฏิบัติฉันนั้น” แล้วมองซึ่งพระพักตร์ประดุจดอกบัวทองอันแบ่งบานแห่งพระผู้มีพระภาคอันสำเร็จเพราะการบำเพ็ญบุญสืบเวลาหลายโกฏี รุ่งเรืองด้วยคู่แห่งพระเนตรสีนิลอันประดุจแมลงภู่อันอยู่ในท่ามกลีบบัวอันแบ่งบานสุกสว่าง คือ แสงสว่างจากรัตนมีอันงดงามแห่งพระสัมพันธูปัญญาแล้วอยู่ ณ ที่นั้น

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ผู้มีหมู่อริกษุเป็นบริวาร ได้เสด็จมาสู่เรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี

^๓ น่าจะหมายถึงดอกพลับพลึง

ลำดับนั้น อนาคตบัณฑิตเศรษฐีกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุใดพระองค์จึงเสด็จมาที่นี้สายยิ่งนัก ?”

“ดูกร เศรษฐี ในวันนี้เกิดสงครามระหว่างพญานันโทปนันทนาคราชกับพระโมคคัลลานะ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชัยชนะมีแก่ผู้ใด ความปราชัยมีแก่ผู้ใด ?”

“แม้พญานาคนั้นจะมีอำนาจมาก เป็นอสรพิษ ทรมานได้ยาก แต่ก็ถูกพระโมคคัลลานะทรมานจนหมดพิษประดุจไส้เดือน ตั้งตนอยู่ในคำสอนอันนำออกจากทุกข์ ปฏิญาณตนเป็นบุตรของเราผู้ตถาคต”

เมื่อได้สดับแล้วซึ่งเรื่องราวนั้น อนาคตบัณฑิตเศรษฐีบังเกิดศรัทธาอย่างยิ่งในคำสอนอันนำสัตว์ออกจากทุกข์อันมีอำนาจยิ่งใหญ่ปานนี้ จึงกระทำมหาสักการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ รูป มีพระพุทธรูปเป็นประธานเป็นเวลา ๗ วัน และกระทำสักการะพระโมคคัลลานเถระผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่เป็นเวลาอีก ๗ วันเช่นเดียวกัน

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระโมคคัลลานเถระไว้ในเอตทัคคะลำดับที่ ๒ ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งหลายผู้มีฤทธิ์ของเรา”

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศคุณแห่งพระโมคคัลลานะ จึงตรัสพระคาถาว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลานะผู้ใดทรมานสัตว์ที่
ทรมานยาก มีนาคเป็นอาทิให้ตั้งอยู่บนทางอันยิ่งใหญ่ สาธุชน
ทั้งหลายจนบ่นอมซึ่งพระโมคคัลลานะผู้กล้าหาญยิ่งผู้นั้นด้วย
เศียรเกล้าเถิด”

เรื่อนันโทปนันทะจบบริบูรณ์

เรื่อนันโทปนันทะอันพระพุทธรูปเถระประพันธ์จบบริบูรณ์

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายอัสนี พูลรักษ์ สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาเมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๗ จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในโครงการภาษาและวรรณคดีไทย และเป็นนิสิตโครงการเกียรตินิยมบัณฑิต (รุ่นที่ ๒) สำเร็จการศึกษาหลักสูตรอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) เมื่อปีการศึกษา ๒๕๕๑ และได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา ๒๕๕๒ โดยระหว่างปีการศึกษา ๒๕๕๒ - ๒๕๕๓ ได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย